فریدون بك كوچرلی

آذربایجان ادبیاتی تاریخی ماتریاللاری

I - جلد I - حصه

باكو آذرنشر

1925

فریدون بك کوچرلی.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی ماتریاللاری

بیرنجی جلد - بیرنجی حصه

1 - 5 بیت

آذرنشر.

باکو - 1925

آذرنشریك کتاب جدولی.

سوك زماندا چاپدان چیقانلار:

	ق. م.
1 - مختصر نباتات - جمو جیرائیل نکلی	40
2 - حیوانات درسلری - »	50
3 - طبیعته ایلك آدیم - »	60
4 - شیدا - حسین جاوید	40
5 - تورك ادبیاتی تاریخی I - حصه اسماعیل حکمت	3-20
6 - تورك ادبیاتی تاریخی II - حصه اسماعیل حکمت	5-00
7 - گنج کویلو مکتبی - شوخین	30
8 - رهبر جبر I - حصه - لەبەدینسەف	1-50
9 - نباتات - نیقونوف	1-30
10 - تشریح و فیزیولوژی - زاویالوف	2-20
11 - عملی هندسه I - حصه - آستریاب	
12 - هندسهٔ مسطحه مسئله و مثاللاری I - حصه	1-00
13 - آذربایجان ادبیاتی ماتریالی - کوچرلی	
14 - جوغرافیا IV - حصه - غفور رشاد	1-50

یاقیندا چاپدان چیقاجاقدیر:

1 - تحلیل توصیفی - قوقولەسقو
2 - تورك ادبیاتی تاریخی III - حصه اسماعیل حکمت
3 - لوغاریتما جدوللری - پرژەوالسکی
4 - عملی هندسه II - حصه - آستریاب
5 - یکی تورك الفباسی
6 - رهبر جبر II - حصه - لەبەدینسەف
7 - آذربایجان ادبیاتی ماتریالی II - حصه - کوچرلی
8 - مثلثات - ریبکین
9 - جبر مسئله و مثاللاری I-II حصه‌لری - ایستروەه
10 - هندسهٔ تحلیلیه - پەنیوشکەویچ
11 - قوزموغرافیا - پولاق
12 - تاختا تخنولوژیسی - رستم‌بکوف
13 - هندسه مسئله و مثاللاری II حصه
14 - مثخانیك - II حصه
15 - فیزیق I-II حصه‌اری - غریقوریەف
16 - هندسهٔ مسطحه مسئله و مثاللاری II حصه

بیر ایکی سوز.

آذربایجان ادبیاتینك بو آنه قادار تدقیق ایدیله‌رەك مضبوط و منتظم بیر اثر حالینده طوپلانوب نشر ایدیله‌مه‌میش اولماسی مملکت معارفی ایچین بر بویوك نقصان ایدی. بو نقصانیك تلافیسی ایچین خصوصی صورتده چالیشان بعضی مراقلی متخصصلاریك وجودی هر کسه بویوك بیر امید ویریوردی.

بو مراقلیلاردان بیری‌ده آذربایجانیك أسکی معلمارینده‌ن اولان فریدون بك کوچرلی ایدی. همه‌ن بوتون آذربایجان ضیالیلاری و خلقی فریدون بگیك آذربایجان ادبیاتی ماته‌ریاللاریله اوغراشدیغنی، بونلاری طوپلایاراق خلقیك استفاده‌سینه الویریشلی بیر اثر وجوده گه‌تیرمه‌گه چالیشدیغنی بیلیوردی.

بیللرجا غیرتده‌ن، اوزون و نهایتسز مخابره‌لرده‌ن صوگرا کوچرلی میدانه بیر اثر گه‌تیرمیشدی.

آذربایجان خلق معارف قومیسه‌رلیگی معارفیك ترقیسینه و گنجلیکیك استفاده‌سینه، ادبیات تاریخینك اساسینه خدمت ایده‌جه‌ك اولان بو مه‌تاریاللاری آلاراق نشر ایتمه‌گی لازم بیلدی.

أثر شبهه یوق که علمی و تحقیقی بیر ادبیات تاریخی اولاراق یازیلمیش ده گیلدی؛ آنجاق بیر ماته‌ریال سلسله‌سی ماهیتنده بولونویوردی؛ بناء علیه بونی تدقیق ایده‌رەك مندرجاتنك قیمت و اهمیتنی تعیین ایچین بر قومیسیون تشکیلینی‌ده موافق گورموشدی.

أثرده بو گونیك حیاتی وارلغیله اویوشامایاجاق بیر چوق جهتلر موجود ایدی. بونلاری حذف ایده‌رەك نشر ایتمه‌گی ایسته‌مه‌یه‌ن خلق معارف قومیسارلیغی ساده‌جه نقصانلارینی و حقیقی علمه، حقیقی مدنیته اوزاق و یابانجی اولان قناعتلارینی و نقطهٔ‌نظرلارینی دلائلیله اثبات ایده‌رەك خلقیك استفاده‌سی ئو گونه قویماغی داها موافق بولدی.

اثری تدقیق ایده‌ن هیأتیك قرارینی‌ده بو مقدمه‌ده گوسته‌رمگی مناسب گوردی. مذکور قرار بالخاصه شو بیر قاچ ماده ایله خلاصه ایدیله بیلیر:

«1 - اثر عمومیت اعتباریله علمی بیر ماهیتی حائز ده گیلدر.

2 - ترتیبی معین بیر سیستمه‌ه تابع طوتولمامیشدر.

3 - اثرلرك تحلیل و تنقید ایدیله‌ره‌ك قیمت ادبیه و بدیعیه‌لری گوسته‌ریلمه‌یوب نثره تحویل ایدیلمه‌کله اکتفا اولونموشدور.

4 - ترجمهٔ حاللر قسماً ناقص، قسماً مغلق و یاکلیش، بیر قسمی‌ده هیچ یوقدور.

5 - أثر؛ مؤلفینك دیلی اعتباریله یکنسق ده گیلدر.

6 - دین، دیل، و صنعت حقینداکی قناعت و مطالعه‌لار أسکی، چوروك، أساسسیز و ئولودر.

ایشته بو اساسی ماده‌لر آکلاشیلدیقدان صوکرا فریدون بك گوچرلینك وجوده گه‌تیردیگی بو أثره علمی و تحقیقی بیر آذربایجان ادبیاتی تاریخی نظریله ده گیل، بلکه بو طرزده ایله‌ریده یازیلاجاق بیر ادبیات تاریخینه حاضرلانمیش ماته‌ریال نظریله باقماق ضروریدر. مؤلف أثرینیك مقدمه‌سینده أدبیاتی تقسیم، دیلی تعریف و منشئی حقینده مطالعه‌سینی سویله‌رکه‌ن هر شئیی دین گوزلو گیله گورمه‌گه چالیشاراق اثرینی علمی ماهیتده‌ن اوزاقلاشدیرییور و چوق بسیط، چوق ابتدائی، چوق یاکلیش و قیمتسز نظریه‌لره طرفدار گورونویور. بو بیرینجی مدنیت عصرینده گوچرلینك شو: «.... بوحال اوکا دلالت ایدیر که مذکور قوم و طائفه‌لر اول بنادن جوهرسز و ماده‌سیز خلق اولونوبدر. خلقتدن اونلاریك خمیره‌لرینده استعداد و قابلیت مایه‌سی قویولمایوبدر بو قسم قبیله و طایفه‌لر مین ایللرجه بر حالت اوزره یاشایورلار و بونلاریك دیللرینده اصلا بر ترقی أثری مشاهده اولنمایور. بونلاریك حیاتیله مماتی آراسینده بر فرق یوقدور هر ایکی حالتلرینده بنی نوع بشره بونلاردان بر خیر و صلاح یتوشمز.» اعتقادی کیبی سخیف و دلیلسیز سوزلره طرفدار اولاجاق آدام بولماق ممکن ده گیلدر. تعلیم و تربیه‌نیك قیمتینی، حاضرکی مدنیتیك معارف ساحه‌سینده‌کی تأثیرینی قطعیاً انکار ایده‌ن هر ایلیگی گوزی قابالی گوکده‌ن، اللهدن بکله‌یه‌ن بو

دیله‌نجی قناعتی بو عصرده چوقدان ئولموشدور. بیرمینجی عصرده انسان کندینیك اللهیدر. عقلیندان، ذکاسیندان، سعیندن باشقا پیغمبر تانیماز. هر ترقیسینی، هر تکاملینی، هر سعادتینی قافاسینیك و قولینیك غیرت و همتنده‌ن بکله‌ر. دیللرینی دینلرینه اسیر ایده‌ن، یالانجی معبودلارده‌ن یاردیم بکله‌یه‌ن غافللردرکه مدنیتده‌ده، فضیلتده‌ده، صنعت و معرفتده‌ده الك گریده قالمیشلار و بو گناهی، بو جنایتی‌ده وجودی اولمایان موهوم مخلوقلارا عطف ایده‌رك تسلی آرامیشلاردر. دیللری و ادبیاتلاری الك یوکسه‌ك درجه‌لری بولان انسان زمره‌لرینك ایلك آتالاری‌ده بوگونکو وحشیلر کیبی، ایلك زمانلاردا اوت اوتلایوب قوووقلارده یاشایورلاردی. بوگون تربیه و تعلیم گوره‌ن وحشیلرده مدنیتك أك یوکسه‌ك درجه‌لرینه چیقاریلیورلار. الك اینجه صنعتلرده مدنیلر درجه‌سینده موفقیت گوسته‌ره‌بیلیورلار. مؤلف؛ مقدمه‌نیك مطالعه‌سیندان‌ده آکلاشیلاجاغی اوزره؛ مطالعه‌لاریندا تضادلارا، تناقضلارا دوشویور. بوده اوقودوغی مختلف مقاله‌لریك تأثیرینه قاپیلاراق درحال مطالعه بیانه قالقماسیندان، کندی قناعتینی ده گیل مقاله صاحبلرینیك قناعتلرینی مدافعه ایتمه‌سینده‌ن ایله‌ری گلییورکه بوده اثری قیمتده‌ن دوشورمکده‌در.

بیرده عرب و فارس دیللرینك تورك دیلینه قاریشماسینی موافق بولاراق مدافعه ایدییور، دیگر بر یرده تورك دیلی طرفدارلاریله برابر عرب و فارسینك علیهینده بولونویور. نهایت فارس دیلی و ادبیاتینك قیمت وفضیلتیندن بحث ایده‌رك آذربایجان دیلینك و ادبیاتینك قیمتی آنجاق فارس ادبیاتینی تقلید و فارس دیلی امتزاجیندان ایله‌ری گلدیگنی سویله‌یور: «بیله که بزیم آذربایجان شعراسینك اثرلرینده گورینن عالی فکرلر، گوزه‌ل حسلر، اوجه معنالار نازیك و لطیف مطلبلر، حکمت آمیز نصیحتلر و همچنین دوستلقده صداقت و دیانت، هر بر ایشده مروت و عدالت و انسانی زینتله‌ندیره‌ن سائر اوصاف حمیده‌نر دیمك اولورکه تماماً فارس ادبیاتنك برکتندندر...» کیبی مدافعه‌سی مشکل ادعالاردا بولونویور.

حاصلی مؤلف أثرینی قطعی بیر قناعت ادبیه و علمیه ایله میدانه گه‌تیرمیش ده گیلدر. التقاطی èclectique بیر قناعتی واردر.

بوندان باشقا اثرینه ادخال ایتدیگی نوائی‌لر، نابی‌لر کیبی شاعرلریك اثرلراه علاقه‌لاری موجود ایسه‌ده اصل آذربایجان شاعرلرینك أك مهمنه تخصیص اولونان یردن ایکی کره فضله بیر طوتمالاری‌ده اثری ضعیفلاتماقدادر.

شاعرلریك ئوز أثرلرینه گلینجه، تاریخی بیر ماته‌ریال اولماق و اوزمانکی قناعت، ذوق، صنعت حقینده صحیح بیره‌ر وثیقه تشکیل ایتمه‌ك اعتباریله حائز اولدوقلاری اهمیتی نظرده طوتدوغومیزدان، دوغرو، یاگلیش، ئوز فکرلاری هر نه ایسه ئویله‌جه بیراقماغی علمیك حیثیتنه بر حرمت عد ایتدیك.

فقط بو خصوصدا مؤلفیك مطالعه و قناعتلرینی هر وجهله تنقیده لایق گوردوك.

تورك خلقلارینك ادبیاتی اوزه‌رینده ده‌رین و اطرافلی تأثیر بیراقمیش اولان تصوفیك ماهیتی حقیندا ایضاحات ویریلمه‌دیگی کیبی بو گون یاشاماقدا اولدوغمز حیات ایله اویوشامایاجاغی‌ده سویله‌نمه‌یور حتی چوق یه‌رده او فکرلره شریك اولدوغی گورولویور.

بو گونیك اقتصادی و حیاتی یاشاییشیله گچمش عصرلاریك تنبل ومتوکل حیاتی آراسیندا جانلی فرقی گوسته‌ره بیلمه کده‌ن چوق اوزاقدیر.

بیر کره داها تکرار ایده‌ریز که اثر آنجاق بیر مه‌ته‌ریال ماهیتنی حائزدر. خطاسی و صوابیله ضبط و نشر ایدیشمز آنجاق گچمیش عصرلاریك ئولو فکرلری، ئولو قناعتلری، ئولو فلسفه‌لرینه جانلی بیره‌ر وثیقه تشکیل ایتدیکلری اسکی أدبی تاریخمیزیك، آثار عتیقه قبیلینده‌ن بیره‌ر أنموذجی بولوندوقلاریندانذر.

بو گونیك جانلی تربیه‌سینی، بو گونك حیاتی تحصیلنی آلان گیجلریمزیك بو أثری اوقورکه‌ن آلاجاقلاری معلومات آنجاق بیر موزه معلوماتی اولاجاقدر.

آذرنشر

فریدون بك کوچه‌رلی‌ینك مختصر ترجمهٔ حالی *)

1920 - 1863

1863 نجی ییلده شوشاده دوغمش فریدون بك کوچه‌رلی قارا باغك اورتا بکله‌ریندن صاییلان احمد بکیك اوغلی‌دور. آتاسی عصرینیك اوغلی، فارس ادبیاتی تأثیریله بویومش تورك دیلنی و ادبیاتی تانیماز و به‌که‌نمه‌ز بیر آدام ایدی و اوغلی فریدونی ده‌خی بویله یه‌تیشدیرمه‌ك ایسته‌ردی. اونا گوره‌ده 1872 نجی تاریخده میرزه کریم منشی زاده‌نیك مکتبینده 3 ییل قرآن، گلستان، بوستان و لیلی مجنون (تورکجه) اوقوموشدور. 1875 ده احمد بك باشقا قاراباغ بکله‌ری کیبی روس دیلنك شخصی فائده‌لرینی دوشونه‌ره‌ك اوغلونی روسجه تحصیله قویماق ایسته‌میش. او سببله‌ده فریدونا خزینه مأمورله‌ریندەن بر ارمنی یانیندا روسجا و حساب اوقوتمش ایدی. روس مکتبنده 3-4 ییل اوقودیقدان سوگرا 1879 نجی ییلده مشهور چه‌رنیایه‌فسکی‌نیك قافقاسیا شهرله‌رینده‌ن غوری سه‌میناریاسنه معلمله‌ر توپلادیغی زمان فریدون بکی‌ده او سیرایه آلمیشدی. آلتی ییل سوگرا ایره‌وان گیمنازیاسنا شریعت و تورك دیلی معلمی اولاراق تعیین ایدیلمیشدی. بورادا بولونارکه‌ن فریدون بك تورکجه‌یی ئوگره‌نمکه آرتیق ده‌ره‌جه‌ده دقت ایتمیشدی. بوقادار املك صرفنه رغماً فریدون بك نه اینکه فارسجانی بلکه تورکجه‌یی بویله کمالنجه اوگره‌نه بیلمه‌دیگنی قید ایتمه‌ك لازمدر. تعبیرله‌رینیك چوغیسنده کرك فارس و کرکسه روس لسانلارینك تأثیری گورولمه کده‌در. روس یازیلاریله تورکجه مقایسه ایدیلسه مرامنك روسجا افاده‌سی تورکجه‌دن داها سلیس داها معین اولدیغی گوروله بیله‌ر. بو جهتی ئوزی دخی دویدیغی ایچین دائم تورك ادبیاتی ایله مشغول اولمش و نتیجه‌ده

*) فریدون کوچه‌رلی‌نیك ف. آغایف واسطه‌سیله مفصل ترجمهٔ‌حالی طرفمزدن حاضر ایدیلمشدی. فقط عجله چیقاریلماسی لازم گله‌ن اشبو طبعنده یرله‌شدیریلمه‌سی بر چوق ته‌خنیکی أنکه‌للر دولایسیله امکان خارجنده ایدی. اونا بناً بو دفعه بویله بیر تلخیص ایله اکتفا ایدیلدی.

عصرینڭ ادیبلەری طرفندەن مقتدر یازیجیلار کبی تحسینلر کورمیشدیر. 1896 نجی یلدەن غوری سیمناریاسینده شریعت و تورك دیلی معلمی اولان کوچەرلی متعلمەریله صوڭ درجه مهربان اولدیغی جهتله قافقاسیایه داغیلمش کنج معلمەر طرفیندەن درین حرمتلەره مظهر اولموشدی. بونڭ دولایسیلەده 35 ییل معلملیك ایدەن کوچەرلی کرکسه حسین افندی غائیبوفڭ مجموعەسیندەن استفاده ایتمك *) کرکسەده کنج معلمەرینڭ ادبیات توپلامادە کوستەردیکی غیرت سایەسنده ایکی بویوك جلددن عبارت اولان ایشبو آذربایجان ادبیاتی ماتەریالنی وجوده کتورەبیلدی.

هله ماتریال توپلاماقدا ایکن ضیالیلەرینڭ نظر دقتینی جلب ایتمك مقصدیله 1903 نجی ییلده روسجا اولاراق یازدیغی آذربایجان ادبیاتی آدلی کتابجابی نشر ایتدی. بو صورتله ئوز مقصدینه چاتماغا داها کنیش بیر آدیم آتمش اولدی.

او زمانکی ضیالیلەریمزڭ مهم بیر قسمی اولان تورك معلمەرینڭ مهد تربیەسی سایلان غوری سەمیناریاسنده اوتورموش فریدون بك بیر معلم اولماق حسبیله کنج معلمەره، بیر چوق ادیب و شاعرلره تأثیر نفوذ ایتمەدن کیری دورمایوردی و یازیجیلاریمزڭ استانبول شیوەسینه هوسکار اولدوقلاریندەن هیچ‌ده خوشلانمایوردی. روس ادبیاتیندەن ایسه ترجمه ایتەرکی سەوەردی و لەرمونتوف قالتسوف، تولستوی‌لارك بعض پارچالارینی ساده دیل ایله ترجمه ایتمشدر.

1907 نجی ییلده شیخ‌الاسلاملق منصبنه چاغیریلان کوچرلی بوتون آلدیغی مکتوبلارا رغماً بو وظیفەدن امتناع ایتدی، و عمرینڭ آخرینه قادار معلم اولاراق قالدی. بویله بیر ریاضت پرور معلمڭ چالیشماسیندەن بیزه ایکی اساسلی فائده قالدی: اونلارڭ بیری قازاق دارالمعلمینی، ایکنجی‌سی ایشبو آذربایجان ادبیاتی ماتەریالی.

آذرنشر.

---

*) کندیسینڭ اعترافی مقدمەسیندەن کورولەکەدیر. حسین افندی غائبوف زاقفقاسیا مفتیسی اولدیغی زمان فریدون بك کوچەرلی هله کنج ایدی. حسین افندی ایسه کوچەرلی کبی ادبیات مراقلیسی اولدیغی جهتله قاضی‌لەر واسطەسیله ایشلەنیلمیش ماتەریال شکلنده آذربایجان شاعرلرینڭ الەکچن اثرلرینی 4 جلددن عبارت بیر مجموعەده توپلامش اولدیغی نظرمزه یتیشدی.

مؤلفی طرفندن برنچه سوز.

1903 نجی ایلده «آذربایجان ترکلرینڭ ادبیاتی» عنوانتده روس دیلنده بر کتابچه ترتیب ایدوب چاپه ویرمشدك. ارباب قلم بزم بو ضعیف اثرمزه لطف نظریله باخوب، اونڭ انتشارینه همت و رعایت گوسترمکله بیله بزدن خواهشمند اولدیلار که مذکور کتابچەنڭ مالنه بسط ویروب اوز آنا دیلمزده ملّی ادبیاتمزه دایر بر کتاب ترتیب قیلاق تااینکه بزم آذربایجان شعرا و ادبامزڭ اشعار و آثاری و اوزلرینڭ نام و نشانلاری اونودولوب ابنای وطنڭ خاطریندن بالمره چیقماسون. معارف پرور ادیبلریمزڭ بو گوزل آرزو و تمنالرینی صددنده اولدیغمز فکر و مرامه موافق گوروب اولوقتدن ایمدی‌یەدك مذکور اثری انجامه یتورمك ایچون لازم اولان معلوماتی جمع ایتمگه مشغول اولدق.

اگرچه سعی و مقدارنجه احوالات جمع ایده بیلمەدیك، چونکه شعرا بو ادبامزڭ اوز عصرلرنده قدر و قیمتلری بیلینمەدیگیندن اثرلری و خصوصاً ترجمهٔ حاللری — یعنی هانسی زمان و مکانده نه نوعی یاشایوب زندگانلق ایتمکلری ایتوب باتوبدر و بو حالده بر کسه معلوم دگل. اونلاردن بعضیلرینڭ آنجاق بر آدی و شعرلریندن برنچه ادبیات و غزلیات قالوبدر، اونلار ایله شاعرڭ ربعهٔ کمالنی و طبع شعریەسینی تحقیق و تمییز ایتمك ممکن دگل، اما بوئیگله بیله بعض معارفپرور شخصلرڭ همت و معاونتیله خیلی معلومات یغوب و اونلاری زبدەلیوب آشاقەده ذکر اولونان قاعده اوزره ترتیب قیلوب محترم اوخوجیلره تقدیم ایدیریك و اونلاردن عاجزانه توقع ایلیورك که بزم بو اثرڭ مطالعەسنه شروع ایتدیکده اونڭ قصورینی، که اونلاردن خالی دگل، عفو بیورسونلار. وارین ویرن اوتانماز. المزدن گلن آنجاق بو اولدی.

اشخاصیکه زحمت چکوب بکا احوالات جمع ایدوبلر بونمه بیوك منت قویوبلار و ملی شاعرلریمزك احیاسی ایچون همت صرف ایدوبلر.

ادبا و شعرامزك ترجمهٔ حاللرینه و اثرلرینه شروع ایتمکدن أقدم ادبیات بارهسنده فیالجمله معلومات ویرمکی لازم گوردیك. و بو کتابی یازماقده مرحوم حاجی لطفعلی بیك ابن خاقان «آذری» تخلصك «آتشکده»نام کتابنده دوتدیغی قاعده و روش انتخب ایتدیك، یعنی آذربایجانده اولان هر بر بلاد و دیارك شعرا و ادباسی حقنده آیری - آیری معلومات ویرمکی مناسب بیلدیك. ولی مرحوم حاجی لطفعلی بکك کتابیله بزم مجموعهنك آراسنده تفاوت چوخدر.

بیله که مرحوم «آذری» آتشکدهسنده هر بر شاعرك ترجمهٔ حالنه دائر مختصر احوال یازوب اثرلریندن آزاجق و بری برینه مناسبتی اولمانیا نمونهلر گوستریر. اما بز ممکن اولدیغی قدرده مشهور شعرا و ادبامزك هم ترجمهٔ حاللرینه و هم آثار قلمیهلرینه دائر اطرافلی معلومات ویرمشیك، مذکور اثرلرك حقنده اوز رأی و تصوراتمزی یازوب توصیف ویا تنقیده لایق اولان مقام و نقطهلری شرح و بیان ایتمشیك.

هر بر شاعرك مسلکنی، اسلوب کلامنی و اوز عصر و زمانهسینك تقاضاسنجه نه نوعی اثرلر وجوده گتوردیکنی و اونلارك جماعتمزه حسن تأثیرینی، خیر ویا ضررینی بقدر قوه آچوب گوسترمشیك.

ولی آذربایجانك ایران دولتنه متعلق حصهسنده یاکیچمشده کی ویا حال حیاتده اولان شعرا و عرفاسی حقنده چندان اهمیتلو وسعتلو معلومات ویره بیلمهدیك بو سببه که اونلارك بارهسنده بزه احوالات جمع ایدوب گوندرن آدملر تاپیلمادی.

بیله که میرزا محمد باقر خلخالی جنابلرینك بارهسنده نه قدر جستجو ایتدیکسهده بر سریح و دوغری احوال تحصیل ایده بیلمهدیك.

هابیله دلسوز، عاجز، دیوانی راجی، دخیل و غیریلری، خصوصنده قدر کفافنجه معلومات کسب ایتمك معالتاسف میسر اولمادی. بو مجموعه اونایلدیك زحمت و تلاشیمزك ثمریدر که نچه وقتدن بری توز باسه - باسه یاتوب

قالمشدی. بونده مای و سیوکلی شاعرلریمزك عزیز و محترم ادیبلریمزك ترجمهٔ حاللری و برگزیده اثرلری ذکر اولنوبدر.

بو بزم ایچون عزیز و مبارك بر کتابدر اوکا بناء لازم ایدیکه او لیاقتلو طرزده و گوزل صورتده طبع اولونا ایدی. ولی مادی جهتنجه بزده او قدر باجارق و توانا یوخ ایدیکه بو ایشه اقدام ایدهبیله ایدیك بر حینده کی مجموعه زیاده بیوك و ضخیم حالده باشه گلوبدر.

آذربایجان ادبیاتی تاریخی ماتریاللاری

بیرینجی جلد بیرینجی حصه‌ده صرا ایله‌گلن شاعرلر.

باشلانغیج

ارباب دانش و کماله معلومدر که هر بر ملتك شأن و عظمتنه، ترقی و سعادتنه باعث اولان سببلردن بریسیده اونك ادبیاتیدر. ادبیات ملتك آینهٔ حقیقت نماسیدر که اونك مادی و معنوی ترقیسینی و استقبالی ایچون نجات و سعادت یوللارینی عینیله گوستریر. ادیب فاضل و شاعر قابل ملتك معارف خادملریدر. ملتی حق و صوابه ارشاد ایدن، شهرت و حرمته یتیره‌ن اونلردر. اوز آثار و اشعاری ایله اونلر ملتك جسمنه شفا،روحنه‌صفا، فکرینه جلی، عقلنه و تمامی معنوی و روحانی قوه‌لرینه بال و پر ویروب اوجا مقامه قالدیرلر. شیخ سعدی‌نك عصرنده اونك حکمت آمیز اثرلری سایه‌سنده شیراز اهلی فلکه‌ناز ایدیردی: نجه که شاعر دیمشدر:

«شیخ سعدی که تادم‌زد زشیراز رسید شیرازیانرا برفلك ناز.»

حال حاضرده آوروپا قطعه‌سنده الك مقتدر و معظم دولت ملتلرك ادبیات و مطبوعاتی آرتق درجه‌ده ترقی ایتمشدر. انکلیس، فرانسه آلمان و روس دولتلرنیك ادبیاتی گوندن گونه ترقی و شهرت کسب ایتمکده‌در. بو ملتلرك ایچینده وقت بوقت ظهور ایدن ومدنیت عالمنه حسن خدمتلر گوسترن، علوم متنوعه‌یه و فنون مختلفه‌یه وسعت و قوّت ویره‌ن علما و حکما، ادبا وشعرا مشهور جهاندر.

بونك عکسی اولاراق ضعف و عجز حالنده یاشایان، جهالت ایچره عمر کیچورن ملل و اقوامك ادبیاتلری دخی اوز حال و شأنلرینه موافقدر. نه‌قدر بر قوم وطایفه علمسز و معرفتسز اولسه بر او قدر اونك ادبیاتی ضعیف و بی مضمون اولاجقدر. حتی چوخ طایفه‌لر واردر که وحشیانه زندگانلق ایدوب ادبیات نه اولدیغنی بیلمزلر بونلرك علوم و معارفدن بالمره خبرلری اولماز. بونلر دنیا یوزنده چوخ مدّت یاشامایوب پوچ و ضایع

اولورلر و یا اینکه اوز که بر مقتدر و مدنی ملتلرك تحت تصرف و نفوذینه دوشوب مرور ایامیله اوز عادات و آیینلرینی ایتیروب و آنا دیللرینی اونودوب اونلر ایله قاینانوب قاریشورلر و بالکلیه اوز ملیتلرینی ایتیررلر. پس ترقی و سعادت فکرینده اولان و أبدی زندگانلق آرزوسنه دوشن قوم و ملت گرکدر اك اوّل اوز آنا دیلنیك و سعت و قوت تاپماقنه سعی و همت گوسترسون و ادبیات ملیه‌سنی آثار نفیسه و تصنیفات ممدوحه ایله زنکینلشدیرسین.

ادبیات ایکی قسمدر. بیر قسمی آغزده سویله‌نن نقل حکایتلردن، جوربه‌جور ملی نغمه‌لردن، عاشق سوزلریندن، مثللردن، تاپماجه‌لردن، یا گالتماجلردن، آغوچی سوزلریندن، بیاتیلردن عبارتدر. بو قسم ادبیاته ـ ادبیات لسانی و یا افواهی و یاخود ایل ادبیاتی دینلور. ایکینجی قسم ادبیات ادبا و شعرانك، علما و حکمانك آثار قلمیه‌لرندن وجوده گلن تحریرات و تصنیفاتدن عبارتدر که بونلر خواه نثر ایله یازیلمش اولسون، خواه نظمیله، خواه علوم و فنونه دائر اولسون و خواه اخلاق و اطواردن، شعرو غزلیاتدن بحث ایله‌سین. هر ایکی قسم ادبیاتك بنوره‌سی و تکیه گاهی «سوز»در که‌قدرت الهیله انسانك آغزنده خلق اولنوبدر و اونك واسطه‌سیله انسانك باطنی عالمی معلوم و ظاهر اولور. دقایق معانی اونکله بربریندن تمییز قیلنور و بوندن علاوه یر یوزینده انسانك سائر مخلوقاتیله مابیننده وقوعه گلن معاملاتی و رفتاری و مدارسی شرح و بیان ایلین سوزدر. سوز اولماسه ایدی البته ادبیات دخی اولماز ایدی. بوصورتده انسان ایله حیوانك آراسنده آرتق بر فرقده قالماز ایدی و حال حاضرده مشاهده اولونان ترقی و تمدندن دخی بر اثر گورونمز ایدی.

«استادشعرا» ملا محمد بغدادی فضولی سوزك شأننده یازدیغی غزلی بوراده مناسب مقال گوروب عینیله گتوریریك:

خلقه آغزك سرنی هردم قیلور اظهار سوز
بو نه سردر کم اولور هر لحظه یوخدن وار سوز
آرتوران سوز قدرینی صدقیله قدرین آرتوریر
کم نه مقدار اولسه اهلن ایلر اول مقدار سوز

ویر سوزه احیا که دوتدقجه سنی خواب اجل
ایده هر ساعت سنی اول اویقودن بیدار سوز:
خازن گنجینهٔ اسراردر هردم چکر
رشتهٔ اظهاره بیك، ـ بیك گوهر اسرار سوز
برنکار عنبرین‌خطدر کو گللر آلماغه
گوستریر هردم نقاب غیبدن رخسار سوز
اولمیان غواص بحر معرفت عارف دگل
کم صدف ترکیب تندر لؤلؤ شهوار سوز
گر چوق ایسترسن فضولی عزتك آز ایت سوزی
کم چوق اولماقدن قیلوبدر چوق عزیزی خوار سوزی

فارسك اك مشهور و مقتدر شاعری ابوالقاسم فردوسی طوسی سوزك مدحنده بیوروبدر:

زنیکو سخن به چه اندر جهان — برو آفرین از کهان و مهان
اگر به‌نبودی سخن از خدای — نبی کی بدی نزد ما رهنمای

و ایضاً سوزك فضیلتنده ابومحمدابن یوسف شیخ نظامی دیوبدر:

آنچه او هم نواست هم کهن‌است — سخنست و درین سخن سخنست
زآفرینش نزدمادر کن — هیچ فرزند خوبتر ز سخن
سخنی کانچه‌روی بی عیبست — خازن گنج خانهٔ غیبست
قصهٔ ناشنیده او داند — نامهٔ نانوشته او خواند
نبگر ازهرچه آفرید خدای — تااز او جز سخن نماندبجای
یادگاری کز آدمیزاد است — سخنست آن دیگر همه باداست

و گنه شیخ نظامی اوزگه‌برمقامده سوزی تعریف قیلوب آخر کلامده بله‌بیوروبدر:

صدرنشین‌تر زسخن‌نیست کس — دوست این ملك سخن‌راست‌بس

حاجی سید عظم شیروانی سوزك باره‌سنده دیوبدر:

گوهر پاك پربهادر سوز — تحفهٔ درگه خدادر سوز
زینت بزم مصطفی‌در سوز — مادح شاه هل اتی در سوز

مرحوم صابر سوزك مدحنده دیمشدر:

ای سوز نوله دیرسه‌م سکا خورشید سماوات
سندن آلیور نور ضیابی همه ذرات
بر نور حقیقت‌سن ایدوب حق سنی نازل
کم بخش ایده‌سن گلشن ناسوته فیوضات
گه لوحده مسطور قلمدن گهی جاری
گه عرشده مصباح گهی فرشده مشکات
صبح ازلیدن یوزك ایتدکده تجلّی
محو اولدی جهانی بوره‌ین پردهٔ ظلمات
اولمش بتون ارباب نظر عاشق حسنك
تنویر عیون ایلیور ارباب کمالات
بر موهبهٔ لطف خداسن که حقیقت
انسانار ایدیر ذاتکیله فخر و مباهات . . .
وجدان ودل صابره نشر ایله فیوضیك
تا کم بیته کوکلنده ریاحین کمالات!

اما بیلمك گرکدر که هر بر ملت اوز لسانینده استعمال ایدیلدیکی سوزلرك ایجاد و اختراعی ایچون اوزون عمرلر صرف ایدوبدر. سوزلرك ترکیب و تصریفی حالدن حاله دگیشریلمه‌سی و بری بریله جولاشوب بر مطلب بیان ایتمه‌سی آنجق مدت متمادیه‌دن صوکره حصوله گلوبدر. بیله که هر ایکی قسم ادبیاتك بنا دوتوب نشوونما تاپماغی تك ـ تك کلمه‌لرك و قسم ـ قسم سوزلرك ترکیب و ایجادینه نسبتاً خیلی آسان وجهیله بهمه گلوبدر.

نچه مین ایللر گاوب کیچوبدر اولعصرده‌ن که بزم اولو بابالاریمز وحشی‌یانه قایالار آراسنده و مغاره‌لر گنجنده سکونت ایدوب داش اسباب آلات واسطه‌سیله اوزلری ایچون آزوقه و اطعمه کسب ایدردیلر و مذکور آلاتیله اوزلرینی خطا و بلادن وشر اعدادن محافظت قیلاردیلر. او عصرلرده که اوگا «داش عصری» دینلر، بزیم بابالارك دیللرنده استعال اولنان سوزلرك عددی چوخ آز اولوب هر بر شئیی و مخلوقی ابتداده اوز صوتیله آدلاندیراردیلر،

و اوز بارماقلاریندن آرتق سای و حساب بیلمه‌زدیلر. اما مرور ایامیله ملل و اقوامك معیشتلری وسعت ورفاهت تاپدقجه، مدنیت و معموریت آرتدقجه اونلرك دیللری ده‌خی ترقی ایتمکده اولوبدر و بو حالده مدنی ملتلرك دیللرنده نچه یوز مین سوزلر تلفظ و استعمال اولنماقده‌در.

مثلا انگلیس، ملتینك دیلنده بر میلیونه کبی مختلف سوزلر ایشلنور ولی بونکله بیله بزم بوترقی عصرمزده کورهٔ ارضك بعض یرلرنده وحشی حالنده دولانان بر پاره قوم و طایفه‌لر ده‌خی واردر که دیللری چوخ فقیر، رکیك و ناقصدر. بو حال اوگا دلالت ایدیر که مذکور قوم و طایفه‌لر اول بنادن جوهرسز و ماده‌سز خلق اولنوبدر. خلقتدن اونلرك خمیرلرنده استعداد و قابلیت مایه‌سی قویولمیوبدر بو قسم قبیله و طایفه‌لر مین ایللرجه برحالت اوزره یاشایورلار و بونلارك دیللرنده اصلا بر ترقی اثری مشاهده اولونمیور. بونلارك حیاتیله مماتی آراسنده بر فرق یوقدر هر ایکی حالتلرینده بنی نوع بشره بونلاردن بر غیر و شلاح یتوشمز.

پس هر بر ملتك دانشدیغی دیل اونك حال و شأنتی و امورمعاشده درجهٔ مکنت و قوتنی شرح و بیان ایلیور. ملتك دولاناجقی گنیشلندیکجه، ضرروی‌احتیاجلری تحصیل اولوندقجه، ثروت و دولتی شان و شوکتی آرتدقجه اونك دیلی ده‌خی همان قرار اوزره ترقی و وسعت تاپور و بر مقامه چاتر که ملت هر نوع فکر و خیالاتنی هر قسم حسیات و تصوراتنی، اطرافنده گوروب ایشیتدیکنی، مشاهده قیلدیقی علامات و احوالاتی و اخلاق ـ اطواره دئر چوخ نازیك معنالری شرح و بیان ایتمکه قادر اولور. بوحالده ملت باشلیور قسم ـ قسم نقل و حکایه‌لر دوزمکه و سینه‌ده‌ن سوزلر و ماهنیلر (نغمه‌لر) توخومقه. نقللرده حقیقت حالیله خیالات عالمی، دوغرو ایله یالان، ممکن ایله غیر ممکن اویله بر مهارت ایله بری برینه جولاشیر که عقل انسان حیرتده قالیر. سینه‌دن توخونان نغمه‌لرده ملت اوزینه عارض اولان غم و غصه‌نی و یا اینکه شادلق و فرحی و فی‌الجمله اونك قلبنی لبالب ایدن نوع بنوع حسلری اوجا آواز ایله اوخویوب اوز درونی حالتنی و باطنی عالمنی جمله‌یه اظهار ایدیر و بو منوال سینه‌سنی اندوه و ملالدن خلاص ایدوب غم ایله شادلغنه غیریلریده شریك ایلیور.

بونلاردان ماعدا ملت حددن زیاده مثللر، حکمت آمیز سوزلر تاپماجه‌لر ایجاد ایدوبدر که بونلارك واسطه‌سیله اوز بیلوگنی، تجربه‌سنی، حکمتنی اظهار ایدیر و هر بر اتفاقده مناسب حال سویلمگنی، دنیاده دولانماسنی، انسانلر ایله رفتارینی و سائر مخلوقاتله علاقه‌سنی آز سوزلی اما درین معنالو «مفید — مختصر» کلامیله بیان قیلور. مثلا آتالار تجربه ایله یقین ایدوبلر که کیشی هرنه ایش دوتسه — یاخشی یا یمان آخرده اونك نتیجه‌سنی گوره‌جکدر. اوگا گوره دیوبلر:

«هرنه دوغرارسن آشیگا — او چیخار قاشیقیگا»

و یا اینکه:

«هر نه اکرسن — اونی بیچرسن»

هر بر ایشده صبر لازم اولماقنی تجربه ایدوب دیوبدر:

«صبر ایله حلوا بیشر ای قورا سنده‌ن
بسله‌سن اطلاس اولار توت یاپراقندن.»

«ایکی سوزلی آدمك حقنده دیولوبدر»:

«تازی‌یه دوت دیور — دوشانه قاچ».

اخلاق و اطوار جهتینجه اولادك آتا و آناسنه و خصوصاً قز اوشاغینك آناسینه اوخشامقنی تجربه ایدوب دیوبدر:

«قراغنه باخ — بزنی آل، — آناسنه باخ قزنی آل»

همچنین آتالار دفعاتیله امتحان ایدوبر که عوام و نا انصاف خلق ایله رفتار ایتمگده یالقوز ملایمت کفایت ایتمز و بیر آز زورده گرك ایشلنسون اوگا بناء دیولوبدر: «کیش — کیش ایله — دوگوز داریدن چیقماز.» و هابیله ترك دیلنده نیچه مین حکمت آمیز مسئله‌لر وار که تمامیسی تجربه یوزیله دیولوبدر واونلاری بوراده یازمق ایله قورتاراماز. نقللرمزده شاهزاده ملك محمد ویا ملك احمد حق و دوغرو یولنده چالشوب چاندن و باشدن کیچور. انتهاسز بر بیاناتدن اوتسز — علفسز صحرالردن قطع منازل ایدوب، درین دره‌لردن آدلایوب، اوجه داغلاردن و سرت قایالاردن آشوب، قالین وقارانلق میشه‌لردن کیچوب قسم — قسم بلا و مصیبتلره دوچار اولور، گاه آغ دیو

ایله و گاه اژدهالر ایله جنك و جدال ایدوب آخرده اونلری تلف ایدیر، بیله که حق — باطله، دوغرو یالانا غالب گلور و نقللرك چوخی شاداق ایله قورتاریر. یار عشقنده بیوك زحمت و مشقتلر چکن شاهزاده‌یه قرخ کون، قرخ گیجه توی اولونور و نقل سویلین نقلنی گواش یوزیله قورتاروب دییور:

«او یدی یره کیچدی — سیزده بیون دوره کیچوك!»

حیوانات قسمنه گلد کده، اونلردن هر بیریسی بزم نقللرده انسانه منسوب اولان بر خاصیتی گوستریر. مثلا چول حیوانلارندن: اصلان رشادت و مردانه‌لگی، آیی قانمازلغی، قورت احمقلغی، تولکی حیله گرایگی، دوشان قورخاقلغی، مارال گوزه‌للگی و هابیله. ایو حیوانلرینه گلدیکده بونلارك‌ده هر برسنه مخصوص اوز صفتلری واردر: آت اعتباری، ایت وفانی، ایشك حماقتی، دوه سفاهتی، اوکوز عنادلغی، اینك عنایتی، قوچ ایگتلکی، کیچی حیله‌بازلغی، قویون برکتی، قوزی یازقلغی، پیشیك اعتبارسزلغی گوستریر. مشهور «ساياچی سوزلرینده» ایو حیوانلاری چوخ گوزه‌ل طرزده و صف اولونوبدر. بوسوزلرده هامودن آرتق وصف اولنان قویوندر، اوگا «تنه‌م» دیوب خطاب اولنور. معلوم اولنور که کچمشده بزم بابالاریمیز قویون ساخلار ایمش و معاشلری اونك سوتی، اتی و یونی ایله کیچرمیش. «ساياچی» سوزلریندن نمونه ایچون بر نیچه‌سنی بوراده ذکر ایتمگی مناسب گوردیك. *)

«تنه‌م اوناریش قویون — یونی بر قاریش قویون
«چوبان سندن کوسوبدر — سوتی ویر باریش قویون

—

«تنه‌م او شیشك قویون — یونی بر دوشك قویون
«بولامانی بول ایله — بولامانی تیز یتور
قیریلدی اوشاق قویون...»

کیچی‌نك وصفنده دیولوبدر:

«تنه‌م او خاللی کیچی — ممه‌سی باللی کیچی
آیاغی نااللی کیچی — اوجه قایا باشنده
دوتوبدی یاللی کیچی...»

---

*) «ساياچی سوزلری» نی و ایل ادبیاتنه دائر برچوق معلوماتی اهل قلملرمزدن محترم عینی علی بك سلطانوف جمع ایدوب لطف یوزیله بزه بخش ایتمشدر.

سایاچی «سوزلرینده چوبانده اونودولمیوبدر، اونك حقنده دیولوبدر:

«گوگده گزه‌ن بولوطلر یورقانیدر چوبانك
«یاستی – یاستی تپه‌لر یاستقیدر چوبانك
«یومرو–یومرو قایالار یومروقیدر چوبانك
«النده کی دگنك قالخانیدر چوبانك
«یانده کی بوز کوپك یولداشیدر چوبانك
«آغزی قارا جاناوار دوشمانیدر چوبانك...»

بوراده افواهی ادبیات باره‌سینده مطلبه طول تفصیل ویرمگی لازم گورمدیك «بالالارا، هدیه» نام مجموعه‌یه رجوع ایتملی. بو قسم آغزدن آغزه سویله‌نن افواهی ادبیات هر بر ملتك حال و شأنته و اوضاع معیشتنه مختص اولوب اونك دنیا اوزره نه نوعی یاشاماسنه شهادت ویریر. بعض قوم و طایفه‌لر افواهی ادبیاتدن سوا اوزگه بر آثار علامت ظاهر ایتمیوب اوز نقل وحکایتلری و ملی نغمه‌لری و مثل‌لری ایله بر مدت دنیاده عمر ایدوب صو گرادن بی نشان بوچ و ضایع اولوب گیدوبلر اما اوقوم وملتلر بکه، خلقت وطبیعتارنده قابلیت تخمی و هنرمایه‌سی واردر امور معیشتده غیریلره- بعت‌ایدوبلر –اونلر بر افواهی ادبیاتلرینه و آغزلارده سویله‌نن نقل و حکایه‌لرینه اکتفا ایتمیوب قلمی ادبیاته یعنی فکر و حسلرینی قلم ایله یازمقه مشغول اولوبلر. افواهی ادبیاتده نقل و حکایتلری ترتیب ایدن و نغمه‌لری دوزن معین بر شخص اولمیوب بونلاری یارادان و یوخدان وار ایدن ملت اوزی اولور. بونلر آغزلاره سویلمك ایله عموم خلق آراسنده یایلوب انتشار تاپور و نسلا بعدنسل آتادن اوغوله و اوغولدن نوه‌یه کیچمکده اولور. قلمی ادبیات ایسه باشقه طرز ایله حصوله گلیر: بونده هر بر نقل و حکایه‌نك مخصوصی کاتبی و منشی‌سی و هر بر تصنیفك اوز مصنفی و هر بر شعر و غزلك معین شاعری واردر. ألبته بو قسم اثرلرده ملّیت نشانه‌سی و ملّیت رایحه‌سی چندان مشاهده اولنماز. ولی بر مصنف و شاعر نه قدر اوز ملّتنه یاووق اولسه، اونك عادات و خاصیتلری اوزره نشوونما تاپسه، ملّیت قانی اونك دامارلارینده نه‌قادار آرتیق جریان ایتسه بر اوقدر اونك اثرلرینده دخی‌ملّیت قوخوسی و ملّیت نشانه‌سی آرتجق گورونه‌جکدر.

شاعر کامل و ادیب فاضل حقیقتده اول ادیب و شاعردر که اوز ملتنك دیلیله دانشه، اورگیله حسی وعقلی ایله فکر ایده.

آذربایجان تورکلرینك دخی اوزلرینه مخصوص ادبیاتی واردر. بو تورکلر زاقافقازیه‌نك شرق و جنوبنده سکنا ایدن شکی، شیروان، سلیان، باکو، گنجه قزاق، قارا باغ، ایروان و نخچوان اهالیسندن و ایران دولتی‌نك شمال–غربی‌سنده گذران ایدن اقوام و طوایفدن عبارتدر. آذربایجان ترکلرینك دانشدیغی دیلك شیوه‌سی چوخ ایسه‌ده بناسی و کوکی بردر. بیله که هر محالك خلقی باشقه بر شیوه‌ده و غیری بر لهجه‌ده دانشوب قونشور. هر محل و مسکنك اوزینه مخصوص اصطلاحاری و سوزلری واردر. قرا باغ و قزاق اهالیسی بر جوره شکی خلقی اوزکه بر جوره، شیروان، سلیان، باکو و قبه آدملری باشقه بر سیاقده، ایروان، نخچوان تبریز، خوی، باکو ولایتلرینك أهالیسی غیری بر شیوه اوزره دانشورلر، اما بونیکله بیله بونلارك جمله‌سی سویله‌دیکی دیل بیر دیلدر و بیر محالیك اهالی‌اوزگه‌یر آذربایجان محالیك اهالی سویله دیکی دیلی آچیق آگلیوب اونکله هر بر قسم مطالب و مسائل باره‌سنده مکالمه ایده‌بیلیور. نچه سنه‌بوندان مقدم «ارشاد» یا «ترقی» روزنامه‌سنده آذربایجانك هر بر مرکزندن گوندریلن معلومات متنوعه و اخبارسیاسیه درج و نشر اولنوردی. مذکور معلوماتی «تازه حیات» روزنامه‌سنك مشتریلری اوخویوب باشه دوشورلردی و هر قسم مطالبدن اطلاعات کسب ایدیرلردی. «تازه‌حیاتده» یازیلان معلوماتدن ده‌خی «ترقی»نك مشتریلری استفاده ایدیرلردی. حال‌حاضرده «ملانصرالدین»ك، و «اقبال»ك. «صدای حق»ك «اقدام»ك مشتریلری هر یردن یازیلان معلومات خبرلری اوخویوب باشه دوشورلر.

یوز سنه انسان ایچون بر عصر و لسان ایچون بر دوردر. عصر و زمانلرمرور ایتدیکجه هیئت اجتماعیه انسان و اونکله متفق لهجهٔ وشیوه لسان ده‌خی نیجه–نیجه تبدیلات و تغیراته دوچار اولور. ادیب فاضل احمد جودت افندینك بیوردقنه گوره:«ابکار افکار صانکه هر موسمده بر گونه قبای لطافت نمایه بورونیور وهر جمعیتده ملل‌نکت ایله ومزایا ایله گورنیوربناء علیه هرلسانك اصول تعلیم ادبیاتی مزاج دوره توفیق اولونماق‌لازم گلور. «بوکا گوره آذربایجان ترکارینك دیلی ده‌خی مرور ایامیله دگیشیریلوب اوزگه بر ترکیب و

قاعده‌یه دوشوبده بیله که ایمدی استعمال اولنان ترك جدید ازلکی ترك قدیمه اوخشامز. حال حاضرده دانشیلان دیلك باشقه اسلوبی اولدیغندان علاوه ترك قدیمه نسبت بو دیل هم دولتلوده شیرین لهجه‌لو و گوزه‌ل شیوه‌لو بر دیل حساب اولونور. دین مبین اسلامك ترکاره یتوردیگی شرافت اعتقادیه‌سندن علاوه بیوك بر خیریده بو اولوبدر که اونك فیض و برکتندن ترکار عرب و فارس لسانیندن تدریجله چوخ سوزلره گوزل عباره‌لر آلوب اوزدیللرینی دولتلندیروبلر. و مرور ایامیله اخذ و اقتباس اولونان، کلمه‌لر و اصطلاحلر او قدر ایشله‌نوب تحریف و تصریف اولونوبدر که ترك دیلیله اونلر قاینایوب قاریشوبدر و اونارسز ترك دیلی بر معنایی افاده ایتمگده عاجزدر. عرب و فارس دیللریندن گوتورلمش سوزلر و عباره‌لر بر درجه‌ده ترکلشوبدر که سوادی آز اولان آدملر اونلری محض ترك سوزلری حساب ایدوب اصلا گمان ایتمزلر که «صحبت» و «زحمت» سوزلری عربدن «رنج‌بر»، «کفگر» و «خاك‌انداز» سوزلری فارسدن آلوبدر. و بعض یرلرده کثرت استعمالدن «رنجبره» «رشبر» «کفکیره» — «کوکیر» و «خاك‌اندازه» — «خکنداز» دینلور و بو قبیل عرب وفارس دیللریندن گوتوریلمش سوزلرك چوخی تورکلشوب اولکی حالندان اوزگه بر ترکیبه دوشوبدر.—بو نحو ایله آذربایجان ترکلرینك دیلی عربی و فارس سوزلریله مخلوط و ممزوج اولمقله بیله بر لسان لطافت رسان اولوبدر که اونکله علوم و فنونه دائر هر قسم مطالبی افکار عالیه وحکمیه‌نی و مسائل سیاسیه وعدلیه‌یی شرح و بیان ایتمك ممکندر. بو یولده عثمانلولر بزم آذربایجان ترکلرینه سبقت ایدوبلر و داهاده زیاده اوزدیللرینی عرب و فارس لغات و الفاظیله دولتلو قیلوبلر، نجه که عثمانلو لسانك باره‌سنده گنه ادیب کامل احمد جودت افندی بیوروبدر: «گویا درزخانهٔ معانیده طرز عرب اوزره بیچیلمش و اصول فارسی اوزره تیکیلمیش اولان دیبای زیبای ترکیه‌یه بورونمش بر شاهد شیرین ادای بدیع‌البیاندر. ذاتاً صیغ تصرفیه‌جه الك مکمل بر لسان اولدیغی حالده السنهٔ سائره‌دن اخذ و اقتباس ایلدیکی الفاظ ایله خیلی‌دن خیلی زنگیندر. عربی و فارسینك نیجه خواص و مزیاسنی محتوی اولماق حسبیله ادبیاتجه دخی غایت نازیك و رنگیندر.»

و لکن عرب و فارس کلمه و عباره‌لرینك شوق و هوسنده اولوب

احتیاج اولمادیغی حالده اونلری آنا دیلنه قاتوب قاریشدیرماق بزم عقیده‌مزجه بیوك سهودر. وقتا که آنا دیلنده شیك اوزنك مخصوصی آدی وار و یا اینکه آنا دیلیله بر معنایی بیان ایتمك و بر احوالاتی نجه که لازمدر سویلمك ممکن اولور. انصاف دگل که علم گوسترمك و «ملالق» اظهار ایتمك ادعاسیه دوشوب کلامی غلیظ عباره‌لر ایله و چتین آنگلاشیلان عربی و فارسی سوزلر ایله دولدوروب اصل معنایی دخیده درینه سالماق و اونك یوزینه عرب فارس دیللرینده‌ن پرده گلمیش، غلیظ مغلق عباره‌لر ایله توخونمش پرده چکمك. اول جهتدندر که بزم واعظلرك اکثری مسجدلرده وعظ و نصیحت ایتدیکی اثناده عبارت پردازلق ایدوب اوز واعظ و نصایحلرینی او قدر غلیظ و چتین عباره‌لر ایله سویلورلر که اونلره قولاق آسانك چوخی بر شئی آنگلامیوب اصل مطلب نه‌دن عبارت اولدیقنی باشه دوشمیورلر، و حیرتده قالورلر. حاصل کلام بو اولور که نه وعظ ایدن ونه موعظه‌یه قولاق آسان، نه اورگه‌ده‌ن و نه اورگه‌نه‌ن اصل مقصده یتشمیوب گوزه‌ل وقتلرینی بیهوده صرف ایدیرلر. هابیله غزته‌لریمزده درج اولونان غلیظ عباره‌لر ایله یازیلمیش بعض سیاسی، ادبی وفنی مقاله‌لری اوخویانلر آنگلامیوب مأیوس اولورلر و غزته اوخوماقدن اکراه ایدیرلر—بو آچیق حقیقتی نه‌دن ایسه غزته و ژورنال ویرنلر باشه دوشمیورلر و عثمانلو غزته‌چیلرینه مقلدلکدن ال چکمیورلر. جدیده‌لری بر ایل یاره ایل عمر سوروب مشتریسزلکدن قاپانور زحمتلری پوچه چیخور کلی خرج و مصارفلری هدر گیدیر.

دیل نه قدر آچیق، ساده و کشاده اولسا بر او قدر گوزه‌ل، گوگچك و مقبول اولار. ألبته دیلمزه قاریشوب ترکلشمش «فایده» «ضرر» «خیر» «شر» «دوست»، «دشمن» و بونلر مثللو حدده‌ن زیاده استعمال اولونان عربی و فارسی سوزلرینك باره‌سنده بزم بر ایرادمز یوخدر، نجه که بو باره‌ده اوز فکریمزی یوقاریده بیان ایتدیك، و همچنین علوم و فنون سایه‌سنده تازه کشف و اختراع اولونان آلات و اشیایه و فکرمزده دوغان تازه معنالره اوز آنا دیلمزده مناسب و موافق آدلار تاپا بیلمه‌سك لازم گلور که عرب و فارس دیللرینه رجوع ایدوب اونلرك کومگیله تازه اختراع اولونان شئیلره و یکی دوغان معنالره آد قویاق و بو وجهیله دیلمزده اولان

نقصانی ورکاکتی گوتوروب اونی تصحیح و تکمیل ایدك بو مطلبی باشلیجه آکلامق ایستینلره مصلحت گوریریك که «حیات» روزنامه‌سنك (۱۹۰۵) نجی سنه‌ده ۷ منجی نمره‌سنده ادیب کامل علی بك حسین زاده‌نك «غزته‌مزك دیلی حقنده بر نچه سوز» سرلوحه‌سنده یازدیغی مقاله‌یی مطالعه ایتسینلر. بوندن ماعدا «تورك یوردی»نك اولمنجی ایلنك ۱۲ نجی صاییند، «تورك دیلی» ادبیاتی حقنده مطالعه‌لر «سرلوحه‌سنده یازیلمش مقاله‌یه مراجعت ایتملی‌در. بو مقاله‌ده ادیب احمد حکمت بك افندی ۱۶ نجی مستشرقلر قونغره‌سنده تورك دیلنك حقنده فرانسزجه اطرافلی معلومات ویریر. مقاله‌نی مجموعه مدیری ترکه ترجمه ایدوبدر. احمد حکمت بگك ویردیگی معلوماته گوره تورك دیلی اوزلگنده خیلی متین روان و دولتلو بر دیلدر، ولی قدرنی بیلنلر اولمیوبده بعض سببلردن د،لابی اونودولوردی و اونك یرینی فارس و عرب کلمه‌لرینك بر خلیطه‌سی دوتوردی. بر درجه‌ده که اصل تورك دیلی آنجق کندلرده و امی آروانار آراسنده محافظه ایدیله بیلدی.

دور انتباه‌دن صوگره تورکلرده‌ده باشقه ملتلرده اولدیغی کیمی بر حس ملی بروجدان ملی دوغوب بیومگده‌در. تورکلرده دامارلرینده اصل برقانك آخدیغنی دویدیلر و اوز خالص دیللرینه رونق ویرمك فکرینه دوشدیلر و اونی اجنبی کلمه‌لردن، اجنبی ترکیبلردن، تورك روحیله اصلا سازش ایتمیین دبدبه‌لی، گورولتولی و بی‌مضمون عباره‌لردن قورتاروبن اوگا اوز رنگنی، صفتنی و ساده‌لگنی قایتارمق قصدینه دوشدیلر. ملی دیلك طرفدارلری گوندن گونه آرتوب چوخالماقده‌درلر و اونلرك همتیله استانبولده «تورك دەرنگی» و «تورك یوردی» و «خلقه دوغرو» و عثمانلونك بعض یرلرنده ملی جریده‌لر طبع و نشر اولونماقده‌در.

آذربایجان تورکلرینك ادبیاتی آز زماندن بری باشلیوبدر که کوك و ریشه سالوب بنا دوتماغی، کیچمیشده شوکت و قوت صاحبی اولان ایران دولتی مدت متمادیه ایله تمامی آذربایجان ولایتنه صاحبلق و حکمرانلق ایدوبدر. آذربایجان تورکلری بو دولت عظیمه‌نك تحت حکومتنده خیلی زمان زندگانلق ایدوبلر، بو جهته ایرانك نفوذ و تاثیری آذربایجان ترکلرینه حددن زیاده اولوبدر. بو تاثیرات ظاهری یعنی هیئت و قیافتده

طرز لباس و خوراکده و سائر اوضاع و احوالده و امرمعاشده گورسندیگی کیمی باطنی و معنوی صورتده دخی اولوبدر که اونلر اخلاق و اطوارده و آیین-آدابده و لسان و ادبیاتده مشاهده اولنان اثرلردر. معلوم اولا که آذربایجان تورکلری هر دیلدن زیاده خوشلادیغی، میل و رغبت گوستردیگی فارس دیلی اولوبدر. «لفظ-لفظ عرب‌است، فارسی شکراست، ترکی هنر است» دیدیگده بزم ترکلر عرب لسانتی تعریف ایدوب و ترك دیلنده سویلمکی هنر بیلوب هر ایکی دیلدن زیاده میل و هوس گوستردیگلری «شکره» اولوبدر که فارس دیلندن عبارتدر. بو دیلك زیاده شیرین وخوش شیوه‌لو اولماقنه برکسك شبهه‌سی یوخدر. اوگا بناء بزم مکتبلرده بو آخر وقتلره کیمی تعلیم و تدریس فارس دیلنده اولوب اوشاقلاریمز اوخودیغی فارس کتابلری اولوبدر. نوشتجات و مرسولاتمز دخی بو دیلده جاری اولوب ترك دیلنه آرتیق میل و رغبت گورسنیلمیوبدر. آذربایجانك ایرانه متعلق حصه‌لرنده ابمدی دخی تعلیم و تدریس و کتابت فارس دیلنده ایشله‌نور. زاقافقازیه‌ده آنادیلی آنجق آز وقتدن بریدر که آذربایجان ترکلرینك دقتنی جلب ایدوب اوزی ایچون بر نوعی حرمت و اهمیت کسب ایلمگه باشلیوبدر.

ایش بو حال اوزره اولدیغی ایچون سابقده هر أهل سوادیمز بالعموم علما و حکمامز، شعرا و ادبامز بالخصوص اوز تالیفت و تصنیفاتنی همین فارس دیلنده انشا ایدوب ترك دیلنه آرتق اعتنالری اولمیوبدر، بر حالده که فارس دیلی ترك دیلنه نسبت هم وسعتلو و هم خوش قاعده‌لی بر لساندر. بیله که بزم ادیبلرمزك آثار قلمیه‌لری آنجق فارس ادبیاتنی دولتلندیروب اوز ملی ادبیاتمزه اونلرك چندان دخل و تصرفلری اولمیوبدر. ترك لسانتده قلم ایشلدن ادبا شعرامزه گلدکده اونلرده فارس ادبا و شعراسی دوتدیغی طریقیله گیدوب فارس دیلنك شیوه و اسلوبنده یازمغه سعی ایدوبلر. بونلر یازدیقلری اشعار آثارك مضمون و مالی دخی اکثریت فارسك مشهور شعرا و حکماسی اثرلرندن اخذ اولونمش معنالر اولوب کیمیسی شیخ مصلح‌الدین سعدینك حکمت آمیز نصیحتلرینه، کیمیسی شمس‌الدین محمد خواجه حافظك غزلیاتنه، کیمیسی فردوسینك شاهنامه‌سنه بعضیسی جلال‌الدین رومینك مثنوی‌سنه،

شیخ عطارك نان حلواسنه، عمرخیامك رباعیاتنه، نظامینك خسروشیریننه و بونلر کبی صاحب خرد وطبع سلیم وجودلرك کلام معجز نمالرینه نظیره یازوب استادلرینه پیرویلك و مقلدلك ایدوبلر و بو پیرویلکده ادبایی ترکدن بعضاری بیوك هنر و مهارت گوستروبلر. نجه که شماخیده آقا مسیح شیروانی، میرزا نصرالله «بهار» حاجی سید عظیم شیروانی، قباده عباسقلی آقا «قدسی» و «خرمی» قراباغده قاسم بك «ذاکر»، عبدالله بك «عاصی» قنیار مهدیقلی خن «وفا» میرزه رحیم «فنا» گنجه‌ده میرزه مهدی «ناجی» نخوده اسماعیل بك «ناکام»، ایروانده میرزه اسماعیل «بزمی» اوشتینبده سید ابوالقاسم «نباتی» قزاقده مصطفی آقا «ناصر» و غیرلری.

بیله که بیزم آذربایجان شعراسنك اثرلرینده گورونن عالی فکرلر، گوزه‌ل حسلر، اوجه معنالر، نازیك و لطیف مطلبلر، حکمت آمیز نصیحتلر، و همچنین دوستلقده صداقت و دیانت، هر بر ایشده مروت، عدالت و انسانی زینتلندیرن سائر او صاف‌حمیده‌لر دیمك اولور که تماماً فارس ادبیاتدن بر کتندندر. بونکله بیله عشق‌بازلق، مدح‌دلبر و تعریف گوزه‌ل، زمانه‌دن شکایت، رقیبدن نفرت، هجرو فراقدن‌ناله و فریاد و بر پاره لغویات، مضحکات و هجویات و هابیله ساخته و یالان حسیات گنه فارسلرك صوك ادبیاتنك بر کتندندر. حیفا که ادبیاتك بو آخرکی نوعلری بزم شعرایه اك خوش گلن اسلوب اولوب که بو یولده حددن زیاده نظیره‌لر یازیلوبدر. و حتی بر نوعی ترك شاعرلری فارسلره سبقت ایدوبلر، چونکه ترك دیلنده یازیلان هجویاتك مثلی و برابری نه‌اینکه فارس لساننده بلکه هیچ بر لسانده تاپولماز.. گوزل مدحنده دخی یقیناً دیمك اولور که هیچ بر فارس شاعری ملاپناه واقف و قاسم بك ذاکر کیبی دوزلو سوزلر دیمیوبدر. بو خصوصده فی‌الحقیقه بونلر ملك شعرادرلر. ترك شاعرلرینه گلدکده بونلردن ملا محمد بغدادی — «فضولی»نك آذربایجان شعراسنه هامودن آرتق تأثیری اولوبدر، و بر ترك شاعری اولمیوبدر که فضولی‌نك کلامنه نظیره یازمش اولسون. فضولیدن صوگره آذربایجان شعراسنه آز — چوق نفوذی اولان یوسف نابی چلبی و علی شیرنوابی اولوبدر که اونلردن هر برینك بارەسنده بر پاره معلومات ویرمکی لازم بیلدك بر حالده که هر اوچی آذربایجان شعراسینك استادلری مقامنده اولوبلر.

ملا محمد بغدای ـ فضولی تخلص

ملا محمد بغدادی ترك شاعرلرینك باباسی حساب اولنور. او گا بناً آذربایجان شعرا و ادباسندن بحث ایدوبده اونلرك سروری و پیشروی مقامنده اولان فضولی‌نك اسم شریفلرینی ذکر ایتمه‌مك بر نوعی حقی و امکی ایتورمك کیبی‌در. بر حالده که اول فصاحت و بلاغتکانینك تأثیری بو عصرده‌کی شعرامزك آثار و اشعارنده دخی مشاهده اولونماقده‌در.

مشهور قوله گوره ملا محمد ابن سلیمان کربلاده و بغدادك حوالیسنده حلّه آدینلو بالاجه بر قصبه‌ده، سلطان سلیمانك عصرینده هجرتك 900 نجی تاریخنده تولد ایتمشدر. بعض روایته گوره 70 سنه‌یه قدر عمر ایدوبدر. تاریخ وفاتی درست معلوم دگل ایسه‌ده عمرنك مسن چاغنده داربقایه رحلت ایلمگی اوز کلامندن دخی آگلاشیلور، نجه که دیوبدر:

«ای فضولی قدیمز قیلدی فلك خم یعنی
وقتدر چخماقه دنیا قاپوسندن اگیلك».

فضولی کیمی مشهور و معتبر شاعرك ترجمهٔ حالنه دائر معلومات حیفا که چوخ آزدر. بو باره‌ده اوزگه بر مأخذ و منبعدن احوالات گوتورمکده عاجز قالوب اول در یکانه‌نك اوز اثرلرینه‌رجوع ایتمگدن باشقا بر چاره بولمادق. دیوان بلاغت عنوانینك دیباچه‌سنده اول فصاحت بوستانی‌نك عندلیبندن و عبارت چمننك بلبلندن — یعنی فضولی‌نك اوز لسان بلاغت سنجندن حالنه دائر بر پاره معلومات ویریلور، خصوصاً اونك ترك لساننده یازمقنه سبب نه اولدیقنی فی‌الجمله بیان ایدیر.

مذکور مقدمه‌دن معلوم اولور که فضولی اوشاقلقدن شعر و غزل دیمگه زیاده هوسناك ایمش، و اول یگانه‌نك هنوز صبی ایکن افق طبعنه هلال موزونیت طلوع ایتمشدر و خورشید وشلردن اقتباس نور شوق قیلمشدر و اونك اشعارنك شهرتی چوخ یرلره داغلمشدر؛ نجه که اوزی دیور:

صیت فصاحت ایله سوزوم دوتدی عالمی
بن مهد اعتبارده طفل: زبون هنوز
بوی خوشمله اولدی معطر دماغله‌ر
بن نافهٔ وجودده بر قطره قان هنوز

و لکن شاعر اوز اثرلرینه دقت یتوروب اونلری حلیهٔ علمدن معرا گوروب بر مدت نقد حیاتین علوم نقلیه و نقلیه کسبنه صرف ایدوبدر. و اوز عصرنده متداول فنون و علومك جملهسنه مالك اولمشدر. اگرچه شاعر ترك لساننده شعر و غزل یازمقته عمده بونی سبب گوستریر که ترك طایفهلرینك صاحب شوق و مذاقلری دخی اونك بوستان کلامندن شکوفهلر دروب بهرهمند اولهلر و بو تکلیفی اوکا گویا بر نگار مشکین خط ایتمشدر. و لکن حقیرك آکلادیقنه گوره فضولی اوزی ترك اوغلی اولمغه بناء اوز آنا دیلنی آرتجق سورویده اوکا رونق ویرمکی باش وظیفهلریندن بریسی حساب ایدیرمش. و انصافاً دیمك اولور که ترك ادبیاتنك بانیسی ملا محمد بغدادی اولوبدر. اگرچه اوندن مقدم ترکلرده بعض معتبر شاعرلر اولوبدر. ولی اونك کیمی مقتدر و جمیع لسانه مالك و جامع فنون نظم و نثر اولمیوبدر. و حقیقتده دیمك اولور که ترك دیلنه رونق ویرن و اونی خار و خاشاکدن تمیزلیوب بر گوکچك و صفالو چمنه بگزدهن فضولی اولوبدر. و بونکله بز ترکلرك اوسته عموماً و آذربایجان. ترکلرینك بوینه بیوك بر منت قویوبدر. ترك دیلینك اوستنده صرف همت و غیرت گوستردیگنی شاعر اوزی بر مقامده بیان ایتمشدر:

اولسیبدن فارسی لفظیله چوخدر نظم کیم
نظم نازیك ترك لفظیله ایکن دشوار اولور
لهجهٔ ترکی قبول نظم ترکیب ایلسه
اکثر الفاظی نامربوط ناهموار اولور
بنده توفیق اولسه بو دشواری آسان ایلرم
نوبهار اولغج دیکندن برك گل اظهار اولور

بوراده بونی دهخی علاوه ایتمك لازمدر که فضولی اوزندن مقدم و یا اوز دورنده اولان عالی و رقیق بیر شاعر بولوبده اونك اثرلرینه تقلیداً برشئی وجوده گتورممیشدر نثرو نظمده بر شخص اونك استادی اولمیوبدر. اعاظم ادبادن بر نفرینك آثارینی سرمشق اتخاذ ایتمیوبدر. نجه که بوبارهده «محمد جلال عثمانلو ادبیاتی نمونهلری» نام مجموعهسنده بیورویدر: «بغداد

گلزار ادبیاتنك عندلیب خوش الحانی اولان فضولی عثمانلو شاعرلرندن اثرلرینه اتباع اولونهجق بر شاعر و یاخود تاثر گورهدیگی حالده بو گون ادبیات صمیمیهیی احیا ایدهجك بدایع وجوده گتورهش بو بدایعی بر شاعردن ده گل بلکه درهلرك جوششندن، روزگارك اکیلتیسندن، بر آهو نگاهك سوزشندن، بریتمك تأثیریندن بر بدوی قزك حسن معصومانهسیندن اقتباس ایلمشدر. بو جهتله الك برنجی شاعر مطاق فضولیدر.»

اونك مقلد اولمدیغی خصوصده محمد جلال بویله یازیر: اگر برشخص بزه بو گونه سؤال ویرسه بلکه فضولیدن اوّل عربلر، عجملر لیلا و مجنونی، و یوسف زلیخایی، خسرو شیرینی یازهش اولسونلرده فضولیده بونلاری تقلید ایتمش اولسون؟»

بز جواب ویریرز، خیر! حتی مرحومك روح لطیفی نطقه گلوب بزه بو بابده «بنده مقلدم!» دیمش اولسه — ایناناماییز. احتمال که بو بویوك شاعرك ذهننه فکر تقلید گلمش اولسون، فقط لیلا و مجنون تقلید اولمق اوزره یازیلان آثاردن دگل.

— بس نهدر؟

— بتون گوز یاشلریدر! لکن بوراسنی دوشونمهلی اقتباس باشقا، تقلید ینه باشقهدر. بناءعلیه لیلا و مجنون بوتون — بوتون فضولییه عائددر. بو خزینه قیمتداره هیچ بر اجنبی مداخله ایدهمز!»

لیلی و مجنون بارهسنده آشاغیده سوز اولوناجقدر.

دیوان اشعارین جمع ایتدکدن سوگره فضولی کمال انکسار ایله ارباب بلاغت و اصحاب فصاحته یوز چوندهروب اونلاردن توقع ایلیور که اونك دیوان کلامنی مطالعه ایتدکده دیمه سونلر که فضولی تمامی عمرنی بر محلده — یعنی عراق عربده کیچوروب غیر بر مملکته سیاحت ایتمیوبدر و لازمهٔ تجربه و کمال تحصیل قیلمیوبدر. بو علتی موجب سقوط اعتبار بولماسونلار و محل مقامنه گوره اونك رتبهٔ استعدادنه حقارتله باخماسونلار، زیرا قزل توپراقده یاتماقاه جلادن دوشمز... بوندان صوگره شاعر درگاه الهییه یوز دوتوب دیور: «الهی! بو محبت نامهٔ نامی و بو فرزند دلبند گرامی که زادهٔ طبع فسون ساز و نتیجهٔ ادراك سحر پردازمیدر نه دیاره گیتسه و نه

ولایته بتسه مقدم شریفین مبارك و میمون و مطلع لطیفین خجسته و همایون ایدەسن!» دوغرولقله دیمك اولور که فضولی‌نك بو دعاسی درگاه حقده درجهٔ قبوله ایریشدی و اونك طبع فسون سازندن وجوده گلن فرزند دلبندی یعنی دیوان اشعاری هر اولکه و دیارده عزیز و محترم اولدی. بوندن علاوه فضولی حقدن نیاز ایدیرکه بو محبوب جهان پیمانی و شاهد رعنایی عموماً اهل فساددن و خصوصاً اوچ طایفهٔ بد نهاددن حسن حمایتنده محفوظ و محروس قیلسون بو اوچ طایفەدز بری اول کاتب ناقابلدرکه خامهٔ مخالف تحریری تیشهٔ بنیان معارفدر و کلك کدورت تأثیری معمار بنای زخارفدر. گاه بر نقطه ایله محبتی ـ محنت گوستریر و گاه بر حرفله نعمتی ـ نقمت اوخودور.

قلم اولسون الی اول کاتب بدتحریرك
که فساد رقمی سوزمزی شور ایلر
گاه بر حرف سقوطیله قیلور نادری نار
گاه بر نقطه قصوریله گوزی کور ایلر.

بری اول ناقص بدسواددرکه طبع ناموزونیله مجالس و محافلده دعوای استعداد قیلوب شعر اوخودقده نظمی نثردن سەچیلمیه و ادای سستی ایله شاهد معنی جمالندن نقاب آچیلمیه.

بی‌نصیب اولسون نعیم خلددن اول ذشت کم
ناملایم لهجەسی موزونی بی موزون ایدر
تیشهٔ لفظی بنای نظمی ویران ایلیوب
سست گفتاری فصاحت اهلنی مغبون ایدر

و بری اول حاسد جفاپیشەدر که طبع ناموزونیله دعوای شعر ایده اما دقایق اشعاره صاحب شعور اولمیه و ادراك رکیکیله لاف نظم اورا، اما حقایق گفتاره راه تصرف بولمیه، لاجرم حسد دیدهٔ انصافین کور ایدوب ادراکنه اعتماد ایده و جاهللر حضورنده بیهوده، بیهوده لافلر اوروب هرزه ـ هرزه دەخل‌لر ایلیه تاکیم شعردن ذوق استماع گیده.

خزاندر گلشن عرفانه حاسد
ایشیدر معرفت اهلینه آزار

الهی حاسدی خوار ایله دایم
الهی حاسدی زار ایله دایم!

فضولی ترکلر ادبیاتنده «استاد شعرا» لقبنی آلوبدر و بو ذات شریف مذکور لقبدن سوا آذربایجان ولایتنده «استاد المکاتب» اسمیله دخی شهرتلنمشدر. فضولی‌نك مشهور اثرلری بونلاردر: 1) کلیات دیوان فضولی. 2) حدیقهٔ السعدا و 3) شکایت نامه که نثر ایله یازلمشدر و بو آخرنجی اثر بزم نظرمزه چاتمایوبدر. کلیاته داخل اولان اثرلر بونلاردر: مقدمه‌الکتاب، قصاید، ترکیب بند و ترجیع بند، بنك و باده. نشانجی پاشا خدمتنه یازیلان مکتوب حکمت اسلوب، ساقی نامه، مرثیه درحق خامس آل عبا حضرت سیدالشهدا، غزلیات، مسدسات، مخمسات، مربعات، المقطعات، داستان لیلی و مجنون ـ بو کلیاتك اڭ معتبر چاپی سابقده اسلامبولده فارس دیلنده طبع اولونان «اختر» جریدەسینك مطبعەسنده (1308) نجی سنەده چاپ اولونانیدر. بو دیوان فضولی آرتق دقتله تصحیح اولنمش نسخەلردن بریسی اولوب آچیق و آیدین حروفاتیله ساری رنگه مایل کاغذ اوسته طبع اولنمشدر.

«حدیقه‌السعدا» اون‌بر بابه تقسیم اولنوبدر. بو قرار اوزره:
اولمنجی باب بعض انبیای عظام ورسل کرامك صورت احواللری بیانندەدر.
ایکینجی باب حضرت رسولك قریشدن چکدیکی اذالرك بیانندەدر.
اوچنجی باب حضرت سیدالمرسلینك وفاتی کیفیتی بیانندەدر.
دوردنجی باب حضرت فاطمهٔ زهرانك وفاتی بیانندەدر.
بشنجی باب علی‌المرتضی حضرتلرینك وفاتی بیانندەدر.
آلتنجی باب حضرت امام حسینك بزم بلاده ساغر بقا نوش ایتدیکی بیانندەدر.
یدنجی باب حضرت امام حسینك مدینەدن مکەیه توجهی بیانندەدر.
سکزنجی باب مسلم‌بن عقیلك شهادتی بیانندەدر.
دوقوزنجی باب امام حسینك مکەدن کربلایه توجهی بیانندەدر.
اوننجی باب حضرت امامك لشکر یزید ایله محاربەسی بیانندەدر.
اون‌برنجی باب خاتمه کتاب و مخدرات اهل‌بیتك کربلادن شامه گیتدیکلری بیانندەدر. تتمهٔ کتاب‌ده اون ایکی امامك ۴۳ طریق اجمال اوزره احواللری بیان اولنوبدر.

«حدیقه‌السعدا» دخی ترك دیلنده انشا اولنوبدر. بو برگزیده اثرك ترك

لسانده تحریر اولنماقینك سببنی فضولی بو منوال اوزره بیان ایدوب اتمامنه حقدن معاونت ایستیور.

چون جمیع مدتده مجالس و محافلده تقریر اولنان وقایع کربلا و کیفیت احوال شهدا فارس و تازی عبارتنده بیان اولمغین اشراف عرب واکابر عجم تمتع بولوب اعزهٔ اتراك که جزءاعظم ترکیب عالم و صنف نوع بنی آدم اولوب سطر زائد صحائف کتب کیمی صفوف مجالسدن خارج قالوب استیفای ادراك حقایقدن محروم قالورلردی. بوسببدن اقتضای عموم مانم آل‌عبا زبان حالیله بن خاکساره تعرض ایندی و دست تعرضله گریبانم دوتدیکه ای پروردهٔ خوان نعمت شاه کربلا ـ فضولی مبتلا، نوله که بر طرز مجدده مخترع اولساك و همت دوتوب بر مقتل ترکی انشا قیلساك که فصحای ترکی زبانده استماعندن تمتع بوله‌لر و ادراك مضموننده عربدن و عجمدن مستغنی اوله‌لر.

قطعه

تکرار ذکر واقعهٔ دشت کربلا
مقبول خواص‌وعام وصغاروکباردر
تقریر ایدنلره سبب عز و احتشام
تحریر ایدنلره شرف روزگاردر

بو حقیر وفقیر که بو نصیحتی اصغا قیلدیم و بو خدمتك محض سعادت اولمغین محقق بیلدیم عدم استطاعت و قلت بضاعتدن احتراز و اجتناب ایتمه‌یوب ترتیبنه توجه قیلدیم. اگرچه عبارت ترکیده بیان وقایع دشواردر، زیرا که اکثر الفاظی رکیك و عباراتی ناهمواردر. امیددر که همت اولیا اتمامنه مساعدت و انجامنه معاونت قیله.

نظم

ای فیض رسان عرب و ترك‌وعجم
قیلدك عربی افصح اهل عالم
ایتدك فصحای عجمی عیسی‌دم
بن ترك زباندن التفات ایلمه‌کم

الهی! واقف کیفیت حال و عالم دقایق افعال سن بیلورسنکه سندن غیری معین و مظاهرم یوخدر و اطراف و جوانبده حاسد و معاندیم چوخدر. عمیم مکارمکدن و کریم مراحمکدن توقع بودرکه بو بنای مجدد تعمیرنده و بو ملك مؤبد تسخیرنده الفاظ و معانیدن جمیع مصالحم مهیا قیله‌سن و ارباب حسد و اصحاب عناد هجوم ایتدیکجه بکا معین و مساعد اوله‌سن: («انك علی کل شیٔ قدیر») اگرچه «حدیقة‌السعدا» نثر ایله تحریر اولنوبدر و بعض مقاملرده مناسب حال و موافق مقال گوزل شعرلر واسطه‌سیله شرح معنا قیلنوبدر. و لکن بو نثرده فضولی او قدر مهارت و فصاحت گوسترمشکه و احوال کیفیت شهدایی اویله بر گوزه‌ل و شیرین دیلیله یازمش که اهل ذوق و ارباب معرفت عندنده اونك درجه و منزلتی چوخ نظملردن آرتقراقدر. بو وقته کیمی فصحای ترك و عجمدن برکس بویله بر خوش عباره‌لو و شیرین لهجه‌لی و گوزه‌ل شیوه‌لی اثر وجوده گتورمیوبدر دسه‌ك سهو ایتمه‌مش اولارق.

فضولی‌نك آثار قلمیه‌سندن نمونه‌لر گوسترمکی لازم گورمدیك بو جهته که آذربایجان ترکلرینك هاندا آزاجق سوادلوسی وار ایسه اونك اثرلری ایله آز چوخ تانش‌در.

حتی بو آخر وقتلره کیمی اونك دیوان غزلیاتی و لیلی مجنون حکایه‌سی مکتبلرده تعلیم کتابی اولوب اوشاقلاره اوندن درس ویریلوردی. ایمدیده کهنه مکتبلرده تعلیم آلمش آدملردن هر بریسنی دیندیرسن لیلی و مجنون حکایه‌سنك ابتداسنی «دهقان حدیقهٔ حکایت ـ صراف جواهر روایت...» باشلیوب ازبردن اوخویاجقدر. اما چوخلاری بو غریبه حکایه‌نك معناسنی اصلا فهم ایتمیوب طوطی قوشی کیمی آنجاق اونك لفظ و عباره‌سنی اوگرنمشلر. او که قالدی آذربایجان شاعرلرینه اونلاردن چوخی فضولی‌یه پیرویلك ایدوب خصوصاً غزلیات و مخمسات قسمی اثرلرینده استاد کرامیلری گیتدیکی طریقی اختیار ایدوب اونکله گیتمشلر و بعضلری بو مقلدلکده اوج مقامه یتوشوب فنون شعرده بیوك بر مهارت کسب ایتمشلر. مثلا: نخو شاعرلریندن مشهور اسماعیل بك «ناکام» تخلص فضولینك آتیده ذکر اولونان مسدسنه یازدیغی بر نظیره خیلی مرغوب و دل پسند کلاملردن بریسی‌در.

مسدس فضولی

دون سایه سالدی باشمه بر سروسر بلند
کیم قدی دلربا ایدی رفتاری دلپسند
گفتاره گلدی ؛ که آچوب لعل نوش خند
بر پسته گوردم اونده دوکر ریزه ریزه قند
سوردوم مکر بو درج دهندر دیدیم دیدی
یوخ یوخ دوای درد نهانکدرر سنك

اکمش هلالی اوسته طرف کلاهنی
چوخ دلشکسته‌نك گوگه یتورمش آهنی
زلفین داغتدی گزلدی ابر ایچره ماهنی
گوردیم بوزنده حلقهٔ زلف سیاهنی
اول پیچ و تابی چوخ نه رسندر دیدم دیدی
دور رخمده رشتهٔ جانکدرر سنك

ویرمش فروغ شمع رخی گون چراغنه
سالمش شکست سرو قدی گل بوداغنه
دون سرو تك باسانده قدم گوز بولاغنه
بر نچه خاردن الم ایرمش آیاغنه
گل برگنه باتان نه تکندر دیدیم دیدی
مژگان چشم اشك فشانکدرر سنك

سیر ایله سالدی باغه گذر اول سمن عذار
انواع زیب و زینت ایله فصل نوبهار
دوکمش گل اوزره سنبل گیسوی مشکبار
یاقمش آیاغنه ینه گلبرك تك نکار
نسرینه رنك لاله نه‌دندر دیدیم دیدی
غمزهٔ خدنگی توکدیکی قانکدرر سنك

سیل سرشکم اولدی روان خاك کوینه
جان واله اولدی لعل و لب گفتگوینه

دل دوشدی دام سلسلهٔ مشکبوینه
اول لحظه کم ساتاشدی گوزوم زلف و روینه
عقرب مه منیره وطندر دیدیم دیدی
وهم ایله کم خطرلو قرانکدرر سنك

دوشمش عذاری اوزره معنبر سلاسلی
آشفته حال ایدوب نیچه بی صبر و بی دلی
عقلیمی واله ایلدی شکل و شمائلی
گوز گوردی قامتین دل و جان اولدی مائلی
وه بونه طرفه سرو چمندر دیدیم دیدی
منظور دیدهٔ نگرانکدرر سنك

دون صبحدم که لاله و نسرین سالوب نقاب
گل چهره‌سندن آلدی صبا پرده و حجاب
گلزاره چیقدی سیرایده اول رشك آفتاب
شبنم نثار ایتدی گوش لؤلؤ خوشاب
لؤلؤمی یوخسه درعدندر دیدیم دیدی
ابسم فضولی اشك روانکدر سنك

بو درعدن و لؤلؤ خوشابیله آراسته و ترتیب اولونمش کلام بهجت انگیزه نظیره اولاراق اسماعیلبك «ناکام» دیمشدیر.

کوی نکاره دوش گیدوب ایلدیم بکا
گوش ایلیوب فغانمی اول ترك دلربا
دردیمی بیلدی حیرتیمی گوردی جابجا
رحم ایتدی حالمه دیدی ای عرصهٔ بلا
کم ایلمش بو درده سنی مبتلا دیدیم
بن بیلمم اوز که عاشق حیرانکم سنك...الخ

بو کلامك تمامیسی جناب ناکامك سیر سلوکی بابنده درج اولوناجاقدر. اورایه باخمالو.

ناکامدن علاوه قاسمبك ذاکر، عبدالله‌بك عاصی، مهدیقلی خان وفا، حاجی سید عظیم شروانی، بیخود، مصطفی آغا ناصر، قوسی، ملا قدیر ناجی و

آذربایجانڭ غیری معظم و مشهور شاعرلری ملا محمد بغدادی‌یه پیرویلك ایدوب فنون شعرده اوزلری ایچین شأن و شهرت کسب ایتمشلر. ظنمزجه فضولی‌نڭ نفوذی خیلی مدت بزم آذربایجان شاعرلرینڭ آثار قلمیه‌لرنده مشاهده اولوناجقدر و اونڭ روح پرور اولان اشعار متعدده‌سینك حسن‌تأثیرندن بزم شعرانگده طبعلری صفالنوب نورانیت کسب ایده‌جکدر.

فضولی‌نڭ آثار قلمیه‌سینڭ هله ده‌ده چوخ زمانلر حیات اوزره دوام ایدوب تر و تازه قالماقنه ایکی عمده سبب واردر. اونلردن بریسی بودر که همان اثرلرڭ تمامیسی پاك، حقیقی و طبیعی حسیاتدان نشات ایتمش اثرلردر که عــشق حقیقی‌دەن بحث ایدیر. فضولی‌نڭ اوزی حقیقی عاشق اولدیغی ایچون کلامی ده‌خی باشدن آیاغه عاشقانه‌در: اوپاکیزه‌لك و لطافت و او نازکلك و نزاکت که فضولینڭ شعرلرنده حس اولونور هیچ بر شاعرڭ کلامنده او درجه‌ده محسوس دگلدر. بلا فرق فضولینڭ هانسی قسم کلامنی مطالعه ایتمك ایسته‌سه‌گز ـ مطالعه بیورڭ، اونڭ حسن تأثیرنی اوخودقده اوز وجوگزده درك ایده‌جکسگز. و بو تاثیردن ایچری عالمگز بر نوعی تمیزلنوب پاکه چیخاجقدر، وجدانگز اویقودان آییلان کیمی اولاجقدر. و فکر خیالگز سیزی باشقه بر عالی مقامه ـ معنویت عالمنه طرف چکه‌جکدر. بورادا نمونه ایچون اوزاق گیتمیوب دیوان غزلیاتدن اولنجی غزله اکتفا ایده‌لم که محبت ازلی ایله باشلانوبدر:

قد انارالعشق للعشاق منهاج الهدا
سالك‌راه حقیقت عشقه ایلر اقتدا
عشقدر اول نشهٔ کامل کم آندندر مدام
میده تشویر حرارت نیده تأثیر صدا
وادی وحدت حقیقتده مقام عشقدر
کم مشخص اولماز اول وادیده سلطاندن گدا
ایلمز خلوت سرای سر وحدت محرمی
عاشقی معشوقدن معشوقی عاشقدن جدا
ای کیم اهل عشقه سویلرسن ملامت ترکین ایت
سویله کیم ممکنمیدر تغییر تقدیر خدا

عشق کلی چیکدی خط حرف وجود عاشقه
کم اوله ثابت حق اثباتنده نفی ماعدا
ای فضولی انتهاسز ذوق بولدڭ عشقدن
بویله‌در هر ایش که حق آدینه قیلسن ابتدا

بو شعرلری مطالعه ایتدکده ـ فی الحقیقه اوخیجیلر بر نوعی حقیقت یولنده سعی ایدن سالکلر جمله‌سنه داخل اولوب اونلرڭ فکر و خیالی وادی وحدت طرفنه میل ایدیر که اونده سلطان ایله گدا و اغنیا ایله فقرا آراسنده بر فرق و تفاوت یوقدر. فضولی‌نڭ اشعار و کلامنڭ بقاسنه ایکنجی سبب اونلرڭ علم و تجربه یوزیله طبع سلیمدن دوغوب وقوعه گلمه‌لریدر. نیجه که شاعر اوزی دیور که شاعرلغم تصدیق اولوب آوازه نظممله عالملر دولوب شهرت تاپدوم‌سه‌ده مشاطهٔ همتم روا گورمدی که مخدرهٔ حسن نظمم پیرایهٔ معارفدن خالی و رشتهٔ سلك شعرم جواهر علمدن عاری قالسون، زیرا که علمسز شعر اساسی یوق دیوار کیبی اولور و اساسسز دیوار غایتده بی اعتبار اولور. (بو ایراده بزم شعرا دقت یته‌رمه‌لیدر و علم و معارفله اوز شعرلرینه محکم بنا و اساس ساز ایتمه‌لیدر.) پس فضولی‌نڭ قلم گوهرریزندن وجوده گلن لؤلؤ و جواهرله تیکیلمش عمارتڭ دیوارلری علم و معارفڭ محکم بنوره‌سی اوستنده قرار دوتمشدر و آفت زمانه‌دن اوکا بر خوف و خطر یوخدر، زیرا بر خانه‌نڭ بناسی نه قدر محکم اولسه بر او قدر اونڭ دائمی و ابدی اولماسی یقیندر. بو جهته فضولی‌نڭ طبع گهر باریندن ظهور ایتمش و علوم و معارفڭ الگیندن اتمش و عقل سلیمڭ ترازوسنده موازنه اولونمش اشعار حکیمانه و آثار فلسفانه اونڭ اسم شریفلرینی نجه که دنیا واردر و ترڭ طایفه‌لری ساغدر باقی ساخلیاجقدر. اول در یگانه‌نڭ اوشاقلر الینه تعلیم ایچون ویریلن «لیلی ـ مجنون» داستانده او قدر حکمت آمیز سوزلر، درین فکرلر نازیك ایمالر و رقیق اشاره‌لر شاعرانه نظملر و فلسفانه شعرلر واردر که جمله‌سنی بوراده ذکر ایتمکه و شرح قیلماغه نه خامه‌ده قدرت و نه لسانده بر او قدر طلاقت و فصاحت واردر. اوروپا حکما و فلاسفه‌سندن مشهور (شوپنهائوئر) «محبت نه‌دن عبارتدر؟» سرلوحه‌سیله یازدیغی بر اثرنده بسط ویردیگی شرح و بیاناتڭ چوخونی فضولی‌نڭ آبدار شعرلرنده تاپوروق. او

فکرلرکه آلمان فیلسوفی اللی سنه بوندان ایره‌لو بیان ایتمشدر اونلری ملا محمدبغدادی اوچ دورت یوز سنه بوندان مقدم خیلی ادیبانه و مرغوب صورتده رشتهٔ نظمه چکمشدر.

فضولی‌نك حکیمانه کلاملرندن نمونه ایچون آنجق «لیلی ـ مجنون» حکایه‌سنك ابتداسنده درج اولونمش مناجاتك بعض یرلرینی بورادا یازمقله اکتفا ایدیروك:

بو مناجات دریاسندن بر جوهردر
وتضرع معدنندن بر کوهردر

یارب کرم ایت که خواروزارم
در گاهه بسی امیدوارم

توپراقدن ایلدك بر انسان
مستوجب عقل قابل جان

گرجان ایسه خاك درگهکدر
ور عقل ایسه سالك رهکدر

من گلشن جان اچینده خارم
آینهٔ عقل پر غبارم

اول گونکه یوخ‌ایدی بنده قدرت
قیلدك بکا غیبتمده رغبت

جان ویردك و صاحب دل ایتدك
ادراك اموره قابل ایتدك

یوز شکر که یوق سکا خلافیم
انصافم وار و اعترافم

اویله دگلم که بو آراده
سد اوله سلوکم اعتقاده

راه طلبکده بی‌قرارم
اما طلبمده شرمسارم

دوغرو یوله گیتمه‌دیم نه حاصل
بر منزله یتمه‌دیم نه حاصل

بر عرصه‌ده هر اثر که گوردیم
سنسن دیدیم اول اثر یوگوردیم

چون ویردی خیال اوکا خم وپیچ
بن منفعل اولدیم اول اثر هیچ

بن عقلدن ایسترم دلالت
عقلم بکا گوسترر ضلالت

تحقیق یولنده عقل نیتسون
اعمی و غریب قانده گیتسون

توفیق ایده‌سن مگر رفیقم
تا سهل اوله شدت طریقم

دنیا نه‌در و تعلقاتی
اندیشهٔ موتدر حیاتی

اما دیمزم یالاندر اول هم
سر منزل امتحاندر اول هم

بالله که بو دلفریب منزل
اویله بکا ویردی راحت دل

گه اسکی مقامی اونوتدیم
صاندیم وطنم مقام دوتدیم

مشکل گلور ایمدی ترکن ایتمك
بر اوزگه مقامه داخی گیتمك

بن بویله قیلورام اعتباری
که بونده اولور کوکل قراری

اما چو سنکدرر بو کفتار
کم دنیادن اوزکه آخرت وار

اولدر که مقام جاوداندر
کام دل و راحت رواندر

گفتارکه اعتقاد قیلدیم
اول داخی یك اولدیغنی بیلدیم

بیلدیم بو ایمش سنك مرادك
کم اصل کمال اوله عبادك

بونده یته رتبهٔ کماله
اونده یته دولت وصاله

بو راهدن ایتمك اولماز اکراه
خوش راه درر سکا گیدن راه

اول لحظه هم ایتمه شفقتك کم
توفیقکه قیل رفیق هردم

چون عقل ایله جان اماتکدر
بنده اثر عنایتکدر

بونلاری بنمله زار قیلمه
بر نچه عزیزی خوار قیلمه

تا کم بو مقامی ترك ایدنده
بندن سکا عزم ایدوب گیدنده

بندن جزعیله گیتمه‌سونلر
درگاهه شکایت ایتمه‌سونلر

شوم اولماسون اونلره وصالم
اولماسون اولاردن انفعالم

ایتمك گرك اهل فیض بینش
تحقیق وجود آفرینش

بیلمك گرك آنی کم جواهر
نه گنج نهاندن اولدی ظاهر

نه دائره‌در بو دور افلاك
نه ضابطه‌در بو مرکز خاك ؟

جسمه عرضی کیم ایتدی قائم
ناره نه‌دن اولدی نور لازم ؟

هر خلقته گرچه بر سبب وار
آیا سببی کیم ایتدی اظهار ؟

گر کافله نوندن اولدی عالم
آیا نه‌دن اولدی کاف و نون هم ؟

بیهوده دگل بو کارخانه
بی‌فائده گردش زمانه

حاشا که بو طرفه نقش غرا
نقاشندن اوله مبرا

حاشا که بو بارگاه عالی
بر دم ایاسندن *) اوله خالی

فکر ایله وگور نه‌در بو اسلوب
نه صانعه‌در بو صنع منسوب

هر ذرهٔ ظاهرك ظهوری
بر اوزگه‌یه باغلیدر ضروری

گر غایته ایله‌مش تامل
ظاهر اولور اونده مظهر کل

دیرسن اوزیکه فنای مطلق
اثبات اولور اول فنا ایله حق

گر وار ایسه معرفت مذاقی
فانی سکا بس دلیل باقی

حقا که همین وجود بردر
بر ذاته وجود منحصردر

عکسیدر اونك وجود اغیار
معنیده یوق اعتبار ایله وار

---

*) ایاسندن، یعنی صاحبندن، ییه‌سندن - دیمکدر.

وار اولانی خلق یوق سانورلار   یوق وارلغینه آلدانورلار
یوقدر بو وجودڭ اعتباری   حق آیینه‌در ـ جهان غباری
ای عقل ! ادبه رعایت ایله   بو بیلمك ایله کفایت ایله
تحقیق صفاته قانع اول گل   اندیشهٔ ذاته مانع اول گل
اول پرده‌یه کیمسه راه بولماز   تحقیق بیل آنی بیلمك اولماز
گر یتسه ایدی بو سره ادراك   دیمزدی ، رسول ماعرفناك
خلق اولدی بو بحر حیرته غرق   تا خلقدن اوله خالقه فرق
هر رشته که حق عیان ایدوبدر   سررشته‌سنی نهان ایدوبدر
فاش اولدیکه سر حق نهاندر   عالمده نشانی بی‌نشاندر . . .

بو اظهار اعتراف جهالتدر
و اقرار اصراف معصیتدر

ای حکمته باقمایان نظرسیز   احوال زمانه‌دن خبرسیز
طعن ایتمه که چرخ بیوفادر   دائم ایشی جور ایله جفادر
شرح ایله بگا که چرخ نیتدی   آندن نه جفا ظهوره یتدی
نه‌ڭ واریدی کم الگدن آلدی   نه مرتبه‌دن آشاغه سالدی
دورانه گتوردی مهر و ماهی   ایچینده سپیدی و سیاهی
گه آتشه زجر آب ویردی   گه باده غم‌تراب ویردی
شمع املاك منوّر ایتدی   هر نه دیله‌دڭ میسر ایتدی
قیلدی سنی هیچدن بر آدم   اسباب تنعمڭ فراهم .
چرخڭ خود ایشی سنگله بویله   سن نیلدڭ آنڭ ایله سویله ؟
هر دم آنی بیوفا اوقورسن   دون‌سون دیو بددعا اوقورسن
چون اول سگا قیلدی مهربانلق   بخشیلغه ایلمه یمانلق ! . . .

روحه خطاب

ای روح که جام جهل ایدوب نوش   حب وطن ایلدڭ فراموش !
کیم سالدی سنی بوتنك راهه   قندن دوشدڭ بو دامگاهه !
سن ترك قیلوب عدم دیارین   بولدقده وجود اعتبارین

قیلمیشدی سنگله حکمت الله   اجناس هواس و عقلی همراه
تا عالمه گلدیگڭ زمانده   بازار تردد جهانده
سرمایه‌لرگدن ایده‌سن سود   اول سود نه‌در ؟ ـ رضای معبود
حالا که خسارت اولدی واقع   سرمایه‌لرڭ تمام ضایع
حیران و مکدر و تهی دست   احوالی خراب و رتبه‌سی پست
دون سن ینه گلدیگڭ مقامه   قابلمی دوشه‌سن احترامه
البته ذلیل خوار اولورسن   بو فعل ایله شرمسار اولورسن !

نفس پرست غافله خطاب

ای نفس پرست و جسم پرور   اولمه غم حرصله مکدر
سعی ایله متاع مور بیغمه   جهد ایله عذاب گور بیغمه
آلمه اله ساغر می ناب   کیم غرقه ایدر سنی بو گرداب
اولمه نگران سبزهٔ بنك   کابینه دینگه سالور ژنڭ
دف کبی کوکسده لهو قویمه   نی کبی هوای نفسه اویمه !
دامان طریق شرعی دوتقل   هر نه که خلاف شرعدر اونوتقل
تحقیق وسیلهٔ وصول ایت   تقلید شریعت رسول ایت . . .

قدیم یونانستانده شعرا صنفی بر قصه و حکایت یازمق ایستدیکلری اثناده «موزا» آدینلو شعر الهه‌سنه رجوع ایدوب اوندن کومك و مدد دیلردیلر. بو عادته اوخشار اسکی عجم و عرب و ترك شاعرلری دخی ساقی صاف ضمیره و ساده رویه یوزچوندروب اوندن کرم و همت دیلردیلر . فضولی‌نك «لیلی ـ مجنون» غصهٔ پر غصه و ملالنك ابتدا و انتهاسنده و حکایه‌نك بعض مقاملرینده یازدیغی ساقی‌نامه‌لر اونڭ اڭ خوش مضمون و دلپذیر کلاملریندن عد اولونسه کرکدر ، بو ساقی‌نامه‌لرده اوقدر محسنات ، لطافت وموزونیت واردر که اونلری یازمقیله باشه گله‌سی دگل . اونلری دقت ایله اوخویانلار بر طرفدن دنیای دونڭ قیدندن و نفس شومك حرص و طمعندن ، آلچق و رزیل عمللردن ، پس ایشلردن . فاسد و باطل فکرلردن خلاص اولوب نورانیت کسب ایدیرلرسه‌ده ، دیگر طرفدن اونلرك قلبی بر نوعی محزون و کوگلی دوتقون اولور . بو حاله سبب اولدر که فضولی

شکسته حالك قلم گوهر سنجی توکدیگی، در صافك اکثری گوزدن توکولن اشك مصفایه بکزه‌یور نه اینکه شادلق چمننده یاغان بارانه. فضولی دمك اولور که محنت یوکینك بارکشی اولوب عالم انسانیتده تمامی غمزده‌لرك و محنت کشلرك بوکلرینی گوتورمك و مظلوملرك حالنه یانماق ایچون خلق اولونمشدر. فضولی‌نك آه و ناله‌لری قارئلره دخی سرایت ایدوب اونلریده اوزیله آتش حزن و المه یاندیریر. اما بو یانماقده بر فیض و سعادت و علویت واردرکه او آتشه یانان ایستر که برده یانسون. و جان‌سوزلق‌ـ پروانه‌نك شمع باشنه دولانوب یانماقنه بکزه‌یور.

فضولی‌تمام عالمك درد و غمین چکدیگنی حدیقةالسعدانك آخرنده بیان ایدیر. بو غم و الم نسخه‌سنی تمام ایتدکدن صگره شاعر «فضلای بلاغت پیشه و فصحای دقت اندیشه‌دن توقع و رجا ایدیرکه بنای تألیفنه و طرح تصنیفنه دقت یتوردکده اصلاح خطاسنه اقدام و اهتمام ایده‌لر و محررین دعای خیر ایله یاد ایدوب قبول عذرایله هر نقصانین تمام قیله‌لر.» و صگره بو شعری گتوریر:

هجوم محنت دوران ملولی   گرفتار غم عالم فضولی
دگل اول لهجهٔ گفتاره قابل   کیم اوله قابل سمع اکابر
قیلور جمعیت‌دل لفظی دلکش   مشوش سویلمز الا مشوش
کل ای حال تکلمدن خبردار   ترحم قیل تعرض قیلمه زنهار!

«لیلی ـ مجنون» حکایه‌سینك سبب نظمنی بیان قیلدیغی ساقی نامه‌ده فضولی‌دیور: بو‌ـ«بر بزم مصیبت‌بلادرکه اونك اولی غم ـ صوگی بلادر». بو حکایه‌نك: «نه بادەسنه نشاطدن رنك ـ نه نغمه‌سنه فرحدن آهنك‌ـوار ـ ادراکی ویرر خیاله آزار ـ افکاری ایدر ملالی افکار.»

هرگاه بو بر بهجت گتورن و فرح یتورن حکایه اولسه ایدی بونك توجهنه راغب اولانلر چوخ اولاردی. بو پرملال بر داستاندرکه هر بر فصیحك حالنی پریشان ایدوب نطقنی باغلار و سوزلرینی کوتاه ایلر. نجه‌که بو بابده نظامی شیرین کلام دیوبدر:

اسباب سخن نشاط و نازاست   زین هردو سخن بهانه سازاست
میدان سخن فراخ باید   تاطبع در او هنر نماید

درگرمی‌رلك و سختمی کوه   تاچند سخن رود بانبوه

فضولی شیخ نظامینك بو سوزلرینی ساقی نامه‌سنده ذکر ایدوب دیور:

بر ایش‌که قیلور شکایت استاد   شاگرده اولور رجوعی بیداد

اما بو امرنه قدر دشوار ایسه‌ده فضولی اونی انجامه گتورمکه شروع ایدوب اوز طبع لطیفندن و قلم گوهرریزندن همت طلب ایدیر.

«ای طبع لطیف و عقل والا   ادرك بلند و نطق گویا
دوشدی سفرم دیار دردە   کیمدر بگا یار بو سفرده
هرکیمده که واردر استطاعت   دردو غمو محنت و قناعت
اولدر بو مسافرتده یارم   ذوقه اهلنه یوقدر اعتبارم...»

قلمه خطاب

«ای خامهٔسرکش سبك‌خیز   وقت اولدیکه اولاسن گهرریز
بن عاجزمو بو امر مشکل   امداد دمیدر اولما غافل
آثار مروت ایله اظهار   بر دیره‌ن اگر مروتك وار
سن قیل هنری بن آلایم آد   سن چك المی بن اولایم شاد
چون نخل حدیقهٔ هنرسن   مفتاح خزانهٔ گهرسن
جهد ایله چیقار جواهر پاك   فکر ایتمه‌که یوقدر اهل ادراك
دیمه‌که بولوب کساد بازار   بولماز بو متاعمز خریدار...»
همراهلق ایت بزمله بردم ...«   «ای بخت وفاسز اولمه هم سن

—

الحق دیمك اولور بو امر مشکلی ـ یعنی «لیلی و مجنون» حکایه‌سی استاد شعرا و افصح فصحا ـ ملا محمدبغدادی فضولی کمال فصاحت و بلاغت ایله انجامه یتوروبدرکه اونده ذره‌جه بر قصور یوقدر و عموم شعرا و ادبا بو قوله شریك و مقردر...

یوسف نابی.

ملا محمدبغدادیدن صوکره آذربایجان شعرا و ادباسنه شعرای سلفدن آرتق نفوذی اولانی یوسف نابی اولوبدر. نابی افندی ترکلریك مقتدر و زور شاعرلریندن بریسی حساب اولونور. دیوان نابیده که ضخیم بر جلد کتابدن عبارتدر، هر قسم کلام موجوددر، تمامیسی نظمیله انشاد اولونوبدر. همان منظومات بو قاعده اوزره دیوان نابیده طبع اولونمشدر: 1) باب المدح و نعت، 2) قصاید، 3) تخمیس و مادهٔ تاریخ، 4) مثنوی، 5) رباعیات وغزلیات ترکی 6) مقطعات و معمیات 7) دیوان غزلیات فارسی و 8) خیریهٔ نابی

نابی افندی خیریه‌سینده اوغلی ابوالخیر محمدچلبی‌یه یازدیغی پندنامه‌سنده اوز ترجمهٔ حالنه دائر اجمالا معلومات ویریر- بو معلوماتدن گورونور که محمد چلبی نابی‌نك عمرنك مسن چاغینده یعنی 54) یاشنده طوغمشدر و اونك موجوده گلمه‌سیله شاعرك گوزلری نور و قلبی سرور ایله دولور گویا اوگا تازه‌دن بر حیات ویریلور. بیله که نابی افندی دیور:

«پرتونور حیاتم سنسن   محض خیر و برکاتم سنسن

سالالی باشمه ذاتك سایه   بن سکتله باخارام دنیایه . . .»

محمد چلبی‌نك تولدی شاعرك 54 منجی یاشنده واقع اولماسنه اونك بو شعرلری شهادت ویریر:

«سنی وبردی بگا ای فیض ماب   موسم سن کبیرده وهاب

دوغیجق عالمه حسنك ماهی   گذران اولمشیدیم پنجاهی

چار پنجاهده ویردی سنی حق   هفت سالگده یازیلدی بوورق»

محمدچلبی‌نك مادهٔ تاریخندن که نابی افندی اوزی اونی انشا ایدوبدر معلوم اولور که اونك وقت تولدی هجرتك 1106 منجی سالنده وقوعه گلوبدر، همان مادهٔ تاریخ بو شعرلردن عبارتدر:

سرمایهٔ فطرتم ابوالخیر   که ازلطف ازل پناه دارد

تاریخ ولادت شریفش   «از دردخدا نگاه دارد.»

بو حساب ایله یوسف نابی‌نك تولدی هجرتك 1052 نجی سنه‌سینه تصادف ایدیر، بیله که 1106 سنه‌دن 54 سنه چیخانده قالور 1052 سنه که همان سالده یوسف نابی وجوده گلوبدر (رها) شهرنده. (رها) ایسه قدس خلیل جانبنده، شام خطه‌سنده باصفا قصبه‌لردن بیریسیدر که خوش آب هواسیله مشهوردر. نابی افندی وطنی اولان رهایی بویله وصف ایدیر:

وطنم شهردلارای رها   وقت تحریر مقرم «شهبا» *)

نه رها نسخه گلزار جنان   مسقط رأس خلیل‌الرحمن

نه رها غبطه گه خطهٔ شام   مظهر معجزهٔ بردو سلام

نابی افندی وطن مألوفنده نشو و نما تاپوب تعلیم و تربیه آلدقدن صوکره اوتوز سنه‌یه قدر (ادرنه) و (اسلامبول) شهرلرنده بعض منصبلری ادا ایتمکله سکونت ایتمیشدر و صوکره‌دن و ذات شریفك آرامگهی حلب شهری اولمشدر.

بر زمان ادرنه و استانبول   اولدی سی‌سال بگا جای نزول

لله الحمد نیچه منصب و جاه   اولدی بو بنده‌یه احسان اله

قالمیوب صوکره دماغ دولت   اولدیم افتادهٔ کنج عزلت

جزبهٔ آب و هوا اولدی سبب   اولدی آرامگهم شهر حلب!

شاعرك کلامندن بیله آگلاشیلور که حلب شهری خیلی جانفزا و خوش هوا بر مکاندر که چهار فصلی دوز گون کیچور. بو شهرك وصفنده شاعر دیوبدر:

شرابه شرم ویریر آب جانفزای حلب
شمیم جنتی محجوب ایدر هوای حلب
لب بتانه اولور خنده‌ریز استهزا!
نمك سرشته لب بستهٔ فضای حلب
بوگا هواده عراق و عجم مخالفدر
که چارفصلده نوروز ایدر صبای حلب
بهشت قنده گورر حسننك تماشاسین
دورر کن آینهٔ آب دلکشای حلب ... الخ.

*) شهبا - حلب شهریدر - که اصطلاحده «حلب شهبا» دیلور

يوسف نابی خيلی مدت دنياده زندكانلق ايدوبدر و ايام زندگانلقی محمد سلطانك اوغوللری ـ مصطفی سلطانك و احمد خان سلطانك زمان حكومتلرينه تصادف ايتمشدر. شاعر هر برسينك وصف شانده خيلی غرا و سليس قصيده‌لر يازوبدر كه مانندی آز تاپولار. اونك بر قصيده‌سندن آكلاشيلان بودر كه سلطان احمد خان بن سلطان محمد خانك جلوس همايونی شاعرك عمرنك اللينجی سالنده واقع اولوبدر. مذكور قصيده بو سياق باشلانور:

بر شبانكه كه چراغ خرد عبد فقير
ايلمشدی حرم قصر دماغم تنوير
ناگهان ممكن غيبك آچيلوب پرده‌لری
اولدی بر صف سپه آرايش ميدان ضمير
برنيك نامی قلم، بری ورق، بری دوات
بری معنی، بری مضمون، بری حسن تعبير
ديديلر بردن ايا پير ره نظم سخن
ای كهن جوهرئی سوق بيان و تحرير
نه عجب خيلی زماندر كه تموجده ده گل
بحرزخار 1) خيال ابر گهر پاش ضمير
سكا نولدی نه دوروسن نه گونه ساقلارسن
تابكی نثر جواهرده بو دكلو تأخير
اللی ييلدر كه مسلم سكا سجادهٔ نظم
شيمدی سنسن شعرا زمره‌سنه شيخ كبير
اوزمانلر سكا تسليم ايدی ميدان سخن
كه‌سنك سوزلريكه نائلی 2) اولمشدی اسير
ميوه‌سی آز ايسه‌ده لذتی افزونتر اولور
او درختك كه خيابان سخنده اوله پير

1) زخار ـ دولو و داشغين معناسنه‌در.

2) نائلی ـ عبدالله پاشا نائلی‌يه اشاره‌در كه سلطان عثمان خان ثالث دورنده برنچه مدت سنه صدارت عظماده بولونوبدر. عارف مدبر و منصف بر ذات ايمش.

ديديم ای لوحه نويسان دبستان هنر
ای مبانی معانی‌يه مدارا تعمير
هپ بيليورسيز كه قد راستمی خامه كبی
ايتدی انكشت كبی خم‌زده بار تحرير
قالمادی تاب و توان طی‌ره افكاره
اولدی انديشه‌ده تركيب وجودم كبی پير
ليك وار جيب ضميرمده نهفته چوقدن
بر گهر عقدی كه اولماز اوكا عالمده نظير
ساقلارام نامنه بر پادشه دورانك
كيم ايدر مژده بشارت كيم ايدرسه تبشير
گلسون اول پادشهك وقت شريفنده كورك
بلبل كهنه نيجه ايلرمش بسط صفير
ديديلر مژده‌لر اولسون سكا ای راست نظر
كه سنی ايستديككك عصره يتوردی تقدير
لله‌الحمد كه بر وفق مراد ايتدی جلوس
انتظار ايلديككك پادشه عالم گير.
اولدی تأييد الهيله مثل خورشيد
ذات والا تری آرايش بالای سرير
ظل ممدود خدا حضرت خان احمد كيم
سايهٔ سرو علم دولتيدر مهرمنير... الخ.

ولكن بزه راست گلمه‌ديكندن معلوم اولمادی كه نابی افندی حلب شهرنده‌می وفات ايدوبدر. يوخسه استانبولده، ولی چوخ احتمال وار كه اونك وفاتی استانبولده اتفاق دوشوبدر، چونكه شاعرك اوز كلامندن گورونور كه اول جناب عمرنك هفتاد سننده حلبدن رومه عزيمت ايدوب و حضور سلطان احمد خانده صاحب منصب اولمشدر و دخی اونك استانبولدن حلبه مراجعت ايتمكی حقنده ديوانده بر اشاره يوخدر. شاعرك بو قوجه‌سننده و اختيار حالنده طالب عزوجاه اولماسی بعض اهل غرض و كج نظرلرك لسان اعتراضنی دراز ايدوب اونی، متهم قيلمشلر. نجه كه بو بابده شاعر اوزی ديوبدر:

حقك اولوب درنده نسیم عنایتی

کلشنسرای رومه دوشوردیکده قسمتی

یعنی اولوب دیار حلبدن کشیده‌پا

تحریك ایدنجه رومه رکاب عزیمتی

ناگاه وهم وسوسه فرمای کج نظر

اوردی عنان عزممه دست جسارتی

بسط مقدمات سواله ایدوب شروع

خم ایتدی خیرخواهلق اوزره صداقتی

ابواب اعتراضه کشایش ویروب تمام

ایتدی ادله ایله مؤکد عبارتی

دیدیکه ای فسرده خرد پیر ناتوان

هفتاد سنده بو سفرك نه حکمتی؟...

بوسن و سالده غرضك عزوجاه ایسه

یوخ عزوجاهه جسم نزارك لیاقتی

وار ایسه آرزوی مناصب ضمیرده

آنکده تازه‌لکده‌در آیین و شوکتی

اسباب احتشامه اگر وارایسه هوس

پیرانك آکا داخی یاقشمز قیافتی...

سودای کسب مال ایله مالی ایسه دلك

آنکده پیرلکده نه‌در قدر و قیمتی؟

گاهی اوجاق باشنده گهی باغ زارده

ایار کن اهل دانش و علمله صحبتی

کتم ایتمه، دوغرو سویله نه‌در مقصد ومراد

بویله د کشمه‌دن سفره ذوق عزلتی؟

دیوان بساطی ایله اگر اسب ایسه مراد

بازولر گده ضبطنه یوق استطاعتی

حالك سنك بوگونه ایکن ای فسرده هوش

بیلمم بوراهه سن نه‌دن ایتدك عزیمتی؟

گوردیم مقالی گرچه دگل وجهدن‌تهی

اما اصابت اوزره دگل هیچ حقیقتی

دیدیم اگرچه جمله‌سی واردر بو سوزلرك

بن داخی آکلاماز دگلم رنج و راحتی

مجهولدر طبیعت کج بینکه سنك

تدبیره غالب اولدیغی حقك ارادتی

معلوم بو هرکسه واضح طریقدر

لکن نهفته وار دخی چوق سر و حکمتی

گورمزمیسن بو مطبخ صنع حکیمده

جذب ایتدیکین کشان ـ کشان انسانی قسمتی

ازجمله اول سنك دیدیکگك راحتو فراغ

مطلوب جسمدر یوق آنك جانه نسبتی

آسوده‌لیکده گرچه کوکل مستریح اولور

هپ حصه‌بدندر آنك حد و غایتی

بر استراحتك که اوله مرجعی بدن

یوقدر او راحتك دل‌ایله جانه نسبتی

سمع بصر وظیفه‌سین آلماز کنارده

ایکیسیده غذاده چکرلر ضرورتی

سمعك غذاسی معنی پاکیزه نطقدر

چشمك غذاسی حسندر آنکله حکایتی!.

نابی‌افندینك بو آخرکی سوزلرنده چوخ نازیك معنالر واردرکه اونلره دقت یتورممك اولماز: حقیقتده محض استراحت بدن و فراغت جسمیله دولانماق حیوانیتدن بر آز بربدر. کنج عزلت و قنعتی غنیمت بیلوب بش گونلك عمری خواب غفلتده ـ یعنی آنجق ییوب ایچمکده کیچورمك، محض بر بدنه خدمت ایدوب اونك ضرورتی مهیا ایتمکه چالشماق و روحك وارلغندن بالمره بی خبر اولماق، انسانك صرف جهالت و عواملغنه دلالت ایلر. اودرکه نابی افندی دیور و حقیقتده چمن معنایه در و جواهر ساچور:

«بر استراحتك كه اوله مرجعی بدن   یوقدراو راحتك دل ایله جانه نسبتی.»

صكره‌دن نابی افندی عطف كلام ایدوب استانبولی و اونك اهلینك كمال و معرفتنی و حسن ادالرینی تعریف ایدیر:

مینای چشمی غرقهٔ نور سرور ایدر
خوبان شهریانك او حسن و لطافتی
حسن ادا و حسن وفا ــ حسن هر امور
اول شهر بی بدلده بولور حسن غایتی
اول دلكشا مأللر اول خرده نكته‌لر
ممكنمیدر بوله عربستانده صورتی
اول جانفزا سحتلرك اول شوخ ادالرك
عكاملر لسانته اولسونمی نسبتی؟
اولسونمی هیچ كلام ظریفانه‌یه بدل
«اصبر، شوی، تعالی، تنقشع عبارتی»
«بعدی»، «لك» خطابلرندن گلورمی هیچ
لفظ «آجانم» «آی افندم!» حلاوتی؟..

و بوندن صكره شاعر صدر اعظم محمد پاشانك واسطه‌سیله مقرب حضور خان احمد سلطان اولماقدن و سلطانك اول شاعر سالخورده‌یه التفات و مرحمت گوسترمكلریندن دانشوب دیور:

نازكلك ایله دعوت ایدوب پیشكاهنه
ایتدی مقابلنده قعوده اشارتی
زرین ستانه دولتله ایلیوب نظر
نركسلر اولدی نائل چشم عنایتی
دست مبارك ایله ایدوب چیده خاكدن
ایتدی سر حقیرمه وضع علامتی
یعنی دعای جاهمه وقف ایلدم سنی
وار ایله تا زمانی گنجه بو خدمتی

اللّٰه شكر جان بدنی ایتمه‌دن وداع
گوستردی حق بگا بو زمان بو سعادتی
درگاه دولتنه اولونمزمی روبمال
اول داورك كه سبقت ایده بو كرامتی...

بو شعرلردن معلوم اولور كه نابی افندی خان احمد سلطانك قصرنده اوز كمال و معرفتی و خصوصاً طبع شعریه‌سی اوجندن اقامت ایدوب وظیفه خوارلر جمله‌سندن اولوبدر.

نابی افندی اوز حال حیاتنده، یقین كه مریض اولدیغی اثناده اولومینك یاخونلاشماقنی درك ایدوب تاریخ وفاتنی یازمشدر. بو مادهٔ تاریخ حسابیله اونك وفاتی واقع اولوبدر هجرتك (1124) نجی ایلنده 77 یاشنده. مذكور تاریخ وفات بو شعرلردن عبارتدر:

«چون روح كمین نابی درلجهٔ نور آمد
ازتنكی تن وارست دردار سرور آمد
تاریخ شناسان معنای شهود و غیب
گفتند پی تاریخ «نابی بحضور آمدر.»

یوسف نابی نجه كه اثرلرندن معلوم اولونور حكمت و معرفت راهلی ایمش. اونكده فضولی بغدادی كیمی آثار حكیمانه‌لرنده خیلی درین معنالر، اوجه فكرلر مستقیم ومتین رأیلر واردر كه دائم الاوقات زنده و باقی قالاجقدر. بوندن علاوه مرحوم نابی‌نك اوغلی ابوالخیر محمدچلبی‌یه خطاباً یازدیغی دلایل عاقلانه و نصایح مشفقانه كه نتیجه‌سی جمله نامه عائددر ــ بزم دنیوی سعادتمیز، اخروی نجاتمیز و معنوی ترقیمز ایچون اك مقبول و معتبر بر دستور العملدر بو خیریه‌ده غیریلر بگده صلاحی منظور اولدیغنی شاعر اوزی آچیق دیور:

هر زمان ایسترم ای جان پدر   اوله آویزهٔ گوشك بو گهر
بونی نازیك دوتاسان جانگدن   بردم آیرمبه‌سان یانگدن
تا بمحشر اوله فیضی جاری   هم سگا، هم اوله غیره ساری...

(خیریه)

البته فضولی بغددینك آثار نفیسه‌لرنده اولان صاحت و بلاغت. اونك اشعار عاشقانه‌لرنده حس اولونان لطافت و طراوت نابی افندی‌نك کلاملرینده مشاهده اولونمیور، و لکن حکمت و فلسفه نقطهٔ نظرنجه نابی‌نك کلاملرینه دقت یتوریلسه و فضولی‌نك بو قسم آثار قلمیه‌لریله تطبیق اولونسه، بلکه نابی افندینك کلام حکمت آمیزی عرفا و عقلا نظرنده فضولی‌نك کلاملریندن اکسیك اولمیه. با این همه هر ایکی شاعرك اوزلرینه مخصوص رتبه و مقاملری واردر. هر بریسینك شیوهٔ لسانلری و طرز کلاملری باشقه‌در. هر بریسینك طبع روان پرورلرنده باشقه بر یارادیجلق قوه‌سی موجوددر. هر بریسینك شعر و کلامندن، باشقا بر عطر و رایحه حس اولونور، هر بریسینده باشقه بر ذوق و صفا واردرکه اونلری آنجق اربابی و صرافی تشخیص و تمیز ایده‌بیلر. بیله که بونلردن بریسی غیریسنه ترجیح ویرمك مشکل امرلردن بریسیدر، بو ایسه بزم وظیفه‌مزدن بالا و قدرتمزدن خارجدر. بویله پر قیمت درلر بزم تنقید ترازومزده چکیله‌سی داشلر دگل..

هر چند یوسف نابی‌نك اثرلریده جمله معرفت اهلنه و خاصه شعرا صنفنه معلومدر و لکن اونلر فضولی‌نك تألیفاتی کیمی جماعتمز آراسنده انتشار و اشتهار تاپمیوبدر. زاقافقازیه‌ده آنجق شکی محالنده خصوصاً نخو شهرنك و قبله محالینك عرفا و ظرفاسی آراسنده نابی افندینك حکمت آمز کلاملری اوزلرینه خریدار تاپمشلر. سائر اوخوجیلاریمزیده اول ذات عزیزك کلاملریله آشنا ایتمك ایچون بوراده بعض نمونه‌لر گوستریلور؛ نابی افندی اوزخیریه‌سنده اوغلی محمدچلبی‌یی سعی علمه بو سیاق ترغیب و تشویق ایدوب سعی و علمك وصفنده و جهلك ذمنده یازیر:

ای نهال چمن آرای ادب
نور بخشای دل و دیدهٔ اب

سعی قیل علم شریفه شب وروز
قالمه حیوان صفت اول علم آموز

علمه سعی ایلممکدن حذر ایت
علم و سعی ایکیسی بردر نظرایت

مدعایه بو سخن شاهددر
علم و سعی‌نك عددی واحددر

بولامز علم بلا سعی وجود
ری گیتسه بری اولور نابود

صفت حضرت مولادر علم
جمله اوصافدن اعلادر علم

مطلب علمه چالش اول اعلم
فرضدر دیدی رسول اکرم

دخی امر ایلدی اول صاحب علم
مهددن لحده‌دك اول طالب علم

علم ایچون اولدی شه‌خطهٔ نور
رب زدنی طلبیله مأمور

بوله گور اویله مدینه‌یه وصول
که قاپوسی اوله داماد رسول

علمدر ماشطهٔ *) روی وجود
علمدر واسطهٔ بود و نبود

علمدر مائدهٔ یزدانی
علمدر موهبهٔ **) ربانی

علمدر رابطهٔ عز و علا
علمدر باعث تمکین وصفا

علمدر ضابطهٔ جاه و جلال
علمدر رابطهٔ بر و نوال

علم بر لجهٔ ***) بی ساحلدر
آنده عالم کیچینن جاهلدر.

جهله حق موت دیدی علمه حیات
اولمه هم حل گروه اموات

اولمه محروم حیات ابدی
علمله فرق ایله‌هر نیك و بدی

علمك انواعی ایله اول حالی
بلکه لازم گله استعمالی

بیلمك البته دگلمی احسن
سوزسه‌لار بن آنی بیلمم دیمه‌دن

حضرتك نامه بودر تلقینی
«طلبو العلم ولو بالصینی!»

ایتمه عار او گره‌ن اوقو اهلندن
هر شیئك علمی گوزل جهلندن

جهلا عالمه نسبت خردر
بلکه خردنده بیله ابتردر

قنده‌در بی‌خبر و قنده خبیر
متساوی دگل اعمی و بصیر

نه قدر بولسه‌ده عزت‌ـشوکت
جاه ایله جاهله گلمز رفعت

جهلدر مایهٔ شرم و خجالت
جهلدر مورث ذل و نکبت

جهلدر آدمه زندان بلا
که‌دوشنلر گورمز روی صفا (ره)

جهلدر محض عدم‌ـعلم وجود
هیچ برابرمی اولور بود‌ـنبود

شرف علمه نهایت یوقدر
صفت باری‌یه غایت یوقدر

---

*) ماشطهٔ - مشاطهٔ - گلینك یوزینه زینت ویرن
**) - موهبه - عطیه، بخش و احسان اولنان شی.
***) لجهٔ-دریا

شرف حسن خلق بابنده و سوزكـ مقام و اندازه‌سی خصوصنده.

ای سر آمد گهر بحر حیات
نسخهٔ منتخب حسن صفات

مسکنت خصلتین ایله اعداد
اول ملایم دل و درویش نهاد

اول غنی طبع و تواضع پیشه
سال گلستان فلاحه ریشه

سکا حلم و ادب و حسن سلوك
ایدر احراری ضروری مملوك

حسن اخلاق دگل ارزانی
چین. ابرو گره پیشانی

خنده رولق اثر رحمتدر
ترش رولق سبب نفرتدر

خوی بد، عادت بد، مشرب بد
ایدر اربابنی مردود ابد

غره اولماق صفت شیطاندر.
راندهٔ بارگهٔ رحماندر

سنده ظاهر اولیجق کبروغرور
قصم *) ایدر ظهر گی الله غیور

دوتالیم چرخه ابریشمش جاهك
نه ادنا قولوسن الهك

نەقدر جاهك اولورسه عالی
دامنك بوسەدن‌اولسون خالی

سکا لازم یره یوزك سورمك
قوله‌دوشمز ال–اتك اوپدرمك. . .

انبیا مسلکنی ایله قبول
اولدی مأمور مدارایه رسول

بی مدارا اولامازسانك راحت
فخر عالم دیدی. رأس حکمت

کشف راز ایلمه بیکانەلره
ویرمه یول مجاسه دیوانەلره

هر کسی محرم اسرار ایتمه
سریکی زیور بازار ایتمه!...

هر کسك قولنی صادق صاگمه
جمله‌یی‌لیك منافق صاگمه

اولمه مجلسده نه‌بر گونه خموش
وقتله گاه زبان اول– گه گوش

سخنی–عبرتدر و گهر ایت
ممکن اولدیغی‌قدر مختصر ایت

سوزده‌اولسون سکا دستور عمل
معنی نکتهٔ ما قل و دل

اولورانسانده زبان بر–ایکی گوش
سندخی سویله بر–اول ایکی خموش

ایت کلامك نه قصیر و نه طویل
گوزله وقتین نه خفیف‌اول نه ثقیل...

*) قصم ایتمك ـ قیروب سیندیرماق.

حسن کلام موزون بابنده و شعرای اسلامك مدحنده وفی‌الجمله اصل شاعرك وظیفه و تکلیفی خصوصنده دیوبدر.

ای صفایاب کلام موزون
آشنای سخن گونا گون

طبعك ایارسه اگر شعره هوس
سکا معناسنی فهم ایتمك بس

سخنان شعرای اسلاف
قلبی آیینه‌وش ایلر صفاف

ترك شعراسی.

ترکیده «نفعی»، «باقی» *) یه‌باق
غیری دیوانلاریده قیل ملحق

آنلرك شعری متیندر اما
غیریسنده دخی وار چوق معنا

عجم شعراسی.

شعرای عجمك دیوانی
حسن معنی و معارف کانی

«طالب»و«صائب»و«عرفی»و«سلیم»
«فیضی» و «هندی»، «نظیری» و «کلیم»

تازه گویان زمانده «شوکت» **)
معنی تازه‌یه ویردی صورت

جامی و انوری و خاقانی
هر بری ملك سخن سلطانی

بلبل شاخ طراز شیراز
سعدی و حافظ معنی پرداز

سخنان قدمای شعرا
حق بودر بری برندن اعلا

یوق نهایت شعرای عجمه
هپ اسامیلری سیغماز قلمه...

عرب شعراسی.

شعری چوقدر شعرای عربك
که اوده مایه‌سی شام و حلبك

دیمه ابیاتنه نا موزوندر
آنك اوزانلری دیگر گوندر

نچه معنالری وار رقص آور
مشعل‌آسا دوکر اسماعه شرر

وار ایچنده نچه اشعار کبار
قویامز آیینهٔ دلده غبار

*) «نفعی و باقی» ـ ترك شاعرلرینك تخلصیدر.

**) بونلرك‌ده جمله‌سی شعرای عجمدن یا نابی افندی‌نك معاصرلری ویا اوندن بر آز ایره‌لو اولان شاعرلرك تخلصیدر.

نیچه‌بیك نعت شریف نبوی　　مدحت معجزهٔ مصطفوی
هر بری قطعهٔ الماس ثمین　　هربری در گران قدری متین...

شعرك حقنده.

حکمت آمیز گر کدر اشعار　　که مالی اوله ارشده مدار
آب حکمتله بولور نشوونما　　گلشن شعر و ریاض انشا
اولماسه شعر مجاز مطلق　　ویرسه معنایه حقیقت رونق
یوخسه هر نظم تهی و ساده　　اوله معنادن اوده آزاده
با خصوص اولمیه تشبیه تمام　　استعارات و جناس و ایهام
دیمه‌دن شعری، سکوت اولی‌در　　شعردن مقصد اولان معنادر
باقسان اکثر سخن شاعر خام　　زلف‌وسنبل، گل‌بلبل، می‌وجام
چیقه‌مز دائره دلبردن　　قدو خط و لب و چشم تردن
گه بهاره دولاشیر گه چمنه　　ایلشور سروه گل و یاسمنه
ره نارفته‌ده جولان ایتمز　　سایا وادیلری سیران ایتمز
ایده‌مز صید معانی بلند　　آتامز غیر شکارینه کمند
کیچنور معنی خاییده ایله　　لفظ مشهور جهاندیده ایله
قوقوسز لاله‌یه بگزر او سخن　　که اوله لفظی تهی‌معنادن...
هجودن الحذر، ای جان پدر　　که ویرر مشرب عرفانه کدر
هجوه مائل سفهادر آنجق　　عاقل ایتمز اونی ایلر احمق...

نابی افندی‌نك خیریه‌سنده او قدر حکمتلو سوزلر، گوزه‌ل نصیحتلر و خوش معنالو شعرلر وارکه جمله‌سنی باشدن آیاغه کبی یازساق نفع و فائده‌دن خالی اولماز، اما مجموعه‌مزده یر اولمادقنه گوره آنجق بوقدر یازیلانه کفایت ایتدیك.

ایمدی اول محترم وجودك باشقه قسم اثرلریندن دخی بر نچه نمونه‌لر گتورمکله عزیز اوخوجیلارمزی دهاده آرتجق اونگله آشنا ایده‌ك.

غزل نابی

خط گرد عارضنده که گاهی عیان اولور
دیللر غبار حیرتله ریکدان اولور
سوردقچه چشمی حل اسیران غمزه‌سین
بیم و امید ارایه کیرر ترجمان اولور
موزون قدان و سیمتنان و شکر لبان
پیره عصا، فقیره غنا، جسمه جان اولور
لازم دگل کتب گلستان او آفته
نه نسخه قورسه سینه‌سنه گلستان اولور
شهر استانبولك نه گوزل مردمانی وار
الك ساده لوحی نازك اولور نکته‌دان اولور
بی حرف تلخ کم وارایسه خاك شهردر
ابنای شهر جمله‌سی شیرین زبان اولور
حسن نمك بدوش وانمز کنارده
استانبول ایچره نابی اوده رایگان *) اولور

آدم اسیر دست مشیت دگلمیدر
عالم زبون پنجهٔ قدرت دگلمیدر
بو پرده‌نك دروننه باق اضطرابی قوی
هر محنتك وراسی **) مسرت دگلمیدر
بذل حیات راه محبتده عاشقه
تکلیف اولونجه جاننه منت دگلمیدر
یوخ گرچه صدمهٔ ستمگدن گریزمز
اماکه دست نازگه زحمت دگلمیدر
هپ سنمی کامیاب اولاجقسن زمانه‌ده
ای تنك چشم‌کار بنوبت دگلمیدر

*) رایگان - مزدسیز الەکیچن - مجاناً.
**) ورأ - شئیك او بری طرفی

محتاج رزق خالق ایکن سربسر جهان
مخلوقدن نیاز ـ مذلت دگلمیدر
نابی زبان نطقم ایدن خامهٔ مجاز
مشاطهٔ عروس حقیقت دگلمیدر

بن اول خاکم که خورشید جهان آرا جلیسمدر
تنم سفلیدر اما معنی علوی انیسیمدر
بو طوفان زار هستیده بن اول گشتی نوحم کم
نفس بالای سرده ـ بادبان، روحم رئیسمدر
گلستان جهان لب تشنهٔ تشریف انساندر
اولا رهزن بکا بیراهی نفس خبیثمدر
ایدر گرد سر انسانه گردش کاسهٔ کردون
نوال *) آفرینشده ملائك کاسه لیسمدر **)
خیال پیرهن ایتدکجه قدّ شوخ معنایه
فلکده چرخهٔ ماه شب آرا پنبه‌ریسمدر
بیاضه خامهٔ زرله دبیر صبح آماده
عطارد مجلس معناده مسوده نویسیمدر
خروش چارجوی طبعمك آثاری ای نابی
صفای چار موج بحر اشعار سلیسمدر

بو غزلده نابی افندی انسانك وجودی ایکی حصه‌دن ـ روح لطیف ایله جسم کثیفدن عماه گلمه‌سنی خیلی ظریفانه و شاعرانه بیان ایدوب خورشید جهان آرا ایله هم جلیس اولماقنی ادعا ایلیور و کمال افتخار ایله سر کشلك ایدوب دیور که اوزوم توپراقدن خاق اولونمشام سه‌ده و تنم سفلی ایسه‌ده اما روح، عقل و فهم سایه‌سنده هر بر مخلوقدن اشرف و اعظمم، معنی علوی بنم انیسمدر.
بو طوفان زار هستیده یعنی بو عالم امکانده و وارلق دنیاسنده بن نوحك اول نجات ویریجی گمی سیم که بالای سرده عقل و ادراکم اول کشتینك بادبانی و روحم اونك رئیسیدر. آخرکی بیتلرده دخی شاعر اوزینك سائر

*) نوال - ویرکو، احسان و عطیهٔ معناسنه‌در **) لیسیدن - یالامق - کاسه لیس - کاسه یالییان.

مخلوقاتدن اعلم و افضل اولماقنی: یعنی کاسهٔ کردون اونك باشنه دولانماقنی و فوج ملائك، نوال آفرینشده اونك کاسه یالییانی اولماقنی و گوك یوزنده ماه شب آرانك چرخه‌سی اونك پامبوق اگیره‌نی اولماقنی و مجلس معناده عطارد یولدوزی اونك مسوده نویسی اولماقنی شاعرانه نظمه چکور. نابی افندینك بو افکار عالیه‌سی اوروپا حکمالری ومشرق زمین شعراسی اثرلرنده دخی تذکار اولونمشدر، اما نابی افندی عروس معنابی غریبه بر لباسه و عجیبه بر دونه گییندیروب اظهار ایتمشدر. اوزگه بر غزلنده نابی افندی بو معنابی دهاده آچیق افاده ایتمك ایچون انسانی پرو بالسز بر قوشه تشبیه ایتمشدر که آشیان عالمه اکتساب قوت پرواز ایچون دوشمشدر. بیچاره قوشك میل و هوسی هوایه قالقماقدر و اوجه مقاملرده سیر ایتمکدر. اما اقتضای طبیعتی اولان بو آرزویی اجرا ایتمکه قناد و قویروغی یوخدر. ذلیل و مضطر خاك اوزره طاقتسز دوشوب اسیر هوای نفس اولمشدر:

مرغ قدسیز اکتساب قوت پرواز ایچون
آشیان عالمه بی بال بی پر کلمشز
جهلدن افتاده‌یز خود رأیلق وادیسنه
یوخسه نقشز معنی نقاشه مظهر گلمشز

آتیده ذکر اولنان غزل دخی نابی نك پر مضمون اثرلرندن بریسی حساب اولنور:

قلم مثال امین اول قلمتراش اولمه
ورق نگار کمال اول ورقتراش اولمه
سپروش ایله تحمل زره‌وش اول غمخوار
تسلط ایلمه خلق اوزره ـ دورباش اولمه
کمان مثال کج اول‌تك آتیلمه یابانه
خدنك راست رو و وادی تلاش اولمه
سرگده نشهٔ صهبا عطاسیدر خاکك
تأدب ایله رخ خاکه جرعه پاش اولمه
حرامزادهٔ محنت تولد ایلمسون
زنان فکر محال ایله همفراش اولمه

قونارسه جوش خریداردن درونه غبار
بو گونه ای گل امید خوش قماش اولمه
دو کونده غرض آسایش ایسه ای نابی
بدآزما و بد آموزو بد معاش اولمه

بو غزلده ذکر اولونان بعض گوزل فکرلری و مشفقانه نصیحتلری آویزهٔ گوش ایدوب البته اونوتمامالیدر، نجه که دیوبدر:

سرگده نشهٔ صهبا عطاسیدر خاکك   تادب ایله رخ خاکه جرعه باش اولمه

یعنی توپراقك قدرینی بیل، اونك اوزرینه جرعه باش اولمه‌سنك مایهٔ حیاتك عیش عشرتك و ذوق لذتك توپراق حاصله گتوردیکی نعمتلردن عمله گلمشدر، باشگده کی نشهٔ می خاکك عطاسیدر. و هابیله ولی نعمیك قدرینی بیلوب امکنی ضایع ایتمه، قدرشناس اول، شکر نعمت ایله تا که حق تعالی‌نك نظر مرحمتی همیشه اوستگده اولسون فضل و نعمت قابوسی اوزریگه آچیق اولسون...

آنجق نابی افندینك بو غزلده بر نصیحتنی قبول ایده‌بیلمه‌دیك که اوده شخصك محض بر سلامتلغنی و خطادن ایمین اولماقنی ایجاب ایدیرسه‌ده اونی طریق استقامتدن و راست روشلکدن بر نوعی اگریلگه و نفس پرستلگه سوق ایدیر. نابی افندی حفظ جان و آسودهٔ تن ایچین توصیه ایدیر که «کمان مثال کج اول» یعنی کمان کیمی بو کولوب و قاتلانوب کنج فراغتده سلامت اوتور، حقیر و افتاده اول، گردن کشلك و سرفرازلق ایتمه، تك و تنها اوزیگی میدان محاربه‌یه آتمه، سنی تاپدالایوب ازرلر، باشگه بلالر گلر: اگر سنده دوز و راست گیدن اوق کیمی وادیٔ تلاشده سعی ایتسه‌ك، اونده یقینکه داشه و قایایه توخونوب مراده واصل اولماماش سیناجقسن.

البته تك اوز نفسنك سلامتلغنی منظورده دوتمیوب عموم ناسك خیر و صلاحی یولنده سعی و تلاش ایدن شخصك باشنده بلالر چوقدر نه اینکه اول آدمك که جمله مخلوق ایله مدارا ایدوب هر ایشده واحد اوز منفعت شخصیه‌سنی گوزلیه. البته راست رولگده و درست کردارلقده و حق پرستلگده خطا و خطر چوخدر نه اینکه حق سویلمکدن چکینوب محض اوز

صلاحی ایچین کنج فراغتده سکونت اختیار ایتمکده، اما بونگله بیله بزم اختیارمز یوخدر که خلقی حق سویلمکدن درست کردار اولماقدن و حق یولنده فداکارلقدن داشندرمق. بالعکس هر بر صاحب وجدانك و اهل دانش و معرفتك اولنجی وظیفه‌سی ابنای ملتی دوزلکه و دوغرولغه دعوت ایتمکدر. وطن اوغرونده و ملتك ترقی و تعالی‌سی یولنده اونلری جاندن و باشدان کیچمکه جرئتلو شجیع و مستقیم اولماغه ترغیب و تشویق ایتمکدر؛ والا آدم بر اوز باشینی و نفسنی قورتارماقله، اوز منفعت شخصیه‌سنی گودمکله، هر قسم جور و ستمه تاب گتوروب هر بر بار تهمت و مذمته متحمل اولماقله و بو قادار خوار و ذلیل اولوب غیرلرك تحت حکومتنده اسیروار کذران ایدوب بو گونه دولانماقك آدینی «مدارا» قویماقله ـ حقیقی سعادته و حقیقی نجاته و اصل اولماز. بویله دولانماقك نتیجه‌سی قورخاقلق کم جرئتلك و یاسارلقدن باشقا، ذلت و مشقتدن سوا اوزگه برشئی اولماز... اوز رأی و فکریمزی آچیق دیمکدن چکینوب، اگری ایله دوغرویه فرق قویمیوب حقه و ناحقه بلی بلی دیمکله بویله فنا حاله دوشمشیك. بزم عقیده‌مزه گوره ترقی و سعادتمزه لازم اولان اسبابلردن برسیده جرئتلو، فداکار و درست کردار اولماقدر. بوگا بناء نابی افندینك مذکور فردینی بو عباره ایله دگیشوب یازماق، دها گوزل و مقبول اولار:

«کمان مثال کج اولما، هراس جان ایتمه
خدنك راست روو وادیٔ تلاش اول ...»

آشاغیده یازیلان غزل دخی نابی‌نك حکمت آمیز کلاملریندن بریسیدر. بو غزلده شاعر انسانك هرفعل و عملنده بر غرض و بر منظور اولدیقنی بیلدیریر:

ویرمزدی کیمسه کیمسه‌یه نان منت اولماسا
بر مصلحت گوریلمز ایدی رشوت اولماسا
خلقك میانه‌سنده بولونمازدی اتحاد
مشربلرنده واسطهٔ خست اولماسا
گندی وجودینه بیله قیمازدی مالی خلق
قصد نمایش شرف و شوکت اولماسا

یوخ بی غرض معامله اهل زمانه‌ده
کیمسه عبادت ایتمز ایدی جنت اولماسا
تحصیل علمك اوستنه ترجیح ایدرمی ناس
تحصیل مال واسطهٔ رفعت اولماسا
کمیاب ایدی میان لئیماندن امتزاج
ماینده علاقهٔ جنسیت اولماسا
ایتمز ظهور عرصه‌ده بر کیمسه‌دن کرم
ضمننده قصد داعیهٔ شهرت اولماسا
باقمازدی کیمسه آینهٔ صافه نابیا
خودبینلك علاقه‌سنه آلت اولماسا.

مقطعاتندن نمونه‌لر:

تاثیرك آنکله جانب علویدن اولدیقین
سیر ایت جماعتك حرکاتین اذان ایلن
انسان اودرکه بر سوز ایله بند پا اوله
حیوان اودرکه باغلیه‌لر ریسمان ایلن
نقصانی باشقاسیله اولور نابیا تمام
هر کیمسه کم تکلم ایدر ترجمان ایلن

دل عرش الهیدر آنی ایلمه تخریب   دست بشر اول خانه‌یی ترمیم *) ایده‌بیلمز
بی هجر ذوق وصل نه‌معلوم نابیا   آزاده‌لق صفاسی گرفتار لقده‌در.
بر زرهٔ یوخ بو کارگه صنعده عبث   وابسته‌در بری برینه چرخی ساعتك

حقیقی سانما هر بر گوردیکك پرهیزکارانی
فسانه دردمندیك نیلسون دستنده آلت یوخ
یاپیلمش حاضر اولمش سندن اول جمله‌نك کاری
سنك تدبیر گه ای چرخ زحمت چکمه حاجت یوخ
جهانك زیروبالاسین تفحص ایلدیم نابی
توکل گشوریندن غیری یرده استراحت یوخ

*) ترمیم - بوزولانی و خراب اولانی تعمیر و تأسیس ایتمك معناسنه‌در.

اللهایسه وعظنده اگر نیت واعظ   کرسی سماواته چخار شهرت واعظ
اصحاب فضیلت او گامحتاج دگلدر   جاهللره، نادانلره‌در خدمت واعظ
ساتمازسه اگر خلقه وظیفه‌ایله پندی   نابی او زمانلر بیلنور قیمت واعظ
سوز یوخدرا گر دستنه محشرده گیررسه   بالای مجالسده اولان رفعت واعظ
تاك حقیرده بولنان میوهٔ لذیذ   اول قامت بلنده بدلدر چناردە
بدتر دگلمی چقچقهٔ آسیابدن   نابی او بزم کاولمیه نوبتله گفتگو

بو مختصر نمونه‌لردن علاوه نابی‌نك مقطعات بابنده نازیك اشاره‌لری و حکمتلو سوزلری چوخ چوخدر، اما جمله‌سنك بورایه کنجایشی یوخدر.

ایام شبابده حال دلنی بو قرار اوزره تحریر قیلمشدر: «بو پریشان اجزانیڭ ورق نگاری و بو آشفته اوراق‌نینڭ قصهٔ گذاری، محنت پیمانه‌سنڭ جرعه‌چشی و ملامت خمخانه‌سی‌نینڭ سبو کشی-شیدالغ محله‌سی‌نینڭ رسواسی و رسوالغ کوچه‌سی‌نینڭ شیداسی.

بیت.

وفا بوستان‌نینڭ دستان سرایی- ملامت بلبلی یعنی نوایی

غفرالله ذنوبه انداق عرض قیلور - شول جاغ کم خراسان تختی کورکانلق دواجی بیلا زینت افزای و کورکانلیغ فرقی جهانبالیق تاجی بیلا فلك فرسای ایردی، عموم شبستانی شباب شمع‌لاری نوردن؛ منور و حیاتم گلستانی ییگیت‌لیك گل‌لاری عطریدن معطر ایریدی. سن متقضاسیدین طبیعتنه هوا غالب و هوا غلبه‌سیدین طبیعت اوغه طالب ایردی. کونگلا گم چنا کیدن کوکسیمدا کی اسکی توکانلار بر بر عیان و کوکرا کمدا کی کیسکان بانکی الف‌لاردین کوگلوم خط-خطقان مدامی رغبتی کونکولکا محبوب و همیشه محبوب الفتی خاطرمغه مرغوب جانم عشق باده‌سیدین مست و کوگلوم بادهٔ عشقدین می‌پرست ایردی.

بیت.

«بولماسا المدا کل رخ ساقی احوالیم خراب
یوق ایسه ساقیده گولگون جام می‌باغریم کباب»

آز وقتدا باده‌سیلیدین هوش و عقلیم اوبی یقیلدی و عشق برقی صلاح و عافیتم خرمنن کول قیلدی:»

وفتا که سلطان حسین بایقرا، نوایی‌نڭ مکتب یولداشی، هراتده تخت سلطنتده اگلشدی، علی شیرڭ سراغنه دوشوب و هر یرده اونی آختاروب سمرقندده سراغنی آلدی سلطانڭ دعوتنی قبول ایدوب سمرقنددن هراته گلدی. شهره داخل اولان زمانی سلطان حسین طرفندن آرتق جلال و طنطنه ایله استقبال اولنوب اونڭ لطف و احسانه نائل اولمشدر. سلطان اولجه علی شیری مهردارلق خدمتنه تعیین ایدوب صکره‌دن اوزینه وزیر اعظم

علیشیر نوایی - «امیر نظام‌الدین» *)

علیشیر نوایی هجرتڭ دوقفوزنجی عصرنڭ آخرلرنده یتیشن جغتای (ترك) و عجم شعراسنڭ الڭ مشهورلرندندر. بو شاعر اصلا جغتای ترکلرندن ایسه‌ده آذربایجان شعراسی آراسنده آرتق حرمت و شهرت کسب ایتمشدر و اونلره نوایی‌نڭ تاثیری آرتق درجه‌ده اولوبدر. بوگاده عمده سبب اونڭ طبع لطیفندن توره‌ین آثار نفیسة و اشعار ممدوحه‌سی اولوبدر که چوخ شیرین و تاتلو دیلله رشتهٔ نظمه چکیلمشدر. امیر علی‌شیر فارس لسانی دخی اکمل وجهده بیلورمش و فارس دیلنده اونڭ زیاده موزون و خوش مضمون کلاملری واردر. ترك و فرس دیللرینه دارا اولدیغی ایچون (ذو اللسانین) لقبیله ملقب اولمشدر.

نوایی‌نڭ آتاسی سلالهٔ تیموریه‌دن سلطان ابوسعیدڭ وزیری اولوب اوغلی‌نڭ تعلیم و تربیه‌سنه آرتق سعی و دقت یتورمشدر. امیرعلی‌شیر اوزی اوشاقلقده سلطان حسین بایقرا ایله مکتب یولداشی اولوب ایام طفولیتده عالی نسب یولداشندن کسب کمال و اخذ ادب ایتمشدر. سلطان حسین بایقرا تیمورلنك اولادیندن اولوب 875 تاریخده خراسان پادشاهی اولماقله هراتده تخت‌سلطنتده اکلشمشدر. علی‌شیر اولجه بر مدت خراسانده و بعد سمرقندده تحصیل علوم و فنونه مشغول اولوب «حسن‌خط»، «رسم»، «موسیقی» و «نقاشلق» صنعتلرنده بیوك مهارت کسب ایتمشدر. اما بو فنلرڭ جمله‌سندن آرتق اونڭ میل و شوقی شعر دیمکه و غزل یازماغه ایدی. جواناق موسمنڭ و شبابلق ایامنڭ مقتضاسنی دماغ لطیفی هوای حسن‌خط و خالیله و گوگلی بادهٔ عشق ایله دولمش ایکن اوز حسلرینی گوزل شعرلر واسطه‌سیله بیان ایدردی. نجه که علی‌شیر اوزی

*) نوایی‌نڭ ترجمهٔ حالنه دائر معلوماتڭ بر پاره‌سنی «دبستان ژورنالینڭ 3 منجی نمره سنده طبع اولنمش علی آقا حسن زاده‌نڭ فقره‌سنده و بعضی دیوان غزلیاتنڭ دیباچه‌سنده مرقوم اولنمش مقدمه‌دن و الڭ مهمنی سامی‌بکڭ قاموس‌الاعلامندن گتورمشیك.

ایتمشدر. بیلمك کرکدرکه سلطان حسین خان عالم و عادل رعیت پرور، علما عرفا صنفنی دوست دوتان، خوش احوال وحمیده خصال بر پادشاه ایدی. بو ذات شریفك طبیعت شعریه‌سی دخی وارایمش، اما بوندن ماعدا زیاده دقیق، نازیك آکلیان و فنون شعر و ادبیاتده قابل و ماهر بر وجودایمش. بیله که فنون شعرده سلطانك بر درجه‌ده اطلاعاتی وارایمش که نوابی کیمی مقتدر شاعرك اثرلرنده مشاهده اولنان قصوری تصحیح قلارمش نجه‌که بو قوله شاعر اوزی شهادت ویروب دیور: «وقتاکه مجالسدا بعض ابیاتم مذکور و محافلده بعض غزلیاتم مسطور بولور ایردی گاهی عبارتم قصورین تغییر بیر ماك‌برلا نقصاندین معرا قیلور ایدی. بعض بیتیم دین بر آز نا مناسب لفظنی چیقاریب بر دسته شبه ایچره بر در شاهوار تارتقاندیك بر آز لفظ کیتورور ایردی. و بعض غزلیم‌دین بر آز ناهنجار بیتغه خط اوروب بوزوغ بر دشت ایچره بر قصر زرنگار یاساغاندیك بر آز بیت غه دخل بروز ایردی. بو آشفته ابیاتیمدا اول خط و بو پریشان غزلیاتمدا اول بیت:

خار آراسیندا ایردی کوهر یانکلیغ
یاکول‌لار ایچنده ایردی اخکر یانکلیغ
یاخود تیکن ایچره گل احمر یانکلیغ
بالکیم تن ارا روح مصور یانکلیغ

چون بو بیتلار ایوانی اولا اصلاحلار نقش و نگاردین رشك نگارخانهٔ چین و بو غزل‌لار بوستانی اول اهتماملار بهاردین عزت خلد برین بولا باشلادی، صاحب نظرلار گوزیگا محبوبراق و اهل تیل‌لار کوکلیکا مرغوب‌راق بولوب حرمتی غایتدین اوتتی و شهرتی نهایتدین کیچتمی...»—

علی شیر عهده‌سنه گوتوردیگی اموروزارتی لیاقتجه اجرا ایدوب آسوده وقتلرین گاه مطالعه ایله و گاه تألیف کتاب و تنظیم اشعار ایله کیچوردی. همه وقت دائره‌سی مجمع علما و فضلا ایدی. ادیب و شاعرلره و جمله ارباب علم و صنعته انعام و احسان قاپوسی آچیق ایدی، بو حالله معارف و صنایعك ترقی‌سنه چوخ خدمتلر ایتمشدر. بو ذات عالی همت بر مدتدن صکره منصب وزراتدن ال چکوب و مأموریت سیاسیه‌دن استعفا ایدوب هراتده گوشه‌نشین‌لك

اختیار ایتمشدر. بو حال اوزره بر نچه وقت عمر ایدوب تاریخ هجریه‌نك (906) منجی ایلینده همان شهرده وفات ایتمشدر.

علی شیر نوایی یالقز شاعر اولمیوب دانشمند و حکیم نادر بر وجود ایمش اوندن اول جغتای ترکلرینك شیوه‌سینده کیمسه او لطافت و متانتده اشعار یازمادیغی کیمی اوندن صوکره دخی بو دیلده اویله لطیف، آبدار و خوشکوار شعر و غزللر یازیلامشدر. فی‌الجمله آثار نفیسه‌لری خیلی قیمتداردر.

علیشیرك خیر یادکارلغی و احساناتی دخی چوخ اولوبدر: نچه نچه مدرسه‌لر و ابنیهٔ خیریه بناسنه موفق اولمشدر. بیوك و مکمل بر کتب‌خانه‌سی وارایمش که علم و معرفته شوق و هوسی اولانلره همیشه اونك قاپوسینی آچیق دوتارایمش. علیشیر نوایی‌نك ترك دیلنده اولان برگزیده اثرلری بونلاردر: «مجالس النفایس»، «محاکمة لغتین»، «حیرت ابراز»، «محبوب القلوب»، «فرهاد و شیرین»، «لیلی ومجنون» «سد اسکندر»، «سبعهٔ سیاره»، «سراج المسلمین»، «لسان الطیر»، «حالات پهلوان ابوسعید»، «عروض ترکی»، «تواریخ و قافیه»، «مفردات درفن معما»، «منشآت ترکی»، «قصهٔ شیخ صنعان». «خمسة المتحیرین» و غیره. بوندن علاوه «نظم الجواهر» آدینلو بر کتاب فارس دیلنده تحریر ایتمشدر.

علیشیرك تخلصی ترکجه «نوایی» و فارسجه «فانی» اولوبدر مرحومك اشعارندن نمونه اولارق عزت نفس و قناعت‌کارلق بارەسنده یازدیغی بیتدر:

حقدین عزیزلق تیلاسین ایله‌دین اوز طمع
کم خلقننك عزیزی دیمش: «عز من قنع»

یعنی ای نوایی اکر حقدن عزیزلك تمنا ایدیرسن خلقدن طمعگی کسکلن، نجه کیم خلقك عزیزی فخر کائنات حضرتلری حدیث‌شریفنده بویوروبدر: «عزة من قنع-ذل من طمع» یعنی قناعت‌کار عزیز و طمع‌کار ذلیلدر.

نوائی‌نك موسیقی علمنده آرتق مهارتی اولوب او فنه عشق و ذوقی نه رتبه‌ده اولدیغی بو بیتدن آکلاشیلور:

«کمانچه تار زلفك وصفنی مین تیل‌ایله سویلر
دکل قولی ضعیف آنك اکرچه قیل‌ایله سویلر.»

علیشیر اوچ دورت یوز ایل بوندن اقدم سویلدیکی بو آشاغیده که بیتك
مضمونی ـ عصرمزده رواج تاپمش عدل و مساوات افکار حریت کارانه‌سنه
خیلی مناسبدر:

«دیر ایچره یوق سفال *) ایله آلتون قدحده فرق
شاه و گدانك بیر اولدی عجب کار خانه‌در.»

بو عالمده جاه و جلال بوچ و فانی اولوب آنجق یاخشلیق باقی قالاجغندن
بحث ایتدکده دیور:

«ایرور چون عالم‌ایچره جاه فانی یاخشی آد باقی
سین‌ایل‌کامین روا ایلا اوزیکنی کامران کورکاج

یعنی سن کامران و صاحب اقتدار اولدیغك حالده «ایل کامین» فقیرلر
احتیاجین افتاده‌لر تمناسین روا ایله و یوخسوللره حمایت قیل چونکه دنیاده
جمله جاه و جلال فانی اولوب یاخشی آد باقی قالاجقدر.

نوایی ـ اوندن فنون شعرده و خصوصا غزل گولقده شعرادن هانسی آرتق
استا دو ماهر اولدیغنی سوال ایدنلره بو ابیات‌ایله جواب ویرمشدی:

غزلده اوچ کیشی طوریدر اولنوع
که‌اوندن یاخشی یوق نظم احتمالی
بری معجز بیانلق «ساحر هند»
که‌عشق اهلنی اورتار سوز حالی
بری قدسی اثراق «عارف جام»
که جام جم درر سینقان سفالی
بری عیسی نفسلق «رند شیراز»
فنا دهریغه مست و لاابالی
«نوائی» نظمغه باقسین یماسدر
بو اوچنیك حالدین بر بیتی خالی
سناسین گوز کودرکم عکس سالمش
اوگا اوچ شوخ مهوشنك جمالی

*) سفال ـ ساخسی چناقی.

یعنی غزلده اوچ کیشی اویله ماهردرلر که اونلردن یاخشی دها نظم شعر
یازمق احتمال ایتمك اولماز: اونلردن بری «ساحرهند» یعنی ناصر خسرو
دهلوی‌در، او برسی «عارف جام» یعنی ملانا عبدالرحمن جامی‌در و اوچنچی‌سی
«رند شیراز» یعنی خواجه حافظ شیرازیدر. اما نوائی‌نك اوز نظمنه باخسانك
بو اوچ شاعرك حالندن نوائنك بر بیتی خالی دگل‌در، بویله که نوائی‌نك
بیتلری سانکه بر گوزگیدر و اوگاده بو اوچ شوخ مهوشك جمالینك عکسی
دوشمشدر. بوراده نوائی دیمك ایستیور که اونك اشعارینه دقت اولونسه اوچ
شاعر ذولاقتدارك روحلرنی اونك کلامنك ایچینده گورمك اولور.

نوایی اوزگه‌بر مجلده بو محترم کلام استادلرینك اسم شریفلرینی لسان بلاغت
شعاریله بویله یاد ایدیر.

«اما اشعار تدوین قیلغانلاردین بعضی کم بتماملکی‌دا فانی دورلار و بعضی کم
حالا فنا دیریدا باقی دورلار: اولقی زمره‌دین با وجود درد پیشه‌سنك غضنفری
و عشق آتش کاهی‌نك سمندری معدن جواهر معنوی، امیر خسرو دهلوی
و فنا میخانه‌سینك رندخرقه چاکی و بلا پیمانه‌سینك مست بی باکی و عشق و
محبت اسراری امین‌لارینك همرازی ـ خواجه حافظ شیرازی ـ و صونکی
فرقه‌دین قدس شبستانینك شمع انوری و انس گلستانینك عندلیب سخنوری و بلاغت
شکرستانینك طوطی شیرین کلامی، جناب مخدومی مولانا عبدالرحمن جامی
مدالله تعالی ظلال ارشاده علی مفارق الطالبین دیوانلاری آراده بولغای...»

نوایی‌نك بو تحریراتندن معلوم اولورکه مولانا عبدالرحمن جامی علیه‌الرحمن
اونك معاصری اولوبدر.

قاموس الاعلام صاحبی سامی‌بگك یازماقنه گوره مرحوم علی شیرنوایی‌نك
اثرلرندن «محاکمه اللغتین» فارس ایله تورك لسانی آراسنده ادبیاته و عادلانه بر
محاکمه‌دن عبارت اثردر که بونده ترك لساننك فارس لساندن دهاده زنگین
و داهاده مکمل اولدیغی اثبات اولنور بیله اولان صورتده البته مرحومك بو
اثری بز ترکلر ایچون الك لازمه‌لو و قیمتلو بر کتابدر. اما حیفا که‌نسخه‌سی
نادر اولدیغندن چتینلك ایله اله‌گلور. علیشیر نوائینك نجه‌که یوقاریده ذکر
اولوندی بزم آذربایجان شعرالرینه آرتق درجه‌ده تأثیری اولوبدر وحتی اونلردن
بعضی نوائی‌نك اشعار و کلامنه و لسان معجز بیانته او قدر میل ورغبت

گوستروبلر که اوزلریده جغتای ترکلرینك لسانتده شعر و غزل دیمکه و
نوایی‌یه نظیره یازمقه معتاد اولوبلر. اونلاردن مشهوری قراباغده عبداللەبك
«عاصی» حسن قرا «هادی» و میرزاعلی اصغر «نورس» شماخیده مرحوم حاجی
سید عظیم، قزاقده کاظم آغا «سالك» دربندده میرزا جبرائل «سپهری» و
غیرلریدر. مرحوم عبدالەبك عاصی‌نك جغتای دیلنده اویله دلپذیر غزللری
واردر که نوائی‌نك اوز کلامنه بگزەیور آنجق بو دیلك اربابی اونلاره ترجیح
ویره بیلور، اونك جغتای لسانده شیروان شعراسنه یازدیغی ترجیع بند، که
اوز مقامنده درج اولناجقدر، هر بر اهل ذوق و معرفتی و اله ایده بیلیور.

نوائی‌نك ترك لسانده متعدد آثار لطیفەلریله درست‌بلد اولانلر یقین ایدرلر که
ترك دیلی او قدر فقیر و رکیك دگل نجه که، بزم نظرمزه گلور. دیلیمزك
کوکنی و اصلنی بو منبعدن آختاروب تاپماق و استعمالدن دوشن الفاظ و
عبارەلره دوباره دیریلك و رونق ویرمك محترم ادیبلرمزك باش وظیفەلریندن
بریسیدر، الان بو یولده «استانبولده» نشر اولنان «ترك یوردی»نك محررلری
خصوصاً محمد امین بك آرتق شوق و هوسله ایشلمکدەدرلر. نمونه ایچون
بورادەنوایی‌نك بر غزلنی یازماغه اکتفا ایدیریك:

گوکل‌لار نالەسی زلفك کمندین ناگهان گورگاج
ایرور انداق که قوشلار قیچقریشقایلار ییلان گورگاج
گوکل چاکین کوزمدا اشك رنکین ایلکا فاش ایتتی
بالیغ زخمینی فهم ایلارلار ایل دریاده قان گورگاج
گوزوم قان یاش توکار تیب گوکل زخمین نشواری کم
تاپالار یردا زخمین صید قانیدین نشان گورگاج
بو یالغان قان آرا جان پردەسی تیکاج غم هجرك
گوکل باغیدا برگی دور که آل اولمش خزان گورگاج
خدنگیك زخمی ایچیندین نالالارنی یوغان یاشیم
ایریر طفلی که آلغای قوش بالاسین آشیان گورگاج
گوکل‌لار نقدینی تاراج ایتارکا یاپماغیك برقع
ایتدیك دور که گوز ناغلار قزاقچی کاروان گورگاج

یوزین زلف ایچره تا گوردیم اولوب وصلیغا یشماس‌مین
غلط ایرمیش یوز اورماق گیجه او تنی هر قیان گورگاج
ایرور چون عالم ایچره جاەفانی یاخشی آت باقی
بس ایل کامین روا ایلا اوزوینکنی کامران گورگاج
نوائی خرده نظمیك‌نی انداق ایلادیك تحریر.
که ساجقای خرده باشیك اوزره شاه خردەدان گورگاج

بوراده آذربایجان شعراسنك پیشوالری و استادلری مقامینده اولان فضولی
بغدادیدن یوسف نابی و علیشیر نوایی‌دن ممکن اولدیغی قدرده معلومات
ویردکدن سوگره اوزیمزه بورج حساب ایدیروك که ملی شاعرلرمزه شروع
ایتمزدن مقدم وطن مألوفمزیك سابقده مهم مرکزلری سایلان (کنجه)
و (شیروان ـ شماخی) ولایتلرینك تاریخینه مخصوص واو یرلرده وجوده گلوب
نشوونما تاپان ـ اعاظم شعرادن ـ استادشعرا ابوالعلانك، شیخ نظامی‌نك، حکیم
خاقانی‌نك و غیرلرك اسم شریفلرینی ذکر ایدوب هر برینك ترجمه حاللرینه
واثرلرینه دائر اجمالا معلومات ویرەك.

———

گنجه

گنجه شهری چوخ قدیم و بیوك شهرلردن بریسی اولدیغنه اونك اطرافنده کی آثار عتیقه شهادت ویریر. بو آثار ایسه ــ کنهه قبرستانلقلردن، اسکی تعمیراتك اوچوغ بنورەلریندن اسکی قلعه و حصارلرك داغیلمش دیوارلریندن و بو نوع سائر علامتلردن عبارتدر، نجه که تواریخده گورونیر گنجەنك باشنده چوخ بیوك حادثەلر وقوعه گلمشدر ، اونك اوستنده چوخ قانلار توکولوب جانلار فدایه گیتمشدر، و مرور أیامیله باشی بلالی گنجەنك یخاسی الدن اله کیچوب مختلف مللو اقوامك یدتصرفینه دوشمشدر.

میلادك یدنجی عصرنده گنجه ارمنی پادشاهلریندن تیغرانك تحت حکومتنده ایکن ایران قوشونی اونك اوستنه هجوم ایدوب اهالیسنی مغلوب و شهری تخریب قیلمشدر. همان بو یدنجی عصرك اواخرنده گنجه ایران دولتنك اختیارندن عربلره کیچوب و عربلرك بو یرلرده خازرلر ایله بر چوخ بیوك دعوا و قرغینلری وقوعه گلمشدر. تاریخ میلادك 1138 نجی سنەسنده وقوع زلزلەدن شهر بالمره داغیلوب سابقی یرندن غیر بر محله نقل اولونمشدر. 14نجی عصرك آخرلرنده تیمورلنكك هجومندن یکی بنا دوتمش شهر دوباره ویران و اهالیسی پریشان اولمشدر. تاریخ مسیحیەنك 16 نجی عصرنده گنجه گنه ایران دولتنه تابع اولور. و 17 نجی عصرك ابتداسنده شاەعباس صفوی شهری ایمدیکی محلنه کوچوروب محکم و خوش سلیقه بنالر یاپماقیله اونی خیلی آباد ایدیر و ایران زمیندن آذربایجان ترکلریندن چوخلو ایولر کوچوردوب گنجەیه گتوردیر. بو ترکلرك سعی و اهتمامی و تعمیرات ایشلرنده اونلره مخصوص اولان مهارت و قابلیتلری سایەسنده شهر آز بر وقتك ایچیده زیادەسیله معمور و آباد اولور. شهرك اورتاسنده

شاەعباس عالی و مزین بر جامع شریف یاپدروب مدرس و طلبەلر ایچون اونك اطرافنده هجرەلر تیکدیریر. بو مسجدك امثالی ایمدیده نادر تاپولور، جامعك اوزنیك و اونده تحصیل ایدن طلبەلرك اداره و مخارجی ایچون بیوك و وسیع بر کاروانسرا تیکیلوب وقف اولونمشدر.

جامع شریفك تعمیری میلادك (1620)نجی سنەسنده واقع اولمشدر. *)

18نجی عصرك اوللرنده گنجه اوتوز ایلەدك عثمانلو دولتی‌نك تحت ادارەسنه کیچوب، سوگره میلادك (1735) نجی ایلنده نادرشاه ایله عثمانلولرك بیننده گنجه اوستنده بیوك توقوشما و وروشمالر وقوعه گلوب آخرالامر نادرشاه عثمانلولره غالب گلور و عثمانلو عسکرلرنی شهردن چیخماغه مجبورقیلور. بوندن سوگره (19)نجی عصرك ابتداسنه کیبی گنجه گاه ایران دولتی‌نك تبعیەتنده، گاه گرجستان پادشاهلرینك تحت حکومتنده و گاه مستقلا اوز خانلارینك ادارسی آلتنده اولمشدر.

روس دولتنك اولنجی دفعه گنجەیه صاحبلق ایتمکی میلادك (1796) ینجی سنەسنده اولوبدر. اما بو صاحبلغك مدتی چوخ چکمیوبدر: (1804) نجی ایلده قنیاز سسیانوف گنجەنك اوستنه عسکر سوروب اونی مدت متمادی محاصره ایلیور. گنجه خانی جوادخان شهرك مدافعه و محافظەسی ایچین اختیارنده اولان قوشونه اوزی سرکردەلك ایتمیش ایسەده آخرده مقتول اولور.

جواد خان مقتول اولاندن سوگره اونیك آدملری روس قوشونی‌نك زور و هجومنه تاب گتوره بیلمیوب پراکنده اولوبلر. و گنجه ینه موقتی روسلرك ید تصرفارینه کیچور. اما سوگرەدن میلادك (1813) نجی تاریخنده «گلستان» صلحنامەسنك حکمنه گوره گنجه خانلغی بالکلیه استقلالیتنی ایتیروب روس دولتنه تابع اولور. اولجه اویزدنی شهر قراردادنده سوگرەدن (1862) نجی سنەده دگشیریلوب غوبرنسکی شهر حالنه دوشور. (1826) نجی ایلك ایون آینده فتحعلی شاهك اوغلی نایب السلطنه عباس میرزا الله یارخان ایله برابر گوجلی قوشون گوتوروب گنجەنك اوستنه هجوم آور اولوب روسلری

*) عین بو تاریخده شاەعباس ارمنیلر ایچونده محکم بر کلیسا شهرك بوخاری سمتنده تعمیر ایتدیرمشدر که ایمدیده دوریر.

شهردن چیخماغه مجبور قیلور. ولکن همان ایلی سنتیابرك 4 نده جنرال مدد اوفك و پاسکیویچك سر کرده‌لکیله ایران قوشونیله روس قوشونینك آراسنده کنجه‌نك یدی ویرستلکنده بیوك بر محاربه وقوعه گلوب ایران طرفی مغلوب و منهزم اولور.

قینیاز سسیانوف گنجه‌نی فتح ایدندن سوگره اوگا ایمپراطوریچه (یلیساویتا الیکسییونا) نك آدینی، ویرمشدر، اوگا بناء کنجه یلیساوتپول آدلانور.

کنجه‌نك محل موقعی گن و آچیقدر، ایچیندن کنجه چایی آخیر بعض روایته گوره شهر بنا اولدقدن سوگره مذکور چایك آدیله تسمیه اولونمشدر. گنجه‌نك توپراغی محصولدار و منبت اولوب هر قسم میوه‌جات یتوریر، شهریك دورت اطرافی باغ و بوستاندر، آرتق میوه‌لو و مداخللو بر یر حساب اولونور، ولی آب و هواسی چندان سلامت دگل. یای فصلنده شدتلو ایستی اولماغه گوره قزدرما (ایسیتمه) و قسم‌ـقسم ناخوشلقلر عمله گلیر. شهرك نجبا قسمی و وارلولری یای موسمنده «حاجی کند» آدلو یایلاغه که گنجه‌نك یاخونلغنده‌در کوچوب اوراده استراحت ایدرلر. فقیر‌ـفقرا شهرده قالوب نوع بنوع مرضلره مبتلا اولورلر. (1905) نجی سنه‌ده کنجه شهری دخی ارمنی طایفه‌سیله مسلمانلرك آراسنده وقوعه گلن فساد و توقوشمادن سلامت قالمادی. اونك مرکزنده اولان ارمنی تیکیلی‌لری و شاه عباس کاروانسراسی یانوب تلف اولدی. اما ایمدی اونلرك یرنده دها گوزل ایولر، ماغازینلر، مهمانخانه و کاروانسرالر تعمیر اولونوبدر. دوز و انلو کوچه‌لر سالنوبدر. کنجه اهلینك اکثری مسلماندر. بو آخر وقتلردن بری علوم و معارف کسبنه رغبت گوسترمکده‌درلر و دیمك اولور که ترقی یولنه دوشوبلر.

ابو العلا گنجه‌وی

شعرای متقدمین ابوعلایی «استاد شعرا» لقبیله یاد ایتمشلر او جهته که حکیم خاقانی و فلکی اونك شاگردلری اولوب فنون شعر و بلاغتده اوندن تعلیم آلمشلر. آتشکدهٔ آذریده ابوالعلانك کنجه اهلی اولماغی ذکر اولونوبدر. هجرتك(6) نجی عصرنك آخرلرنده شیروان شاهلرنك ایام سلطنتنده ملك‌الشعرا آدلانیرمش . شیروان شاهی و اونك فرزندی جلال‌الدین منوچهر ابوالعلایه لطف و عنایت ایدوب خاطرنی عزیز دوتارلرمش و بونلر هرایکیسی فضل وکمال اهلنه خصوصاً شعرا و ادبا صنفنه آرتق درجه‌ده التفات و احترام گرسترمکلری سببنه اونلرك صیت و صداسی هر یره یاییلمشدی و آدلاری خیرایله ذکر اولونوردی. نجه که بو باره‌ده ابوالعلانك شیخ نظامی‌نك، خاقانی‌نك و فلکی‌نك دیوان و اشعارلرنده مذکور پادشاهلریك معارف پرور اولماقلری تعریف و توصیف اولونمشدر.

بیله روایت اولونور که شاه شیروان و اونك اوغلی جلال‌الدین منوچهر بهرام چوبینه‌نك نسلندندرلر که اردشیر بابکانك اولادندن محسوبدرلر. ابوالعلا خاقانی‌یه تعلیم و تربیه ویرندن سوگره اوز قزینی اوگا نکاحیله ویردی. ولی استادینك قزینه فلکی دخی مشتری ایمش و بو ایشدن مایوس و مکدر اولدی. اونك خاطرینی‌ده اله گتورمك ایچون ابو لعلا مین درهم قزل اوگا بذل ایلدی. «استاد شعرا» هجرتك (560) نجی سنه‌لرنده ساغ ایمش. التنجی عصرك آخرلرنده کنجه‌ده وفات ایتمشدر.

روایت اولونور وقتا که خاقانی شاهك حضورنده حرمت و شهرت کسب ایدوب صاحب نفوذ اولدی اوز استادی و قاین آتاسی ابوالعلایه باشلادی کبر و غرور اظهار ایتمکه و حتی اونك شاننه لایق اولمیان هجولر انشا ایلدی. حقی باطل ایدن شاگردك بویله رفتارندن استادی مکدر اولدی و بر نچه قطعه هجولر اوده خاقانی‌نك حقنده یاردي:

خاقانیا اکرچه سخن‌نیك دانیا — یك‌نکته کویمت بشنو رایکانیا
هجو کسی مکن که زتومه بود بسن — شاید که اوپدر بود و توندانیا

وینه خاقانی‌یه یازمشدی:

هجا

من آندم که ازمادر دهر زادم — بفضل و هنر در جهان اوستادم
مراشصت سال است کزخاك ایران — بود شانزده تابشیروان فتادم
چوپیر ضعیفم ثناگوی خسرو — نگویم که کیخسرو و کیقبادم
توای افضل الدین اگر راستا پرسی — بجان عزت که ازتو نشادم
توخود قرة العین و فرزند مابی — منت هم پدرخوانده هم اوستادم
چورغبت نمودی بشاکردی من — بتو تحفه ازوصله و سیم دادم
کمررا بتعلیم شفقت ببستم — زبان تو برشاعری بر کشادم
چوشاعر شدی بردمت پیش خاقان — بخاقانیت هم لقب بر نهادم

. . . .

توهردم بمن من چه جوشی چو آتش
نه توآب و آتش — نه‌من خاك و بادم

. . . .

اگر چه حاجی لطف علی‌بك ابن خاقان — آذری «آتشکده»سنده ابوالعلایه «کنجه‌وی» دیوب اونی گنجه اهالیسندن حساب ایلیور ولی شاعرك اوز کلامندن آکلاشیلان بودر که اونك اصلی ایرانلودر، اون آلتی ایل اولور که شیروان زمینه وارد اولوب بوراده سکونت اختیار ایدوب نام و شهرت کسب ایتمشدر. معلوم اولسونکه او وقتلری زاقافقازیه‌نك طرف شرقی‌سنده اولان ولایتلرك اکثری شیروان شاهلرینه تابع اولماغه گوره شاعر کنجه‌یی ده‌خی شیروان اسمیله ذکر ایدوبدر. ابوالعلانك اصلا ایرانلو اولماغنه بو شعری دلالت ایدیر.

مراشصت سال است کزخاك ایران
بود شانزده تابشیروان فتادم

———

شیخ ابومحمد الیاس بن یوسف بن مؤید نظامی

شیخ نظامی بویوك شاعرلردن بریسی اولوب اونك کیمی، فصیح، روان طبع و شیرین زبان شاعر دنیا یوزینه آز گلوبدر هیچ بر شاعر او لطافت و ظریفلکده سوز دیمیوبدر. اونك جمله‌یه مشهور اولان «خمسه»سی که اوکا «پنج گنج» دخی دینلور بی‌مثل و بی‌نظیر اثرلردر که حقیقتده خزینه مالیدر. بعض روایته گوره نظامی قم شهرنده تولد ایدوب نشو — نما تاپدقدن سوکرا کنجه‌یه گلوبدر و بوراده عمرنك آخرنه کمی قالوبدر. اما صحیحی بودر که اونك آتا — باباسی قمدن گنجه‌یه گلن زمانی — نظامی هنوز دنیا سراچه‌سنه ایاغ باسمامشدر. و اول گوهر پاکك تولدی گنجه‌ده هجرتك (520) نجی سنه‌سنده واقع اولمشدر. «آتشکده» آذریده و ش. سامی‌بکك «قاموس‌الاعلامنده» شیخ نظامی‌نك شهر گنجه‌ده آنادان اولماسی صراحتاً یازیلمشدر. ادیب شهیر مسیو شئریر (Шерер) «تاریخ ادبیات عمومی» اثرنده شیخ نظامی‌نك گنجه‌ده تولد ایتمه‌سینی تصدیق ایدیر. بوجهته شاعر «نظامی گنجه‌وی» دییلمکله معروفدر. بیله اولان صورتده چوخ احتمال وار که نظامی‌نك آناسی گنجه‌لی قزی اولمش اوله. نجه که بو حالده ایران تبعه‌سندن چوخلری قافقازیه‌یه. گلوب بوراده ایوله‌نوب اهل — عیال صاحبی اولوب کوك سالورلار همچنین سابقده دخی ایران دولتی‌نك هر بر یرلریندن قافقاز توپراقنه مهاجرت ایدنلر چوخ اولورمش و بوراده ایران «قولتورا»سنی، ایران آداب و آیینی انتشار ایدرلرمش. اول وقتدن بریدیر که فارس دیلی و فارس ادبیاتی بزم وطنمزده شهرت و اوزی ایچون بیوك حرمت و اهمیت کسب ایدوبدر. ولی شیخ نظامی قافقاز قطعه‌سنده وجوده گلوبسه‌ده اصلا ایرانلو اولماغنی انکار و نسیان ایتمه‌یوب اقبال نامه‌سنده بویورمشدر:

نظامی! ز کنجینه مکشای بند | گرفتاری گنجه تا چند ـ چند؟
چو در کرچه در بحر گنجه گمم | ولی از قهستان شهر قمم.

نظامی‌نك وصفنده بیر شی یازمقده بزم قلممز عاجزدر. حکیم خاقانی اونك مدحنده دیمشدر:

خاکش بمسیح‌توتیا بخش | سنکش بیکلیم کیمیا بخش
مرزش ز کیاستان گلستان | شکرزار و قرنفلستان.

نظامی دنیاده‌ن ال چکوب اهل قناعت و صالح بر ذات اولدیغی ایچون عمرنی عبادت و ریاضتده کیچوررمش حتی زمانه‌سنك ملوك و سلاطینی اوگا حرمت و رعایت ایتدکاری حالده سائر شعرا کیمی کیمسه‌یی مدح و تعریف ایتمه‌مشدر. و طمع کار و اهل دنیا ملازمی اولماقدن نفسنی ساخلایوب عمرنك آخرنه کمی مداحلق اسمنی شأنته لایق و روا گورمه‌مشدر و پادشاهلر دربارنده شهرت و عزت طلبکاری اولمه‌مشدر. بلکه اونك اوز آستانه‌سی بیوکلر و خسرولر ملجأ و مأواسی اولوب معاصرلری اونك صحبتندن فیضیاب اولماغه طالب اولمشلر، بیله که اتابك قزل ارسلان امتحان قصدیله شیخ نظامی اولدیغی زاویه‌یه گیدوب اونی غریبه بیر حالده گورمکی «آتشکدهٔ آذری‌ده» روایت اولونوبدر. شیخ عالم باطنده قزل ارسلانك قصد و نیتنی آگلیور و سلطانك نظرنده اونك شرافت و بیوکلك یلدوزی جلوه‌له‌نور. اتابك باخوب گوریر که بر پیر ضعیف بر پارچه کیچه‌نك اوستنده اگله‌شوب اطرافینده باشقه بر شی یوخدر. بغیراز قلم دوات و عصای پیری، النده قرآن و شیخ اونك مطالعه‌سنه مشغول. اتابك شیخك بو حالنه دقت یتورد کده اونك حقنده اعتقاد کامل حاصل ایدوب شیخ مقدس بر وجود اولماغنی تصدیق ایلیور. و همچنین روایت اولونور که ایران پادشاهلریندن بریسی آذربایجان ولایتنی تسخیر ایتدکده شیخه رعایت گوستروب گنجه شهرینك تخمیناً (24) ویرستلکنده جنوب شرقی سمتنده واقع بر کند باغشلامشدی. سابقده همان قریه (همدونیان) آدلانورمش. ایمدی (ایله) آدیله‌مشهور ارمنی کندیدر.

شیخ اوزی بو باره‌ده دیمشدر:

نظر بر کیش و بر اخلاص من کرد | ده همدونیانرا خاص من کرد

نظامی علیه الرحمه کنجه شهرینده هجرتك (591) نجی ایلنده و بر قوله گوره (606) نجی تاریخنده وفات ایتمشدر. قبری شهرك تخمیناً 4 ویرستلکنده شمال شرقی سمتنده‌در. مقبره‌سی زیارتگاه‌در. مولویلر آرتق شوقیله اونك قبرینی زیارت ایدرلر. نظامی‌نك مقبره‌سی واقع اولان صحرا «شیخ دوزی» آدیله کنجه خلقیك آراسنده مشهوردر اونك قبرنك اوزرنده اولان اسکی کنبدی صحیح روایته گوره روس ادیبلریندن مشهور (غریبایدوف) (Грибоедов) تأسیس ایتدیرمشدر. ایمدی نجه که محترم میرزه محمد آخوندوف «شیخ نظامی» عنوانتده مرحوم شیخك ترجمهٔ حالنه دایر یازدیغی کتابچه‌دن گورونور ـ نظامی‌نك قبری و اوستینك کنبدی اوچوب داغیلوبدر و کندچیلر قیشده ساوقدن و یای فصلنده ایستیدن دالدالانماق ایچون ایچنه آت و ایشك باغلیورلر. بودر بزم فاضل و حکیم بر شاعرمزك تربه‌سنه اولان حرمت!

میرزه محمد آخوندوف مناسب حال بو شعرلری انشاد ایتمشدر:

یول کنارنده بر مزار حقیر | داغیلوب کنبدی اولوب ویران
اونه مخلوقدن اولور تحقیر | باغلانور کنبدینه هر حیوان
منظری آدمه ایدیر تأثیر | آخیدیر قلبه هر دقیقه‌ده قان
کیمسه ایتمز سوال کیمدر بو | اوگا قوشلار اولوبدی فاتحه گو!

بو خرابه مزارده آیا | گوره‌سن کیمدی بیله خوار یاتیر
کیمسه ایتمز بونی سوال اصلا | سزه من ایلیوم اونی تقریر
ایده‌سز اول مزاری‌سز اما | لایقنجه عزیزلر تعمیر.
او یاتان کنجه‌لی نظامی‌در | شعرا قسمینك عظامیدر

شیخك خمسه‌سی بو منظومه‌لردن مرکبدر: «مخزن الاسرار»، «لیلی و مجنون»، «خسرو وشیرین»، «هفت پیکر» یاخود «بهرام نامه» و «اسکندر نامه». بو کتابلرك هر بریسینك خصوصنده و اونلرك تاریخی و سبب تألیفی باره‌سنده میرزه محمد آخوندوفك کتابچه‌سنده قدر کفافنجه معلومات ویریلمشدر. بونلردن باشقه شیخ نظامی‌نك ایکرمی مین بیته قدر قصاید و غزلیات و رباعیاتی و سائر اشعاری اولدیغی روایت اولونورسه‌ده اکثری بو حالده ایتوب یاتوبدر. خمسهٔ نظامی ایرانده و هندستانده دفعات ایله طبع اولونوبدر و حتی موسیو

«شارموی» طرفندن فرانسه دیلنه ترجمه ایدیلوب و (1845) نجی سنه (پتروغراد) شهرنده طبع و نشر اولونوبدر.

نظامی‌نك اثرلرندن ترك دیلینه ترجمه اولونان آنجاق «خسرو و شیرین»ك حکایه‌سیدر. بونك مترجمی قزاق شاعری مرحوم مصطفی آقا قیاس بکوف «ناصر» تخلصلو اولوبدر ولی چوخ افسوسکه شاعر بو حکایه‌نی اتمامه یتورمه‌مش وفات ایدوبدر. همان «خسرو و شیرین» حکایه‌سی بو آخر وقتارده میرزه جلال یوسف زاده جنابلرینك سعی و همتیله «اوپه‌را» شکلنه چوندریلوبدر.

آتالار سوزندن سایلان «کس نکوید که دوغ من ترش است» مثلی مشارالیهه منسوبدر. سوز یوخدر که بو مثلی سوگره‌دن آذربایجان ترکاری شیخدن اخذ و ترجمه ایدوبلر، چونکه ترك دیلنده «هچ کس آیه اننه ترش دیمز» مثلی ایمدیده ایشلنور.

فارس لسانته دارا روان طبع شاعرلریمزك باش وظیفه‌لرندن بریسیده شیخ نظامی علیه‌الرحمه‌نك اثرلرندن بعضلرینی ترکه آچیق دیلده ترجمه ایدوب ملی ادبیاتمزی دولتلندورمکدر.

انصاف دگل که اونك معجزنما کلاماری آوروپا دیللرینه ترجمه اولونوب انتشار تاپسون بزلر ایسه اونی اوز دیلمزده مطالعه ایدوب فیضیاب اولماقدن محروم قالاق.

شیخ نظامی‌نك اثرلریندن نمونه اولارق بر قصیده و برقطعه‌سیله «آتشکدهٔ آذری»دن گوتوروب اونلر ایله کتابمزه زینت ویریرك.

قصیدهٔ نظامی.

ملك الملوك فضلم بفضیلت معانی
زمنی زمان کرفته بمثال آسمانی
نفس بلند صوتم جرس بلند صیتی
قلم جهان نوردم علم جهان ستانی
سر همتم رسیده بکلاه کیقبادی
پر حشمتم گذشته زپرند کور خانی
سخن ازمن آفریده چوفتوت ازمروت
هنرازمن آشکارا چوطراوت از جوانی

غزلم بسمعها در چوسماع ار غنونی
نمکم بذو قها در چو شراب ارغوانی
حرکات اخترانرا منم اصل و او طفیلی
طبقات آسما نرا منم آب و او اوانی
نزنم بخیره طبلی چوزنم بود عروسی
نکنم بخطبه لحنی چو کنم بود اغانی
مهم و چومه نگیرم کلف سیاه رویی
درم و چودر ندارم برص سپیدرانی
باشارت لب من دل خلق بازبندد
چو شکوفهٔ ریاحین بهوای مهرکانی
اگر این نشاطگه‌را نغمات من نباشد
که زند در مغنی که‌خورد می مغانی
چو صدف حلال خوارم چو کهر حلال زاده
زحرا مزاده دورم شب و روز دررمانی
ولدالزناست حاسد منم آنکه کوکب من
ولدالزنا کش آمد چوستارهٔ یمانی
سرآن جریده برنه در این قصیده بکشا
که برند بقعه‌ـ بقعه فضلا بارمغانی
شبهی ـ نه‌در خزینه چکنم کهر فشانی
گهری نه‌در خریطه چکنم صدف دهانی
دل و دین شکسته آنکه هوسم برزم جوئی
سروپا برهنه آنکه سخنم بمرز بانی
ملکا و پادشاها روشی کرامتم کن!
که‌بدان روش بکردم زبدی و بدکمانی!
حرم تو آمد این دل زحسدنکا هدارش
که فرشته باشیاطین نکند هم آشیانی!
ادبم مکن که خردم ـ خللم مبین که خاکم
ببر از نهاد طبعم دو دلی و ده زبانی

ز کناه عذر بکذر بنواز رحمتی کن
بخجالتی که بینی، بضر و رتی که دانی!
همه ممکن الو جودی رقم هلاك دارد
تو که واجب الوجودی ازل و ابد بمانی!
بطفیل طاعت تو تن خویش زنده دارم
چو نباشد این سعادت چه‌من وچه زندکانی ؟
اگر ازنظامی آمد کنهیش عفو گردان
که کس ایمنی ندارد زقضای آسمانی
تورساندهٔ زاوّل بسعادت وجودش
چو نفس باخر آید بشهادتش رسانی

قطعه

دوش رفتم بخرابات مرا راه نبود
میزدم نعره و فریاد کس ازمن نشنود
یانبود هیچکس ازباده فروشان بیدار
یا که من هیچکسم ـ هیچکسم درنکشود
نیمی ازشب چوبشد بیشترك یا کمتر
رندی ازغرفه برآورد سرو رخ بنمود
گفتمش در بکشا کفت برو هرزه مکو
که‌برای تودر این وقت کس این درنکشود
این نه مسجد که بهر لحظه درش بکشایند
که تودر آیی و اندر صف پیش استی زود
هرچه‌در جملهٔ آفاق‌در اینجا حاضر
هندو و هرمزی و مؤمن و ترسا و یهود
که‌تو خواهی که کند پیر مغانت نظری
خاك پای همه شو تا که بیا بی مقصود...

مصطفی آقا «ناصر»ك«خسرووشیرین»دن ترجمه ایتدیکی حصه‌لر اوز مقامنده ذکر اولناجقدر.

شیروان و شماخی.

شماخی شهری قافقاز خطه‌سنده اڭ قدیم شهرلردن بریسی حساب اولنوب مشهور قوله گوره شماخی ساسانیلردن نوشیروان عادلڭ ایام سلطنتنده بنا اولونمشدر که عصر نبوی‌یه تصادف ایلیور. صحیح روایته گوره شماخی کیچمشده شیروان شاهلرینڭ پای تخت شهری سایلورمش. شیروان شاهلقی ایسه وسیع و مستقل بر مملکت اولوب ایکرمی یدی نسل دال‌بدال اونده حکمرانلق ایتمشلر ایمش بو مملکته داخل اولان ولایتلردن مشهوری بونلار ایمش: دربند، قوبا، بادکوبه، شیروان، استره، سالیان تمامی جواد اویزدی میل دوزی ایله، کنجه و ایروان غوبیرنیالارینڭ جنوب و غرب سمتلری تا ایران سرحدینه کبمی.

شیروان شاهلارینڭ زمان حکومتی قول مشهوره گوره تاریخ هجریه‌نڭ بشنجی و آلتنجی عصرلرنده اولوبدر. سوگره‌لردن مرود ایامیله بو دولت انقراض اولوب شیروان محالی دخی قافقاز خطه‌سنڭ سائر مرکزلری کیمی گاه عربلرڭ و گاه ترکلرڭ وگاه فرسلرڭ تسلطنه کیچور و آخرده مرحوم مصطفی خانڭ عصرنده تاریخ میلادڭ 1804 نجی سنه‌سنده ایمپراطور اولنجی الکساندرڭ زمان حکومتنده روس دولتینڭ تحت ادارەسنه داخل اولور.

شاه عباس صفوی‌نڭ وقتنده قافقازڭ چوخ یرلری عثمانلو دولتی‌نڭ تحت حکومتنده‌ایمش. او جمله‌دن شماخیده عثمانلویه تابع اولوب اونده احمد پاشا والیلق ایدرمش. شاه عباس قافقازڭ چوخ اولکه‌لرینی آسانلق ایله تسخیر ایتمش ایسه‌ده شماخی‌نڭ اوستنده خیلی زحمتلر و اذیتلر چکمشدر. مرحوم میرزه حسن افندی القداری‌الداغستانی «آثار داغستان» آدلو معتبر اثرلرنده یازدیقنه گوره شاه عباس شماخی قلعه‌سنڭ اوستنده آلتی آیه کمی اللشوبدر و آخرده

ناعلاج قالوب گنجه‌دن اورایه بیوك توپلار گتوردوب لازمهٔ تدبیر و اهتماملر ایدوب اول قلعه‌نك بعض برجلرینی و حصارلرینی تخریب ایتدگده محصورلر چاره‌سز قالوب اوندان امان طلب ایدوبلر و شاه اونلری امین ایددن سوگرا قلعه‌نی اوگا تسلیم قیلوبلر، و اونلرك جمله‌سندن احمد پاشانی شاه عباس ملاطفت ایله خاطرجمع ایدوبدر. اولسییدن که احمد پاشا عاقل و سخندان و کارآموز بر شخص ایمش: ولکن شمس‌الدین پاشانی و غیرلرنی اهانتله قتله یتوروبدر. و نجه که عباسقلی آقانك «گلستان ارم» آدلو کتابنده مسطوردر، شاه عباس شماخی‌نی فتح ایتدکدن سوگره اونده بیوك بر مسجد تعمیر ایتدیروبدر و همچنین شیروانك بعض یرلرنده مسجدلر، مدرسه‌لر، کهریزلر و کاروانسرالر تیکدیردوب اول ولایتی دخی سائر تسخیر قیلدیغی اولکه‌لر کمی معمور و آباد ایتمشدر.

شاه عباس‌دن سوگره شیروان گنه بر وقت عثمانلو دولتی‌نك اختیارینه کیچور و نادرشاهك عصرنده عثمانلو طرفندن تعیین اولونمش غازی قموقلی چولاق سرخای‌خان اوراده خانلق ایده‌رمش. نادرشاه شماخی‌نك اوستنه قوشونیله گلن زمانی سلطان محمودخان سرخای‌خانه فرمان گوندروبکه اورادن چیخون و مملکتی ایران شاهنه تحویل ایله‌سین، چونکه اونلارك ماییننده بو بارده مصالحه اولونوبمش. مع‌هذا سرخای‌خان همان فرمانی گتورن آسترا حاکمی طالش موسی‌خانك خادمنی قتل ایدوب جواب ویروبدر که من شیروانی لزگی اسلاملرینك قلیجلرینك ضربی ایله تصرف ایلمشم نه اینکه عثمانیه دولتی‌نك توجیهله. بو جواب نادرك قولاقنه یتشدکده اونك آتش غضبی جوشه گلوب محض سرخای‌خانه تنبیه ایتمکدن اوتری شیروانه طرف حرکت ایلیوبدر. ولکن سرخای‌خان نادرك هجومنی ایشیدوب اورادن قاچوب قبله طرفه، لزگیلردن و شکی اهلندن و اورالرده قالان عثمانلولردن اوزینه قوشون جمع ایتمگه مشغول اولوبدر. نادرشاه میلادك (1734) نجی سنه‌سنده آوغوست آینك 17نجی گوننده دعواسز و شواسز شماخی شهرینه داخل اولوب بوراده لازم اولان تدبیرانی ایدوب و حاکملر نصب قیلوب اوغلی طهماسب قلی خانی سرخای خانك اوستنه قبله جانبنه گوندروبدر و اوزیده اون ایکی‌مین قوشونیله قبه سمتنه عازم اولوبدر.

قنیاز سیسیانوف (که «انسپقتور» و ترکلر آراسنده «اشپخور» لقبیله مشهوردر) اون دوقوزنجی عصرك ابتدالرنده، یعنی (1802) (1806) نجی ایللرده روس دولتی طرفدن گرجستانی اداره ایدن زمان شماخی‌نك حاکمی مصطفی خان ایمش. بو خانك وقت حکومتنده شیروان محالی نجه که یوخاریده ذکر اولوندی روس دولتنه ملحق اولونوبدر. مصطفی خان عدالتلو و مروتلو و ایش بیلن بر حاکم‌ایمش که اهالی شیروان اونك سایهٔ حمایتنده آسوده و مرفه‌حال دولانارمش و جمله رعایاسی اونی جان دلدن ایسترمش.

روس دولتی طرفندن سیسیانوفدن قباق گرجستانه ناظر (مینستر) تعیین اولنمش (قووالینسکی)نك یازدیغنه گوره اوللرده نه‌قدر اول سعی ایدوبسه مصطفی خانی روسیه دولتی ایله یاووقلاشدیرسون ممکن اولمیوبدر، اما سوگره‌دن بعض سببلری مراعات ایدوب خان قووالینسکی‌نك بر ایلچی‌سنی قبول ایدوب اوگا التفات گوستروبدر و بر ایلچی دخی اوز طرفندن قووالینسکی‌نك حضورینه گوندروب و بونوعیله روس دولتیله خان مذکورك آرالرینده دوستلق و مودت بناسی علاقه باغلیوبدر. مصطفی خان داغستان ایله ده‌خی قطع علاقه ایتمیوب داغستان خانلاری ایله صلحده دولانارمش و دربند حاکمی شیخ علی خانه ضرورت وقتینده لازمی کومك گوستررمش. و بو سببه سالیان محالی که سابقده دربند خاننه تابع ایمیش مصطفی خانك اداره‌سی آلتنه کیچوبمش گرجستان پادشاهیله دخی مصطفی خان صلحده دولانارمش اما ماینلرنده آرتق دوستلق و یاخوناق یوخ ایمش. هم چنین ایران شاهیله چندان علاقه‌سی و ربط ـ سبطی یوخ ایمش همیشه اوزینی مستقل ساخلامه‌قه سعی ایدرمش. فتحعلی شاه اوگا ایلچی گوندروب ایران دولتنه تابع اولماقنی تکلیف قیلدقده خان ایلچی‌یه امر ایدوبدر که پادشاهیگه دیکان که: «پادشاهاق قلجی منده‌ده وار!»

کیچمشده شماخی شهری تجارت ایچون مهم بر مرکز حساب اولونورمش خصوصاً اونده ایپك و قوماش مال ساتیلارمش. اما چه فایده بو گوزل شهر دفعات ایله زلزله‌نك دهشتلو صدمه‌سندن تخریب و زیر ـ زبر اولمشدر. روس دولتینك اختیارینه کیچندن برنچه وقت مرور ایتمش شماخی (1846) نجی ایلده غوبرنسکی شهر اولوب ایمدیکی باکو و گنجه غوبرنیالرینك مرکز

ادارەسی حساب اولونورمش اما 1859 نجی ایلده وقوعه گلن زلزلەدن صکره غوبرنیا مرکز ادارەسی باکویەنقل اولوندی و اووقتدن بری شماخی باشلادی تنزل ایتمکه. بو آخرنجی زلزلەدن صکره که 1902 نجی سنەده یانوارك 31 نده وقوعه گاوبدر شهر دهاده آرتق رونقدن دوشدی و آدملری اطراف و اکنافه داغلدی و اوچ مینه قدر جانلار بر طرفةالعینده تلف اولدی.

شیروان ولایتی و خصوصاً شماخی شهری قدیمدن مرکز علما و فضلا و مسکن ادبا و شعرا اولوب اونده چوخ کامل وجودلر و عارف شخصلر دنیایه گلمشدر. اگر شیروان شاعرلرنیك محض آدلارینی بوراده ذکر ایتملی اولساق مجموعەنك برنیچه صحیفەلرینی یالقوز اونلار ایله دولدورمق لازم گلور.

بز بو حالی شماخینك آب و هواسینك و خاك پاکینك تآثیرینه حمل ایدیریك و بو اعتقاد اوزره ثابتقدم اولوروقکه هر یرك توپراقی‌نك طبیعتده و آب هواسی‌نك تأثیرنده بیوك حکمتلر واردر که اونك نتیجەسی اهالیسنده کورسەنیلور. هربر محل و مکانك اهالیسینك اخلاق و اطواری، ذهن وفراستی استعداد و قابلیتی او یرك آب و هواسنیك تآثیرینه باغلودر بعض یرلرك توپراقی قزل و کومش، فیروزه و یاقوت، لعل و جواهر یتورن کیمی بر پاره محل و و مکانك دخی توپراقی و آب هواسی قابل و کامل وجودلر، خوش طبع شاعرلر، خوش آواز خوانندەلر، ماهرسازندەلر و قابل نقاشلر یتوریر. شیران ولایتی قدیمدن شعرا و عرفا بشیکی اولماقی مرحوم حاجی سید عظیم دەخی اوز ترجمهٔ حالنه دائر یازدیغی منظوماتنده تصدیق ایدوب دئیور:

ایکی یوز اللی بیردەبعدهزار — عصر سلطان محمد قاجار
رومه عبدالمجید ایدی سلطان — اولدی دارالولادتیم شیروان
هانسی شیروان اوکلستان قدیم — کانده شیروان شهلر اولدی مقیم!
نه شماخی که اوندەعزالدین — نظمدن ظاهر ایتدی سحرمبین
مسقط الرأس پاك خاقانی — هنرك ذوالفقار برانی
نه شماخی که اونده طبع بهار — ایتدی یوز مین بهارلر اظهار

سیدك بو شعرلرندن معلوم اولورکه شماخیده عزالدین، خاقانی، آقا مسیح

شیروانی و میرزا نصرالله «بهار» کیمی بیوك شعرا وجوده گلوب رخسار شعر و کلامی بدر آیی‌تك منور قیلمشلار. و لکن صد حیف که علم و معرفت و خصوصاً فنون شعر و ادبیات اوج مقامه چاتدقده، نیجه‌که فوقده ذکر اولوندی. بیوك ودهشتلو زلزلەلر وقوعه گلمکله گوزل شهری زیر و زبر ایدوب اهالیسی‌نك بر پارەسنی هلاکته یتوروب و بر پارەسنی دخی وطن مالوفلریندن دربدر و پراکنده قیلمشدر، نجه که بو بابده مرحوم سید دیوبدر:

اولمش ایکن صفاده رشك جنان — تاپدی عین‌الکمالدن نقصان
ایتدی شیروانی پایمال ملال — رجفته الارض و صدمهٔ زلزال
خلق شیروان اولوب پراکنده — هر بری بر غریبه مسکنده
داغیلوب شهری قویدیلار برباد — ایتدیلر بادکوبەنی آباد...

اما بونگله بیله ـ شماخی‌یه زلزلەدن کلی صدمەلر و آفتلر یتشدیسەده کنه اول مبارك توپراق اهل معرفتدن خالی قالمیوب هر زمان فاضل علما، خوش طبع شعرا و ظرفا یتورمکدەدر.

———

ابراهیم بن علی النجار ـ خاقانی

شیروان ولایتنك خاك پاکی پرورش ویروب یتوردیگی شعرای عظامدن الڭ مشهوری و مقتدری ابراهیم بن‌علی النجار حکیم خاقانیدر. خاقانی‌نك اولجه تخلصی«حقایقی» ایمش، اما سوگرا خاقان کبیردن «خاقانی» لقبینی گوتورمشدر. خاقانی آذربایجان توپراقنده عرصهٔ دنیایه گلدکنه گوره اوك جنابی بز اوز شعرامز سلکنه داخل ایلدك. حکیم خاقانی قول مشهوره گوره شیروان شاهلرندن شاه سلطان خلیل خاقانك عصرنده زندگانلق ایدرمش. آتشکدهٔ آذریده دخی حکیم خاقانی، ابراهیم بن‌علی النجار شیروان شاهلرندن خاقان کبیرك و آلپ ارسلان سلجوقی‌نك معاصری اولماقنه شهادت ویریلوبدر.

خاقانی اصلی شماخی‌نك یاخونلقنده «محلم» آدلو قریه‌دندر که بو حالده دخی همان کند دوریر و اهالیسی ترك ایله قاریشق فارس دیلنده دانشیرلار. خاقانی‌نك اصلی شیرواندن اولماقنه بو شعری دخی دلالت ایدیر:

«من حسین عصر، عدویان یزید و شمر من
روزگارم جمله عاشورا و شیروان کربلا است»

خاقانی‌نك آتاسی علی‌نجار اولماقنه بو شعری شهادت ویریر:

نوح نه بس علم داشت   گر پدر من بدی
قنطره‌بستی ز علم   برسر طوفن او...

حکیم خاقانی مشهور قوله گوره ایام طفولیتدن ذکاوت عقل و درایت صاحبی اولدیغنی اوز فعل و قولیله اظهار ایدرمش و اوزینگده بر کسدن و برشئیدن قورخوسی یوخ ایمش. زیاده جرئتلو، زیرك و حاضر جواب بر اوشاق ایمش. بیله روایت اولونور که بر دفعه بالاجه ابراهیم اوز یولداشلاریله کندك اطرافنده اوینامانه مشغول ایکن اتفاقا شاه اوز مقربلری ایله همان یردن کیچوب شکاره گیدیرمیش. اوشاقلار شاه طنطنه‌سنی و اوستی‌نك آدملرینی

گوردکده قورخودن قاچوب داغیلوبلر، اما بالاجه ابراهیم گذرگاهده راست دوروب یریندن ترپنمیوبدر. اوشاقك بویله جرئتله یول اوسته دورماقی شاهك دقتنی جلب ایدوب آتنی اوگا ساری سوروب اوندن سوروشوبدر که سن بوراده نه قایریرسن. اوشاق جواب ویروبکه من بوراده «چور–چوب» دوشورپرم. شاه سوروشوبدر که چوپ ـ چوپدر، بس ـ چور نه‌در؟ ابراهیم جواب ویروبکه «چور»دك دورانیدر، «چوپ» یخلانی..

اوشاقك بویله جرئتلو و حاضر جواب اولماقی شاهك خوشنه گلوب اوندن سوروشوبدر که کند گزده بیوك سایلان کیمدر. اوشاق جواب ویروبکه «جوموش». شاه گولومسنمش دیوبدر که من دیدیکم او بیوك دگل. من دیدیکم و رکه هرگه سزك کنده اوزکه یرن بر شخص گلسه کم اونك قباقنه چیخوب سوز دانشار؟ اوشاق جواب ویروبکه «ایت». ابراهیمك بو سیاق حاضر جوابلغی شاهه دخیده آرتق خوش گلوب یستیوب اوگا بر قزل باغشلاسین، اما اوشاق آلمیوبدر که آتام منی دوگر، شاه سببنی سوروشدقده ابراهیم جواب ویروبکه آتام بیله ظن ایلر که من اونی اوغورلامشم. شاه بیوروبکه آتاك بونی هاردان آلوبسن دئیوب خبر آلسا، جواب ویر که شاه باغشلیوبدر. ابراهیم جوابنده دیوبکه «یوخ آتام اونده هیچ اینانماز» شاه سببنی سوروشدقده ابراهیم دئیوبدر که آتام اونده دیر که «یالان دیورسن، اگر شاه ویرسه چوخ ویرردی بر قزل ویرمزدی» بوگونه سؤال ـ جوابدن سوگرا شاه بالاجه ابراهیمك عقل و فراستنی گوروب امر ایدوبدر که اونی گتورسونلر شهره. بوراده شاهك سراینده تعلیم و تربیه آلوبدر.

بو روایتك نه درجه‌ده معتبر و دوغرو اولدیغنه بر سوز دیمیوب آنجاق بونی انکار ایده بیلمه‌ریك که حکیم خاقانی صبیلکدن شاه سلطان خلیلك سراینه دوشوب اوراده تربیه و تعلیم آلمشدر و هنوز جوان ایکن شعر دیمکلك‌ده آرتق مهارت بروز ایتمشدر. شاه خاقانی‌نك بویله طبع روان‌صاحبی اولدیغنی مشاهده بیوروب اونی «فلکی» تخلصلی باشقه بر تیز فهم و خوش طبع جوان شاعر ایله گنجه‌یه، مشهور «ابوالعلا» شاعرك یاننه فنون شعرده تعلیماً الحاق ایچون گونده‌روبدر. خاقانی بر نچه مدت ابوالعلانك تحت تربیه‌سنده قالوب و فنون شعرده لازمهٔ معلومت کسب ایتدکدن سوگره استادنك قزینی

آلوبدر. و بو قز عاقله و جمیله اولدیغی ایچون «فلکی» دخی بوگا مشتری دوشور، اما قز خاقانیه نصیب اولور. بوندن سوگره خاقانی وطنی شیروانه مراجعت ایدوب شاهك حضورنده بیوك منصب صاحبی اولوبدر.

بعض روایته گوره خاقانی جاه ورتبه آختاران و شهرت سیون، غیضلو وتندمزاج بر وجود ایمش که چوخ کسلره اوندن، قولا و فعلا ظلم و جفالر یترمش. و خلایق اونی درشت وبدخاصیت اولدیغی ایچون دوست دوتمازلارمش. اما آتشکده آذریده بیله روایت اولونور که حکیم خاقانی آخرالامر ترك ریاست و تجرید اختیار قیلوب ریاضت و مجاهدت باطنی‌بی اوزی ایچین عین صلاح گوروب دولتی ایشلردن دست بردار اولمشدر. وسلاطینه قوللوق ایتمکدن بویون قاچیردیغی ایچون برنچه مدت محبوس اولمشسه‌ده گنه دیوانی خدمتلری قبول ایتمه‌مشدر. و بر روایتده بودر که حجه گیدەب عودتنده (اوزی) آدلانان بر قومك الینه اسیر دوشوب دین مسیحی قبول ایتمك تکلیفی اولونمشدر و لکن خاقانی بو تکلیفی رد ایتمشدر و بوسببدن بر مناسترەده حبس اوونمشدر. هر حالده برخیلی وقت محبوس قالوب و محبوسیتی حقنده اشعاری واردر. حجدن قایدان زمانی عراقدن کیچمکله بو خطه‌لرك احوالنی اوکره‌نوب «تحفته‌العراقین» عنوانیله بر کتاب یازمشدر.

بوندن علاوه «هفت اقلیم» عنوانیله بر منظومه‌سی و مرتب دیوانی واردر وآتشکده‌ده حکیم خاقانی نك وصفنده یازیلمش بوسطرلری تبرکاً بوراده ذکر ایدیریك «... وبهمراهی کاروان نیاز راه نورد بادیهٔ حجاز کشته و مثنوی «تحفته‌العارفین» درعرض راه بنظم آورده الحق‌در هیچ فن از فنون نظم از فحول استادان کمتر نیست. درفن سخنوری طرز خاصی اختراع کرده صاحب معانی بلند والفاظ دلپسنداست»

بیله روایت اولونور که خاقانی استاد محترمی اولان غین‌آتاسینی اِنجیدوب و بر هجو یازماقیله مکدر ورنجیده خاطر ایتمشدر. اثیرالدین آخستکی ایله معاصر اولوب، مکاتبه طریقیله بینلرنده بر چوخ مشاعره‌لر وقوع بولمشدر و آتیده‌کی ایکی بیت اثیرالدین آخستکی‌یه قارشی سویله‌مش اولدیغی بر فحریه‌سندندر.

به کردکار که دورزمان بدید آورد
که‌دور ـ دورمنست و زمان زمان منست
منم بوحی معانی پیمبر شعرا
که معجز سخن امروز دربیان منست

خاقانی‌نك وفاتی تبریزده اولوبدر هجرت رسولك (582) نجی سنه‌سنده واوراده «سرخاب» آدلانان محلده دفن اولونوبدر. چون شعرالسلکندن جمع کثیر اونك جوارنده مدفوندر، اوگا بناء اویر «مقبرةالشعرا» آدیله مشهوردر. (بهاریانتی دخی تبریزده انشاقیلوبدر). خاقانی‌نك آثار قلمیه‌سندەن نمونه ایچون بوراده اونك گونشه خطاباً یازدیغی کلامی ذکر ایدیریك:

ای مهر دهان روزه‌داران   جان داروی علت بهاران
ازسهم تودرنقاب خضرا   مستورهٔ صد هزار رعنا
ازفیض تودر دوگاهواره   دوهندوی طفل شیر خواره
دارد زتو روی رومیان آب   گیرد زتو موی زنکیان تاب
دیباچهٔ رومرا زتورنك   آیینه زنکرا زتوژنك
زرپاشی و ناکشاده گنجی   تب داری و ناکشیده رنجی
گه کوثر عمر زای باشی   گه آتش جان گزای باشی
بانکه برهنه گی گزینی   زر بفت دهی بهر که بینی
هر ماه به پیك آسمانی   خلعت بدهی دور آستانی
یا خلعه مده بزیر دستان   یادادهٔ خویش باز مستان
میل تو بروزنم چریست   درروزنم آخر ازدها نیست
درروزن آن یکی فروزی   کزروزن پست یافت روزی
آن‌نور که‌بیدریغ باری   از خاقانی خود دریغ داری
آن کس که بزر قویست‌رایش   زربنده شمر نه زر خدایش
در کیسهٔ هرکه زر فرو شد   چون کیسه طناب درگلوشد
زرچیست چو آتش فسرده   خاکی بیمار ـ بلکه مرده!
لعل ارچه شراره ایست خوش رنك   خونیست فسرده دردل‌سنك
مرد ازپی لعل وزر نپوید   طفل است که سرخ و زردجوید!..

غزلیاتندن بر نچه فردلر که آتشکدهٔ آذریده مسطوردر بوراده ذکر اولونور.

ای صبحدم ببین بکجا میفرستمت
نزدیك آفتاب و فا میفرستمت
این سر بمهر نامه بان مهربان رسان
کسر اخبر مکن که کجامیفرستمت
جان یك نفس درنك ندارد گذشتنی‌است
ورنه بابن شتاب چرا میفرستمت
این دردها که بر دل خاقانی آمده‌است
یك یك بکوی بهر دوا میفرستمت

دردی که مرا هست بمرهم نفروشم
گر عا فیتش صرفه دهی‌هم نفروشم
بر کور دلان سوزی عیسی نسپارم
بر مرده دلان رشتهٔ مریم نفروشم
ای خواجه‌من و تو چه فروشیم ببازار
شادی نفروشی تو ومن غم نفرشم

خیاط روزکار ببالای هیچ کس
پیراهنی ندوخت کش آخر قبا نکرد

جنت مکان عباسقلی آغا «قدسی» تخلص که اونك ترجمهٔ حالی گاه‌جکده ذکر اولناجقدر «گلستان ارم» آدلو کتابنده نظامی‌نك و خاقانی‌نیك معاصرلارندن و اونلردن سوگره قافقازیه‌ده وجوده گلن علما، شعرا و حکما بارەسینده فی‌الجمه معلومات ویروبدر. حیفا که «گلستان ارم»ك فارسی نسخه‌سی المزه دوشمدی و لازمی قدرنجه اوندان استفاده ایده بیلمەدك. آنجاق روس دیلنه ترجمه ایله‌دیکی بر نسخه‌سی موقتی المزده کیچدی، فرصتی غنیمت بیلوب آشاغەده تحریر اولونان معلوماتی روسدن تور که چوندرمکله مجموعه‌مزی زینتلدردك.

عباسقلی آغا یازیر:

و هر عصرك روحی و اوضاع احوالی و هر بر ملتك درجه کمالی ترقی و تمدنی — اول عصر و ملت حاصله یتوردیکی ادبیاتدن و آثار عتیقه‌دن مشاهده اولونور. قافقازیه‌نك جنوب شرقنده حددن زیاده خرابه شهر

قصبه‌لر، اوچوق حصار و مناره‌لر، قدیم معبدکاهلر (ماناتسیر)لر. آران زمینده حواریوندن مقدس سیمنونك قبری برد عه‌ده، کنجه‌ده، شماخیده و بلبله کدنده امام زاده‌لرك روضهٔ مطهره‌لری و بونلاردن علاوه شیروان، شکی، گنجه، ایروان، قره‌باغ محاللرنده بر چوق محترم سیدلرك، شیخلرك و پیرلرك قبرلری اوگا شهادت ویریر که کیچمیشده بو یرلر، علما، عرفا و شعرا مرکزی اولوبدر. بو یرلرك معتدل آب هواسی، منبت توپراغی، قالین میشه‌لری، دلکشا و باصفا داغلاری و تپه‌لری، لاله‌زار چمن و صحرالری میوه‌لی و گللی باغ و بوستانلاری هر قسم نعمت و میوه‌جات یتورمکده‌در. بو جهته اك قدیم عصرلردن مختلف قوم و طایفه‌لرك نسلی بوراده سکونت ایدوبلر. مختلف‌شکل و هیکلده سیرت و صورتده‌اولان‌ملتلرك اولادی بویرلرده بند اولوب قلوبلار اونلاردن هر بری علم و هنرندن جبلی، استعداد و قابلیتندن آیین و عادتلرندن و خاصیتلرندن بر نشان و علامت قویوبلار. بیله که قافقاس اهالیسی بر چوخ معنوی دولت و ارثلره وارث اولوبلر و شکل شمایلده ده‌خی غیر ملتلردن ترجیح تاپدیقلری جهته قافقازیه عنصرنه (راسسا)سنه آوروپا ملتلری ده‌خی اوزلرنی منسوب قلوبلار.

فقط قافقاز خطه‌سی سابقده متصل دعوا و قاوغا میدانی اولوب بر آن اوروشما و توققوشمادن آسوده قالمیوبلار، بونکله بیله بو یرلر علما، حکما و شعرا صنفندن خالی قالمیوبدر. بوراده بر چوخ معتبر و مقتدر شخصلر وجوده گلوبلر که هربیری اوز عصرنیك فریدی و ممتازی اولوبدر. و بونیده بیلمك کرکدر که قافقاز توپراقندن چخوب باشقه دیاره مهاجرت ایدن کسلر غربت ولایتلرده و اجنبی مملکتلرده بیوك نام و شهرت قازانوبلر.

شیروان شاهلرینك زمان و سلطنتلرنده که 400 ایلدن زیاده چکوبدر بو یرك اهالیسی عین امن و آسایشده یاشایوب ولایتی آباد و معمور قلوبلار. صفویلر عصرنك ابتداسنده قفقازیه‌نك بعض یرلرنده عثمانلولار ایله عجملر آراسنده بر چوخ محاربه‌لر وقوعه کلمکله بیله ولایتك اوضاع و نظامی پوزولور آنجاق شاه‌عباس دوم قفقازك شرق سمتنی تسخیر ایتدیکه‌دن صوگرا، تازه نظام و قانون تاسیس ایلیور و بو امن و آسایش شاه سلطان حسینك زمان سلطنته‌دك دوام ایدیر. ولی، نادر شاه ظهور ایدوب داغستانك اوستنه هجوم

قیلور. کنه دعوالر باشلانور هر طرفدن قان سیل کیمی آخیر ، اوضاع مملکت نظام قاعده‌دن دوشیر...

بونکله بیله المیزه دوشن پریشان نامه‌لردن استفاده ایده‌رك ذیلده آدلاری ذکر اولونان علما و اهل قلم‌لرمزك ترجمه حاللرنه و اثرلرینه دائر مختصراً معلومات ویریریك:

1) **شیخ ابوعبدالله‌علی‌بن‌محمد بادکوبهٔ** بر چوخ معتبر مؤرخلرك یازدیقلارنه گوره دین و دنیا علملرندن باخبر بر وجود ایمش. جوان‌سننده باشلایوب عصرنك معتبر علماسندن علم تحصیل ایتمکی؛ اونك مدرسلری شیخ عبدالله‌خفیف و شیخ ابوالقاسم کاشفی کبی بیوك‌عالملر اولوبدر. مشهور شیخ ابوسید ابوالخیر ایله اونك آراسنده بعض علمی و فنی مباحثه‌لر وقوعه گلوبدر. شیخ ابولباس ایله مابینلرنده الفت و دوستلق علاقه باغلیوبدر. مذکور ابوالعباس شیخ ابوعبدالله علی بادکوبهٔ‌نیك عالم و فاضل بر وجود اولماغنی اوزاثرلرنده ذکروتصدیق ایدوبدر. شیخ‌ابوعبدالله عمرنك آخرلرنده دنیادن و خلقده‌ن قطع علاقه ایدوب شیرازك یاخونلقنده بر مغاره‌ده اعتکاف و عبادته اکله‌شیر. بوراده شیخی اوز عصرنك مشهور علما و فضلاسی زیارت ایدرمیش وفاتی هجرتك 442نجی تاریخنده واقع اولوبدر که میلادك 1051 نجی ایلنه مطابقدر. آثار قلمیه‌ی اولوبسه‌ده بزه ایریشمیوبدر.

2) **(محیتیْ گنجه‌وی) و یاخو مهستیْ کنجه‌وی** ـ وجیهه و نجیبه بر قزایمش. سلطان‌سنجار سلجوقی‌نك سراینده آرتق شهرت کسب ایتمشدی. فنون شعرده الك ظریفه و قابله بر وجود ایمش طبیعت شعریه‌سی وارایمش. گوزل ودل پسند غزللر انشاد ایدرمش ، اشعار و آثارندن بر چوخ نمونه‌لر آتشکده‌ده مسطوردر.

3) **فلکی شیروانی** ـ اوز عصرنك الك معلوماتلی وخوش طبع شاعرلرندن بریسی حساب اولونور. اونك اصل آدی محمددر و نجه که یوخاریده ذکر اولوندی ـ خاقانی‌نك معاصری و دوستی ایمش. روایت اولونورکه جوانلق سننده ایکن بر منجمك اوغلی ایله دوستلاشوب اونك آتاسندن منجملك علمنی اوگرنمشدی و بو علمده آرتق مهارت و قابلیت بروز ایتمشدی. فنون شعرده دخی استاد شعرا ابوالعلادن تعلیم آلمشدی و منجملك علمنی سیودیکندن

«فلکی» تخلص گوتورمشدی ، بر چوخ اشعاری تذکرة‌الشعراده ذکر اولونوبدر ـ اونلار الك مقبول و سلیسی شیروان منوچهرلرینك شأننده یازدیغی قصیده‌لردر.

4) **عزالدین شیروانی** ـ دخی خاقانی‌نك معاصری اولوب زیاده دانشمند و معافپرور بر وجود ایمش. دولتمند و عالی طبع بر شخص اولدیغی‌ایچون مدام اونك مجلسی عرفا، علما و شعرا ایله زینتلنرمش شعرا صنفنه جمله‌دن زیاده رعایت گوستررمش و بعض کلام بلیغندن مقتدر شاعر اولدیغی گورینر.

5) **مجیرالدین بلیکانی** ـ جوان ایکن شیروانه عازم اولوب بوراده حکیم خاقانی‌یه شاکرد اولور. فنون شعرده اوندن تعلیم آلوب اوزی دخی شعر یازماقده ماهر اولور. خاقانی یازدیغی اشعار و کلامك یوزینی آغاردارمش شیروانده اولان وقتی مجیرالدین خاقانی‌نك اقربالریندن بریسینك قزینه عاشق اولوب اونی آلماق ایستیور ولی بی‌چیز و فقیر شاعر منع اولونور و اوز معلمندن گوزله‌دیگی گومکی و طرفدارلغی گورمیوب مایوسانه آذربایجان دیارنه عازم اولور و بوراده اوز کمال و معرفتی سایه‌سندن آتابکك الك مقرب آدملریندن بریسی اولور. آتابکك واسطه‌سیله قزل ارسلانك و فرزندی سلطان طغرلك حضورنه مشرف اولور هرایکی سلطانك شأنلرنده گوزل قصیده‌لر انشاد قیلمشدی.

6) **حسین ابن علی سید ذوالفقار شیروانی** ـ اوزینك علمی و طبیعت شعریه‌سیله اشتهار بولمشدی. شیروان وزراسندن صدر سعید اونك یازدیغی بر غزله عوض اولاراق یدی خاروار *) ایپك اوکا بخش ایتمشدی. آخر وقتلرده سید ذوالفقار خراسانه عزیمت ایدوب اوراده سلطان محمدك ترجمهٔ حالنی و امور سلطنتده اجرا ایتدیگی گوزل تدبیرلرینی نظمیله یازمشدی. سوکره (غلاکی) خانك اوغلی ـ (اباکه) خانك وزیری اتابك یوسف سید ذوالفقاری عمرنك آخرنه کیمی اوز تحت حمایه‌سنه آلوب شاعرك حقنده لطف و احساناتنی اسیر که‌مزدی. سید ذوالفقار (اباکه) خانك زمان سلطنتنده تبریزده وفات ایدوبدر و «مقبرة‌الشعرا»ده دفن اولنوبدر.

*) هر خاروار ـ اللی باتماندن عبارتدر.

7) **ابوسعیدابدال بادکوبه** ـ بذل و احسانیله و مهمان نوازلغیله شهرت کسب ایتمش درویش صفت برذات ایمش. باکو شهرینیك یاخینلقنده سکونت ایدرمش. جزئی مداخلنه قانع اولماقه‌بیله فقرایه کومك و ایوینه گلن قوناقه حرمت و عنایت گوستررمش. پادشاهلردن فرمان ایله اوگا ویریلمش نفت قویوسندن و شبانیده‌کی اکین یرلرندن یتیشن محصولات فرمانلارك حکمنجه اونك وفاتندن سوکرده فقرا و مساکینه تقسیم اولونارمش و قبرینك اوستنده اولان مجاورلره وظیفه ویریلرمش و لکن مرورایامیله شیروان شاهلقنده وقوعه گلن انقلاب و سیاسی حادثه‌لر تأثیرندن ابوسعیدك مسجد و هجره‌لری و مسافر خانه‌سی تخریب و قبری صدمهٔ روزکاردن توپراقیله یکسان اولور.

هجرتك (1232) نجی تاریخنده که میلادك 1817 نجی سنه‌سینه مطابق در حاجی قاسم‌بك ولد منصورخان بادکوبهٔ ابوسعیدك قبرنی آختاروب تاپور و مسجدنی هجره‌لریله و مسافر خانه‌سیله ترمیم قیلدریر. مسجدك و مسافرخانه‌نك و نفت قویوسینیك آچیلماقندن یقین اولنور که بو همان درویش ابوسعیدك بنالریدر که اونك وصف شأننده محمد بن محمود «نفایس الفنون» آدلو کتابنده بو منوال یاد ایتمشدی که (هلاکو) خنك نوه‌سی سلطان محمدخان خدابندی که میلادك 1314 نجی تاریخنده تمامی ایرانه پادشاهلق ایدرمش ـ بادکوبه شهرنك جانبنده بر درویشه راست گلیر که اوراده بر نفت قویوسی قازدیروب ونك مداخلیله هم اوزی معاش ایدرمش و همده مسافرلره و فقرایه خرج قیلارمش درویش مذکور عادتنه گوره پادشاهه‌ده ضیافت ترتیب قیلور. سلطان محمد خدابندی درویشك بو همت و عالی طبعلکنی گورد کده اوگا پر قیمت تحفه‌لر بخشش ایلیور ولی ابوسعید قبول ایتمه‌یوب دئیور؛ «اوقدر که مکا لازمدر واریمدر داها باشقا شیه احتیاجم یوخدر!» ابوسعیدك جوابی سلطانه اوقدر خوش گلور که اونك النی سیخوب دوست و قرداش ولماقنه عهد و پیمان ایدیر. درویش بعض وقتی دوستنه جزئی هدیه‌لر گوندررمش و سلطان او هدیه‌لری ساتدیروب اونلردن حاصل اولان مبلغه اوزی ایچون کفن آغی آلدیرماغی وصیت ایتمشدی.

ابوسعیدك آثار قلمیه‌سندن بزه برشئی واصل اولمیوبدر.

8) **سید یحیی بادکوبه** ـ هجرتك 8 نجی عصرنده بو ولایتده بیوك عالم و مدرسلردن حساب اولنورمش. قافقازك هر طرفندن طلبه و سوفته‌لر اونك باشنه جمع اولوب علم و معرفت کسب ایدرلرمش علوم دینیه‌یه دائر بر چوخ معتبر اثرلری‌واردر. سیدیحیی‌نك آدی بعض شرعی کتابلارده کمال احترام ایله ذکر اولونوبدر. اونك عبادت ایتدیگی حجره و مدرسه‌سی عباسقلی آقا قدسی‌نك عصرنده موجود ایمش *) مسجد مرحومك آدیله تسمیله اولنوب «سیدیحیی مسجدی» آدلانارمش.

9) **شیخ ملایوسف‌مسکری** ـ اصلا عرب ایمش. ابا و اجدادی هجرتك بدنجی عصرلرنده مدینه‌دن قافقازه هجرت ایدوبلر و ابتداده قراباغ محالنده ساکن اولارلرمش. بعده قراباغدن (قبه) قوبا محالنه کوچولر و بوراده (مسکر) آدلی محلده شیخ‌ملا یوسف تولد ایدوبدر، شیخ مذکور ابتدائی تعلیمدن سوکره سیدیحیی بادکوبه‌نك حضورینه گیدوب اوندن علوم اللهیه‌یی و احکام شرعیه‌یی تحصیل ایتمگه باشلایور. سیدیحیی‌نك تحت تربیه‌سنده شیخ خیلی مدت کسب کمال ایدوب اوز ذهن و استعدادی اوجندن بر چوخ علملره دارا اولور و استاد محترمی اونك مدرسلکنه خیر دعا ایدوب یوله سالور. شیخ ملایوسف اوز وطننه مراجعت ایدوب مدرسلکه قورشانیر و بر چوخ محترم شخصلر اونك تدریس و تعلیمی برکتندن آد و شهرت قازانیرلار، خصوصاً اونك ایستکلی شاگردی قوبالی شیخ محمد اوز عصرنك فریدی اولور. شیخ ملایوسفك نسلی جماعت ایچینده و ایل آراسنده همیشه عزیز و محترم سایلوبلار. اوقریه‌ده که شیخ دفن اولوبدر و اونك اولادی ساکندرلر شیخك آدیله مذکور قریه تسمیه اولونوبدر ـ «شیخلار کندی آدلانیر. شیخ ملایوسفك اثرلرندن بزه یتشنی اونك عرب دیلنده «بیان الاسرار» آدلو یازدیغی کتابدر، بو کتاب بر مقدمه‌دن و 24 بابدن عبارتدر که مآلی انسانك احوال روحیه‌سنه و اخلاق اطوارینه شاملدر. شیخ وفات ایدوبدر هجرتك سکزینجی عصرنك آخرلرنده.

10) **بدر شیروانی** ـ اوز عصرنده الك ظریف شاعرلردن بریسی حساب اولونورمش. شعر شناساقده و علم تنقیدده آرتیق درجه‌ده مهارتی وارایمش.

---

*) همین مسجد الان باکوده اسکی «کومروکخانه» حیاطنده موجوددر. **(آذرنشر)**

خیلی زمانی شیروانده ناز و نعمت ایچره محترم یاشایوب؛ اثرلرندن بر نچه‌سی بزه یتوشوبدر. ایرانڭ مشهور شاعرلرندن کاتب طورمزی *) بدر شیروانی‌نڭ زیارتنه شیروانه گلوب خیلی وقت آرالرنده فنون شعر و ادبیات بابنده مباحثه‌لر اولوبدر. دولت شاهڭ دیلیندن روایت اولونور که شیروان والی‌سی امیر ابراهیم کاتبڭ بر شعرنه بدل اولارق اوگا اون‌مین دینار قزل باغشلیور. بو مبلغی کاتب بر آیڭ مدتنده شیروان کاروانسراسنده صرف ایلیور: او پولڭ بر حصه‌سنی فقیر شاعرلره و بر حصه‌سنی‌ده فقرایه ویریر بر حصه‌سنیده اوغورلیورلار، بیله که آی تمام اولمامش کاتبڭ یمگه بر باتمان اونیده قلمیور. بو حالده امیر ابراهیمه آشاغه‌ده کی مضمونده بر شعر یازوب گوندریر:

«دونن آشپزمه امر ایتدم که منم و قوناقمڭ آجلغنی رفع ایتمك‌ایچون (باغری) 1) بشیرسین. آشپز مگا جواب ویردیکه ایومزده بر آز ات و باغ اولور که تاپیلسون، اما اونی کیم ویره‌جکدر او معلوم دگل. من اوگا دیدم که گوگڭ دگرماننی ایشله‌دن کس بزه اون ویرر.»

11) **عبدالرشید ثانی بادکوبهٔ** تولد ایدوبدر هجرتڭ 805 نجی ایلنده که میلادڭ 1403 نجی تاریخنه مطابقدر. اثرلرندن قالانی عرب دیلنده یازدیغی جغرافیا کتابیدر که اونده روسلرڭ، سلاویانلارڭ، وارباغلارڭ و پچنکلرڭ حقنده مفصل معلومات ویروبدر. آوروپا علماسندن مشهور آقادیمیق (فرانق) «ابن فودلان» نام آدلو طبع اولونموش اثرنده عبدالرشید بادکوبهٔ یازدیغی جغرافیادن بر چوخ معلومات اخذ ایتمشدر.

12) **کمال‌الدین مسعود شیروانی** چوخ بیوك علمادن بریسی حساب اولونور. اوزون مدت هیراتده سلطان حسین بایقرانڭ زمان سلطنتنده مدرس اولوبدر 905 نجی تاریخ هجریده هیراتده وفات ایدوبدر. خراسان علما و حکما فرقه‌سی کمال‌الدین شیروانی‌نڭ علم و فضائلی کمال احترام ایله اوز اثرلرنده ذکر ایدوبلر.

*) طورمیزی، لفظنڭ درست واماسنی تصدیق ایده‌بیلمیریك ازسکه اونی روس‌دن ترجمه ایتمشیك روسجه بیله یازیلمشدر: Кятиби турмизи

1) باغری، بشمش آیدر «گوش بره» و شکلی محالنده «کیرس» آدلانیر.

13) **مصاحب گنجه‌وی** – که کربلای علی‌خان زیاد اوغلی اسمیله مشهوردر، گنجه و قراباغ بگلر بگی‌سی اولوبدر. زیاده خردمند، با خبر و خوش صحبت بر وجود ایمش. شاه عباس صفوی‌نڭ لطف و عنایتنه نائل اولدیغی ایچون «مصاحب» لقبنی آلمشدی. امور مملکتده زیاده ماهر و دوربین اولدیغندن ماعدا شعر شناسلقده یدبیضاسی وار ایمش اوزی دخی شعر دیئرمش و برچوخ شعر و غزللری قالوبدر.

14) **ملا میرزای شیروانی** – زیاده عالم و فاضل بر ذات ایمش که هر نوع علمدن باخبر و اوز عصرنڭ فیلسوفی سایلرمش. علما فرقه‌سیله متصل مذاکره و مباحثه‌ده اولوب هر کسه عارض اولان علمی مشکلات و شبهه‌لری کشف و بیان ایدرمش. عباسقلی آقا قدسی‌نڭ زماننده‌ده ملا میرزای شیروانی‌نڭ آدی ایران زمینده تحسینیله یاد اولونارمش. عمرنڭ آخر وقتلرنی اصفهانده و کربلای‌معلاده علما و مجتهدلر زمره‌سنده کیچوروبدر. وفاتی‌ده اوراده اولوبدر شاه سلطان حسین صفوی‌نڭ زمان سلطنتنده.

15) **ملا محمدبن ملا نجف علبی بادکوبه** – اوز عصرنڭ عالم و فاضل بر شخصی ایمش که هرنوع علم و فنلره دارا ایمش. زیاده خوش خلق پاك طینت بر وجود اولدیغی ایچون جمله‌نڭ حرمت و رغبتنی کسب ایتمشدی. میرزا محمد خان دوّمڭ معلمی و مربی‌سی اولوبدر بر نچه معتبر اثرلری قالوبدر که اونلارڭ جمله‌سندن شیخ بهاءالدینڭ «کشکول» نام عرب لساننده یازدیغی کتابڭ شرحیله فارسه ترجمه‌سیدر. بو ترجمه‌یی ملا محمد فتحعلی‌خانڭ فرمایشیله ایلیوبدر. صحیح روایته گوره ملا محمد ایله محمد چلبی علی‌جه‌لی *) سنی و شیعه مذهب آراسنده اولان نفاق و عداوتی گوتوروب صلح و سازش ایتمك ایچون – خیلی مدت مذاکره و مشاوره ایدوبلر و بو خصوصده محمد چلبی عرب دیلنده معتبر بر کتاب یازوبدر همان کتابی عربدن فارس دیلنه مرحوم عباسقلی آقا قدسی پدری محمد خان ثانی‌نڭ بیورماقیله ترجمه ایلیوبدر.

16) **حاجی محمد چلبی علیجه‌لی** – (قبه ناحیه‌سنده) اوز عصرنڭ بیلوکلی و گوزی آچیق عالملرندن سائیلورمش. حاجی محمد چلبی‌نڭ هر

*) روسجه – محمد چلبی علیجه‌لی یازیلوبدر. Магомет Челаби Алиджинский

علمدن خبردارلغی وار ایمش خصوصاً علوم احکام شرعیه‌ده امثالی یوخ ایمش مرحوم چلبی‌نك برنچه معتبر اثرلری قالوبدر که علما عندنده مقبول و بعضلری دستور العمل حکمنده‌درلر ـ حاجی محمد چلبی یدی دفعه حج زیارتنه گیدوبدر وفاتی هجرتك (1223) نجی ایلنده واقع اولوبدر که میلادك 1818 نجی سالنه مطابقدر. زمانیکه مصطفی خان روس قوشونك ایچنده قوبا حوالیسنده شیخ علی‌خان ایله محاربه ایدرلرمش، حاجی محمد چلبی‌نك جسدنی دفن ایتمك ایچون شهر قبرستانلغنه گتوریرلر. بو اثناده عالمك جسدینه احترام گوستروبن هرایکی طرف یاراق و اسلحه‌لرنی یره قویوب موقتی صلح ایدیرلر.

17) **مست علی شیروانی** ـ که اصل آدی حاجی زین‌العابدین بن آخوند اسکندردر. تول. ایدوب شهر شماخیده هجرتك (1194) نجی ایلنده که تاریخ مسیحیه‌نك (1779) نجی سالنه مطابقدر. آلتی آی اونك تولدندن سوگره آتاسی آخوند اسکندر اهل و عیالنی گوتوروب گیدوب کربلای معلایه. مست علی شیروانی (17) یاشنه کیمی بعض علملری اوز آتاسندن و سائر مشهور عالملردن تحصیل ایدوبدر. و جوان ایکن درویشلر سلکنه داخل اولوب درویش معصوم علی شاه 1) هندوستانی‌نك تعلیم و صحبتندن استفاده ایدیر. بوندن سوگره بغداده کوچوب اوراده علم و بیلوکنی کماله یتورمك ایچون نور علی شاه اصفهانیدن باشلایور درس آلماغه. علمنی تمام ایدندن سوگرا عراق عجمه، کیلانه، شیروانه و آذربایجانه سفر ایدوب هر مکان و محلده برنچه وقت اقامت ایدوب تجربه و بیلوکنی دهاده‌آرترور. مست‌علی شیروانی آذربایجاندن عازم اولور تبرستانه، اورادن خراسانه، کردستانه، زابولستانه و کابوله عزیمت ایدیر. هر یرك علما و حکماسیله آشنا اولوب مجلسلرینه داخل اولور و صحبتلرندن فایده‌مند اولور. خیلی مدت حسن علی شاهك خدمتنده قالوب حسن توجهلرنه موفق اولور و اونك وفاتندن سوگره که واقع اولوبدر هندستانده (پیشاور)ده 1216/1802 تاریخده مست علی شیروانی (پنجاب) سمتنه و اورادن دهلی‌یه، الله آباده، بنغاله‌یه، دئقانه و هندستانك سائر یولرینه سفر ایدوب بعد هندوستان و خطا جزیره‌لرینی گیدوب گزیز

1) بوراده «شاه» لفظی درویشلره منسوب بر لقبدر - مملکت و سلطنت صاحبلرینه ویریلن پادشاه و شاه کلمه‌لری ایله بونی قاریشدیرمامق.

بوندن سوگره مست علی مولتاندن کیچوب کشمیره، مظفر آباده و اورادن کیچوب کابوله ، طبرستانه بدخشانه، خراسانه ، عراقه و عراقدن قرسه. بو اوزون و پر زحمت سیاحتدن سوگره مست علی برنچه مدت یورغونلغین آلماغه مجبور اولور بر آر راحت اولاندن سوگره مست علی کنه سیاحت قصدیله عربستانك چوخ یرلرنی و غرب جنوبنده اولان شهر و قصبه‌لری کشت و گذار ایدوب اورادن حبشه کیچوبدر و بر آز وقت اوراده اقامت ایدندن سوگره مکه‌یه قایدوبدو ، مکه‌دن مدینه‌یه و مدینه‌دن ، القاهره‌یه. اورادن قدس‌خلیله وقدسدن آرچیپلاق جزیره‌لرینك بعضنی سیر ایدوب استانبول طرفنه عازم اولوبدر و استانبولده بر مدت اقامت ایتدکدن سوگره روم‌ایلی شرقیه و بلغارستانه گیدوب او یرلرك اهالیسی و اوضاعیله فی‌الجمله تانش اولور و بعد کنه استانبوله قایدوب و اورادن آناطولی‌یه ، دیار بکر ولایتنه و دیاربکردن ارمنستانه و بورادن آذربایجان سمتنه عازم اولور ، آذربایجانك بر چوخ یرلرنی گزدکدن سوگره طهرانه سفر ایدیر.

مست‌علی شیروانی هر ایکی سیاحتینده دنیانك یاریسنی کشت و گذار ایدوب آلتمش‌دن زیادہ مختلف آیین و عادت اوزره یاشایان و یك دیگرینه ضد و مغایر دین و مذهب احکام و اصولنی اجرا ایدن ملل و اقوام ایله تانش اولوبدر. و «ریاض» آدلو کتابنده یوخاریده ذکر اولنان دینلر و مذهبلر بابنده و هر بر یرك تاریخ و جغرافیاسنه و اهالیسنك معیشتنه دائر اطرافلی معلومات ویروبدر. مست علی شیروانی برنچه وقت درویش مجذوب علی شاه همدانی‌نك یاننده قالوب (نعمت‌الله) مذهبیلرك شیخی و معلمی اولماغه خیر دعا ایله اجازه آلوبدر. اما دنیاگیر و نفس‌پرست علمادن بعضی اونك ضدنه گیدوب عداوت باشلیوبلر و اونی دین اسلامه مغایر باشقه بر عقیده‌ده اولماقله فتح علی شاهك نظرنده متهم و مقصر ایدوبلر.

مذکور شاهك غضبندن احتیاط ایدوب مست‌علی شیروانی اولجه شیرازه و اورادن کیرمانه عازم اولور. کرمان حاکمی ابراهیم خاندن چوخ اذا وجفالر چکوب آخرده اوز وطنی شیروانه مراجعت ایلیور و بوراده هجرتك 1234 نجی تاریخنده که میلادك (1821) نجی سالنه مطابقدر ایوله‌نیر. اما

وطننده چوخ وقت ساکن اولماق اوکا نصیب اولمیور ـ تأهلندن بر ایل صوکره وبا ناخوشلقی دوشیر و چوخ آدملر تلف اولور. مست علی عیالنی گوتوروب ایرانه گیدیر. بر آزوقت اصفهانده و بعد قم شهرنده ساکن اولور و بوراده اوز سیاحت نامه‌سنی یازیر. عباسقلی آقا قدسی‌نڭ زماننده مست علی شیروانی شیرازده اولورمش و اوزیده هم ارکان دولت عندنده و هم جماعت نظرنده محترم و معزز بر عالم ساییلورمش.

بوراده آدلاری ذکر اولنان مشهور قلم اهللرندن و علمادن باشقه قافقازیه‌ده هر بر عصر و زمانده سائر محترم و دانش‌مند شخصلر ده‌خی وجوده کلوبلر که اوزلرندن سوکره اثرلری قالوبدر و او اثرلر جمله عرفا و ارباب کمال عندنده مقبولدر. مرحوم عباسقلی آقا اونلارڭ ترجمهٔ حاللرنه دائر معلومات ویرمیوبدر آنجاق اسم شریفلرنی ذکر ایتمکله اکتفا ایدوبدر. شیخلردن مشهوری بونلار اولوب: سالیانده ابوعلی رودباری سالیانی، شابرانده شیخ یعقوب چرخی، قبه‌ده شیخ عبدالکریم و شیروانده بابا رکن‌الدین شیروانی.

علمادن: صدق‌الله بردعه‌وی، حنفی قراباغی، ابراهیم ارشی، آغداشده برهان الدین آغداشی، شکیده عبدالرحیم افندی شکوی، محمدامین افندی، ایوب افندی، بابا افندی، شیروانده آخوند شریف شیروانی، باکوده آخوند نجف علی بادکوبهٔ و دربندده ملا آقای دربندی.

شعرادن: نشاط، آقامسیح شیروانی، میرزا عسکر، و ذوالعلی شیروانی، یوسف کوسه آصف، ملاپناه واقف، ملاولی ودادی میرزا محرم ـ مریض قراباغی و فتحعلی بك غالی زیاد اوغلی کنجوی. داغستانده مشهور علمادن بونلرڭ آدلاری ذکر اولنور:

محمد گده گی، ابراهیم اوردی، فاضل ایماغی، یوسف ظریف قوموغی، داود اصولی، سید و شناسی*)

یوخاریده اسملری ذکر اولونان شعرادن که جمله‌سی خان عصرلرینه منسوبدولر ـ اڭ مشهوری ملاپناه واقفدر که اوز عصرنڭ و اوندن سوکره وجوده گلن بر چوخ شعرانڭ استادی و پیشوای اولوبدر. ساده آنا دیلمیزڭ

*) روسجه شناسی ـ شنازی یازیلوبدر. (Шинази)

شیوه‌سنده اولجه شعر یازان ملاپناه واقف اولوبدر. کتابمزڭ اولنجی جلدندن ملاپناه دوری باشلانور. چون ملاپناه جواناق سندن اصل وطنی اولان قزق محالنی ترك ایدوب قراباغ خانلقنه هجرت ایلیوبدر و اوراده ابراهیم خانڭ اڭ مقرب آدملرندن بریسی اولوب و عمرنڭ آخرنه کمی قراباغده قالوب نام و شهرت قازانوبدر اوکا بناء اونڭ ترجمهٔ حالنه شروع ایتمکدن مقدم لازم بیلدك که یکی بنا دوتمش قراباغ خانلقنڭ اوضاع و احوالندن شمهٔ معلومات ویره‌ك. بر حالده که شاعرڭ سرگذشتی قراباغ خانلقنڭ تاریخ و کیفیتندن آیرماق اولماز و بوندن ماعدا شوشی شهری منبع فضل و کمالات اولوب بر چوخ ماهر ادیبلر و روان طبع شعرار عرصهٔ وجوده گتوروبدر.

—

قراباغ

شوشی شهری.

سابقده شوشی شهری قاراباغ خانلارینك پای‌تخت شهری حساب اولنورمش. بو شهرك بانی‌سی پناه علی خان اولوبدر. شهرك تعمیر و بناسی واقع اولوبدر 1170 منجی سنه‌ده که تاریخ مسیحیه‌نك 1757 نجی ایلنه مطابقدر. بو شهر اولجه اوز بانی‌سینك آدیله آدلانورمش «پناه آباد» صکره‌دن شهرك اوچ - دورت ویرستلکنده اولان ارمنی «شوشی» کندنك آدیله تسمیه اولونوب. پناه خان مرحوم شوشی شهرینی تعمیر و تأسیس ایدوب اطرافنه محکم حصار چکدیردی و صکره هامو خلقه معین یورت و مکان گوستروب فراغت دولانماقلارینه لازمهٔ بنا گذاراق ایدوبدر و یگی بنا ایتدیگی شهرك آدیله گومش پول ضرب ایتدیردی «پناه‌آباد» که روسلرك ایمدی کی گومش اوچ شاهلقی وزنده ایمش.

معلوم اوله که پناه علی خانك اصلی قراباغلودر «ساریجه علی» قریه‌سندندر و ساریجه علی اونك بابالرندن بریسی‌نك آدیله که «ساریجه علی» ایمش تسمیه اولونوبدر.

مرحوم میرزا جمال اوز تاریخنده پناه علی خانك آباء و اجدادی شاننده بویله یازیر: پناه خانك آتا بابالری همیشه جوانشیر ایلنك ایچنده مشهور و معروف و صاحب اسم و رسم و نان و صاحب حرمت و دولت و احسان اولوبلر. آتاسنه ابراهیم خلیل آقا دیرلر. چوخ قوم و قبیله و اقربا و آرخاسی چوق اولان قبیله ایمش که دولت و نعمتی بی‌پایان و آوازه‌سی و شهرتی مذکوراللسان اولمش• نجه که آغدامده طاق بند دامی و دیواری

و ارس بارەنده چارپاسینك مراتبی و آثاری و یایلاقده دخی ابراهیم خلیل آقا قالاتی (قلعه‌سی) مشهور اولان عمارتی و نشانه‌سی واردر. بونلارك هاموسی اونك صاحب دولت و حشمت اولماقنه دلیل و شاهد بی عدیلدر.

زمانیکه نادر شاه‌افشار ایمدیکی زاقافقازیه ولایتلرنی که عبارت اوله: گنجه، تفلیس، قراباغ، شیروانات و سائر یرلردن اوز تسلطنه گتوردی، اوز عادت و قاعده‌سنه گوره هر بر ایل و اویماغك ایچنده بر رشید، قوچاق و کاردان آدام اولسه ایدی اونی گتوردوب اوز حضورنده خدمتکار ایدردی و لیاقتنه گوره اوگا منصب و مواجب ویرردی. او جمله‌دن جوانشیر ایلندن دخی ابراهیم خلیل آقانك قباقجه بیوك اوغلی فضل علی بگی و اونك وفاتندن صکره پناه علی بگی گتوردوب حضورنده خدمتکار ایلدی. تزلکجه اونك زیاده فراستلو و رشید اولماقنی گوروب حسن خدمتی و صداقتی عوضنده مواجب و رتبه‌سنی آرتوردی و اول وقتلرده روم قوشونیله که عبدالله پاشا کوپولو اوغلی‌نك سر کرده‌لکنده ایدی نادر شاهك نچه یرلرده بیوك دعوالری وقوعه گلوبدر و بو دعوالرده پناه خانك آرتق رشادت و هنرلری نادر شاهك دهاده زیاده التفات و شفقتنی جاب ایلیور. و لکن بر نچه بخیل و شریر کسلر پناه خانك بو منوال ترقی تاپماقنه حسد آپاروب اوندن بدگولق ایتمك بناسنی قویورلار و نادر شاهك حضورینده اونی مقصر ایدوب قتلنه فتوا ویریرلر. پناه خان احوالی بو نوعیله گوروب جانك قورخوسندن فرصت تاپوب نادر شاه خراسانده اولان وقتی بر نچه نفر اقوام مخلصلرندن اوزیله متفق گوروب قراباغ ولایتنه قاچور. نادر شاه پناه خانك قاچماقندن چوخ غضبناك اولوب دالنجه چاپارلار گوندرر که اونی یولدن دوتوب گتورسونلر اما میسر اولمیوب و قراباغده دخی اونك دوتولماقنه چوخ سعی و تلاش ایدرسه‌ده بر شی باجارمیورلار: آنجق اونك ایلندن قوم و اقرباسنی و اهل‌عیالنی نادرك حکمیله خراسان مملکتنده سرخس توپراغنه سوروورلر. صکره‌لردن 1160 منجی تاریخده نادر شاه خراسانده قتله یتندن صکره پناه خان قورخودن چخوب قراباغك ایچنده اوزینی ظاهر ایدوبدر. بو وقته کیمی پناه خان گاه قره‌باغك داغلار گده ومیشه‌لرنده اوز خواصلریله و بر پاره اقربالریله قولدور ماننددولانارمش و گاه شکی ولایتنده وقبله محالنده اوقات کیچوررمش. نادرشاهك قتلندن صکره‌اونك

حکمیله خراسانه سورگون اولان قراباغ. ایلاتی از آنجمله پناه‌خانك اهل و عیالی بیوك اوغلی ابراهیم خانیله بر یرده خودسر کیچوب از اصلی وطنلرینه قاییدورلر.

مرحوم پناه خان چوخ تدبیرلو، عاقبت اندیش و کارکن بر آدم‌ایمیش اوزینك حکومت و استقلالیتنی محکملندرمك اچون قراباغك قوچاق و رشید جوانلارندن اوزینه بر دسته مکمل آتلو ساز المشدی، چون اطرافده‌کی ولایتلر شکی، شیروان، گنجه، ایران، قراداغ خانلاری اونك ایله دشمن ایدیلر اوزینی بونلارك هجوملدن ایمن و سلامت ساخلامق ایچون اولجه 1161 منجی ایلده ایمدیکی کبیرلو محالنده (تبیات) قعله‌سنك بناسنی قویدی. اوچ دورت ایل بو قلعه‌ده ساکن اولوب صکره گوریر که بو یر مناسب دگل اوزیده آران زمیندر و اهالی ایستیدن زحمت چکور، اونده(ترنه‌کوت) یاخود (ترناوت) قلعه‌سنی بنا ایتدیریر که (شاه‌بولاغی) آدیله مشهوردر. بو قلعه‌نك بناسی (1165) سنه‌ده که تاریخ مسیحیه‌نك (1752)منجی سنه‌سنه مطابقدر واقع اولوبدر. بش سنه‌ده بو (ترنه‌کوت) قلعه‌نده قالوب صکره‌دن ایمدیکی شوشی قلعه‌سی اولان محله هجرت ایدیر، چونکه اول وقتی آذربایجان حاکمی محمد محسن خاندن چوخ احتیاط اولونوردی که ایران قوشونی قراباغه چکوب اونك اموال و احشامی پایمال اولونسون. شوشی قلعه‌سینك یری چوق محکم و اطرافی سیلدیرم قایالار و درین دره‌لر اولماغه گوره اونی تسخیر المك هر حالده ممکن دگل‌ایدی. اودر که نچه دفعه قزل باش قوشونی اونك اوسته گلوب اونی محاصره ایدوبلرسه‌ده فتحنده عاجز قالوب مأیوس و پریشان‌حال گیری قایتماغه مجبور اولوبلر.

قراباغ ولایتنك روسیه‌یه ملحق اولماسی پناه خانك اوغلی ابراهیم خانك وقتنده 1804 سنه‌ده واقع اولوبدر. همان سنه‌ده قیش فصلنده و ابراهیم خان مرحوم اوز اوغلانلاری محمدحسن آقا و مهدیقلی آقا ایله و قراباغك بر نچه متشخص بکلری و اعیانلری ایله شکی‌لی سلیم‌خان ایله که اونك دامادی ایدی کوزك چاینده قنیاز سیسیانوف ایله گوروشوردی و بوراده جشن و ضیافتلردن صکره میانلرینده محاورات و معاهدات واقع اولوب هر ایکی جانبدن بنای عهد و پیمان قویولدی و شروطنامه یازیلدی مرحوم ابراهیم‌خان و سردار

[سیس]یانوف اوزمهرلری و دست خطلری ایله همان شروطنامه‌نی امضا قیلدیلر بو عهدنامه‌نك حکمنجه ابراهیم‌خان دولت روسیه‌یه اطاعت ایتمگی قبول ایتدیسه‌ده اما هم اوزی و اوندن صکره نه قدر وارثی واردر نسلا بعدنسل ایپراطور اعظم طرفدن قراباغ ولایتنده بالاستقلال حاکم اولماقلری تصدیق اولونور، و بو مجلسده ابراهیم خانه جزال لیتنانت‌لق و سلیم‌خانه جنرال مایورلق محمدحسن آقایه و مهدیقلی آقایه پولکونیکلك چینی ویریلمك ایچون سردار سیسیانوف طرفدن وساطت اولوندی و لکن سیسیانوف باکوده مقتول اولاندن‌صکره [اب]راهیم خانك میلی بر نوعی ایران دولتنك طرفنه دونور. شوشی قلعه‌سنده [د]وران بر فوج باتالیون روس قوشونینك بیوك مایورلیسناویچ بر پاره شریر و اهل غرض آدملرك تحریك و اغواسیله گیجه وقتی 200 یوز سلدات گتوروب شهرك ایکی ویرستلگنده ابراهیم خانك اولدیغی سنگری احاطه ایدیر و تمامنی بیوك ظلم و عدالتسزلك ایله قتله یتوریر. ابراهیم خاندن صوگره اونك یرینده اوغلی مهدیقلی خان جانشین اولور که اونك قزی شاعره‌خورشیدبانو (ناتوان) تخلص شوشی شهرنده 1315 سنه‌ده و خورشیدبانونك اوغلی مهدیقلی خان «وفا» تخلص 1318 سنه‌ده تفلیس شهرنده وفات ایدوبلر.

شوشی قلعه‌سی زاقافقازیه‌نك گوزل و باصفا شهرلرندن بریسی حساب اولونوردی و آخر وقتلرده آرتق سرعت ایله آباد اولماغه یوز قویمشدی. ایچنده چوخ گوزل عمارتلر یاپلمشدی. یای فصلنده (70,60) مینه قدر نفوس بو شهره جمع اولوردی چونکه شوشی‌نك آب هواسی خیلی صاف و سلامت اولماغه گوره ییلاق منزله‌سنده‌در قراباغك تاریخنه و سائر اوضاع و احوالنه دائر بر پارا معلومات ملا پناه واقفك ترجمهٔ حالی نقل ولنـقده سویلنه‌جکدر.

شوشی شهرینك آب‌هواسینك تاثیرندن و توپراقنك برکتندن بوراده چوخ ظرفا، ادبا و شعرا وجوده گلوبدر بیله‌که شوشی قلعه‌سی زاقافقازیه‌نك شیرازی منزله‌سنده اولوب ارباب ذوق و صفا اویماقی و اهل حال و صاحب دل یاتاقی حساب اولنور. شوشی اهلی خواه ارمنی‌سی و خواه مسلمانی همیشه عیش‌و عشرتده اولوب گونلرینی گزمکده، سیر و سیاحتده کیچوریردیلر و بورانك سازنده و خواننده‌لری ایمدیده مشهور جهاندر.

حیفا که (1905) منجی ایلده ارمنی – و مسلمان دعواسنده بو شهرك ارمنستان طرفی و 1906 منجی ایلده مسلمانستانك بعض حصه‌لری اوز اهالیسنك جاهلانه رفتاری و وحشیانه گرداری اوجندن یانوب زیرزبر اولدی. یوز ایلدن بری بابالاری انواع زحمت و مشقت چکوب کلی مخارج و مصارفلر توکوب آباد ایلدیکی وطنی بو گون اونك جنونلق مرضنه مبتلا اولمش اولادی بیله رحمسز و عقلسز ویران اولماقنه جانلارنی نثار ایلدیلر. یوز ایلدن بری ایکی مهربان قونشو کمال صداقت و مودتله بر یرده دولانوب بر هوا ایله نفس آلوب آسوده و مرفه‌الحال زندگانلق ایتمکاریندن گویا دلتنك و ناراضی اولوب بری بریارینك جاننه و مالنه یاغی اولماقلری غریبه بر حال و حیرت انگیز بر سردر.

بو حالده شوشی شهری اهالیدن دیمك اولور که بوش قالوبدر. آز چوخ واری و تواناسی اولانلر غیری بلاد و اولکه‌لره هجرت ایدوب هر بریسی بر نوعی گذران ایتمکده‌دیرلر، شهرده قالانلر آنجق السز – آیاقسز، اهل کسب و صنعت‌درکه اونلر گده معیشتی تردد و آلش ویریش اولمادیغنه گوره آرتق درجه‌ده چتینلك ایله کیچور.

ملا پناه «واقف» تخلص

آذربایجان ترکلرینك مشهور و مقتدر شاعری ملا پناه حساب اولنور که بزم ادبیاتمزك بانی‌سی و مؤسسی آدلانمقه اونك حقی واردر. ملا پناه اوز زماننده بر چوق علوم و فنونه واقف اولدیغی ایچون اوزینه «واقف» تخلص اتخاذ ایتمشدر.

معاصرلری اونك درین علمنی و ملالقنی مشاهده ایدوب حقنده دیمشدر: «هر اوخویان ملا پناه اولماز» و بو اصطلاح ایمدیده زاقافقاز ترکلری آراسنده بر مثل مشهوردر. ملی شاعرلریمزدن اونك کیمی ساده و آچیق لسانده و آنا دیلیمزك شوه‌سنده شعر و غزل یازان آز اولوبدر. معاصرلری اوکا نظیره یازماغه سعی و تلاش ایدوبلرسه‌ده اونك کیمی محسناتلو، گوزل و آچیق کلام سویلمکده عاجز قالوبلار.

واقف زیاده ذوق‌و صفا اهلی اولدیغی ایچون گوزل مدحنده خیلی مرغوب و نازیك شعرلر یازمشدرکه اونلارك جمله‌سی قلبدن نشئت ایدن حسیات‌درکه اوخویانلاره دخی سرایت ایدوب اونلاری شوق و هوسه گتوریر. ملا پناه آرتق فصیح و شیرین‌زبان و حاضر جواب بر وجود امش‌که هر قسم مطلبی اوز مقامنده مناسب حال سویلر ایمش. اونك هم عصری عاشق علی – قراجه داغی‌کلبیری ملا پناهی بو گونه تعریف ایدوبدر:

بو گوهر سوزلرك ای‌عالیجناب
فصاحتده بلاغتده سنك تك
بو عصرده شاعرلرك خانی‌سن
علمك معدنی‌سن گوهر کانی‌سن
عاشق اولدم بر قامت رعنایه
والله بالله سن دوشدیکك بلایه

تمام عاشقلرك سمعنه گلمش
اینانمه که روی زمینه گلمش
مدرسه برابرسن یعنی‌سن
ایشیدنلر سوزك دمینه گلمش
اونی سیودیم جانم دوشدی بلایه
آرتق، من فقیرك سرینه گلمش

علی چکر گیجه گوندوز آه‌زار   کسیلری مدارا گیتدی اختیار
واقف اولسون بومعنادن خبردار   مدینه کوینه سکینه گلمش *)

ملا پناهك اصلی قزاق محالندن بر روایته گوره (حسن‌سو) کندیندن و غیری بر روایته گوره (صلاحلو) قریه‌سندندر. آخرمنجی روایتك دوغری اولماقنه برپارا دلیل‌لر موجوددر. بیله که ملا پناهك نسلندن ایمدی‌ده صلاحلو قریه‌سنده واردر که «مهدی اوغلی» لقبیله مشهوردرلر چونکه ملا پناهك باباسی «مهدی اوغلی» آدلانوردی. و اونلر «ساری‌قامش» آدلانان یرده اولوردیلر. «ساری‌قامش» کیچمشده صلاحلو قریه‌سنك صفالو بر حصه‌سی ایدی. معلوم اوله که صلاحلو قریه‌سی ملا پناهك عصرنده اوزگه بر مکانده ایدی. اونك موقعی کور چاینك ساق طرفی ایدی و اوزیده چایه چوخ یاوق ایدی. مرور ایامیله یاز فصلنده مذکور چای داشدیقجه صلاحلو کندینی باسوب و قوم‌سال یرلری یوبوب و اوراده اولان دام داشلاری اوچوروب تلف ایدوب. اوکا بناء صلاحلو اهالیسی اولکی یورتلارینی ترك ایدوب کناره آچیقلقه چخوبلر و بو حالده باصفا یرده اوزلری ایچون گوزل تعمیرات تیکدیروب اوراده اولورلر.

ملا پناهك صلاحلو قریه‌سندن اولماقنه اوز یازدیغی شعرلر دخی شهادت ویریر: ابراهیم خان بر وقتی تفلیسه سفر ایدنده ملا پناهی دخی اوزیله آپاروب و اثنای راهده ملا پناه خاندن اذن آلوب اوز وطننی و قوم اقرباسنی زیارت ایتمك ایچون گلوبدر. و لکن بوراده برنچه گون اقامت ایتدگدن صکره اوز اهل عیالنك مفارقتنه تاب گتورمیوب مناسب حال بو فردلری دیوبدر:

وطن خوشدر دیو واقف منی چکدیك صلاحلویه
نه‌در اونده صلاحك کم چو یار جان فزا یوخدر
ازل باشدن شکر لبلر اولوردی «ساری قامشده» **)
گلوب سوردیم سراقین شمدی اونلردن صدا یوخدر.

*) سکینه عاشق علی‌نك آروادینك آدیدر. قراجه داغدن قراباغه گلنده عاشق علی اوز حرمنی دخی اوزیله گتورمشدی و ملا پناهك عورتی مدینه ایله سکینه گوروشوبدر. بو آخرکی فرد اوکا اشاره‌در.

**) ساری قامش - صلاحلو قریه‌سنده بر یردرکه اوراده آلانده قامش بتر.

هجرتك (1172) منجی ایلنده که تاریخ مسحیه‌نك (1759) سنه‌سنه مطابقدر گرجستان پادشاهی ایراقلی خانك وقتنده و قزاق محالنك وکیلی پناه آقانك زماننده بر پاره شورش و انقلابك وقوعنه گوره قزاق محالندن برنچه ایلات گرجستان حکومتنك ظلم و تعدیسندن تنگه گلوب قراباغ ولایتنه کوچوب گیدوبلر. مذکور ایلات بونلردر: قراچه‌لو، جینلو، صلاحلو، دمیرچی، حسنلو، قزل حاجیلو، قراقویونلو، آلپا اوت، صافی کرد، بوی احمدلو، کنکرلو، خلفه‌لو غیرلری بو کوچمك ایلات ایچنده «ایل دوندی» آدلانور. مذکور ایلاتك تمامیسی کوچمیوب اونلاردن بعض اویماقلار اوز وطنلرینده قالماغی غربت ولایته کوچمکه ترجیح ایدوبلر.

ملا پناه دخی اوز اوباسیله متفق قراباغه هجرت ایدوب جوانشیر محالنده ساکن اولور. معلوم اولا قزاقدن کوچن اوبالرك چوخیسی جوانشیر محالنده ترتر باساری اوزلری ایچون محل اقامت انتخاب ایدوبلر. ملا پناه برنچه وقت تازه وطننده قالوب اورادن شوشی شهرینه عازم اولور. اوّل وقتلرده ملا پناهك معاشی چوخ تنك کیچرمش. بو باره‌ده هزل طریقیله مناسب حال بو شعرلری یازوبدرکه اونك پریشان حالنی و شکسته خاطرینی عینیله بیان ایدیر:

بایرام اولدی هیچ بیلمرم نیلیم   بزم ایوده دولو چوالده یوخدر
دوگیله باغ هامو چوخدن‌تو کنمش   ات هیچ اله دوشمز موتالده یوخدر
اللهه بز ایمیشیك ناشکر بنده   بر سوز دیسه‌م دخی قویمازلر کنده
خلق یاتوبدر نوقله، شکره، قنده   بزم ایوده آختا زوغالدا یوخدر
بزم بو دنیاده نه مالمز وار   نه‌ده ایوده صاحب جمالمز وار
واقف اوگونمه که کمالمز وار   اللهه شکر که کمالده یوخدر

ملا پناه زیاده ماده‌لو، علملو و زیرك بر آدم اولدیغنه گوره البته همیشه ذلت و عسرت ایله گذران ایتمیه‌جك ایدی، اونك آغر گونلری و کاسبلغی تزلك ایله خیره و خوش گونه مبدل اولدی. قلعه شهرینه وارد اولاندن صکره ملا پناه بعض روایته گوره ایمدیکی ساعتلو محله‌سنده تعلیم اطفال ایچین بر مکتب آچور. شوشی شهرینده اوّل کشاد اولان ملا پناهك مکتبی اولوبدر. بوراده ملا پناه اوشاقلره درس دیمکه مشغول اولوب یواش-یواش تازه بنا

اولمش شهرده اوزینه دوست و آشنا جمع ایلیور. اوز فطرت و قابلیتی سایه‌سنده آزوقتده شهرت و حرمت کسب ایدوب قراباغك اعیان واشرافی آراسنده معتبر و لیاقتلو آدملردن بریسی حساب اولونور. ابراهیم خانك مقربلرندن بر نفری اونك یاخون دوستی ایمش و خانك سراینده اولان احوالاتدن هردم ملا پناهه سویلرمش. ملا پناه آرتق هوس و دقتیله همان احوالاته و خاندن صادر اولان حکم و امرلره قولاق آسرمش. بر دفعه خانك بر شکایتچی‌یه ایتدیکی زیاده بی‌مضمون و کولنج بنا گذارلقنی ملا پناه ایشیدوب اوز خیالیندەن کیچوربر که من تیزلك ایله گرکدر خانه مدبرو مصلحتچی اولام. و فی‌الحقیقه چوخ چکمیر که ملا پناهك تعریف و توصیفی خانك قوللوقنه چاتوب اونی حضورینه دعوت ایلیور و خان ملانك علم و کماله و آداب اخلاقنه دقت یتورندنصکره اونی بگنوب «ایشیك آغاسی» منصبنی اوکا ویریر و صکره‌لردن ملا پناهك کمالنك درجه‌سنی و صاحب عقل و تدبیر اولماسنی آکلیوب اونی اوزینه اولمنجی مدبر ایلور. بیله که خانك جمیع ایشلرینه اونك دخل و تصرفی اولور.

ملا پناهك قراباغه ابراهیم خانك قاپوسنه دوشمکنه اوزگه بر روایتده بودر که ملا پناه داش صلاحلوده مشهور شفیع افندیدن علم تحصیل ایدیرایمش، داش صلاحلوده ملادن بر خطا اوز ویرمکه گوره اوراده آرتق قالابیلمیوب گیدور یایلاغه، چون او وقتی یای موسمی ایمش، شفیع افندی ملا پناهك داغه گیتمکندن خبردار اولوب اظهار تأسف ایدور که حیفا که ملا پناه علمنی تمام ایلمدی و اوز آروادینه دیور که سن آخرده ایشیدرسن که ملا پناه بیوك بر شخص اولاجقدر، چونکه او چوخ زیرك ماده‌لو و جوهرلو آدمدر.

ایل داغدن ینده ملا پناه وطننه قایتمایوب گنجه طرفه عازم اولور و اوراده شاه عباس مسجدینك جنبنده‌کی هجره‌لرك بریسینده اوزینه سیغناجق تاپوب گنه باشلیور تحصیل علمه مشغول اولماغی. بوحینده قزاق محالندن بر قارینك اوغلی جواد خانك امریله گنجه‌ده دوستاق ایمش. آرواد مسجده گلور که خانه عریضه یازدوروب ویرسون تا که خان اونك اوغلی‌نی آزاد ایلسون. ملا پناه قارینك عریضه‌سنی یازوب ویریر و اوکا برك تپشوریر که خان سوروشسه دیمه‌سون که عریضه‌نی کیم یازوبدر؛ قارینك عریضه‌سی جوادخانه

زیاده خوش گلور و اوندن سوروشور که بونی کیم یازوبدر. قاری اولجه جواب ویرمیور، اما خان تأکید ایدندن‌صوکره ملا پناهی نشان ویرور. خان ملا پناهی حضورینه چاغروب اوندن سوروشور که بو عریضه‌نی سن‌می یازوبسن؟ ملا جواب ویریر که — بلی من یازمشم. خان اوکا تاپشرور که بوندن صکره مکا هرنه عریضه یازیلسه تمامنی سن یاز و هر برینه بر قزل قلم‌حقی آل. و ملا پناه بو سیاق ایدیرمش. بر نجه وقتدن صکره ابراهیم خان گنجه‌یه جواد خانك ملاقاتنه گلوب ایمش. بوراده ابراهیم خان جواد خاندن بر قابل میرزا تمنا ایدیر. جواد خان ملا پناهك علم و مهارتنی اوکا تعریف ایدوب اوز قوناتنه میرزا ویرور و اوکا تاپشرور که اوندن مرحمت نظرنی کسمه‌سون. ابراهیم خان خوشحاللق ایله اونی قبول ایدوب اوزیله قراباغه آپاریر. اوراده اونی اوزینه اك مقرب شخصلردن بریسی ایدیر.

اما بزم آکلادیقمزه گوره‌اولکی روایت گرکدر آرتق صحیح اولسون و احمدبك جوانشیر *) دەخی ملاپناهك باره‌سنده روس دیلنده یازدیغی بر فقره اوکا شهادت ویرور که ملاپناه اوز ایلاتی ایله اون‌سکزمنجی‌عصرك‌اوا خرنده قزاق محالندن کوچوب قراباغه گلمشدی. اول دفعه‌لرده ملانك آرتق عسرت ایله گذران ایتمکنی احمدبك‌ده تصدیق ایدوب صکره‌لردن اونك اوز علم و معرفتی سببندن خانه مقرب اولماسنی گوستریر.

1209 سنهٔ هجریه‌ده میلادك 1796 مجی ییلنه مطابقدر آغامحمدشاه عساکر عظیم و لشکر کثیر گوتوروب قراباغی و تفلیسی و ایروان و گنجه و طالش ولایتلرینی تسخیر ایتمك ایچون رأیت عزیمت افراشته ایدوب آذربایجانه وارد اولدی. اونك مشهور سرکرده‌سی شاهسون علی قلی خانی بر پاره سائر خانلر ایله ایروان قلعه‌سنی تسخیر ایتمك ایچون تعیین و مقرر بیوروب اوزی دەخی ایران قوشونین تماماً گوتوروب جمعیت فراوان و عساکر بی‌پایان ایله شوشی قلعه‌سین تسخیر ایتمکه و ابراهیم خانه تنبیه ایتمکه ارسدن کیچوب قراباغه وارد اولدی و قلعه‌نك اون ایکی منزللگنده اوردوسیله دوشوب آرامیاب اولدی. معلوم اوله که اولوقتده تفلیس

*) احمد بك جوانشیر زاده معلوماتلو ادیبلرمزدن بریسی حساب اولونور. اون‌سنه بوندن اقدم وفات ایدوبدر. اونك باباسی محمد بگك امریله ملاپناه قتله یتوبدر. احمد بگك باره‌سینده گله جکده دانیشیلاجقدر.

والیسی ایراقلی خان و ایران حاکمی محمد خان و طالش حاکمی میرمصطفی خان ابراهیم خانیله آند ایچوب سوزبر اولمشدیلر که، هیچ وقت آقا محمد شاهك اطاعتنی قبول ایتمیوب بربریله متفق و هم رأی اولسونلر. بو عهده گوره قراباغك ایلات جماعتندن خان بر پارەسنه اذن ویرمشدی. بعضلری تفلیس سمتنه و بعضلری ایروان سمتنه گیتمشدیلر و باقی ایلاتك که اکثری دفترده و سیاهیده قوشون جملەسندن ایدیلر، قراباغك داغلارینده و قلعەنك ایچنده ساکن اولوب چوخ سواره و پیاده بیوك و کوچك توپلر ایله آمادۀ جنك اولوب، قلعه دارلق اسبابنه مشغول وار ایدیلر. اوتوز اوچ گون آقا محمد شاه قلعەنك حوالیسنده اگلندی و او قدر سپاه عظیمیله قادر اولا بیلمدی که قلعەنك اوچ دورت ویرستلکده اولان شوشی چاینك کنارینه یاووقلاشا بیلسونلر.

قراباغك آتلو و پیاده قوشونی، ایلات و دهات اهللری و محال دیزاق وورنده و خاچین تلیکلری درەلرده، میشەرده و گذرگاهلرده غارت و تسلط اللرین قزل باش قوشوننه آچوب هرگون اونلره ضررلر یتوروب و کسیبلر گتوروب مزاحم اولوردیلر. مرحوم میرزه جمال وزیر قراباغی یازیر که، اول وقتده من هم اوزوم ابراهیم خانك حضورینده ایدیم و هرگون صادر اولان واقعاتی و قایع و احوالاتی گوریردیم و قراباغ اهلی مسلمان و ارمنی کلی قوشونیله خانك حضورینده جنکه آماده دورمشدیلر. برگون اقا محمد شاه خانی قورخوتمق وخوفه سالمق ایچین بو فردی مناسب مقام بیلوب دیوان قصاید سیدمحمد «شیرازی» تخلصدن ابراهیم خانه یازوب گوندردی:

زمنجنیق فلك سنك فتنەمی بارد
توابلهانه گرفتی میان شیشه قرار.

بو کاغذ خانه یتیشن کیمی ویردی اوز ندیم حضرتی و مشیر مملکتی آخوند ملاپناه واقف تخلصه. آخوند مطالعه ایدوب فی‌الفور همان مکتوبك دالنه بو فردی اوزی انشا ایدوب خانه ویردی اوده گیری یوللاری، همان فرد بودر:

گرنگهدار من آنست که من میدانم
شیشەرا دربغل سنك نگه میدادر.

ایله که آقا محمد شاه بو کلامی او خودی، آتش غضبی جوشه گلوب امر ایلدیکه قلعەنی گله باران ایدوب صاعقەبار و آتش گردار توپلره

اودقویدیلر، اما نەخان و نه اونك اعیان و انصاری ودلاور قوشون سرکردەلری اصلا قورخمیوب، بو گونه تهدیداتی نظره آلمادیلر. و گیجه گوندوزلر قراباغك آتلو وپیاده قوشونی فوج—فوج یوللری کسوب آغامحمدشاهك اوردوسنه گلن آزوقه کاروانتی و اوردودن کناره چخان قوشون اهلنی و اولاغنی دوتوب اولدوروب اسیر و غارت ایدوب، خانك حضورینه گتوردیلر. نچه دفعه آقا محمد شاه اوز کلی قوشونیله هجوم ایتدیکه قلعەنی تسخیر ایلسون اما ابراهیم خانك رشید و قوچاق سواره و پیاده عساکری و دلیر اولان سرکردەلری اونك مقابلنه چخوب مردانه دعوا ایدوب اونی مأیوس و مغلوب گیری قایتاردیلر. آخرده آقا محمد شاهك ألی بوچه چخوب گورجستان سمتنه یوز قویدی. (چلەبورد) محالنك ملکی ـ ملك جنون و گنجه خانی جواد خان آقا محمد شاهی قراباغدن سلامت چخاروب تفلیس سمتنه والی اوستنه آپارمغه بلدلیك و دلیل‌لیك ایتدیلر. ـ آقا محمد شاه تفلیس شهرینی فتح و غارت ایدندن صکره مغان صحراسنه قایتدی، بو قصدیله که قیش‌فصلنی اوراده کیچوروب بهاردن گنه شوشی قلعەسنك اوستە گلسون. اما قیشك آخرلرنده شاهه ایراندان خبر گلدیکه شیراز و کرمان ولایتلرنده انقلاب دوشوبدر لطف علی‌خان زند ـ شاهه‌یاغی اولوب اول ولایتلره تصلط تاپوبدر. بو خبری ایشتجك آقامحمد شاه قلعه اوسته گلمکی موقوف ایدوب ایران سمتنه متوجه اولدی.

بو حالده روسیه سرداری جنرال زوبوف یقاتیرینانك امریله گورجستان پادشاهی ایراقلی‌نك استمدادینه دربند شهرینه یتشدی و قلعەنی مسخر قیلوب سالیانه گلدی و اورادن شماخی حوالیسی‌نك قربنده اوردوسیله بر گوزل صحراده اگلشمشدی. ابراهیم خان اوز اوغلی ابولفتح خانی قراباغك نچه شایسته بكزاده لری ایله جنس آتلار و مرغوب تحفه و هدیەلر ایله زوبوفك حضورینه گوندروب کمال رضا و رغبت ایله و اوز خواهشیله روسیه دولتنه دیل ویروب اظهار اطاعت قیلدی. و خلوص تمامیله بر عریضه ملاپناهه یازدروب ایمپراطوریچه یقاتیرینایه گوندردی.

جنرال زوبوف ابوالفتح‌خانه و اونیك ایله گیدن بگزادەلره و سائر ایلچیلره آرتق حرمت و عزت گوستروب خانك عریضەسنی مرسول اولونمش معتمد ایله اوز ایشیك آقاسنه قوشوب روسیه ایمپراطوریچەنك قوللوقنه گوندردی.

و ابراهیم‌خانه یاخشی و لیاقتلو تحفه‌لر گوندردی و اونلرڭ جمله‌سندن مرصع جواهرلو عصا خانڭ مشیری ملا پناه واقفه ترسیل ایلدی.

هجرتڭ 1210 منجی سنه‌سنده که تاریخ مسیحیه‌نڭ (1797) منجی ایلنه مطابقدر؛ آقا محمد شاه ایکینجی دفعه بهار موسمی اولانده سپاه‌بسیار و عساکر بی‌شمار ایله قراباغه شوشی قلعه‌سنڭ اوسته گلمکه عازم اولدی و ابراهیم‌خانڭ روس ایمپراطورینه اطاعت گوسترمکنی ایشتمشدی.

او گا گوره خانه اونڭ عداوت و کدورتی حددن زیاده ایدی. چون او وقتی قراباغ ولایتنه آفت سماوی وارضی یوز ویرمشدی و بویوك آجلق و قحطلك حصوله گلمشدی و نجه که بو آجلقڭ باره‌سنده قراباغڭ مشهور مورخی میرزه جمال یازیر: بوغدانڭ بر چتورتی (یعنی سکز پوتی) یوز مناته، آرپا و دارونڭ چتورتی 60 مناته چتینلك ایله تاپولوردی و خلق آت، ایشك و قاطر اتی ییوردیلر. اونلرڭ البته دعوا و دوگوش ایتمکه قوت و توانالری یوخ ایدی و هره بر طرفه داغلمشدی، چوخ آدملر آجلقدن هلاك اولوردیلر. ابراهیم‌خان گوردیکه آقا محمد شاهڭ هجوم و حرکتنه و مقابله ایتمك غیر ممکندر، او گا گوره لابد اوز ایوینی و اطفال عیالنی، و جان‌نثار اولان ملازملرینی و برپاره معروف و خواصلری اوزیله گوتوروب داغستانڭ جار و تالا ولایتنه عازم اولدی و اوراده بلکانده عمه‌خانڭ ایوینده ساکن اولدی. و بو طرفدن آقا محمد شاه داعواسز و شواسز قلعه شهرینه وارد اولوب ابراهیم‌خانڭ بیوك اوغلی جنرال مایور محمد حسن آقانڭ عمارتنده اگلشدی و بوحینده چوخ آدملری قتله یتوردوب ملا پناهی زندانه سالدیردی، بو قصد ایله که اونڭ حقنده بیوك سیاست ایلسون چونکه اونڭ ابراهیم‌خانه مقرب اولماقنی ایشتمشدی و قدیمدن اونگله عداوتی وار ایدی.

میرزه‌جمال قلعه‌بیکی اوز تاریخنده ملا پناهڭ اولمك احوالاتنی بو سیاق یازیر: «ملا پناه بر صاحب کمال و مدبر تجربه‌کار و خوش گفتار بر آدم ایدی. و اوزی دخی ابراهیم‌خانڭ وزیری و چوخ معتمدی‌ایدی که امور حکومتده ملا پناه آخوندڭ تدبیری و مشاوره‌سیله رفتار ایدردی و خان دخی قلباً او گا اینانوب اعتماد ایتمشدی بیله که اولادیندن آرتق اونڭ خاطرینی منظور دوتاردی و او گا چوخ حرمتلر ایدوب اختیار کلی ویرمشدی.

خان داغستانه و جار بلکانه گیدن وقتده ملا پناه بر روایتله مغانلی جمیل آقانڭ اتفاقیله که تلکه مغانلی هم اصلا قدیم قزاق ایلندندرلر، ایکیسی تفلیس جانبنه گیتمشدیلر و اورادن قراباغه معاودت ایدن زمانده ویا اینکه بر روایته گوره آقا محمد شاهڭ قورخوسندن قراباغدن قاچوب خانڭ دالسنجه او طرفه عزم ایتدیگی حالده گنجه داغلارنڭ حوالیسنده گنجه حاکمی جواد خان اونی اوزینه عمده و بیوك سوقات بیلوب دوتوب اوز اتفاقیله آقا محمد شاهڭ حضورینه گوتورمشدی چونکه شاه اونڭ قتلنه شوقمند ایدی. ایله که ملا پناهی دستگیر ایدوب آقا محمد شاهڭ حضورینه گتوردیلر،

آقشام اولماقنه گوره شاه بیوردیکه اونی محکم ساخلاسونلر که صبح آچیلانده اونی عظیم سیاستله قتله یتوره‌جگم. ازقضا ایش بیله گتوردیکه همان گیجه شاهڭ اوزی قتله یتشدی و ملا پناه سلامت قالدی.

چون ملا پناه غروبه بر ویا ایکی ساعت قالمش الی باغلو محمد حسن آقانڭ عمارتنڭ قاپوسنه گتوردیلر که شاه اوراده منزل ایتمشدی. محمد حسین خان قاجار سرکشك باشی که شاهه چوخ مقربلردن ایدی، آخوندی قاپوده الی باغلو گوروب سوروشدی که بو کیمدر؟ جوابنده دیدیلر: بو همان ملا پناه‌در که ایشیدوبسکز.

و هماندم آغزینی فحش ولا طایلاته آچوب ملا پناهه چوخ یمان فحشلر و عتاب خطابلر ایلدی. آخوند بیچاره عرض ایلدیکه ای خان عظیم‌الشان سیز بیوك شخص‌سکز و پادشاه ایرانڭ معتمدی و مقرب حضوریسیکیز، لایق دگل که سز دستگیر و گنه‌کار و مقید و گرفتار و بیچاره‌در مانده‌لره یمان کلمه‌لر و فحش و هذیان سوزلر بیوره‌سکز. سزڭ رتبه و مراتبکزه شایسته بودر که اطوار و اخلاق حسنه و گفتار و رفتار نجیبانه سیزدن ظهور ایلسین و بوگونه درمانده، اسیر و خایف اولان عاجزلره سیز گرەك دلدارلق ویروب الطاف و مرحمت و عفو و عطایه امیدوار قیله‌سکز نه اینکه شاهڭ غضبندن مقدم سیز غضبناك اولوب دل آزارلق ایده‌سکز. محمد حسین خان بو گونه گلماتدن اصلا متأثر اولمیوب گنه فحش وهدیانتی زیاده‌لندیردی. ملا پناه «هر که‌دست ازجان بشوید هرچه دردل دارد ـ بگوید» مضمونتجه دخی تاب گتورمیوب همان بی‌ادب خانڭ جوابنی زیاده فحش‌کارلق و درشت گفتارلق

ایله ویروب دیدی: ای خان نانجیب قضای سبحانی و دور زمانی و مقدمهٔ فردانی‌سن نه بیلورسن. بلکه صباح شاه مکا انعام و خلعتده ویروب خوشحال و آزاد ایده‌جکدر ویا فلك کجرفتار و تقدیر پروردگار بر غیر طریقیله یول گیده‌جکدر. شب آبستن است تاچه‌زآیدسحر ـ اگر دوستاقم ـ دوستاق شاهم، سن نه‌چیسن که بکا بر ذره‌جه آسیب یتوره‌سن همین بو گونه گفتار و رفتار سنك محض نانجیب و ناقابللقکه نشانه‌در. حق تعالی کریم و رحیمدر. ترکلر مثلی‌در «میخی مسمار ایلین خالق‌وار» بیله روایت اولونور که همان گجه، که ملا پناه دوستاقخانه‌ده محبوس ایدی و صباحی گونی کرەك اوکا بیوك تنبیه و بازخواست اولونه ایدی، آقا محمد شاهی ایکی نفر پیش خدمتلری صفر علی بك و عباس بك قتله یتوردیلر. ملا پناه صباحه کیمی یاتمیوب باشلادی آقا محمد شاهك دنیاده نجه مدت عمر سورمکنی و نه وقتی فوت ایتمکنی حسابلیوب جستجو ایلمکه، بوکا گوره رمل آتوب قسم قسم صفرلر یازوب اونلاری ساقدن صوله و صولدن ساقه کیچروب چوخ دقتله حسابه باخانده اوکا یقین اولدیکه شاه گرکدر همان گیجه قتل اولنوب برده صبح طلوعنی و گونك شفقنی گورمکه اونك مجالی اولماسون. اورگی تسکینلك تاپوب زندان بیوگندن سوروشدی که شهرده تازه بر احوال و شورش یوخدرکه، او جواب ویردیکه برشئی بیلمیر. ملا پناهك گوزنه یوخو گیتمیوب صبح تیزدن گنه زندانباندن استفسار ایتدی که شهردن نه خبر وار؟ شورش و انقلاب آثاری مشاهده اولونمیرکه؟ زندان بیوگی بو دفعه‌ده ملا پناهك اورگی ساکت ایده بیلمیوب جواب ویردیکه او بر خبر ایشتمیوبدر. اما چوخ چکمه‌دیکه آقا محمد شاهك قتله یتشمك خبری شهره داغلدی. بیوك شورش و غوغا عمله گلدی. قزلباش خانلارینك هر بریسی سراسیمه و پریشان اوز توابعلری ایله اللرینه گلنی گوتوروب فوج‌ـفوج یوله دوشوب قاچماغه شروع ایلدیلر و شهر خلقینك بعضلری شاه اولان عمارته توکولوب غارت ایتمکه باشلادیلر، آقا محمد شاهك باشنی که بدندن جدا ایتمشدیلر بی حرمت ایدوب تپکلر آلتنه سالمشدیلر. تمامی دوستاقخانه اهلنی آزاد ایتدیلر، ملا پناه دخی سلامت زنداندن چخدی «میخی مسمار ایلین تاگری» اونك دادینه یتشدی و چوخلارینی آقا محمد شاهك غضبندن خلاص ایلدی.

شاهك بوسیاق مقتول اولماغی ملا پناهه زیاده تأثیر ایدوب آشاغه‌ده که اشعاری ملا ولی ودادی تخلصه که اوده اهل طبع و اونکله بر ایللی ایدی یازوب گوندردی.

ای و دادی گردش دوران کج رفتاره باخ
روزگاره قیل تماشا کاره باخ کرداره باخ!
اهل ظلمی نجه برباد ایلدی بر لحظه‌ده
حکم عادل پادشاه قادر قهاره باخ!
صبح سوندی شب که خلقه قبله ایدی بر چراغ
گیجه‌کی اقبالی گور گوندوزده‌کی ادباره باخ!
تاج‌زردن تاکه آیریلدی دماغ پرغرور
پایمال اولدی تپکرلرده سر سرداره باخ
بن فقیره امر قیلمشدی سیاست ایتمکه
قورتاران مظلومی ظالمدن اودم غفاره باخ!
عبرت ایت آقا محمد شاهدن ای کمتر گدا
تا حیاتیك وارکن نه شاهه نه خونکاره باخ!
باش گوتور بو اهل دنیادن آیاغ دوتدقجه قاچ
نه قیزه نه اوغوله نه آشنا نه یاره باخ!
واقفا گوزیوم جهانك باخمه خوب و زشتنه
یوز چوور آل‌عبایه احمد مختاره باخ!

آقا محمد شاهك بوگونه حکم عادل پادشاه قادر قهارك غضبنه گرفتار اولوب غفلتا اولمکی بارەسنده میرزا جمال بك قلعه بکی اوز تاریخنده بو شعری یازوبدر:

«آری بونوع عادت ایدوبدر بو روزکار
هرگز جلال شوکتنه یوخدر اعتبار!
ناکام حسرتیله گلنلر گیدوب تمام
سلطان و خان و میرو گدا شاه شهریار!
دلشاد اولمقه هانی فرصت زمانه‌ده
بش گون مراد ایله کیچه حاشا بوکجمدار!؟

هر چند ملا پناه آقامحمد شاهك الندن خلاص اولدی، اما محمدبككك الندە گرفتار و مقتول اولدی. محمدبك دخی ابراهیم خانك قارداشی مهرعلی بككك اوغلی ایدی كه رشادت و شجاعتدە مشهور بر خوش صورت و هنرمند جوان ایدی كه هامو خلایق اونی سایوب حرمت ایدردیلر. آقامحمد شاه مقتول اولاندن صوگره محمدبك اونك تمامی نقد جنسنه صاحب و متصرف اولوب و قراباغ اهلنی باشنه جمع ایدوب بر مدت ابراهیم خان بلكاندن مراجعت ایدنه كیمی حكمرانلق ایلدی. محمدبك ملا پناهی اولدورتمكنه برنچه سببلر گوستریرلر، از آنجمله بریسی بودر كه ملا پناه ابراهیم خانك یاننده صاحب اختیار و مدبركار بر شخص ایدی. اولوقت محمدبك اوگا چوخ حرمت ایدردی كه اونك وساطتی و تدبیراتی سببنه ابراهیم خانه یاخون اوله و بر پاره مطلبلری و مرادی وار ایدی، خواهش ایدیردی كه ملانك تدبیری ایله خاندن او مطلبلر حاصل اوله، اما محمدبككك دشمنی چوخ ایدی، تمام عمو زادەلری و ابراهیم خانك اقربالری و مقربلری اوگا حاسد و معاند ایدیلر و اولر مانع اولاردیلر كه مبادا خان محمدبكی اوزینه مقرب ایده و همه وقت اونك پسلكنی خانه سویلەردیلر و محمدبك بو بارەده ملا پناهدن بدگمان اولمشدی.

بر سبب دخی، بونی گوستریرلر كه، ملا پناهك قزخانم آدینده بر جمیله عورتی واریدی كه محمدبك اونك حسن و جمالینك تعریفنی ایشیدوب اوگا محبت و علاقه باغلامشدی. عورت جاهله و جوان، آخوند قوجه و پیران ایدی و بوندن علاوه محمد بكیك رشادت و شجاعتی، خوش اندام و كمال و فراستی و پادشاه خزینەسی الندە اولماغی عورتی دخیده زیاده علاقەلندیرمشدی. و او محمدبكه دیمشدیكه نقدر كه ملا پناه حال حیاتدەدر من شرعاً سكا گیده بیلمرم و بو سببه محمد بك ملانك قتلنه حریص ایدی و بر سببده بو ایدی كه بر پاره بدخواهلر اوزلرینك صلاحی ایچون محمدبكی تحریك ایتمشدیلر كه ملا پناهی اولدیرتسون، تا كه اونلار محمد بكك حضورنده صاحبكار و نفع‌بردار اولسونلار غرض هر حالیله اولمش اسەده قینی بودر كه محمد بكك امریله ملا پناهی اوغلی علی آقا ایله و بر قوله گوره قاسم بك ایله «جبدیر دوزی» آدلانان یرده كه شوشی شهرینك

گون چخان سمتنده بر صفالو یردر هلاكته یتوروبلر. بیله روایت اولونور كه چون ملا پناهی اوغلی علی آقا ایله قتلگاهه گوز باغلو آپاروردیلر و قتلگاه خزینه قایەسی حساب اولونوردی كه زیاده دهشتلو اوجا وسیلدیرم بر قایادر كه اوردان مقصرلری خانك حكمیله آتارلارمش. اثنای راهده ملا پناه اونی قتلگاهه آپاردیقلارین آگلیوب گیتمكه طاقتی اولمیور و بلا اختیار یره یخلوب توقع ایدیر كه اولجه اونی قتله یتورسونلر كه اوغلینك اولمگنی گورمەسون. بوراده اونلرك هر ایكیسنی قتله یتوریرلر. همان یرده ملانی دفن ایدوب قبرنك اوسته بر كنبد تیكدیروبلر كه «ملا پناه كنبدی» ایله مشهوردر. اما بو حالده همان كنبد اوچوب داغیلوبدر. اونی تازەلیوب قاعدەیه سالماق قراباغ شعرا و ادباسینك مهم وظیفەلرندن حساب اولونور. ملا پناه قتل اولونوبدر همان سالده كه آقا محمد شاهك مقتول اولوناسی واقع اولوبدر 1210 نجی تاریخ هجریەده كه میلادك 1797 نجی ایلنه مطابقدر قتله یتوشن زمانی تخمیناً 80 سننده ایمش.

ملا پناه واقفك آثار اشعارینه گلدكده كمال تأسفله بونی دیه بیلوریك كه اولر الان ندرتاً تاپلمقدەدرلر و آذربایجان تركلرینك چوخیسی اونلاردن بیخبردرلر.

هجرتك 1244 نجی سنەسنده كه، میلادك 1828 نجی سنەسنه مطابقدر میرزا یوسف قراباغی مشهور میرزا جنك مدداوفك الحاح و توقعنه گوره بر مجموعه ترتیب ایلدی. همان كتابچه «مجموعهٔ واقف» آدلانوبدر كه اونك دیباچەسنده مختصراً واقفك ترجمهٔ احوالی ذكر اولونوب و اونك شعارندن و كلامیندن عمدەلری اوّل معشرات و مخمسات و اوندن صكره غزلیات و مربعات یازیلوبدر. همان مجموعه (1272 / 1856) سنەده تمیرخان شوراده طبع اولونوبدر كه، ایندی چوخ چتینلك ایله تاپولور. و بوندن علاوه بر مجموعه دەخی و «آدولف بیرژه» نك (Адольоф Берже) سعی و همتیله ترتیب اولنوب (1867) سنەده «لیپسیغ» (Лейпциг) شهرنده چاپ اولنوبدر. اگرچه بو مجموعه «آذربایجان شعراسینك آثاری و اشعاری» آدلانور، اما اوگا آنجق ملا پناه واقفك، قاسم بك ذاكرك و بر پاره قراباغ شاعرلرینك كلامی داخل اولوبدر، بیله كه قراباغ شعراسینك آثاری تسمیه اولونسەیدی،

دخیده حق و صواب اولاردی و جناب بیرژه‌نك مجموعه‌سینی ترتیب ایدن زاقافقاز مفتی‌سی حسین افندی غائبوف اولوبدر که، اولجنابك شعر و ادبیاته آرتق میل و هوسی وارایدی. بو مجموعه دخی الان چوخ آز تاپولور.

بوندان علاوه ملا پناه واقفك دیوان اشعاری سابقده «تازه حیات» روزنامه‌سینك و بعد «صدای حق»ك مدیری مرحوم هاشم‌بك وزیراوفك سعی واهتمامی ایله 1326 منجی سنه‌ده که تاریخ مسیحیه‌نك 1908 منجی ایلنه مطابقدر، بادکوبه‌ده چاپ اولونوب «تازه حیات»ك مشتریلرینه هدیه اولارق پایلانوبدر. مشتری اولمیانلار ایچون نسخه‌سی بر مناتدن ساتیلمقده‌در. واقفك اشعار نفیسه‌سی وزیراوف جنابلری ترتیب قیلدیغی مجموعه‌ده و قرار اوزره مطبوعدر:

معشرات، ترجیع بند، معشرات مستزاد، مخمسات، مخمسات مستزاد، غزلیات و مربعات مجموعه‌نك باشنده هاشم‌بك وزیراوف ملاپناهك ترجمهٔ حالنه دائر بر پاره معلومات ویروبدر. ولیکن بو مجموعه‌یه گنه‌ده ملاپناه واقفك بعض اشعار و کلاملری داخل اولمیوبدر. هر حالده هاشم بکك بو زحمتی شایان تحسین و تبریك بر اثردر که اونده مشهور شاعرمزك اثری جمع اولوبدر.

ایشیتدیگمزه گوره بو کتاب ساتیلوب قورتاروبدر. اونك ایکنجی دفعه طبع و اوجوز قیمته انتشار اولونماسی مامولدر.

واقفك اشعار و کلامندن بر نچه‌سنی نمونه ایچون بوراده یازمقدن ایره‌لو بو مقدمه‌نی ذکر ایلمگی لازم بیلدیك ملا پناه ملی شاعر اولدیغنه بناء اونك شعر و غزلیاتی بزیم آذربایجان ترکلرینه زیاده خوش گلیر و هرنه اونك قلمندن ظهوره گلوبسه خواه مخمسات و خواه مربعات و خواه غزلیات تمامیسی اورکدن و حقیقی حیاتدن نشئت ایدن اثرلردر که یوخاریده ذکر اولوندی. بو قسم أثرلردن ماسوا ملا پناهك بر چوق اشعار و ادبیاتی دخی واردر که اونلرده اوز معاصرلرینك آیین و عاداتی، آداب و اخلاقی و دولانمالاری آرتق مهارت ایله رشتهٔ نظمه چکیلوبدر، بیله که اونلار گله‌جك نسل ایچون بیوك بر یادگار مقامنده‌در. هرگاه واقف ایله ودادینك بربرینه یازدیقلری کاغذاری محترم اوقوجیلریمز مطالعه بیورسه‌لر سوزیمزی تصدیق ایدرلر. نمونه ایچون اونلاردن بر نچه‌سنی بوراده گوستریریك:

ملا ولی ودادی تخلص هزل و لطیفه یولیله اوز دوستی واقفه یازیر که واقف‌سن‌نه تیز صنملردن اوصانوبسن که اونلرك برینی بر اینگه قیمت ایلیورسن و بر آز وقت مرور ایدندنصکرا اونلرك برینی بر کیچی‌یه‌ده ساتاجقسن وحتی مشتری ناز ایله‌سه اوگا منتده ایده‌جکسن. صوگرادن یازیر که واقف سنك «اینك دولاشوبدر» دوشوبسن آرایه و سنی ننامقده روا دگل، چونکه زمانه دگشیریلوبدراوغول آتایه باخمز، قیز آنایه. مهلت ویر بر عورتده من آلارام اورکن چاتی توخماق ایچون یعنی سنك کیمی منده صنملرك قدر و قیمتی اوجوز دوتارام.

واقف ده‌خی لطیفه سیاقده ودادینك جوابنده خان قوللوغنده اولماغنه دائر بو شعرلری یازیر:

ای ودادی گنه‌خان قوللوقنده قایم اولوب نه قیامت ایلرسن

یمان گوزدن الله اوزی ساخلاسون
اخلاصیله کیشی خدمت ایلرسن
بیله دورسان او قاپوده قیش و یاز
یتوشورسن بر چورگه سرافراز
بو دوغرو یولگدن اگیلسه‌ك بر آز
یقین بیل که چوخ خیانت ایلرسن
بزم حرملردر قران اوخویان
اوستندن باشندن عنبر قوخویان
اولار دگل اورکن چاتی توخویان
گمیك ایشین کیمه نسبت ایلرسن
دلو‌ـ‌دلو قوجالوسن بابالق
ایندی بیله سال گورکیکه ...مالیق
پس عورتك پیشه‌سیدر چول آلق
یخشیاره اونی نسبت ایلرسن
قاپودا ازادار اوزون گیه‌نی
ساباقدور تاووقه یرمه ده‌نی

عورت دوگه دوگه اولدیرر سنی
نه بیله یاتیرسن غفلت ایلرسن

سیزده که بر عورت قورار بر پالاز
بوشالوب اولانده اربشی ناساز
چاغریرچاخدریر هر یرینه پاز
بونی آگا بر معرفت المرسن

خوش حالینا سنڭ اوزون دیرناقلو
بالدیری چرمکلو یالین آیاغلو
یورغانی، یاسدوقی توزلو توپراقلو
همدمیله هردم صحبت ایلرسن!

اللرین یوزلرین یودوقلاری یوخ
باشلارینده دوغری دیدیکلری یوخ
حاضر چوباندیلار دودگلری یوخ
اونلر ایله نجه الفت ایلرسن

گونڭ قولاغی تا اوردن یاتار
متیلین بورینور چاشته‌دك یاتار
اوز ایوینی تمام اوزگه‌یه ساتار
اگر یانین بیردم خلوت ایلرسن

غریبه حال‌بودر که یوز ایلدن بری بزم ترکمه خلقنڭ دولاناجقی دگشیریلمیوبدر. نجه که واقفك عصرنده اونلار ناراحت و ناتمیز و فنا بر حالده گذران ایدردیلر. ایمدیده همان قرار اوزره معیشت ایتمکده‌درلر. ترکمه عورتلرینك چوخیسی اصلا تمیزلك بیلمزلر: نجه که شاعر اونلاری وصف ایدیر: اوزون دیرناغلو، بالدیری چرمکلو، یالین آیاغلو، یورغانی یاسدیغی توزلو، توپراقلو همین بزم ترکمه خلقنڭ عورتلریدر که — اللرین —یوزلرین هفته‌ده بر دفعه یومازلار، باشلارن دارامازلار دانشماق بیلمزلر و اورکن چاتی توخوماقدن غیری بر شیه قابلیتلری یوخدر. حقیقتده حاضر چوباندرلر—دودیگلری یوخ!

بونلاردن علاوه واقفك تعریف چوخا، نیمتنه، کورك و تفنك و وصف حمام و مدح والئی گورجستان بارەسنده یازدیغی مخمسلر بعضلره بوش و بی مضمون گلور ایسه حقیقتده اهل معرفت نظرنده گوزل اثرلردر. یوز سنه بوندن ایره‌لو آتا — بابالاریمزڭ دولانجقنی، آداب و اخلاقنی، لباس و طعاملرینی، آرزو و تمنالرینی، فکر و خیالاتنی و بالجمله اولعصرڭ اوضع و دستگاهنی واقف علیه‌الرحمه که سوزڭ استاد بی مثلی حساب اولونور — گوزل اشعار و کلام آبدار ایله یازوب گله‌جك نسل ایچون اونودولمیان بر علامت و یادگار قویمشدر. مثلا واقف اوزی هم ملا و شاعر ایسه‌ده وقتك تقاضاسنه گوره اونڭ میل گوکلی سلاح و اسلحه‌یه دخی اولوب ایگیتلك ادعاسنه هم دوشیرمش و مقام ضرورتده اوزی یراق گوتوروب دعوایه چیخارمش. بو جهتدن شاعرڭ شیروان حاکمی محمد حسن خاندن تفنك آرزو و تمنا ایتمکی گرك بزه عجب گلمه‌سین و تفنگه اونڭ نه قدر میل و شوقی اولماغی شاعرڭ اوز سوزلریندن گورونور:

قیوریلور کوگلوم تفکدن دم اوراندە مارتك
اود چیتار آغزیندن اول دودیله چخماق بارتك
گله‌سی اشکم اثر—چشمیم شراری نارتك
مشك باروت عطریله هم طرۀ طرارتك
ایتمدی مطلق دماغمی معطر بر تفنك

شاعرڭ طلب ایتدیگی تفنك گرکدر هر جهتدن بی عیب و ممتاز اولسون یوخسه او هر بیر سنق—سوکیك تفنك آرزوسنده دگل:

هر کیم ایستر کیم وجودی معرکه‌آرا گرك
کند و ذاتندن سلاح اسلحه اعلا گرك
گله‌سیله خون اعدا توکمگه سودا گرك
گر تفنك اولسه بزه ممتاز و بی همتا گرك
واقفا یوخسه دگل مقبولمز هر بر تفنك!

محمد حسن خان شیروانی واقفڭ خواهش و تمناسنی البته برینه یتوروب و اوزی گوزل بر شعر مخمس یازوب تفنك ایله اوگا ارسال ایتمیشدر و همان کاغذده واقفك شعر و کلامنه تحسین اوخویوبدر:

شعریکه تحسین که یتمز هیچ بر اشعار اوگا
هر کیمك واریسه حدی سویاسون گفتار اوگا
کیمسه لب تپرتمه‌سون کیم گلمز استفسار اوگا
عیبدر مشتاقدن بو سوزلری اظهار اوگا
دوتماسون نظم رکاکت واریسه کمتر تفنك

واقفك گوزل اشعارلرندن بریسیده تفلیسك تعریفنده یازدیغی مخمسدر که اونده تفلیس گوزللرین تعریف ایدوب حماملرده طبیعتدن جاری اولان سولاری وکور چاینك سوینی وصف قیلوبدر والی‌نك مدحیله ختم کلام ایدر. همان مخمسده واقف تفلیسی دنیا شهرینك جنتی حساب ایلیور که اوگا حوری پرینك جمعیتی یغیلوبدر و هم بر قسم نعمت ایله حق‌تعالی او مکانی مملو قیلوبدر. بیله که شاعر باغ رضوانده دخی تفلیسك گوزللری کیمی مهوشلری تصوره گتوره بیلمیر:

باغ رضوانده اگر حوری غلمان چوخدر
بو گوزللر کیمی مقبول و مزین یوخدر
نسل بر نسل گوزللك بولارا بویروخدر
من گورنلر که ملکدن پریدن آرتوخدر
هله دیرلر که بولاردن دخی اعلالری وار!

حماملرك بارەسنده یازمشدر!

یدی حمام: نه حمام که سرمنزل حور
هشت جنت کیمی هر گوشەسی بر مطلع نور
بر عجب آب روان گرم قیلوب آنده ظهور
شکر تقدیرنگا ای قادر و قیوم و غفور!
لطفك بندەلره نعمت عظمالری وار!
منبع جود و کرمدن آچیلوبدر خوشاب
باصفا حوضه دمادم توکولور مثل گلاب
گورسه بر کره اونی من کیمی بر خانه خراب

گیتمز اوندن دخی بر جانبه مانند حباب
گیتسه‌ده باده باشی-منزل و مأوالری وار *)

گرجستان والیسینك حقنده بوسیاق خیر دعالر ایلیور: **)

واقفا سنده که یوخدر بیلورم زهدوریا
شرط اخلاص گرك ایلیه‌سن شمدی ادا
ایله بو والی‌یه اوغلانلارینه خیر دعا
ساخلاسون اونلری اوز حفظ پناهینده خدا
حاصل ایتسون نه‌قدر دلده تمنالری وار.

اوزگه بر مخمسنده واقف والینك اوغلی علیون خانی بویله تعریف ایلیور:

والی‌نك چشم چراغی و نه طرفه جان ایمش
کل گرجستانك اوسته سایهٔ سبحان ایمش
دشمنی پامال ایدن سردار والاشان ایمش
عالمك سر دفتری آدی علیون خان ایمش
ساخلاسون الله پناهنده عجب اوغلانمیش
هیچ یوخدر سبتی اوزگه دیارك خانه
بر جواندر کیم یراشور پادشاهلق شأنه
دگمه‌سون آفت بیلی یارب گل خندانه
سربسر عالم گزرکدر باش اگه فرمانه
طاق ابروی لطیفی قبلهٔ ایمان ایمش
خوش تماشا ایلدیم گوردیم تمام اطوارینی
چوخ بگندم اوزینی هم لهجهٔ گفتارینی
ماشاالله ظاهر ایتمش اولولق آثارینی
بینه ساندیم که ملکدر اولا دیدارینی
خیلی چاقدنصو گره بیلدیم که گوزل انسان ایمش

---

*) معلومدر که روس شاعرلریندن مشهور پوشکین دخی تفلیس حماملرینی وصف قیلمشدر، ولی واقف یازدیغی وصفلر دهاده زیاده شاعرانه وصفلردر.

**) گورجستان والیسی - ایراکلی دوم که گورجستانك مقتدر پادشاهی حساب اولنور.

سائر اوغلاندن خانڭ گر اولمادق بز روشناس
مانعی یوخ اونلری هم ایلدیك بوندن قیاس
بو چراغ بیله چراغدر *) ایلمش نور اقتباس
واقفا سن قیل خدایه هر زمان شکرو سپاس
والی‌نڭ اوجاغی بیله گون کیمی تابان ایمش

بو اشعاردان معلوم اولان بودیر که واقف ابراهیم خان ایله ویا اینکه فغانلی جمیل آغا ایله بر برده تفلیسه گیدن زمانی ایراقلی پادشاهڭ اوغلی علیون خانیله گوروشوبدر و بلکه اونڭ خلعت و انعامنه نائل اولوبدر. ایشته بو مناسبتله اونی تعریف و توصیف ایله‌مشدر. همچنین واقف تفلیسده اولان وقتده و اول بیت‌الصفانی سیرو تماشا ایدن اثناده اونڭ گوزی کلیسادن چخان ترسا قزلارینه ساتاشوب و اوندن بریسی شاعری واله و حیران ایدوبدر:

واقفم تا که گوزوم آنڭ ساتاشدی قاشینه
استدی محرابو منبردن خیالم داشنه
شیمدی بیلدیم که نه گلمش شیخ صنعان باشنه
یا بودر که تفلیسی غرق ایلرم گوز یاشنه
اول صنم وصلی منمچون یا کلیسادن چخار

خان قزینڭ شوشی قلعه‌سندن چخوب گنجه‌یه گیتمکنی دخی واقف سوزناك سوزلریله نظمه چکوب و گوزلرینه خطاباً دیور که:

قان آغلا گوزوم کیم صباح اول قاشی کمانڭ
پیکانی چخوب زخم جگردن گیده‌جکدر.

بو خصوصده یازدیغی مخمسی شاعر بو بند ایله تمام ایدیر:

یارڭ سڭا اقراری گر اقرار ایسه واقف
هر درد دلگدن که خبردار ایسه واقف
صبر ایله اگر یار ستمکار ایسه واقف
چك باشڭا بر فکرڭ اگر وار ایسه واقف
که اول سروقدڭ سایه‌سی سردن گیده‌جکدر.

*) برژه‌نڭ مجموعه‌سنده چراغ عوضنده اوجاق یازیلوبدر:
«و اوجاق بیله اوجاقدر ایلمش نور اقتباس»

میرزه جمالڭ تاریخنده ابراهیم خان ایله جواد خانڭ مابیننده قرابت اولدیغی یازلمشدر. وقفڭ بو مخمسنڭ بر بندندن بیله آڭلاشیلور که خان قیزینی گنجه‌یه گلین آپاریرلارمش:

ساقی نه دوروبسن سوله دوران یوله دوشسون
هامی داغیلوب مطرب خوشخوان یوله دوشسون
چالسون دفونی ناله‌و افغان یوله دوشسون
بو گیجه گر کدر ایلرو جان یوله دوشسون
فردا که صراحی قدو گردن گیده‌جکدر

واقفڭ مشهور مخمسلریندن بریسیده اوصاف دلبر بارەسنده یازدیغیدر. رشید افندیوف «شاکی» تخلص یازدیغی نظیره‌ده محمد علیه‌السلامڭ مدحی بارەسینده‌دیر:

واقف: گلشن سڭا یوخدر بو نزاکتده قرینه
کویڭ چنی طعنه اورار خلد برینه
سنبل اونی گورگج اوزینی سالدی غمینه
پەپە نه عجب شکر خدانڭ کرمینه
اولماز بیله قامت، بیله گردن بیله‌سینه

شاکی: قرآنی خدا نازل ایدوب بنده‌لرینه
تکلیف ایدوب آنگله قمو عالمی‌دینه
وحیی گلوب اول مخبر صدیق‌الامینه
آتاسیدر عبدالله آناسیدر امینه
اولسون صلوات روح رسول‌الثقلینه
اسمیکه محمد. یوخ مدحنه حاجت، قربان اولا امت
بر صاحب علمه، بر خازن فنه، بر بانی دینه
قربان بیله علمه، بیله فنه، بیله دینه.
پەپە نه دیوم شکر خدانڭ کرمینه،

واقفڭ مخمس مستزادندن الڭ مرغوبی بودر:

ای زلف‌سیه، سینه‌سی أبیض، گوزی آله—
نه طرفه جوانسن

آغزك كبى يوخ غنچه يكاغيك كيمى لاله ـ
گلزار جنان‌سن

گورسه يوزيكى مه يترالبته زواله ـ
خورشيد جهان‌سن

هيچ بنده سكا اولميه يارب كه حواله ـ
سن آفت جان‌سن

سوز يوق بو زنخدان و رخه بوخط وخاله ـ
خوبلقده عيان‌سن :

ديباچهٔ لوحه قلم كاتب قدرت ـ
يازمش سنى اوّل

هيچ آدمه يوز و يرمه‌مش اصلا بيله صورت ـ
پرزينت و صيقل

زلفك سوزى هر نسخه‌در اى پرى طلعت ـ
بر شرح مطول

گوگده يتورر متصل آيه گونه خجلت ـ
حسنگده كى مشعل

مژگانك اورار طعنه اوقين گوگده حلاله ـ
خوب قاشى كمان‌سن !

رفتار قدك ايلدى سايه كيمى پامال ـ
شمشادى چمنده

قان آغلادار اول غنچهٔ خندانى‌مه وسال ـ
لطفگده كى خنده

سلطان جهان سرورى‌سن صاحب اقبال ـ
عالم سكا بنده.

گفتارك ايدر طوطى شكر شكنى لال ـ
هر نطقه گلنده

سن خسرو، اولوبسن بلى هر شهر مقاله ـ
شيرين زمان‌سن

سن‌سن صنما جملهٔ خوبانه شهنشه ـ
يوق‌سن كيمى دلبر

برقع افقندن كه يوزك بر چقه‌نا كه ـ
خورشيده برابر

سالور اوزينى زير نقابه شفق و مه ـ
مانندهٔ اختر

انسان اولابيلمز بو صفت پاك و منزه ـ
جمع اولسه سراسر

سن جنس ملك سن يتوشوبسن بو كماله ـ
يا روح روان سن ؟

اثنى عشره چاكر كمتر اولا واقف ـ
سردار‌در اعلا

خلق‌در اولاد پيمبر اولاواقف ـ
نيلر ده‌خى دنيا

اولگونده كه، هنگامهٔ محشر اولا واقف ـ
دوت دامن مولا

فرياد رسك حيدر صفدر اولا واقف ـ
خوف ايلمه اصلا

سن غرق‌سن هرچند كه دريای و باله ـ
توفيق بولان‌سن !

ملا پناهك گوزللك پابنده ودلبر وصفنده يازديغى قافيه‌لر بر اوقدر لطيف، آچيق و آيدين سوزلر ايله نظمه چكيلمش كلامل‌ردر كه نه‌قدر جوهرسز و معرفت‌سز آدم اونلارى ايشيتسه متأثر و مسرور اولار. نمونه ايچون برنچه‌سنى بوراده ذكر ايده‌ك :

آى قباقلو، بولوت زلفلى گوزلك
دوروبن باشنه دولانماق گره‌ك،
بر ايود، كه بيله گوزه‌ل اولميه
او ايو برباد اولوب تلانماق گرك.

سرخوش دوروب سرایندن باخانده
آغ گردنه حمایللر تاخانده
قاشه وسمه، گوزه سرمه یاخانده
جانم عشق اودینه قالانماق گره‌ك،

چیته سرایندن جانلار آلان‌تك
خشمه گله‌گه ـ گه قهری اولان‌تك
دال گردنده قبوروم ساچی ایلان‌تك
تربه‌تنده هریان بولانماق گره‌ك.

واقف سنك ایشك مدام آه اولسون
سك رقیبك عمری قوی کوتاه اولسون
همدم سز کیمسنه ایستر شاه اولسون
گدادر اول کیمسه دیلانماق گره‌ك،

قابنار گوزلر گدن شوخ باخشگدن
عجایب فتنه‌لر، فعللر گورینر
صف ـ صف دوران سیه کپریکلریکدر
یوخسه که گوزیمه میللر گورینیر،

گیدن گیتمه بر بری باخ آی گیدن!
گوزیم دویماز سن‌تك گوزل کیمسه‌دن
گاه یاخادان شعله ویرور آغ بدن
گاه اودرکه نازك اللر گورینر،

تدك طعنه اورار او سرو نازه
جان قربان ایلرم سن‌تك شهبازه
یوزك کیمی، زلفك کیمی ترو تازه
نه لاله‌لر، نه سنبللر گورینر.

واقف یاد ایت سنی یاد ایلیه‌نی
من سیورم مگا یاربم دیه‌نی
تویماز گوز اوگندن سه‌ون سه‌ونی
گوگلدن کوگله یوللار گورنیر.

آل گینوب چیخساك گلشن سیرینه
یغیلور باشگه گلر دولانیر
ماهتاب حسنگه بنده فرماندر
توللوقگده آیلار ایللر دولانیر

گورمه‌مشم سن‌تك بر ملك زاده
دردیگی چکه‌رم حددن زیاده
کپرکلرك اوجی دوشنده یاده
باغرمك باشنده میللر دولانیر

من بر فرهاد ـ سن بر شیرین دهانسن
دردك ظاهر اما اوزك نهان سن
گوزللك باننده شاه جهان سن
قوللوقگده دایم ایللر دولانیر.

لبارك باغریمی پرخون ایلمش
آچیلمش گوز یاشیم جیحون ایلمش
حسرتك واقفی مجنون ایلمش
آنك ایچون گزر ـ چوللر دولانیر

دولدی دمغمه زلفك عنبری
واله اولدی کوگل هوادن سگا
ألیم یتمز نامه یازوب دردیمی
گوندره‌یدم باد صبادن سگا

اوتوروشك گوزه‌ل، دوروشك گوزه‌ل
ساللانشك گوزل، یریشیك گوزل
خویك خلقك گوزل، هر ایشك گوزل
بخش اولوب بو خوبلق خدادن سگا

غم ایوندن سالدك کنجه واقفی
ایلدك مویگدن اینجه واقفی
نیچون اینجیدیرسن بونجه واقفی
نه حاصل بو جور و جفادن سگا؟...

سه‌و گلی یارڭ فرقینده باد صبادن احوال دیله‌یور:

بادصبا بر مژده ویر کوگلمه
اول گل خندانم نیچون گلمه‌دی؟
خیالم شهرنی قویدی ویرانه
سرورم، سلطانم نیچون گلمه‌دی؟

آغزی خیر سوزلیم دیلی دیلك‌لیم
بر طرفه آغ الیم گومش بیلك‌لیم
قارچقای جلوه‌لیم طاوس بزكلیم
لباسی الوانیم نیچون گلمه‌دی؟

قاشی کمان کپرکلری تمه‌لیم
آغزی شکر، دوداقلاری یمه‌لیم
الوان کلاغایلی بیاض ممه‌لیم
سینه‌سی میدانم نیچون گلمه‌دی؟

واقف ایله دوندی بر ساعتمز
نه صبرمز قالدی نه طاقتمز
اولور ایندن بیله قیامتمز
گلمه‌دی جانانم نیچون گلمه‌دی!

ای کعبه‌م، کربلام، مکه‌م، مدینه‌م
هر زمان کویگده زیارتم‌در:
قبله دو قاشلارگه باش اگمك
گیجه ـ گوندوز منم عبادتمدر!

هر نه دسه‌م سن اینجینمه سوزیمدن
سرخوشگم یوخ خبرم اوزیمدن
شول قامتك یایلاندر گوزیمدن
سانا‌سنکه حشر ـ قیامتمدر!

باغلامشم دین و ایمانی زلفگه
منم کیمی حیران هانی زلفگه؟
تاپشوروب گیدیرم جانی زلفگه
یاخشی ساخلاسانده امانتمدر!

سن‌سن منم آیم، گونیم هلالیم
دولتم، اقبلیم جاهم، جلالیم!
گوزل یوزك دایم فکر و خیالیم
سوزڭ دیلده شیرین حکایتم‌در!

صونالار خجیلدر سیه تیلگدن
طوطیلر لال اولور شیرین دیلگدن
شکسته واقفم سنڭ الگدن
هر کیمه که یتسه‌م شکایتمدر!

گوزلرڭ وصفنده یازوبدر:

کمان قاش آلتنده آل یگاغ اوسته
نه خوش خمارلانور مستانه گوزلر
سرمه‌لو کپرکدن اوخلار چکیلوب
ایلیور باغریمی نشانه گوزلر

غمزه پیکانیله توکدی قانیمی
خطالره سالدی دین و ایمانمی
اگری دوردی سوزکین باخدی جانمی
آلدی او شوخ گوزلر. اما نه ۰گوزلر؟!

سیماسی شهلایی طرحی بادامی
باخشی مهربان اوزی حرامی
قولدر اوگا سیه زلفڭ تمامی
اوله بیلمز بیله شاهانه گوزلر

سمن ایگلو، سحابی زلف، آی قباق
غنچه دهن، در دیش، ارغوان دوداق
منور یوزلو، لاله زنخ تر بوخاق
تمام بر یانه‌در ـ بر یانه گوزلر!

واقف که دوشوبدر عقل و کمالدن
اکسیك اولماز باشی غوغادن ـ قالدن
نه زلفلردن بیلوڭ نه خط خالدن
ایلیوبدر اونی دیوانه گوزلر!

زلفك وصفنده:

آی کناری قباغنده قیپی کیمی
بورینور، چولقانوریگاغه زلفك
سانه‌سن بر بولوتدر — انور یوزیگه
بدر آیی تك آلمش قوجاغه زلفك

شهمار تك گردننده بولانور
گللر بیله *) صیقلله‌نور سولانور
حلقه دوشوب بوخاق آلتده دولانور
باش قویور، سارینور قولاغه زلفك

خسته و قف اونك سرکشته‌سیدر
باغری قزل قانك آغشته‌سیدر
هر تاری طرازك جان رشته‌سیدر
قویمه که توکولسون اپاغه زلفك!

آیریلقدن شکایت:

گنه منی یاخار — یانار اودلاره
داغلمش آیریلق سالدی سیودیگم
من‌ها اؤلدیم محنتیله درد ایله.
جان سنك یانگده قالدی سه‌ودیگیم

سیه زلفك بوخاق آلتده قیوریلور
آلا گوزلر جان آلماغه سایریلور
«جاناندن آیریلان جاندن آیریلور»
خلق ایچنده بر مثلدر سه‌ودیگم

سرو قدك صنوبره تن دگل
تمام سنك تکی گل بدن دگل
دخی ازلکی تك سن گوره‌ن دگل
ایمدی حالم یمان حالدی سه‌ودیگیم

*) یاخود: گلاب ایله صیقلله‌نیر سولانیر. — «**آذرنشر**»

اول خدیجه حقی، سکینه حقی
خیرالنسا حقی امینه حقی
کعبه — مکه حقی مدینه حقی
دردك بو واقفی آلدی سه‌ودیگیم!

گنه سنی گوردیم باغریم اوخلاندی
ای افعی باخشلو هوالی سرخوش
یوزك گوگچك، قاشك جلاد، گوزك شوخ
گورمه‌دیم سن تکی مارالی سرخوش

دیدارنه مشتاق اولوب نالمالو
باشنه دونمه‌لو دردین آلمالو
بر آیینه قابقلو اگری چالمالو
الوان کلاغایلو — صفالی سرخوش

گوزلری سرمه‌لو یاناغی خاللو
برلاچین سودالو طرلان خیاللو
قوللاری باز بندلو بوینی هیکللو
آغ اللری الوان حنالی سرخوش!

اوتوروشی شیرین دوروشی لیلی
غمزه‌سی ستمکار یاری گلایلی
گیجه گوندوز ذوق و صفاده میلی
هم‌اوزی هم فکرو خیالی سرخوش

عقلین آلدك یاره دیوك واقفك
یاگالندك الفن بین واقفك
یوز گوسترك یخدك اوین واقفك
گورمه‌دیم سن تکی بلالی سرخوش!

سه‌ودیگم لبلرك یاقوته بگزر
سراسر دیشلرك در دانه‌دندر!
صدف دهانگدن چیخان سوزلرك
هر بری بر غیری خزانه‌دندر!

نه‌دندر سوزیمه جواب ویرمه‌مك
هم جمال گیزله‌یوب یوز گوسترمه‌مك؟
گیجه‌لر گوزلرم خوابی گورمه‌مك
اول سیه نرکس مستانه‌دندر!

من هاسنی نور آلهی ساتنام
جم لیك شعله‌سینه دولاتنام
آتشگه مرد مردانه یاتنام
بو خاصیت بکا پروانه‌دندر!

بر نامه یازمشام جان اوزه — اوزه
باد صبا آپاراسان گل یوزه
سوروشه‌ر یار که بو کیمدندر بزه
سویله گلن سزك دیوانه‌دندر!

خمار خمار باخماق گوز قاعده‌سیدر.
لاله تك قزارماق یوز قاعده‌سیدر
پریشانلق زلفك اوز قاعده‌سیدر
نه باد صبا نه شانه‌دندر!

مشتاقدر یوزیکه گوزی واقفك
یولکده پای‌انداز یوزی واقفك
سن سن فکر و ذکری سوزی واقفك
غیر سوز یانده افسانه‌دندر!

ای جمالی گونش — زلفلری دلکش
جانه سلدك آتش — چخانده سرخوش
قالدیم یانه — یانه مثل پروانه
اولمشم دیوانه — گیتدی عقل و هوش

چشمك آلدی جانی — زلفك ایمانی
کپرکلرك قانی توکر نهانی
ای یوسف ثانی — ملاحت کانی
سکا بکزر هانی دلبر — لبی نوش

زهی پری پیکر قدی صنوبر
عالم سکا یکسر غلام کمتر
سن سن عجب سرور سردار لشکر
سلطان ذی افسر شاه دیبا پوش

هجر کده بیزارم ذلیل و خارم
مشتاق دیدارم اخلاصکارم
بسا آه و زارم — در انتظارم
قولنه اغیارك گل ایلمه گوش

بویك سرو جنت گاشنه زینت
قاشك مد آیت قبلهٔ طاعت
واقف پر محنت چوخ چکوب حسرت
تا سنکلهٔ خلوت اوله هم آغوش

ای شاهی خوبلارك شوخی دلبرك
سندن صنوبرك خجلتی وار
خوش یاراشور سکا — دیبا نیمتنه
بو بزکك گنه علامتی وار!

بو زیب زینتك شأن و شوکتك
معراج رفعتك باب دولتك
حسن ملاحتك چشم آفتك
بو قد و قامتك قیامتی وار!

محبوب منتخب بر عالی نسب
غمزه‌سنده غضب — سن ساخلا یا رب!
گل رخ غنچه لب ترنج غب غب
لسانده عجب حکاتی وار!

اولماز بیله آدم یغلسه عالم
ملکدن مکرم اعلا و اعظم
اوزی بر شوخ صنم استغناسی کم
بزه اما هردم نزاکتی وار

قاشی یای، چشمی شوخ، مژگانلری اوخ
جمله کسدن آرتوخ برابری یوخ
جمالی یانده آی و گون منسوخ
واقفك آندن چوخ شکایتی وار!

واقفك بو مربعاتده شایان دقت بودر که هر مصرعه ایکی حصه‌دن ترتیب اولونمش و گوزل قافیه‌لر ایله باغلانمش بندلردن عمله گلیر. هر بندك اوزنه مخصوص معناسی زیاده مهارتله نظمه چکیلوب، گوزلك هر بر اعضاسی اوز رنك و طبیعی حالتی اوزره توصیف اولنوبدر؛ مثلا:

محبوب منتخب بر عالی نسب
غمزه‌سنده غضب سن ساخلا یارب!
گل رخ، غنچه لب، ترنج غب غب
لساننده عجب حکایتی وار.

بر دلبرك که اصلی و نسبی عالی اولسه، غمزه‌سنده غضب گورونه و او غضبدن الله اوزی ساخلیه، زحی گل یاپراقی کیمی لطیف، نازك و سرخه مایل اوله، لبی غنچه‌یه بگزه‌یه، چنه‌سی ترنج مثال مدور و معطر اوله و لساندن خوش آواز ایله عجب حکایتلر جاری اوله ــ البته آنجق بویله دلبره محبوب منتخب دیمك اولور، باشقه بر قافیه‌سنده ملا پناه گوزللك نشانه‌سنی بیله بیان ایدیر:

«آچیق باش»ده اولسه اگر بر دلبر
اونده بو نشانلار معین گره‌ك
اندامی آینه قدی معتدل
سیه زلفی قامتنه تن گره‌ك
یکاغی لالهٔ بهاری کبی
لبلری یاقوتك کناری کبی
بر دانه ناسفته مرواری کبی
باشدن آیاغه‌دك آغ بدن گره‌ك

تمیزلکه اوله میل و هوسی
اولمیه عاشقه ناز و غمزه‌سی
گل تکی قوخویه نطق و نفسی
زلفی یا بنفشه یاسمن کره‌ك،

قولی صادق اوله هر فعلی حلال
بیلمیه که فتنه نه‌در مکر و آل
شمع کبی قباقده دوره نطقی لال
کسیلسه‌ده باشی دینمیین کرك

نورسیده اون دورت اون بش یاشنده
عیب اولمیه کبر کنده قاشنده
حیاسی یوزنده عقلی باشنده
آغزی بورنی نازیك یوزی گن کره‌ك،

طاووس کبی جلوه‌لنه هر سحر
بزه‌ك ویره جمالنه سربسر
دینمدیرمه‌مش ویره کوگلدن خبر
اشاره آکلایوب حال بیلن کره‌ك،

یاشادقجه جوانلنه، بکلنه
بر حجابده بر پرده‌ده اکلنه
نطق و نفسندن جانلار دیکلنه
قوللوقده صحبتده مستحسن کره‌ك

یاخشی جانان کره‌ك واقف، جان ایچون
چوخ چالشماق نه‌در بو جهان ایچون
بر گوزه‌ل لازمدر بزم خان ایچون
والی قوللوقنده عرض ایدن کره‌ك.

بیله معلوم اولور که بو شعرلری واقف خانك خواهشنه گوره یازوب والی گرجستانه فرستاد ایتمشدر و اوندن آرزو و تمنا ایتدیکی گرجستان

گوزلیدر. اولکی بنددن آگلاشیلان بودرکه واقفك وصف قیلدیغی دلبر گرکدر (مینگرئلیا) گوزللریندن عالی نسب بر نجیبه اولسون. چونکه (مینگرئلیا) کیچمشده «آچیق باش» آدلانارمش. باشلاری آچیق گزمكلری سببنه، اودرکه قافیه «آچیق باش» سوزلری ایله باشلانور، بیله روایت اولونورکه والی خان ایچون اوچ نفر وجیهه و گوزل قز گوندروبمش. اوقزلاردن بریسینی خان اوزی آلوبدرکه عزت بکیمك و مهدی بکك آناسیدر، آدی نساخانمدر. *) بریسینی محمد قاسم آقا آلوبدر-آدی مینا خانمدر و برینی‌ده ابوالفتح خانه ویروبدر. یوخاریده ذکر اولونان گوزل و موزون قافیه‌لردن باشقه که اونلارك عددی چوخدر وجمله‌سینك بورایه کنجایشی یوخدر. ملا پناه واقفك بر چوخ شعر مستزادی و مخمساتی واردر، اونلاردن مشهوری ابنای روزکارك بی‌وفا و دیانتسز اولماغی خصوصنده یازدیغی مخمسدرکه اونك مال و مضمونی نجه‌که دنیا واردر همیشه تازه‌لك و دوغرولق اوزره باقی قالاجاقدر. همان مخمس عینیله بوراده درج اولنور:

من جهان ملکنده مطلق دوغری حالت گورمه‌دیم
هرنه گوردیم اگری گوردم اوزگه بابت گورمه‌دیم
آشنالر اختلاطنده صداقت گورمه‌دیم
بیعت و اقرار و ایمان و دیانت گورمه‌دیم
بیوفادن لاجرم تحصیل حاجت گورمه‌دیم!

خواه سلطان، خواه درویش و گدا بالاتفاق
اوزلرین قیلمش گرفتار غم و دردوفراق
جیفهٔ دنیایه‌در هر احتیاج و اشتیاق
مونجه کیم ایتدیم تماشا سوزلره آسدیم قولاق
کذب و بهتاندن سوایی بر حکایت گورمه‌دیم!

*) بر روایتده بودرکه گرجستان والیسی ابراهیم خان قراباغی‌یه گوندر یکی دلبر جواهر خانم ایمش‌که گوهر آغائی مرحومه‌نك والده‌سی‌در.

خلق عالم بر عجب دستور دوتمش هرزمان
هانسی غملو کوکلی کم‌سن ایدر اولساك شادمان
اول سکا البته کیم بدگولق ایلر بی گمان
هرکسه هرکس‌که ایتسه یاخشیلق اولوریمان
بولمادیم بر دوست‌که آندن بر عداوت گورمه‌دیم!

عالم و جاهل، مرید و مرشد و شاگرد و پیر
نفس اماره النده سربسر اولمش اسیر
حقی باطل ایلمشلر، ایشلنور جرم و کبیر!
شیخلر شیادو عابدلر عبوساً قمطریر
هیچ کسده حقه لایق بر عبادت گورمه‌دیم!

هرکیشی هر شئیی سیودی آنی بهتر ایسته‌دی
کیمی تخت و کیمی‌تاج و کیمی افسر ایسته‌دی
پادشهلر دمبدم تسخیر کشور ایسته‌دی
عشقه هم چوخ کیمسه دوشدی وصل دلبر ایسته‌دی
هیچ برنده عاقبت بر ذوق و راحت گورمه‌دیم!

من اوزوم چوخ کوزه‌کاری کیمیاگر ایلدیم
سکه‌لندردیم غبار تیره‌نی زر ایلدیم
قاره داشی دوندروب یاقوت احمر ایلدیم
دانهٔ خر مهره‌نی دره برابر ایلدیم
قدر وقیمت ایستیوب غیراز خسارت گورمه‌دیم!

گون کیمی بر شخصه گونده خبر ویرسن صدهزار
ذره‌جه ایتمز ادای شکر نعمت آشکار
قالمیوبدر غیرت و شرم و حیا: ناموس و عار
دیدیلرکه اعتبار و اعتقاد عالمده وار
اوندن اوتری منده چوخ گزدم نهایت گورمه‌دیم!

ایله‌ن ویرانه جمشیدجمك ایوانتی
بوله سالمش بلکه بزم عشرتك چنداتنی
کیم قالوبدر که آنك غم توکمیوبدر قانتی
دونه ــ دونه امتحان ایتدیم فلك دورانتی
آنده من برعکسلک ن غیری عادت گورمه‌دیم!

مختصر کیم بیله دنیادن کرك ایتمك خذر
آندن اوتری کیم دگلدر اوز یرنده خیروشر
عالیلر خاك مذتده دنیلر معتبر
صاحب زرده کرم وخدر کرم اهانده زر
ایشلانن ایشلرده احکام و لیاقت گورمه‌دیم!

دولت و اقبال و مالك آخرین گوردیم تمام
حشمت و جاه و جلالك آخرین گوردیم تمام
زلف و روی و خط و خالك آخرین گوردیم تمام
همدم صاحب جمالك آخرین گودیم تمام
باشه‌دك بر حسن صورت قد و قامت گورمه‌دیم!

ای خوش اونلر کیم محمد مصطفی‌نی سیودیلر
اولدیلار عاشق علی‌المرتضی‌نی سیودیلار
صدق و اخلاصیله پنج آل عبانی سیودیلر
چهارده معصومتك مشکل کشانی سیودیلر
داخی اونلاردن گوزل یخشی جماعت گورمه‌دیم!

یا امام الانس و الجن شهنشاه امور
گیتدی دین ألدن بو گوندن بیلسن ایله ظهور
قویمه کم شیطان ملعون ایلیه ایمانه زور
شعلهٔ حسنگله بخش ایت تازه‌دن دنیایه‌نور
کیم شریعت مشعلنده استقامت گورمه‌دیم

باش آغاردی روزکارم اولدی گون گوندن سیاه
ایتمه‌دیم صدحیف کیم برماه رخساره نگاه
قدر بیلمز همدم ایله ایلدیم عمری تباه
واقفه یاربنا اوز لطفگی ایله پناه
سندن اوز که کمسه‌ده لطف و عنایت گورمه‌دیم...

واقفك بو کلامنده حکمت آمیز و عبرت أنکیز سوزلر چوخدر که، اونلاری شاعر تجربه یوزیله سویلیوبدر و أکثری درون قلبدن چخان سوزشلی فریاد و ناله‌لردر. بو سوزلر آجی و پر کدر ایسه‌ده معناً حق و دوغریدر. بونلاری باطل ایتمکه الده دلیلمز یوخدر: فی‌الحقیقه هانسی بر مکان و زمانده و هانسی ملل و اقوام آراسنده واقفك سوزلری مضموندن دوشوب جیفهٔ دنیایه احتیاج و اشتیاق اولمیه‌جقدر و. آدملرك اعمال و افعالنده کذب و بهتان عوضنده دوغرولق، غیبت و شیطنت یرنده صلح و سازشلق ایشانه‌جگدر. بو سواللره تسکین‌لك بخش ایدیجی جوابلر ویرمك اولورمی؟ دوتالیمکه دوزلك و صداقت یوخدر، بلکه آدم آتانك اولادی آراسنده حق شناسلق، شکران نعمت، شرم و حیا، همت و غیرت، اعتبار و اعتقاد واردر؟ افسوسکه شاعر بونلار گده یوخلقنی تصدیق ایدوب بزی مأیوس و افسرده دل ایلور. بودر اوخویك:

گون کیمی بر شخصه گونده خیر ویرسن صد هزار
ذره‌جه ایتمز ادأی شکر نعمت آشکار
قالمیوبدر غیرت، شرم، حیا، ناموس و عار
دیدیلر که اعتبار و اعتقاد عالمده وار
بوندن اوتری منده چوخ گزدیم نهات گورمه‌دیم.»

دوغرودان‌دا اعتقاد و اعتبار، غیرت و ناموس، اتحاد و اتفاق غیر ملتلر آراسنده وار ایسه‌ده حیفا که بز مسلمانلار ایچنده یوخدر. اگر اونلاردن بر اثر اواسه ایدی بیله ذلت و فلاکته دوچار اولمازدق و بو آنه قدر بزده آغ گونه چاتاردق!.. شعرك غزلیات نوعندن واقفك بش آلتی غزللری واردر، اونلاردن مشهوری و خوش مضمونی ملا ولی وادی‌ه یازدیغی غزللردر.

1

کیم که سودای سر زلف پریشانه دوشر
گاه زندانه گهی چاه زنخدانه دوشر

آفت دهر دگر اول کسه کیم کاملدر
ماه هر گون که کماله یته نقصانه دوشر

مرد ایگیتلر اوزینه محبسی میدان بیلور
سانمه که ناکس و نامرد بو میدانه دوشر

عیبدن صاف چیقار پاك و مبرا گورینور
هر طلا کیم کورهٔ آتش سوزانه دوشر

پیچ تابه دوشه‌نك ایشی بلی یوزده اولور
زلف بو وجهیله اول گلرخ جانانه دوشر

هر یمان یر که اوله یاخشیلارك منزلیدر
لعل داش ایچره — خزینه دخی ویرانه دوشر

شام غم شادلق ایامنه خوش زیوردر
نجه که خال سیه عارض جانانه دوشر

ای ودادی غم هجرانه گرفتار اولماق
بر سکا، بر بکا، بر یوسف کنعانه دوشر

عشقه دوشمك سکا دوشمز قوجالوبسن بیله‌در
بیله ایشلر گنه واقف کیمی اوغلانه دوشر!

بو غزلده ملا پناهك تجربه و حکمت یولیله سویلدیگی کلام و بعض تشبیهات و استعارهٔ تمثیلیه شایان دقتدر. الحق دنیاده آفت و بلایه گرفتار اولان اکثر اوقات کمال و معرفت اهلی اولوب جهلا و دنی طبعلر عیش و صفده دولت و نعمت ایچنده عمر سوریرلر و نه مقصد و مطلبدن اوتری خلق اولماقلریندن و اوزلرینه بورج اولان تکلیفلردن مطلق بی خبردرلر. محبس و زندان بلا مرد ایگیتلر ایچون وسعتلو میدان منزله‌سنده اولدیغی حالده نامردلرك هنری دگل که بو میدانه قدم قویسونلار. دار گون، جسمانی اذیتلر و روحانی کدورتلر عالی طبعلرك اعتقاد و صداقتنی دخیده محکملندروب

فولاد کیمی اونلاری صافه چیقاریر، نجه که آتش کوره‌سنده قزیل و گومش صافه چیقور. لعلك یری داش و خزینه‌نك یری ویرانه کنجلر اولدیغی کیمی محنت‌سرالر دخی یاخشیلرك منزلی اولور و هجران غمنده شاعر هم اوزینی و هم دوست حقیقی‌سی ودادینی یوسف کنعانه تشبیه ایدوب بونکله تسلی یاب اولور.

2

ودادیدن گلن کاغذ منی فرخنده حال ایتدی
بو حالی گوردی غم فی‌الحال مندن انتقال ایتدی!

اوچوب کوکلوم قوشی پرواز قیلسه اوج اعلایه،
عجب یوخ کم بو مکتوبی اوزینه پروبال ایتدی!

ضیاء شمس‌تك یتدی منی بدر ایلدی حالا
اگرچه قدیمی دوران فی‌الماضی هلال ایتدی

سوادی نامه‌نك ای دل مگر ظلمات حیواندر
که روحم خضر تك آندن بسی کسب کمال ایتدی!

خیال ایتمشدی واقف که روان بر خوش غزل یازسون
راون اولمشدی قاصد کیم مونی آنجاق خیال ایتدی.

بو غزلدن معلوم اولور که واقف بونی عمرنك مسن چاقنده یازوبدر که جاندن عزیز اولان قدرشناس دوستینك مفارقتنده خیلی جفالر چکوبدر. شاعر ودادیدن وصول اولان نامه‌نی کوکلنك قوشینه پروبال ایدوب اونی اوج اعلایه قالخزور. اگرچه کیچمیش زمانه‌نك انقلاب واغتشاشی شاعرك قدینی اگوب هلال قیلمشدر و لکن همان دوست بی‌نظیرك نامه‌سی ضیاء شمس تك اونك قدینی راست و قلبنی منور ایلیور و سوادنامه روحنه صفا و حیات ابدی بخش. ایدیر. آفرین بویله دوستلقه و مرحبا بو صداقته!

بو غزل شیخ سعدینك دوستلق باره‌سنده یازدیغی غزله بگزه‌یور. تفاوت آنجاق بوراسنده‌در که شیخ سعدی حقیقی دوستلغك شروط وظیفه‌سی نه اولدیغینی بیلدیروب عموم ناسه خطاباً یازمشدر، اما واقف ایسه اوز دوستندن گلن کاغذدن مسرور اولوب اونك قدر و منزله‌سنی بیان ایدیر. سعدی علیه‌الرحمه دوستلق باره‌سینده بیوروبدر و حقیقتده چمن معنایه در ساچوبدر:

یار آن بود که صبر کند بر جفای یار
ترك رضای خویش کند بررضای یار
گر بر وجود عاشق صادق نهندتیغ
بیند خطای خویش نه بیند خطای یار.
یار ازبرای خویش گرفتن طریق نیست
مانفس خویشتن بکشیم ازبرای یار
من رەنمیبرم مگر آنجا که کوی دوست
من سرنمی نهم مگر آنجا که پای یار!. . . الخ

دوست حقیقی و یارجانی حقیقتده اودوستدر که اوز خیرو رضاسنی و صلاح امورینی ــ دوست رضاسی و صلاحی یولنده ترك ایدوب اوندن مال و جاننی مضایقه ایتمیه، دوستك آدی چیکیلن برده باشدن کیچه. حیفا که بو وسوسهٔ شیطان و دغدغه انسان ایله دولمش عصرمزده بو قسم دوستلرك وجودی عنقا قوشی کیمی نایابدر. بو عصر شومده حقیقی بر دوست تاپولماز که اونك صداقت و دیانتنه اعتبار اولونه ودار گونده دستکیرلکنه امید باغلانه!...

نجه که فوقده ذکر اولوندی ملا پنا واقفك ادبیاتمیزك بانی‌سی، مؤسسی آدلانماغه حقی واردر. تمامی قافقازده اوندن مقدم بر مقتدر ادیب، خوش کلام و موزون طبع شاعر ظهور ایتمیوبدر که ابتدای سخن اونك آدیله باشلانسون. اگرچه آذربایجانك ایرانه متعلق حصەلرنده عاجز، دیوانی، قوسی عارف کیمی بعض شاعرلر وجوده گلوبدر و الا اونلارك آثار قلمیەلری و خصوصاً ترجمه حاللری ملتمز آراسنده اشتهار بولمیوبدر آنجاق بعضاً متفرق شعر و غزللری خواندەلر و غزل خوانلار واسطەسیله گلوب بزه یتشوبدر.

ملاپناه واقف ایسه جملەمزه معلومدر. اونك آدینی ایشیتمیین و شانده سوبلەنن «هر اوخویان ملاپناه اولماز» مثلینی بیلمەین قافقاز اوغلی یوخدر. واقفی بویله شهرتلندیرن البته اونك روان طبعی، موزون کلامی و گوزل قافیەلری اولوبدر که ایمدیده او قافیەلر عموم ناسك دیللرنده جاریدر. واقفك کلاملرینی اوخودقده بلا اختیار اونلاره میل و رغبت باغلایورق. شاعر هرنه وجوده گتوروبسه اوز آنا دیلمزك طرز و شیوەسنده گتوروبدر. اونك

اشعارنده استعمال اولنان ترك و یاترکلنمش فارس و عرب سوزلری اویله بر مهارتله نظمه چکیلوبدر که اوخویانلاری واله و حیران ایدیر، مثلا بو سادەلکده هانسی بر ترك شاعری قافیەلر ترتیب ایدوبدر:

«باغلامشم دین‌و ایمانی زلفکه
منم کیمی حیران هانی زلفکه
تاپشروب گیدیرم جانی زلفکه
یاخشی ساخلاسنده امانتمدر!»

ویا اینکه بو شعرلر:

«خمار باقماق گوز قاعدەسیدر
لاله تك قزارماق یوز قاعدەسیدر
پریشانلق زلفك اوز قاعدەسیدر
نه باد صبا نه شانەدندر!»

بو ساده و روان شعرلر که معناً دەخی زیاده مقبول و مستحسن‌در شاعرك آرتق درجەده آنا دیلنه دارا اولماسنه و ملی شاعرلغنه دلالت ایدیر.

البته ملاپناهه بو عیبلری ایراد دوتماق اولماز که او «ملی شاعر» اولدیغی حالده ملتنك حریتنه دایر، ترقی و تعالی‌سنه مخصوص بر اثر قویمیوبدر. ملا پناه دەخی سایر شاعرلر کیمی اوز زماننك اوغلی اولوب اونك تقاضاسنجه شعر یازارمش. اوندن چوخ صوکرا گلن شاعرلرك کلاملرینده «ملت»، «حریت» «دین» و «وطن» سوزلری هرگز استعمال اولونمیوبدر.

بونگاه بیله واقفك یوخاریده ذکر اولونان مخمس و غزلیاتنده تجربه یوزیله دییولمش پرمعنا سوزلر و درین فکرلر واردر که، همه وقت حیات اوزره باقی قالاجقدر. بوندن ماعدا واقفك ملی ادبیاتمزه حسن خدمتی بو اولوبدر که ترکیه و ایران‌زمین شعراسنه مقلدلك ایتمیوبدر، بلکه اونك ایچون آسان وطبیعی بر یول آچوبدر که اوندن صوکره گلن شاعرلر اوکا پیرویلك ایدوب بر چوخ گوزل اثرلر میدانه گتوروبلر. بو جهته ملا پناه واقفك قافقازیەده وجوده گلن شاعرلرك باباسی و استادی آدلانماقه حقی واردر.

ملاولی ودادی تخلص

آذربایجان شاعرلرینك مشهورلرندن بریسیده ملاولی‌ودادی‌تخلصدر که ملاپناهك معاصری ، دوستی و بر قوله گوره اقرباسی ایمش. ملاولی قزاق محالنده شیخلو قریه‌سنده تولد ایدوبدر. بعض روایته گوره ملاولی‌نك آتاسی محمدآقا ایراندن گلمه‌در و محمدآقانك آتاسی حمزه سلطانك نسلندندر که صفویلرك دورندن ایرانده اولورمش. ملاولی‌نك یاخشی علم و سوادی و روان طبعی وارایمش و اوزیده زهد و تقوا اهلی اولوب وقتینك چوخونی عبادتده کیچورمش. حق سوین وحقی دوست دوتان بر وجودایمش که هرکسك عیبنی آچیق سویلمکدن باك و اجتناب ایتمزایمش. اوگا بناء شاعردن دلگیر و رنجیده اولانلرك عددی آز دگل‌ایمش. اما بونگله بیله هامی اونی سایارمش، خاطرینی عزیز و محترم دوتارمش. معاصری وکیل احمدآقا ایله آرالرنده دوستاق و ظرافت وارایمش و چوخ وقتی شاعر اوگا کنایه واستهزاطریقنجه آجی سوزلردیرایمش، اما احمد آقا اونك سوزلریندن اینجینمزایمش. بیله که بر وقتی بونلار یایلاقده اولان زمانی ایولرندن چخوب گوزل و چیچکلو داغلارده سیرایدیرلر. بو اثناده دومان گلوب اونلاری احاطه ایدیر. ملاولی خوفه دوشور که اونلار آزاجاقلار. اما احمد اوگا اورەك ویروب دییور: «قورخما من سنی سلامت یوردیمزه آپارارام» و دوغرودانده ودادینی سلامت گتوروب شینلکك ایچنه چخاردیر.

بو باره‌ده غیرلرك یاننده احمد آقا اوزینی اوگوب ذهن و فراستنی ذکر ایتدکده ملاولی تنگه گلوب دیور: «آقا! بو قدر اوزیگی اوگمه، بو بر بیوك هنر دگل قرامالده (صغیر) هیچ آزماز!»

بعض روایته گوره ملا ولی ودادی قزاق محالنده الك معتبر، تدبیرلو و نفوذلو بر آدم حساب اولدیغنه بناً گرجستان والی‌سی ایراکلی خان اونی اوزینه مقرب ایدوب و اونك عقل و کمالنی گوروب بعض اتفاقلرده قزاق محالنه

دائر مسئله‌لر وقوعه گلدکجه اونك تدبیر و صلاح‌دیدیله ایش گوررمش. بو احوالی اونك دوستی ملا پناه واقف ایشیدوب قراباغدن ودادینك حال و شاننه مناسب بو شعرلری یازوب گوندرمشدر:

ای ودادی گنه خان قوللوغنده
قایم اولوب نه قیامت ایلرسن!
یمان گوزدن الله اوزی ساخلاسون
اخلاص ایله کیشی خدمت ایلرسن؟!

بیله دورسان او قاپوده قیش و یاز
یتوشرسن بر چورگه سر افراز
بو دوغرو یولگدن اگیلسن بر آز
یقین بیلکه چوخ خیانت ایلرسن!...الخ

و لکن ودادینك ایراکلی خانه مقرب و مصلحتچی اولدیغنی نه گورجی و روس و نه‌ده بزم تاریخلرده گورمه‌دیك. اوزگه بر قوله گوره از آنجمله مرحوم احمد بك جوانشیرك یازماغنه بناءکه اونك قراباغ تاریخنه دایر آرتق بلدیانی وار ایدی، ملا پناه واقف مرحوم ابراهیم خانك مقرب حضوری اولان زمانی اوز دوستی ملاولی‌نی یازوب قزاقدن قراباغه گتوردوبدر و بوراده اونك خانه یاووق اولماغنه سبب دوشوبدر. و خان ملا ولی‌نك عقل وکمالنی درك ایدوب و خصوصاً اونك مؤمن و متقی بر شخص اولدیغنی گوروب اوگا لطف و مرحمت گوستررمش و هر قسم رویا گورسه ایمش ملا ولی‌یه سویلرمش، ملا دخی اونلری خیلی مناسب تعبیر ایدرمش. اما بو روایتی دخی تصدیق ایتمگه الده بر دستاویزمز یوخدر. بونك دوغرولغنه شهادت ویریجی قراباغ تاریخنده بر اشاره گورمه‌دك.

دوغریدر میرزا جمالك یازدیغی تاریخده میرزا ولی آدلو بر شخصك اسمی ذکر اولونوبدر. ولی همان میرزا ولی قراباغدا شوشی اوزدنده «بهارلو» قریه‌سندن برشیرین زبان و کاردان و زیرك بر آدم ایمش که ابراهیم خان اونی اوز عموزاده‌سی عبدالصمد بك ایله آقا محمد شاه اول دفعه‌ده آذربایجانك جنوب سمتنده واقع اولان ولایتلری حیطهٔ تصرفنه گتوردکده

زوال رسمیله شاهه گوندرمشدر. مذکور میرزاولی‌نك نسلی بو حالده قراباغده و باکوده موجود و ولی‌یوف فامیلیاسیله مشهوردرلر.

پس «بهارلو» میرزاولی ایله «شیخلو» میرزاولی‌نی قاریشدیرماق بیوك سهودر. تعجب بودر که قراباغك احوال و تاریخنه بلد اولانلار و اونلارك جمله‌سندن شاعر میر محسن آقا — آقامیرزاده شیخلو ملا ولی‌نك وجودینی بالمره انکار ایدوب ملاولی ودادی آنجق میرزاولی بهارلودن عبارت اولماسنی تاکید ایدیرلر و میرمحسن آقانك قول و ادعاسینك قوه‌سنجه بونی دخی علاوه ایده‌بیلوروك که نچه‌سنه بوندن مقدم «بهارلو» قریه‌سندن حمیدبك ولی‌یوف اسمنده بر شخص ایله تانش اولدوق بو جنابك زیاده خوش صحبت و دلاور اولدیغنی تحسین ایتدکده بزه جواب ویروب دیدیکه فلان کس بزم بابامز چوخ دلاور و فصیح بر آدم ایمش اوزینك‌ده طبع شعریه‌سی وار ایمش. باباسینك آدینی سوروشدقده بزه جواب ویردیکه بابامزك آدی ملاولی‌در ودادی تخلص.

اشعارندن برنچه‌لرنی اوخوماقی توقع ایلدیك. باشلادی و قفك ملاولی‌یه ظرافتیانه ترکمه آرواتلارینك باره‌سنده یازدیغی کلامك برنچه بندلرنی اوخوماقه:

خوش حالیکه سنك اوزون دیرناغلو
بالدیری چرمکلو یالین آیاغلو
یورقانی، یاسدیغی توزلو، تورپاغلو
همدم ایله هردم صحبت ایلرسن

اللرینی یوزلرینی یودوقلاری یوخ
باشلارینده دوغری دیدیکلری یوخ
«حاضر چوباندرلر دودیکلری یوخ
اونلار ایله نجه الفت ایلرسن....»

بو سوزلری ایشیدوب حمیدبکه عرض ایتدیك که بو واقفك کلامیدر ملا ولی‌نك کلامی دگل و ملاولی اوزی قزاق اهالیدر، شیخلو قریه‌سنده تولد ایتمشدر. مشارالیه تبسم ایله جواب ویردیکه: «خیر! سهو ایدیرسکز، قزاقده ملاولی اولمیوبدر، ملاولی ودادی آنجق بردر، اوده بزم بابامزدر...

هر حالده جناب میرمحسن آقا، حمیدبك و غیرلری «بهارلو» میرزاولی ایله «شیخلو» ملاولی‌نی قاریشدیریرلار. بو بیوك سهودر. ودادی مرحومك اولادی الان قزاق محالنده و بعضلری تفلیس شهرنده ساکن‌درلر.

صحیحی بودر که ملاولی ودادینی اونك دوستی واقف چاغروب قراباغه گتوردوبدر. و بوراده جوانشیر اویزدنده مشهور «گلستان» آدلانان یرده که سابقده خرداجه بر خانلقدن عبارت ایمش ملاولی واقفك واسطه‌سیله اورا خانینیك حضورنده مقرب و محترم شخصلردن بریسی اولوبدر. بو احوالك دوغرولغنه واقف ایله اونك آراسنده وقوعه گلان مشاعره دلالت ایلیور. واقف یازیر:

بیله دورسالك او قاپوده قیش و یاز
یتوشرسن بر چوره که سرافراز
بو دوغرو یولکدن اگیلسن بر آز
یقین بیل که چوخ خیانت ایلرسن

خانك محبتین کوگلکده یاتور
بت یوب أتیکی اولارسن قوتور،
ترپنمه یرکدن البت ․برك اوتور
وای حالکه بر حرکت ایلرسن!

ایوکی، مالکی یادیکا سالما
خان اذن ویرسه‌ده بوینکا آلما
عمرك، عثمانك قاپدینه قالما
سولریکی بی دیانت ایلرسن *)

جوانشیر خلقله اول قوم و [illegible]رداش
قزاقك سوزنی هیچ ایلمه فاش
دیمه‌نم [illegible]ینکی ایله «قزل باش»
عقلك اولسه اوزك البت ایلرسن!

---

*) بو سوزلر، واقف دوستنه البته ظرافت وجهله یازمشدر اونلارك آراسنده [illegible] کفتکولر چوخ اتفاق دوشرمش.

خانی قویوب اگر ایوه کیتمه‌سن
قارقامکا *) مطابکه یتمه‌سن
اولوالامرك اطاعتین اتمه‌سن
ترك سنت والجماعت ایلرسن!

ودادی واقفه یازدیغی جوابك بر بندنده دیوبدر:

«دوطاب اولوبسن گیدوبسن خاندن
ؤلونجه چقما نام تا «گلستاندن»
سن هر گاه چالشسالك هابیله جاندن
هرنه دیسه‌ك بیل عاقبت ایلرسن!»

ملاولی‌نك اوغلی محمد آقا که باباسینك آدی اوکا قویولمشدر سوگرالردن همان «گلستان» ـ قاضی سعد الدین افندینك قولنه گوره ـ خانلق ایدوبدر. ودادینك بر اوغلی دخی مشهور عثمان افندی ایمش که تفلیسده ایکنجی مفتی اولوبدر که علم و کمالیله مشهور ایمش. عثمان افندینك فرزندلرندن بریسی اوچنجی مفتی محمد افندی اولوب و او بریسی دخی قاضی سعیدالدین‌ـ افندیدر که سابقده قراباغده قاضیلق ایدرمش و بعد مدت مدیده قزاق محالنده مسند قضاوتده ایکن هشتاد سننده دار عقبایه رحلت ایلیوبدر.

ودادی یوز ایله کیمی بلکه بر آزده آرتق زندگانلق ایدوبدر. سنده واقفدن بیوك ایمش. اودر که واقف اوکا یازدیغی بر غزلده دیمشدر:

«عشقه دوشمك سکا دوشمز قوجالوبسن بیاه‌در
بیله ایشلر گنه واقف کیمی اوغلانه دوشر!»

ودادی بونك جوابنده یازدیغی غزلنده دیمشدر:

«نه‌قدر اولسه قوجه گرچه ودادی خسته
گنه واقف کیمی البته یوز اوغلانه دگر!»

ملاولی‌نك مسن‌چاقنده فرزند گرامی‌سی عثمان افندی اوکا خدمت ورعایت گوسترمش و شاعرك گوزلری یاخشی گورمدیکندن اونك الندن دوتوب

*) قارقابکا ـ یعنی بنه قارقیش و نفرین ایله.

گزدیررمش وهرنوع احتیاجاتنی رفع قیلماغی اوزینه بورج حساب ایدرمش و ودادی دخی اونی جان دلدن سیووب عزیز دوتارمش و اونك حقنده بیله خیر دعا ایتمشدی:

«ای حلیم و علیم ربانی
علم ایله محترم قیل عثمانی

فی‌الحقیقه عثمان افندی آتاسینك دعاسی برکتندن علم و حلم ایله فریدالعصر بر وجود اولوب اونك نام و شهرتی نه اینکه‌تك قافقازده ـ حتی عثمانلو مملکتنده دخی انتشار تاپمشدر. ملاولی ودادی وفات ایدوبدر تاریخ هجریه‌نك 1224 نجی ایلنده که میلادك (1809) نجی سنه‌سنه مطابقدر. دفن اولنوبدر شیخلو قبرستانلقنده که «کمی قایاسی» آدلانان یرده واقعدر. قبرداشینك اوستنده بو بیت حك اولونوبدر:

«کیم ودادی خسته‌نك قبرین گوروب ایتسه دعا
«ایده حق رحمت شفیع اوله محمد مصطفی!»

ودادینك اثرلریندن مشهوری شکی و شیروان حاکمی حسین خان «مشتاقی» تخلصك سرگذشتی و اونك اوز عموسی حاجی عبدالقادرك حیله‌کارلغی و عداوتیله مقتول اولدیغی بابنده یازیغی مخمسدر که عینیله بوراده درج اولنور.

گل گوگل بر عبرت آل بو گردش دورانه باخ؛
جام حیرتدن دمی مخمور اولوب مستانه باخ!
دوت تفکر دامنین بردم دل حیرانه باخ!
کیمسه‌یه قیلماز وفا بو دهر بی‌پایانه باخ!
اولما معمورینه راغب آخری ویرانه باخ!

بیوفادر ملك دنیا مالنه آلدانمه چوخ:
عزوجاه دولت و اقبالنه آلدانمه‌چوخ!
دوتمه امید عقلو فهم احوالنه آلدانمه چوخ!
قوم، قرداش‌و رفیق اقوالنه آلدانمه جوخ!
هر بری بر رمز ایله‌سندن اولو بیگانه باخ!

شرحی بی ممکن گلوب گیتمش جهانه چوخ همام *)
هر بری عصرنده بر صاحب هنر، عالم مقام
شاه اوله ایستر گدا، دیوانه یا اهل نظام
یتمه‌مش مقصودنه عالمده هیچ ارباب‌نام
جمله‌سین مقتول ایدوب بوبی سر و سامانه باغ!

دیگله ای طغیان محنت بر حکایت سویله‌یوم
دیده‌لر گریان ایدن شرح ملالت سویله‌یوم
درد بی درمان، داغ بی نهایت سویله‌یوم
بو سوزه نسبت سگا گل بر حکایت سویله‌یوم
لطف ایلدوب قیل بر نظر بو مختصر دستانه باغ!

نولدی گور اول سرور دوران امیر محترم،
منبع جود و سخاوت معدن لطف‌و کرم؟!
مرد میدان اهل عرفان، صاحب تیغ‌و قلم!
عرصهٔ رفعتده گویا کم تیکیلمش بر علم!
حاکم شیروان — شکی یعنی حسین‌خانه باغ!

شیردل بر مرد ایدی کم شوکت‌و شانی عظیم،
صف شکن، اعدافکن، شمشیرزن بی خوف‌و بیم!
سرور صاحب حشم اتباعی چوخ، ملکی قدیم،
خوش نما، خندان‌لقا، شیرین سخن، طبعی حلیم!
نیلدی گل گور مقدر حکمت یزدانه باغ!

حق پرست، اهل توکل، پاک‌دل، صاف جگر،
باکی یوخ هیچ کیمسه‌دن، جاه و جلالی بی کدر!
بیلمه‌مش رشک‌و حسد انسانی ایلر دربدر!
باغلامش آنگله کین اعلا و ادنا سربسر!
سالدیلار هر رنگ دعوالر دوتوب بهتانه باغ!

*) همت اهلی اولان بیوك پادشاهلر و سرکرده‌لر.

حاجی عبدالقادرو حاجی محمد کینه‌دار
سالدیلار یوز دورلو دعوا اولدیلار اوندان فرار،
ایتدیلر اولدمده دار دوقفازی سنگر استوار،
تاپدی دشمن هر طرف یوزاولدی غوغا آشکار
بولدیلار فرصت تمامی گیردیلر میدانه باغ!

کندخدالر گوندروب اوغلیله چوخ آند ایلدی.
ایتمه‌دی بر سود هر چند عهد و پیوند ایلدی.
حاجی عبدالقادر اولدم گورنجه فند ایلدی:
دوتدی اونلاری تماماً بربه‌بر بند ایلدی،
ویردی ابراهیم خانه هم سالدیلار زندانه باغ!

گور نه‌لر گلدی اودم حاجی محمد باشنه؟
دوتدوروب هم آنی دخی قویدی قلعه داشنه،
قالدی بر ایل ویردی جان آخراجل پرخاشنه،
بیله‌در هر کیم اولورسه خایین اوز یولداشنه!
گیتدی هرنه وار ایسه مردملگی مجانه باغ!

اول قراباغ حاکمی دولتلو ابراهیم خان
اوّل آخر آنگیله تاپمان ایدی یمان
گوردی فرصت گلدی فوت ایتمك دگل عقله نشان
اولدی عبدالقادر ایله متفق هم اولزمان
یغدیلار بی حد لشکر جار ایدوب هر یانه باغ!

قیلدی بو سر رشته‌ده هر حال اول سعی و امك
ایتمه‌دی تقصیر، هردم ویردی سیم وزر دیمك
گلدیلر «جار» و «تله» بگلر تمامی بی نمك
کیچدی چوق دعوا دوگوشلر، طول اولور شرح ایلمك
اولدی اول حاجی خان تك نوجوان فرزانه باغ!

چکدی عمه خان و احمد خان جونکتای چری
هر بیری داغستان ایچره کل لشکر سروری
بیله سنجه نچه باشچی، جمله‌سی میدان اری
بر طرفدن گوندروب توپخانه ویردی لشکری
آرخه دوردی اونلاره والی گرجستانه باخ!

ایلدی هر بر قوشون گلدیکجه بر دورلو سواش
هر طرفدن قویدیلار جان آلماغه میدانه باش
کیچدی مدت دوشدی خلقه ایله بر قحط معاش
اولمیوب بر بیله ذلت مطلقا عالمده فاش
گلمیوب بیله مصیبت رومه‌یا ایرانه باخ!

آرتدی غوغا یوز ویروب هر لحظه بر جنك وجدال
ایله کم گلمز حسابه اولدی مقتول و قتال
گوردی کم اول مرد میدان‌بلا اول پر ملال
گون بگون ایتمگده‌در ایام اونی آشفته حال
دمبدم سالماقده‌در دوران اونی نقصانه باخ!

فتحعلی خان یاتنه عزم ایلیوب هجرت قیلوب
نه ایلدی اول مرد گور، اعدا ایکن حرمت قیلوب
چکدی لشکر بیله سنجه نچه یول غیرت قیلوب
ایتدی مایوس آنی هم اقبال بی نصرت قیلوب
نه ایله‌سون انسان اگر یار اولماسه سبحانه باخ!

گاه آقاسی خان شیروان حاکمیله بر زمان
باش قویوب اعدایه قارشو آتدیلار میدانه جان
ایله بر جنك ایتدیلر کم سو یرینه آخدی قان
حاصلی اول درد منده ویرمه‌دی نصرت عنان
آتش میدانلاره ایتدی اوزین پروانه باخ!

دوندی چون اقبال دولت گلمه‌دی پروا آگا
اولمادی هر یانه یوز دوتدیسه مأوا آگا
هرنه وار یارو مصاحب اولدیلار اعدا آگا
هر طرفدن ویردیلر قتل ایتمگه فتوا آگا
جمله خونخوار نمك‌سز او شکی شیروانه باخ!

گور نجه دوندی تماشا قیل اونك اقرانته
آشکارا و نهان قصد ایتدیلر تا جانته
دویدی حالی هر طرفدن یغدی لشکر یاننه
اولمادی چون چاره یوخ حقدن ایشك امکانته
هرنه تدبیر ایله سعی ایتدیسه اول مردانه باخ!

جمع اولوب قتلینه آنك بر نچه اشرارلر
بیلمه‌ین نان‌و نمك بی حرمت‌و بی عارلر
اولمکه اولدرمکه برك ایتدیلر اقرارلر
جمله اوز اقوام و اقرانی تمام خونخوارلر
قوم قرداشی اینان گل دوسته باخ یارانه باخ!

بر گون اورته وقتی حالی بولدیلر فرصت مگر
قالمامش کیتمش درنده هیچ درباندن بشر
دولدیلار ـ اول خواب غفلتده یاتارکن بی خبر
بیله‌در تقدیر ـ اذا جاء القضا اعمی البصر
اوزگه فکره دوشمه چوخ حقدن گلن فرمانه باخ

چیخدی تا اولجاق خبر اعدایه قارشو بی درنك
بر زمان ناچار تنها ایلدی شیرانه جنك
نیلسون یوخ دست بخت اقبال نصرت پایی لنك
هرطرفدن اوستنه یاغدیردیلار تیغ و تفنك
عاقبت مجروح اولوب غرق اولدی الوان قانه باخ!

ایتدیلر صلح اوزره اولدم بر نچه قول‌و قرار
اولدی راضی بیلدی یالان اولدیغین بی اختیار
ساخلایوب بر هفته آخر قتل ایدوب مجروح زار
کل وارین ایتدیلر تاراج و یغما تار و مار،
اهلی بیتی جمله دوشدی نوحه و نالانه باخ!

ال قویوب جمله فساده تیکدیلر شیطان ایوین
ایتدیلر گویا خرابه دین ایوین ایمان ایوین
آچدیلار باب فساد باغلادیلار احسان ایوین
قردی اوز اولادنی یخدی اونك سبحان ایوین
حاجی‌قادر تك جهانك فتنه‌سی شیطانه باخ!

گل یتر ای ظالمه راغب سنکدل، سخت جگر،
بونجه خونریز اولمه، ایله ظلم ناحقدن حذر
یادیکه گلمز مگر روز جزا ای بی‌خبر!
نولدی حقدن بر زمان شرم ایله چخ شامه سحر
گوش ایدوب مظلوملردن اول گلن افغانه باخ!

آه کم تا عالم اولمش مهرو ماهك منزلی
ایلمش روشن دلی آه سیاهك منزلی
گه دوشر نسبت گدایه پادشاهك منزلی
گاه شیر نر یرین ایلر روباهك منزلی
دور برعکسه نظر قیل چرخ کجرفتاره باخ!

کیمسه قالماز ـ نیك‌و بد آنجق قالور عالمده آد
نامراد ایلر جهان هر کیم که ایستر بر مراد
بو مصیبت نامه تاریخین بیل ای فرخ نهاد!
ایکی یدی ـ ایکی قرخ اولمشدی مین ـ یوزدن زیاد
اولدی مرحوم و شهید اول گوهر یکتایه باخ!

بیله‌در دوران ایشی هر گونده بر آل ایلمش!
عاقلی نادان ایله پژمرده احوال ایلمش!
یوز ویروب نامرده هردم مردی پامال ایلمش!
ای ودادی گل که بو حیرت منی لال ایلمش
گور نه‌لر قیلدی فلك «مشتاقی» تك انسانه باخ!؟..

معلوم اوله که حسین خان ابن حسن آقا «مشتاقی» تخلص مشهور شکی حاکمی حاجی چلبی‌نك نوه‌سیدر. حاجی چلبی‌نك وفاتندن سوکرا اونك اوغلی آقاکشی بك آتاسینك یرنده حاکم اولوب اما اونك حکومت زمانی چوخ چکمیوبدر. اول اثناده غازی غموق خانی محمد خان ابن سورخای خان که جبار و ظلمکار بر حاکم ایمش گوجلو لزگی قوشونیله شکی‌نك اوسته گلوبدر و آقاکشی بکی مصلحت بهانه‌سیله یانته چاغروب قتله یتوروبدر و اوزی شکی شهرنده (نخوده) ساکن اولوب خانلق ایدوبدر. ولکن اونك خانلقی چوخ مدت چکمیوبدر. شکی اهالیسی اونك جور و ظلمندن رنجیده اولوب و آخرده حسین خان ابن حسن آقا دربنده قاچوب فتعلی خاندن استعانت ایدوب و فتعلی خان قبه‌دن قوشون جمع ایتدیروب حسین خان ایله شکی ناحیه‌سنه ارسال ایلیوب و شکی اهالیسی بولارایله متفق اولوب محمد خانی تبعه‌لری ایله شکیدن اخراج ایلیوبلر.

محمد خان غازی غموقه قاچوبدر اوندن سوکرا حسین خان شکیده خانلق ایدوبدر. اونك باشنه گلن قضاو قدری مرحوم ودادی یوخاریده یازیلان مخمسنده بیان ایتمشدر. حیفا که اونك اثرلریندن اله دوشمه‌دی. هرحالده حسین خان «مشتاقی» اوز عصرنك اهل کمال و عرفاتندن خوش مقال و صاحب حال بر وجود اولدیغی قفقاز تاریختده ذکر اولنوبدر. ودادینك بو شعرلری او کا دلالت ایلیور:

نولدی گور اول سرور دوران امیر محترم
منبع جود و سخاوت معدن لطف‌و کرم
مرد میدان اهل عرفان صاحب تیغ‌و قلم
عرصهٔ رفعتده گویا کیم دیکلمش بر علم
حاکم شیروانه ـ شکی ـ یعنی حسین خانه باخ!... الخ

ودادینڭ موزون و پرمضمون کلاملریندن بریسیده دنیانڭ هیچ کس ایله پایدار و برقرار اولمادیغی بارەسنده یازدیغی شعر مسدس‌درکه شاعر اوزینه خطاباً یازمشدر.

دنیایه و اونڭ مال و دولتنه پابند اولماقدن و قید کشلکدن آسوده و حر اولماغی توصیه و تنبیه ایتمشدر:

گل چکمه جهان قیدنی سن جان بیله قالماز!
قان آغلامه چوخ دیدهٔ گریان بیله قالماز،
گل وقتی کیچر سیر گلستان بیله قالماز،
هرلحظه گوکل خرمو خندان بیله قالماز:
بر جام یتور ساقی بو دوران بیله قالماز!
تن برگون اولور خاکیله یکسان بیله قالماز!

ازبس بو جمالیله که جانان اوله فانی؛
بو شیوه ایله قد خرامان اوله فانی؛
بو گردن خوش زلف پریشان اوله فانی؛
بو احسن صورتده که انسان اوله فانی؛
بر جام یتور ساقی بو دوران بیله قالماز!
تن برگون اولور خاکیله یکسان بیله قالماز!

سلطان جهان اولسه گیدر جانه اینانمه!
برگون پوزولور شوکت دیوانه اینانمه!
چون باقی دگل ملك سلیمانه اینانمه!
گر عاقل ایسه‌ڭ گردش دورانه اینانمه!
بر جام یتور ساقی بو دوران بیله قالماز،
تن بر گون اولور خاکیله یکسان بیله قالماز،

یوز موسم خوش خرم اولوب ایللر آچیلسه
یوز لاله بتوب سوسن و سنبللر آچیلسه
یوز باغ جهان تازه‌له‌نوب گللر آچیلسه
کوکلم که آچیلماز نچه مشکللر آچیلسه
بر جام یتور ساقی بو دوران بیله قالماز!
تن برگون اولور خاکیله یکسان بیله قالماز!

آه آلدی منی درد فراق، غم حسرت!
سرمست خراب ایتدی بنه بادهٔ حیرت
بر مهر وفا ایتمه‌لی یوخ کیم اوله رغبت
فوت ایلمه‌گل وارایکن الده دم فرصت
بر جام یتور ساقی بو دوران بیله قالماز!
تن برگون اولور خاکیله یکسان بیله قالماز.

فکر ایتسه‌ڭ اگر دهرڭ ایشی بحر بلادر،
بر درگرانمایه‌سی بیڭ جانه بهادر.
هر نقشی بر آینهٔ اثبات خدادر
مقصود دوعالم بنه تحصیل رضادر!
بر جام یتور ساقی بو دوران بیله قالماز
تن برگون اولور خاکیله یکسان بیله قالماز!

ای خسته، ودادی بو جهان بر قوری سسدر،
بر دمده کیچر ایله که فریاد جرسدر.
بو بزم فناده بونه هنگام هوسدر!
گل دورمه که عمرڭ کیچور انجام نفسدر!
بر جام یتور ساقی بو دوران بیله قالماز!
تن برگون اولور خاکیله یکسان بیله قالماز!

نه قدر که ملاپناه واقف اهل ذوق و صفا ایمش و بش گوننلك عمرك قدرینی بیلوب ایسترمش که اونی عیش عشرتده کیچوروب کوگلده بر حسرت و آرزو قویماسون، بر اوقدر اونك دوستی ملا ولی ودادی دنیانك ذوق وصفاسنه بیل باغلامیوب اونك بی‌وفا اولماسندن مأیوس وشاکی ایمش، کوگل و میلی آخرت دنیاسیله اولوب عبادتله عمرینی کیچورمگی عیش زمانه‌یه ترجیح قیلارمش. «هر نقشی بر آیینهٔ اثبات خدا» اولان دنیادن واز کیچوب، «تحصیل رضایه ــ که مقصود دوعالم‌در» مشغول اولارمش. (تعجب بوراسیدر که بو ایکی نفر هم‌عصر شاعرلرك اخلاق و عقایدلرنده، طبیعت و مزاجلرنده مشاهده اولونان بوقدر تفاوت و ضدیت اونلارك صداقت و دوستلقلرینه مانع اولماز ایمش.

هر ایکی شاعرك رأی و اعتقادلری، بو دنیایه نه گوزیله باخماقلاری وطبیعتلرنده اولان مغایرات اونلارك بری ــ برینه یازدیقلاری کاغذلردن کورونور.

واقف و ودادی یك دیگرینه ظرافت طریقنجه ایراد دوتوب مباحثه ایدیرلر. چون ودادینك فکر وخیالی آخرت دنیاسیله‌در و هر لحظه اونی یاده سالوب گوزلریندن یاش توکور، واقف، استهزا ایدوب یازیر که حالا نه وار که ساق و سلامت اوله ــ اوله آغلیورسن. سنك آغلامالو گونیك قباقده‌در. بو مکالمه‌نی شاعرلرك اوز سوزلری ایله بیان ایتسه‌ك دهاده یاخشی اولار:

واقف:
ای ودادی‌سنك بو بوچ دنیاده
نه دردك وار زار ــ زار آغلارسن؟
آغلامالو گونك آخرتده‌در
هله ایندی سنده نه‌وار آغلارسن؟

ودادی:
واقف! نه چوخ یان باش آیاغ آتارسن
بگا دیرسن نه بوقدر آغلارسن
سگده باشگده محبت بیتمی
اگر اولسه ایلر اثر آغلارسن!

واقف:
تا جسدك جدا اولمیوب جاندن
بیل اوزیگی آرتق سلطاندن، خاندن
هایله آیریلق نه‌در که آندن
بو قدر چکوبن آزار آغلارسن؟

ودادی:
آغلاماق که وار محبتدندر
شکسته خاطرلك مرحمتدندر،
اصل بونلار جمله مروتدندر
اولسه یورکگده بدتر آغلارسن!

واقف:
سای غنیمت دیریلکك دمنی
کیچن همدملرك چکمه غمنی،
عقلك اولسون سیل گوزیك نمنی
دخی گیری گلمز اونلار آغلارسن!

ودادی:
اوخومادك «فلیضحکوا» آیتین
چکمه‌یوبسن یارو همدم فرقتین
بیلسه‌ك اگر آغلاماقك لذتین
تاــ گیدینجه نور بصر آغلارسن!

واقف:
کیم‌دی ایمدی بودورده اول آدم
پریسی یاتندن هیچ اولمیه کم؟
قرالورسن بولوت کیمی دمادم
آغ یاغیش تك یاشك یاغار آغلارسن!

ودادی:
بیللم چوخ اوشاقسن یورکك توخدر
لهو ولعب ایله هوسك چوخدر
قوجه‌لق اثری کوگلگده یوخدر
هله سوگرا عقلك کسر آغلارسن!

واقف: توی بابرامدر بودنیانڭ عذابی
عقلی اولان اوڭا گتورر تابی
سن تکی اوغلانه دگل حسابی
هرشیدن ایلیوب غبار آغلارسن!

ودادی: اوغلان سن، اوشاقسن، جوان‌سن هله
یگیجه جسمگه دوشوب واوله
تازه ده‌گنك آلوبسن اله
قایم دوت‌که ناگه دوشر آغلارسن!

واقف: کندگی الگدن آلدیران فلك
اینگلره بوزوو سالدیران فلك
یار و یولداشگی اولدیرن فلك
مگر سنی بیله قویار آغلارسن!

ودادی: نیلرسن سویله‌مش بزوو اینگی
بزمله ایله‌مسن بیله هنگی؟
حضرت قلی بکڭ آغ دگنگی
آلوبسن الیگه مگر آغلارسن؟

واقف: بیدماغ اوله‌قدن نه دوشر اله؟
شکر ایله الهه گز گوله ـ گوله!
اوشاقها دگلسن توتز هایله
کوگلوڭ شیشه‌ی سینار آغلارسن!؟

ودادی: اوزاندن باخ، یاخشی فهم ات ساطره
بو ایش باخماز هیچ کوگله خاطره،
ایستر یوز ایل بویوالارده قاطره
بر گون یامار جان وجگر آغلارسن!

واقف: کیچن ایشدن مرد ایگیتلر پوزولماز
آتلار دیوبدر توکیلن دولماز
قتق ایچون قیشده آغلامق اولماز
انشاالله گلور بهار آغلارسن!

ودادی: دولتگدن یندوك نان ونمگه
دوشدیڭ ایندی جاد و قاتق یمگه
سوز چوخدر یری یوخدر دیمگه
اگر بیلسه‌ڭ ای بی‌خبر آغلارسن!

واقف: ایچ قاتقی یی دارینڭ جادینی

. . . . .

ایستمه دورانڭ دادلو زادینی
سڭا اولور اوز هرمار آغلارسن!

ودادی: ای بڭا گوسترن قاتقی ـ جادی
آنی یه‌ن تاپار کل مرادی
دنیانڭ سڭاده لذتی دادی
بر گون اولور آخر زهر آغلارسن!

واقف: نه‌قدر دیری‌سن اولی دگلسه‌ڭ
قوجالوبن یابلار کیمی اگیاسه‌ڭ
پادشاه‌سن اگر اوزیگی بیلسه‌ڭ
نیچون اولوب جاندن بیزار آغلارسن:

ودادی: ایله که تاخیلدی بورنیگا چشمك
قوجه‌لق ال ویروب دخی نه‌شیشمك؟
اوشاقلار ایچنه دوشر گولوشمك
سنڭده آجیغڭ دوتار آغلارسن!

واقف : یالقوز چوخ قوجالان یاتی سیور
گاه اوگونه‌ر تك تك اوزیندن‌دیر
سنده یتوبسن اوجده مگر
بینگه بیاتی اویار آغلارسن:؟

ودادی : گل قراباغك آب حیاتی
نرم نازیك بیاتیدر بیاتی
اوخونور مجلسده خوش کلماتی
اوخ کبی باغریگی دلر آغلارسن!

واقف : مخمس دیمکك سیر کله‌نوبدر
بیاتیده ذهنك زیر کله‌نوبدر
قوجالوبسن قلبك کویر کله‌نوبدر
ایشدن گوجدن اولوب بیکار آغلارسن!

ودادی : گل دانشمه مخمسدن غزلدن
شعر حقیقتدن مدح گوزلدن
سنك که حایگی بیللم ازلدن
ایله دیوب جانار-دلبر آغلارسن!

واقف : یتمشده که بیله نم، گله گوزه
کسمیه آراسین. باخمیه‌سوزه
او زمانکه یشیك یتشر یوزه
گور که اونده نه بیشمار اغلارسن!

ودادی : ساری چوبان اوغلی گلسون یانگا
آخوند دیوب جانین قاتسون جانگا
اونك شوکتنه، سنك شانگا
او یخشی مخمس دوزر آغلارسن.

واقف : چوکر بر گون قباقگه عزرائیل
دیر: «ای کوربنده عفلتده‌ن آییل!»
گوررسن بر عجب شکل‌و شمائل
بورگگه قانلار دامار آغارسن!

ودادی : عزرائیل ک چنکل چالار جانگا
چوریلوب باخارسن او هر یانگا
اولزمانده سنك او افغانگا
نه برگلن، نه قیز ـ تر آغلاسن!

واقف : آنك که چنگلی اعضایه دوشر
چاحناشور جسدك لرزه‌یه دوشر
تمام سوموکلرك وای وایه دوشر
دیریکی‌درگی [illegible] آغلارسن!

ودادی : آخرت سوزگی سالمه یادیگا
مطلق درست دگل اعتقادیگا
محشر گونی کیمسه یتمز دادیگا
فریادك فلکه چخار آغلارسن!

واقف : یانارسن تنگدن چخار توتونك
دوتوشور بوغازك کسیلور اونك
هله واردر بوندن بدتر پیس گونك
عقبایه ایدنده سفر آغلارسن!

ودادی : مؤمن اولوب قلبك اولسه ایدی سلیم
بیلوردك خدانك اولدیقین کریم
سگا کرم ایلر عزیز وحکیم
نه چکرسن خوف و خطر، آغلارسن!

واقف: چون گیدرسن او قرانلق دار یره
قونشو اولماز چاغرانده سس ویره
بر کیمسه تاپولماز قاپوگدن گیره
گوررسن دورت طرف دوار آغلارسن!

ودادی: مؤمنم، ذکرمدر دایم الهی
اوزاقدر کوکلمدن کل مناهی!
عفو اولور مومنك جمله گناهی
سنك‌ده کوکلگدن کیچر آغلارسن!...

بو گفتگولاردن سوگرا دوستلارك آراسنده وقوعه گلن نازیك مکالمه کیچور سنی و شیعه مسئله سینك اوسته. اونلاردن هر بریسی ظریفانه دیگرینك اوسته گولوب بعض ایراد دقتلری ایدوب نظمه چکورلر که اونلارك ذکرنی بوراده لازم گورمه‌دیك.

محترم اوخوجیلارمز یوخاریده درج اولنان شعرلاره دقت یتورسه‌لر ـ واقف ایله ودادینك طبیعت و خاصیتلرنده اولان تفاوتی اوزلری تمیز ایده بیلرلر: واقف ایچون دنیانك عذابیده توی بایرامدر. او جهته ودادی یه ایراد دوتوب دئیور که سنك کبی اوغلانه یاراشماز هر شیدن اوتری کوکلگی غملو و خاطریگی غبارلو ایدوب آغلیه‌سن. نجه که جسدك جاندن جدا اولمیوبدر بو دنیانك بش گونلك زنده‌گانلقنی غنیمت بیل و اوزیگی خاندن و سلطاندن آرتق و مکرم دوت.

ودادی ایسه واقفه دیور که چوخ یان ـ باش آیاغ آتمه. یعنی بیهوده سولمه: آغلاماق محبتدندر و شکسته خاطرلق مرحمتدندر. انسانده گر کدر وفا، محبت و مروت اولسون، سنده که بونلاردن بر اثر یوخدر، فلیضحکوا آیه‌سین اوخویوب آگلامیوبسن و یار و همدم فرقتین چکمیوبسن. اگر سن آغلاماقك لذتین بیلسه‌ایدك ـ نور بصر گیدنجه آغلاردك. واقفه بو سوزلر تأثیر ایتمیوب ودادینك اوسته گولوب دئیور:

«اله بیدماغ اولماقدن نه دوشر
شکر ایله الهٰ‌گر گوله ـ گوله!
اوشاق ها دگلسن تیز ـ تیز ها بیله
کوکلونك شیشه‌سی سینار آغلارسن!»

ودادینك غزللریندن مشهور آتیده ذکر اولونانلاردر:

هر سحر باد اسر عارض جانانه دگر
توخونور سروه گهی ـ گاه گلستانه دگر
شمع گر یانسه سواد شب ایچون حیف اولماز
شعله‌سی چونکه اونك عارض جانانه دگر.

اولماسه قابل اگر دهر جفا ویرمز اوگا
طعم بی لذت اولاندا نجه دندانه دگر
صحبت ناکس و نامرد همین صحبت ایمش
دوتکه بر مرد اتگین دولت خاقانه دگر؛

منکه میدان بلا ایچره سرم توپ ایدرم
تا دوشر الدن اله آخری چوگانه دگر.
نه قدر اولسا قوجا گرچه ودادی خسته
گنه واقف کبی البته یوز اوغلانه دگر؛

بو غزلی ودادی خسته واقفك اوگا یازدیغی؛
«کیم که سودای سر زلف پریشانه دوشر..»
غزلنه جواب یازمشدر. ودادینك پر مضمون غزللریندن بریسیده بودر؛

کوگل صبرو قرار ایتمز گیدر یار اولمیان یرده
محبت پایدار اولماز وفادار اولمیان یرده
وفا قیل بر وفاداره اولاشمه هربی اقراره
متاعك آتمه بازاره خریدار اولمیان یرده؛

منیم همراز و هم دردیم دیوم هر بد نما گوردیم
هنر کسب ایلمز مردم بلی عار اولمیان یرده!

خدا سن ساخلا گل فردی چتیندر یالقوزك دردی
پریشانلق تاپار مردی هوادار اولمیان یرده

دلا! لاف ایتمه مطلقدن دوشرسن ظلمه ناحقدن
نیچون مردم دونر حقدن بر آزار اولمیان یرده!

گل ای کوگلی اولان روشن، قبول ایت بو سوزی مندن
نجه مقدور اولورمسکن گله خار اولمیان یرده!

کوگل دنیاده یار ایستر ـ اولوبدر بیقرار ایستر
ودادی خسته‌وار ایستر ـ چخان یار اولمیان یرده!

فی‌الحقیقه گوزل سوزلردر: وفادار اولمیان یرده محبت پایدار اولماز، اوگا بناء هر نااهل و ناکسه بیل باغلامه، سوزینه باور و عهدینه اعتبار ایلمه: دار گونده باخارسنکه سندن یوز چوویر، احتیاجی اولمادقدا سنی تانیماز بیلمز...

چون ودادی‌نك اشعارنك چوخنده آه و زار ایشدیلیر، آغلامقدن، حزن والمدن بحث اولنور اوگا گوره بر غزلنده گوزلریندن آخان قانلو یاشی بارەسنده بیله دیمشدر:

«قان توگر خسته ودادی که دیمشدر واضح.
کوگلمك دیدهٔ گریان کبی فوارەسی وار:

اگرچه بو بیت فضولینك کلامنه بر آزاجق بگزەیور ولی فضولینك سوزلری بوندن محسناتلودر:

«گل رخساریگه قارشو گوزیمدن قانلو آخرسو،
«عزیزم فصل گلدربو، آخار سولار بولانمزمی؟

بو بارەده قراباغك بش سنه بوندن مقدم جوانلق حالنده وفات ایتمش بر شاعری ـ مشهدی ایوب «باکی» تخلص دهاده گوزل دیمشدر:

گلزار جسمم ایچره بتوبدر بلا گلی
گوزدن آخان گوگلده چکیلمش گلابدر:

بهار موسمنی و نوروزك داخل اولماسنی شاعر بو گونه نظمه چکمشدر:

نوروز بهار اولدی ـ جهان تاره تر اولدی
رفع اولدی الملر؛

داغلدی بو شادلق خبری دربدر اولدی
یاندی اوده غملر!

قرق یدی رقم سندی زمستان قلمندن
فرصت گله دوشدی

میدان طربده بونه طرفه هنر اولدی
صرف اولدی کرملر!

گوگدن یره یاغدی نه گوزل شبنم رحمت
بتدی گل و لاله!

خوش نغمه‌لەنوب بلبل شیدا اوتر اولدی
آچیلدی ارملر!

یوز حمد و ثنا مایل سیرچمن اولدی
شاد اولدی کوگلر!

بر موسم گلدر بو که حقدن نظر اولدی
خوش گلدی بودملر!

ای خسته ودادی بو گون ایتمزمی سگارحم
سلطان زمانه؟

بو عید مبارکده که دنیا خبر اولدی
داغیلدی درملر!؟

ودادینك مربعاتی‌ده واقفك کی کبی خیلی آچیق و گوزل دیلده و لسانمزك شیوەسنده یازیلمشدر. اونلاردن بر نچەسی بوراده ذکر اولونور:

سیر گلشن ایتسەك ای گلعذارم
بلبل اوخور باغلار صدایه دوشر!
خطگه باش اگر سنبل، بنفشه
گل خاك پایگه فدایه دوشر!

خورشیدم، خاورم هلالم سنسن
شیرینم، شربتم زلالم سنسن!
فکرم، ذکرم، سوزم، خیالم سنسن
کوگلم هاچان سندن جدایه دوشر!

آرزوگی چکر صاحب دیلکلر
دولانیر باشگا، دونر فلکلر
مدحك اوخور عرش اوزنده ملکلر
هربری بیر طرفه ندایه دوشر!

خیالگدر خیالمك حیاتی
دهانك شکری لبك نباتی
جمالك صدقه‌سی حسنك زکاتی
منم تك بی‌نوا گدایه ده‌شر!

انتظارك من چکرم پیوسته (*)
کوگل پریشاندر خاطر شکسته!
ایستر وصالگی ودادی خسته
یوز خاکه فرش ایلر دعایه دوشر!

آی آقالار بر نگارك اودینه
دلی کوگل یانه‌ـیانه دوشوبدر
منکه دوشوب بو اودلاره یانارام
نه سمندر، نه پروانه دوشوبدر!

آچیلوب جنت‌تك جمالك گلی
اوتر چوره‌سنده شیدا بلبلی
بوگلشنك یاسمنی، سنبلی
نه بر باغه، نه بوستانه دوشوبدر!

(*) باشقه بر نسخه‌ده اولکی بیت بویله یازیلوبدر:
«حسرتك چکمکدن اولمشام خسته حالی پریشانم دلی شکسته.»

کوگل دوست کوینه ایتدیکجه گذر
قانلو غمزه‌سندن ایتمزمی حذر؟
چیقدی گوزوم بردم ایلدی نظر
گور نجه کسیلمز قانه دوشوبدر؟

قاش وگوزی دوروب قانین آلماغه
زلف توکولوب دین ایمانین آلماغه،
ودادی خسته‌نك جانین آلماغه
خط بر یانه‌ـخل بر یانه دوشوبدر!

ای همدمم سنی قانه غرق ایلر
گل ترپتمه یاره‌لنمش کوگلمی!
آیری دوشمش وطندن ایلندن
هم دردندن آرالنمش کوگلمی!

کوگل ویردك هر بیووفا یادلاره
حیف اولدی که عمر گیتدی بادلاره
فلك سالدی دورلو‌ـدورلو اودلار.
شان‌ـشان اولمش پاره‌لنمش کوگلمی!

قانلو یاشیم گوندن ـ گونه بوللاندی
آخدی ـ آخدی سینه‌م اوسته گوللاندی
گینه غم سمندی میندی یول لاندی
هیچ بیلمزم یاره‌لنمش گوگلمی!

گوزوم یاشی گوندن گونه فرق ایلر
عیب ایله‌مك منی قانه غرق ایلر
روشن ایتمز یوز مین گونش برق ایلر
بو محنتده قاره‌لنمش گوگلمی!

ودادیم خسته گوزوم مردمی
ایتورمشم قوشونمی، اوردومی
چوخ طبیبه شرح ایلدیم دردیمی
هیچ گورمه‌دیم چاره‌لنمش کوگلمی!

ودادی خسته‌نك بو مربعاتده‌کی وزن و قفیه‌لرده بر آزاجق رکاکت گورونیر ایسه‌ده اونده گوزه‌ل و شیرین سوزلر ده‌خی چوخدر. شاعر اوز همدمنه رجوع ایدوب دیئورکه وطنندن و أیلندن آیری دوشمش کوگلمی رحم ایت — ترجمه: او یاره‌لودر. هر بی‌وفا یادلاره کوگل باغلایوب عزیز عمریمزی باد فنایه ویردیك و باشمزه درلو-درلو بلالر گلدی، فلك بزی اودلاره سالدی و کوگلمزی شان — شان یعنی پارچه — پارچه ایلدی. بویله مصیبتلره دوچار اولدیقجه شاعرك قانلو یاشی بوللانور و سینه‌سی اوستنده گول عمله گلیر. و گوگلی غم سمندینه مینوب اوزاق دیارلره یوللانور. «یوللاندی»، «گولله‌ندی» «یوللاندی» سوزلری ترك دیلنك شیوه‌سنه مخصوص الفاظلردرکه باشقه لسانه اویماز و سغیشماز.

کوك یوزینده قطار ایله اوچان دورنالارا خطاباً یازمشدر:

قطار — قطارایله اولوب قالخوب هوایه
نه چخوبسز آسمانه دورنالر؟
غریب — غریب‌غمگین — غمکین اوترسز
یوز دوتوبسز نه مکانه دورنالر؟!

تسبیح کبی قطارگز دوزرسز
هواله‌نوب عرش یوزنده سوزرسز
گاه اولورکه دانه‌خوره گزرسز
سز دوشرسز پریشانه دورنالر؟

عرض ایلیوم بو سوزمك ساغیدر
یول‌لارگز حرامیدر یاغیدر،
شاهین شونقار سوربه‌گزی داغیدر
بویانرسز قزل قانه دورنالر

ازل باشدن صره بغداد ایلگیز
بگلر ایچون ارمغاندر تیلیگز
اوخودقجه شیرین — شیرین دیلیگز
یاغریم اولور شانه — شانه دورنالر!

بر باش چکك دردمندك حالنه
عرضه یازسون قلم آلسون الینه
ودادی خسته‌دن بغداد ایلنه
سز یتورك بر نشانه دورنالر!

بوراده واقفك و قاسم‌بك ذاکرك دورنالر بارەسنده ودادی‌یه نظیره اولاراق یازدیغی قافیه‌لری مربع قیلماغی مناسب گوردیك.

کلام واقف:

بر زمان هواده قناد ساخلایوك
سوزوم واردر منم سزه دورنالار!
قطارلاشوب نه دیاردن گلورسز
بر خبر ویرسه‌گز بزه دورنالار؟!

سزه مشتاق اولوب بغداد ایللری
گوزلیه — گوزلیه قالوب یوللاری
آسته *) قند چالوك غافل تیللری
حیفدر سالورسز دوزه دورنالار!

خیلی وقتدر یارك فراقگده‌ام
پروانه تك‌حسنك چراغنده‌ام
بر آلا گوزلونك سراغنده‌ام
گورونورمی گوروك گوزه دورنالار؟

---

*) آسته - آهسته دیمکدر.

من سیومشم آلا گوزك سرمەسین
بد نظری کسوب ضیا ویرمەسین
ساغین گزك لاچین گوزی گورمەسین
قورخورام صفکز پوزه دورنالار!

نازنین — نازنین ایدەرسز آواز
روح تازەلەنور اولور سرافراز
واقفك‌ده گوگلی چوخ ایدر پرواز
هردم سزك ایله گزه دورنالار!

کلام ذاکر:

بر ساعت هواده قناد ساخلایوك
رحم ایدك دیدمده یاشه دورنالار!
قطارلاشوب هانسی بردن گلورسز
قاقلداشه — قاقلداشه دورنالار؟

بو ولاده هر گون توگولور قانلار
یواش — یواش کیچوك سسگز آگلار
لاچین یاتاقیدر بزم مکانلار
قورخورام سربه‌گزی چاشه دورنالار!

دیار غربتده مدتدی وارم
گیجه گوندوز وطن دیوب آغلارام
منده سزك کیمی غریب زارم
ایلمەیوك مندن حاشه دورنالار!

من سیومشم اونك چمن دوزینی
نصیب اوله برده گورم یوزینی
یوخسه دانشورسز وطن سوزینی
ویروبسگز نه باش باشه دورنار؟

ذاکرم اود دوتوب آلشدی جکر
وار ایسه جانانداں سزده بر خبر
تغافل ایتمەیوك آللهی سیور
دونمەسین باغریگز داشه دورنالار:

بو مربعاتك هانسی بریسنی غیریلرینه ترجیح ایتمك مشكل بر امردر چونکه هر بر شاعرك كلامنك اوزینه مخصوص اسلوب و شیوەسی واردر. هر بر شاعر اوز قلبنك و طبعنك اقتضاسنجه گوك یوزنده قطار ایله اوچان دورنالاره یوز دوتوب اوز حال دیلنی اونلاره عرض قلور. وادی خسته اوز حزن و المندن و شکسته خاطرلقندن دم اوروب ایله ظن ایلیور که دورنالار دەخی همیشه غم و الم مبتلا اولوب اوخودوقلاری نغمەلر فرح و شادلق اوجندن اولمیوب غم و غصەدن نشئت ایدن آه و نالەلردر، اولسببه شاعر اونلاره خطاباً دئیور:

«غریب — غریب غمگین — غمگین اوترسز
یوز دوتوبسز نه مکانه دورنالار؟»

اونلارك شیرین دیلی ودادینك اورگینی پارچه — پارچه ایلیور:

«اوخودیقجه شیرین — شیرین دیلیگیز
باغریم ایدیر شانه — شانه دورنالار!»

واقف دخی همچنین اوز قلبینده اولان حسیاتدن سوز آچوب دورنالاردن تمنا ایلیور که انتظارینی چکدیگی و سراغنده اولدیغی آلا گوزلی همدمدن گورسونلر اوگا بر خبر و اثر گتوره بیلرلرمی. اونلره بیله دییور:

خیلی وقتدر یارینك فراقینده ام
پروانه تك حسنی چراغنده‌ام
بیر آلا گوزلونك سراغنده‌ام
«گورونورمی گورك گوزه دورنالار؟»

دورنالرك اوخوماقی واقفه حزن گتورمیور و گوگلنی پریشان قیلمیور. اونلارك آوازی شاعرك روحنی تازەلندیریر و اونی دوره قالخماقه، عرش یوزنده اونلار ایله سیر و سیاحت ایتمگه تحریك قیلور.

«نازنین ـ نازنین ایدەرسز آواز
روح تازەلنور اولور سر آفراز
واقفگدە گوگلی چوخ ایدەر پرواز
هردم سزڭ ایله گزه دورنالار!

قاسم بك ذاکره گلدکده اوده ملا پناه کیمی دورنالردن خواهش ایلیورکه اوندن احتیاط ایتمەسونلر و اونی اوزلرینه همسر، یولداش و رفیق حساب ایتسونلر: چونکه اوده اونلار کیمی غریبدر:

«دیار غربتده مدتدی وارم
گیجه ـ گوندوز وطن دیوب آغلارم
منده سزڭ کیمی غریب زارم
ایلمەیوڭ مندن حاشا دورنالار!»

چوخ احتمال وارکه بو شعرلری ذاکر بادکوبەده محبوس وار ساکن اولانده یازوبدر، بونگله بیله هر اوچ شاعرڭ دورنالاره یازیقی و رحمی گلوب دوستلق و مهربانلق یوزیله اونلره تاپشوریرلارکه بویرلر خطالی یرلردر، بوراده دورماسونلار و سسلرین چخارتمایوب آهسته کیچوب گیتسونلر والا شاهین و لاچین دویوق دوشوب اونلارڭ سربەسنی داغیدار و قزل قانه بویوبار. ودادی دییور:

«شاهین شونقار سربەگزی داغیدار
بویانارسز قزل قانه دورنالار!»

واقف دییور:

«ساغین گزڭ لاچین گوزی گورمەسین
قورخورام صفیگز پوزا دورنالار!»

ذاکر دییور:

«لاچین یاتاقیدر بزم مکانلار
قورخورام سربەگز چاشه دورنالار!»

محصل‌الکلام هر بر شاعرڭ کلامنده باشقه بیر ملاحت و لطافت وارکه اهل دل و ارباب ذوق و کمال اونلاری اوخودقده درك ایلیور و هراو

نشئەکه قلبیله حس اولنور، بعض وقت یازماق و سویلمك ایله افاده اولونماز، تقریر و بیانه گلمز!»

بو حالده ملا ولی ودادینڭ و واقفڭ وفاتندن یوز ایلدن زیاده وقت کیچوبدر، هر ایکیسی بزم محترم ملی شاعرمز و ادبیاتمزڭ بانی‌سیدر. اشعار و کلاملری موزون، طبعلری روان، دیللری آچیق و ساده.

هرگاه واقف و ودادی کبی مشهور شاعرلر اوزگه ملتلرڭ آراسنده ظهور ایتمش اولسه ایدیلر بی شبهه ایمدی‌یه کبی اونلارڭ آثار و اشعاری دفعات ایله چاپدن چیخوب ابنای ملت ایچنده یاییلمشدی. اونلارڭ قبرلری اوستنده نشانگاه قویولمشدی و وفاتلرینڭ اللی و یوز سنەلك یوبیلیاسی، یوم عالیسی آرتق جلال و طنطنه ایله یاد اولونمشدی.

اما بزم ترکلرده بو حسیات و قدرشناسلق یوخدر. شأن و شرافتمزه، وطن و ملتمزڭ سرافرازلقنه سبب اولان، دیلیمز، و ادبیاتمزه رونق ویرن عزیز و محترم وجودلرڭ قدر و منزلتنی، بیلمیریك و اونلارڭ آثار گزیدەلری ایله افتخار ایتمیریك. ازبسکه عوامق و عواملقمزدن ملیت حسی بزلرده آییلمیوبدر. وطنمزڭ، دیلمزڭ و ادبیاتمزڭ قدرینی بیلمیریك.

فتحعلی خان «مشتری» تخلص.

قبه و سالیان حاکمی فتحعلی خان ابن حسین علی خان ملا پناه واقفك و حسین خان «مشتاقی»نك معاصری اولوب، اونك عالم، شاعر و صاحب تدبیر بر وجود اولدیغی تاریخده یازیلوبدر.

فتحعلی خان هجرتك (۱۱۵۷)نجی سنه‌سنده که تاریخ مسیحیه‌نك (۱۷۴۴) ایله مطابقدر آتاسی حسین علی خانك وفاتندن صکره قبه و سالیانده خان خان اولوب اوز توابع و رعایاسنی گوزل وجهیله اداره ایدرمش عرفا و شعرا سلکنه حمایت گوستروب اوزیده شعر دیرمش.

(۱۱۷۲)نجی تاریخده دربند جماعتی نادر شاهك قتلندن سوکرا اوزلری انتخاب و تعیین ایتدیکلری محمد حسین خاندن ناراضی اولوب اونی عزل ایتدیلر و دربند خانلغنی فتحعلی خانه تسلیم ایلدیلر. فتحعلی خان دوربین، عاقبت اندیش و زیاده جرئتلو بر وجود اولدیغندن قبه، سالیان و دربند حاکملقنی آرتق مهارتله اداره ایدرمش.

هجرتك (۱۱۸۱)نجی سنه‌سنده شکیلی حسین خان «مشتاقی» ایله دوستلق علاقه‌سی قویوب اونکله متفق قوشون گوتوروب شیروان اوستنه حرکت ایلدیلر بو نیتله که اونی ضبط ایدوب آرالرینده تقسیم قیلسونلار ولی بر وقتدن سوکره بونلارك مابیننده برودت و عداوت وقوعه گلوبدر ازبسکه فتحعلی خان حسین خان مشتاقی‌نك‌ده حصه‌سنی غصب ایتمشدی، فتحعلی خان «مشتری»نك اشعارندن بر شئی تاپا بیلمه‌دیك خاتمنده یازیلان شعر اونك اوز کلامیدر:

«نوشته بر صفحات فلك بخط جلی
بدهر شقه گشا شد لوای فتحعلی!»

عمرینك آخرنده یازدیغی منظومات که بوراده درج اولنور میرزا حسن القداری افندینك «آثار داغستان» آدلو کتابندن کوتورولوبدر.

کلام فتحعلی خان ابن حسینعلی خان «مشتری» تخلص.

اولدی گوزل عمر صرف حیفکه نادانلقه!
هر نه قالوب صرف اولور ایندی پشیمانلقه!
زلف سیه ذوقه اویمه خطادر کوکل!
فارغ ایکن سن سنی سالمه پریشانلقه!
فیض ازل کافل تربیت حال اوله
مور محقر اورار لاف سلیمانلقه!
مانع عرض غمم حیرت دیدار اولور
بن نه دییوم بیلمزم آه بو حیرانلقه!
نفحهٔ باد صبا روحه طراوت ویریر،
چون گذر ایتمش سحر سنبل ریحانلقه!
«مشتری» در نظم کیمسه دگل حالیا،
درج دهن آچمه سن کیم گهر افشانلقه!

ابوالفتح خان - «طوطی» تخلص

ابوالفتح خان قراباغ والیسی ابراهیم خانك اوغلانلرندن .رشید ، فصیح و اهل کمال بر ذات ایمش، طبع شعریه‌سی دخی وارایمش. نجه که ملا پناه واقفك ترجمهٔ حالی بابنده ذکر اولونمشدی ، ابراهیم خان مرحوم جنرال زوبوف گرجستان والیسی ایراکلی خانك استمدادینه گلوب شماخی حوالیسنده اوردوسیله اکلندیکی وقت ، اوغلی ابوالفتح خانی اونك حضورینه صلح و اظهار اطاعت ایچون گوندرمشدی .

اما سوگره‌دن ایله که آقا محمد شاه شوشی شهرنده قتله یتوشدی و ایرانده امور سلطنت فتح علی شاهك الینه کیچدی ، ابراهیم خانك میلی بر نوعی شاه مذکورك طرفنه علاقه باغلادی : آقا محمد شاهك نعشنی فتحعلی شاهك طلب ایتمسنه گوره اعزاز و احترامیله طهرانه روانه ایلیوب بر پاره خوش آینده پیغاملر دخی القا ایتدی .

فتحعلی شاه ابراهیم خانك بوگونه رفتارندن زیاده خوشحال اولدی و اوگا خلعت و شمشیر گوندروب بر چوخ وعده‌لر ویردی و هر ایکی طرفه خاطرجمعلك حاصل اولماق ایچون قرابت و قوملق تمناسنی اظهار قیلدی. ابراهیم خان اوز کریمه‌سی آقا بگیم آقانی شاهه عقد نکاح ایدوب اونگله بیله اوغلی ابوالفتح خانی‌ده که او وقتی آقا ایدی شاهك حضورینه یوللادی. شاه، آقا بگیم آقانك کمالنی و حسن جمالنی گوروب اونی جمیع اهل حرم ایچون بیوك و بانوی حرم تعیین ایلدی .

بیلملك گرکدر که آقا بگیم آقانك‌ده گوزل طبعی وار ایمش و بر چوخ اشعار لطیفه و ادبیات ظریفه انشاد قیلمشدر، ولی اونلردن اله دوشه‌نی اولمادی. فتحعلی شاه ابوالفتح آقایه‌ده خانلق ویروب اوزینه پروری ایلدی و هم امیرالامرا لقبیله ملقب قیلوب اوز مجلس خصنه داخل و صاحب عزت و حرمت ایلدی،

ابوالفتح خان شاهك حضورینده و ایران شعرا و ادباسی دایره‌سنده دهاده آرتق کسب کمال ایدوب فنون شعرده ماهر اولدی. ابوالفتح خانك خاطرینی شاهزاده عباس میرزا نایب‌السلطنه دخی چوخ عزیز دوتارمش و اوزیله چوخ سفرلرده اونیده آپارارمش.

وفات ایدوبدر ایرانده هجرتك (1255) نجی تاریخنده .

آتیده درج اولنان بر ترك و بر فارس غزللری اول مرحومك کلاملرندندر:

غزل ترکی .

او گون کم حسرت ایله اول بت زیبادن آیرلدم
قلوب بر صورت بی‌حس کبی معنادن آیرلدم

چکوب ال خلقدن مجنون‌صفت صحرایه یوز قویدم
کسیلمش صبر و تابم و صلت لیلادن آیرلدم

دگا شمشاد سروی باغبان عرض ایتمه کم هرگز
بوخومدر میل گلشن قامت طوبادن آیرلدم

نولور شامو سحر نی‌تك سیزلدار سینهٔ زارم
مریض بستر هجرم ـ دم عیسی‌دن آیرلدم

فراقك شدتندن لال اولور بو طوطی طبعم
مزاقم تلخدر کم لعل شکرخادن آیرلدم

غزل فارسی .

شبی بخواب که عکس جمال روی تو دیدم
زکائنات تعلق بهر که بود بریدم

قسم بروی تو کردم که جز تو یار نجویم
بحوریان بهشتی اگر دهند نویدم

هنوز ازمی وصلت پیالهٔ نکشیده
زدست ساقی هجران چه زهرها که‌چشیدم

امید زنده‌گم بود آب تیغ تو خوردم
هوای وصل توام بود فرقت تو گزیدم

رقیب ازمنش آزرده‌است و من ز رقیبش
دریغ کو بمرادش رسید و من نرسیدم

بجرم آنکه مرا دل بغیردوست نه بستم
کشند بیکسی‌را ندیدم و نشنیدم

حقوق عشق نگر پای مردیش زانکو
زجور هرچه مرا سرشکست پانکشیدم

بسی ز وصف لبت گفته‌اند لیك کسیرا
درین رموز چوطوطی حریف حرف ندیدم.

قوسی

آذربایجان شعراسندن «قوسی» تخلص ظریف و خوش طبع بر شاعرك یازمه، دیوان اشعار و غزلیاتی المزه دوشمشدی. بو دیواندن حکیم «قوسی» کیم و هانسی یرك آدمی اولدیغی آکلاشیلمادی، ولی شیوهٔ لساندن و اسلوب کلامندن بزم زاقافقازیه توپراقنك رایحه‌سی گلور، حس اولنور.

بیله که اکر بعض غزللرینك آخرنجی فردنده «قوسی» عوضنه «قدسی» ویا «ذاکر» ویا «سید» یازیلسه‌یدی اونلار قدسینك یا ذاکرك ویا سیدك کلامی اولدیغنه کیمسه شبهه ایتمزدی.

بونیکله بیله نه شکی و شیروانده و نه باکو ـ سالیانده و نه گنجه و قراباغده و نه ماورای قافقاسك (زاقافقازیه‌نك) سایر متمدن مرکزلرنده (قوسی) تخلصلی شاعرك اسم و نشانه‌سی گوشمزه ایریشمیوبدر. اونك باره‌سنده سالخورده ادیبلرمزه رجوع ایتدکسه‌ده هیچ کسدن جواب کافی آلمادوق.

شمس‌الدین سامی‌بکك قاموس الاعلامنه رجوع ایتدیك اونده دخی «قوسی» تخلصلی ترك شاعرندن بر اثر بولمادق. اونده ایکی نفر «قوسی» تخلصیله ذکر اولونمش شخصه راست گلدیك، اونلردن بریسی مشاهیر خطاطیندن بغدادلی قوسیدر که (999) تاریخده وفات ایتمشدر، دیگری ایسه ایران شعراسندن اولوب یازدیقلاری تمام فارسی دیلنده اولدیغی کوستریلمشدی.

«جایی که تویی نسیت کسیرا آنجا
ازمن که تواند که رساند خبر آنجا؟»

قوسی‌نك اسلوب کلامی روم شاعرلرینك اسلوب کلامنه بر آزاجق بکزه‌یور ایسه‌ده اوکا روم شاعری دخی دیمك اولماز. بنه تخمینا دیمك اولور که «قوسی» آذربایجانك ایران دولتنه متعلق محللرنده خصوصا تبریزده

و یا اوکا قریب شهرلرك بریسنده وجوده گلمشدر . اما اوقتی‌نی بزم ولایتده کیچورمش.

بوکا دلیل اولارق بر غزلنك آخرنجی بیتنده تبریز شهرینی کعبه‌یه تشبیه قیلوب و اوکا اقتدا ایتمه‌سنی اوزینه بورج بیلمه‌یدر. همان غزل بو سیاق باشلانور:

صبر ایله عاقبت می اولور قان دیدیکاری
صبح وصال اولور شب هجران دیدیکلری!

عرش برین غبارین اونك توتیا قیلور
هرچند مشت خاکدر انسان دیدیکاری!

لعلکده جام باده کیمی جمع‌در سنك
آب حیات و آتش سوزان دیدیکاری!

«قوسی» گر کدر کعبه دئیوب اقتدا قیله
تبریز قله‌سینه «صفاهان» دیدیکلری!

و بنه اوزگه بر غزلنده شاعر تبریز شهرینی حسرتله یاد ایدوب دیور:

گر یاندیره اوز وارینی پروانه روادر
کیمدر که قرانلق گیجه جانانه یتشمز،

«تبریز» آچار کوکلمی قوسی گر آچیلسه
هرچند که فردوس «صفاهانه» یتشمز!

یقینکه «صفاهان» تبریزده محله آدیدر و شاعر همان محله‌دندر. چوخ احتمال وار که «قوسی» بو شعرلری غربتده اولدیغی اثناده یازمشدر.

دیوانده یازیلمش بر ترجیع بندندن بیله معلوم اولور که قوسی اوغورلو خان زیاد اوغلی‌نك عصرنده اونك تحت حمایه‌سینده مرفه حال گذران ایدیرمش، بونکله بیله وطن مألوفنی اونوتمیوب هردم اونی یاد ایدرمش. اوغورلوخان ایسه گنجه خانلارندن شاه ویردی خانك قرداشی و مشهور جواد خانك عموسی اولدیغی روایت اولنور که هجرتك (90 - 1180) ایللرنده خانلق ایدرمش. بیله اولان صورتده «قوسی» ملاپنا واقفك معاصری

اولوب اونکله بیر یرده بزم ترك آذربایجان شاعرلرینك باباسی منزله‌سنده‌در.

مذکور ترجیع بندکه قوسی‌نك طبعنك زیاده سلیس و موزون اولماقنه شهادت ویریر، بوراده درج اولنور:

کلام قوسی :

گتور ساقی قدح کم نوبهار عیش و عشرتدر
بو گوندن بیله جوش عشق و طغیان محبتدر

بو گون کم جام گلدن بانك نوشا ـ نوش اورار بلبل
می گلرنکدن هرکم که غافل مست غفلتدر

ویریر باد بهار امواته احیا صبحدم سن هم
اویاغ اول فرصتی فوت ایتمه کم فرصت غنیمتدر؛

نوله گر جام میناذن دوشرسه عالمه غوغا
که بو خورشید محشر اول قیام ایتمش قیامتدر

گتور صهبا که باقیدر صلاح و توبه‌نك چاغی
بو بش گون کم قلم یوخدر بزه ایام مهلتدر

اوغورلوخان زیاد اوغ‌ی مصاحب روزگارنده
که‌خاك رهگذاری سرمهٔ چشم بصیرتدر!

بحمدالله که دود آهمز ابر بهار اولدی!
قرادن چخدی داغ و باغ و صحرا لاله‌زار اولدی!

گتور ساقی شرابی ویر بکا امواته احیاتك
لب جان بخشکی مندن دریغ ایتمه مسیحی‌تك

نه خوش گللر دوشوبدر چشمه گلزاردن سنسز
عجایب داغلار وار لاله‌دن سینه‌مده صحراتك

منی معذور دوت گر اولمشم مست ایسترم سندن
وفاکم آدی وار یوخدر اوزی عالمده عنقاتك

و یا اوکا قریب شهرلرك بریسنده وجوده گلمشدر. اما اوقتی‌نی بزم ولایتده کیچورمش.

بوکا دلیل اولارق بر غزلنك آخرنجی بیتنده تبریز شهرینی کعبه‌یه تشبیه قیلوب و اوکا اقتدا ایتمه‌سنی اوزینه بورج بیلمه‌یدر. همان غزل بو سیاق باشلانور:

صبر ایله عاقبت می اولور قان دیدیکلری
صبح وصال اولور شب هجران دیدیکلری!

عرش برین غبارین اونك توتیا قیلور
هرچند مشت خاکدر انسان دیدیکلری!

لعلکده جام باده‌کیمی جمع‌در سنك
آب حیات و آتش سوزان دیدیکلری!

«قوسی» گر کدر کعبه دئیوب اقتدا قیله
تبریز قله‌سینه «صفاهان» دیدیکلری!

و بنه اوزگه بر غزلنده شاعر تبریز شهرینی حسرتله یاد ایدوب دیور:

گر یاندیره اوز وارینی پروانه روادر
کیمدر که قرانلق گیجه جانانه یتشمز،

«تبریز» آچار کوکلمی قوسی گر آچیلسه
هرچند که فردوس «صفاهانه» یتشمز!

یقینکه «صفاهان» تبریزده محله آدیدر و شاعر همان محله‌دندر. چوخ احتمال وارکه «قوسی» بو شعرلری غربتده اولدیغی اثناده یازمشدر.

دیواننده یازیلمش بر ترجیع بندندن بیله معلوم اولورکه قوسی اوغورلو خان زیاد اوغلی‌نك عصرنده اونك تحت حمایه‌سینده مرفه حال گذران ایدیرمش، بونکله بیله وطن مألوفنی اونوتمیوب هردم اونی یاد ایدرمش. اوغورلوخان ایسه گنجه خانلارندن شاه ویردی خانك قرداشی و مشهور جواد خانك عموسی اولدیغی روایت اولنورکه هجرتك (90 - 1180) ایللرنده خانلق ایدرمش. بیله اولان صورتده «قوسی» ملاپنا واقفك معاصری

اولوب اونکله بیر یرده بزم ترك آذربایجان شاعرلرینك باباسی منزله‌سنده‌در.

مذکور ترجیع بندکه قوسی‌نك طبعنك زیاده سلیس و موزون اولماقنه شهادت ویریر، بوراده درج اولنور:

کلام قوسی:

گتور ساقی قدح کم نوبهار عیش و عشرتدر
بو گوندن بیله جوش عشق و طغیان محبتدر

بوگون کم جام گلدن بانك نوشا ـ نوش اورار بلبل
می گلرنکدن هرکم که غافل مست غفلتدر

ویریر باد بهار امواته احیا صبحدم سن هم
اوباغ اول فرصتی فوت ایتمه کم فرصت غنیمتدر؛

نوله گر جام میناdan دوشرسه عالمه غوغا
که بو خورشید محشر اول قیام ایتمش قیامتدر

گتور صهبا که باقیدر صلاح و توبه‌نك چاغی
بو بش گون کم قلم بوخدر بزه ایام مهلتدر

اوغورلوخان زیاد اوغی مصاحب روزگارنده
که‌خاك رهگذاری سرمهٔ چشم بصیرتدر!

بحمدالله که دود آهمز ابر بهار اولدی!
قرادن چخدی داغ و باغ و صحرا لاله‌زار اولدی!

گتور ساقی شرابی ویر بکا امواته احیاتك
لب جان بخشکی مندن دریغ ایتمه مسیحی‌تك

نه خوش گللر دوشوبدر چشمه گلزاردن سنسز
عجایب داغلار وار لاله‌دن سینه‌مده صحراتك

منی معذور دوت‌گر اولمشم مست ایسترم سندن
وفاکم آدی وار یوخدر اوزی عالمده عنقاتك

نوله‌گر رشکدن بابل تو گوب گوز یاشی قان آغلار
که محو اولمش گله شبنم بعینه چشم بیناتك

بنم تك نوله‌گر مستانه سویلر بابل و قمری
که گل جام می گلگون کیبی‌در ـ سرو میناتك

اوغورلوخان زیاد اوغلی مصاحب روزگارنده
که دانش گوهریله وار مالا مال دریا تك

بحمدالله که دود آهمز ابر بهار اولدی:
قرادن چخدی داغ و باغ و صحرا لاله‌زار اولدی!

گتور ساقی قدح کم آرزو باغرم کباب ایتمش
می گلرنك غیری و بنی حسرت خراب ایتمش

بنم گوز یاشمی زنهار غور ایت سر گران باخمه
که سوز دل آنك هر قطره‌سبن برلعل ناب ایتمش!

بنم هر مصرع آهیم اورار دیوان ایله پهلو،
که دیوان قیامندن بنی عشق انتخاب ایتمش!

او گونلر کم کیچوبدر توبه وزهد و ورع برله
فغان کم خامهٔ تقدیر عمرمدن حساب ایتمش

بهار ایامی اولمه نالهٔ مستانه‌دن غافل
که رحمت ناله‌سین مستك دعای مستجاب ایتمش

اوغورلو خان زیاد اوغلی مصاحب روزکارنده
که هر برذره‌نی شفقت گوزیله آفتاب ایتمش

بحمدالله که دود آهمز ابر بهار اولدی!
قرادن چخدی داغ و باغ و صحرا لاله‌زار اولدی!

قوسی‌نك بو کلامندن بیله آکلاشیلور که مرحوم اوغورلو خان عرفا و شعرا سلکنه حرمت و رعایت گوسترمك ایله اوزی دخی اهل حال و صاحب کمال بر شخص ایمش نجه که شاعر دیور:

«اوغورلو خان زیاد اوغلی مصاحب روزگارنده
که دانش گوهریله وار مالامال دریاتك!»

شاعرك دخی ظریف، اهل حال و صاحب معنا بر وجود اولدیغی اوز کلامندن آکلاشیلور. نجه که بر غزلنده دیمشدر:

«نکته دوتماق بلبله قوسی‌نه لازمدر سکا
هر کیمك معنیده مقداری سوزندن بللودر!»

قوسی‌نك سوزینده اولان لطافت‌و محسناتی هربر ارباب ذوق آکلیابیلور، نجه که شاعر بو بابده دیمشدر:

«گرچه قوسی خون‌دلدن اوز سوزین رنگین ایدر
«سوز بیلن عاشق بیلور گفتار اونك گفتاریدر!»

قوسی‌نك حقیقتده شیرین گفتاری، ظریف ودل پسند اشعاری ایله اوخوجیلاریمزی فاش ایتمك ایچون بر نچه نمونه‌ار گوستریلور:

غزل قوسی:

1- هرچند گل لطیف اوله‌ر رخسارك اوزگه‌در
نرکس نه اولسه چشم فسون کارك اوزگه‌در!

بن غنچه‌یه یمان دیمه‌رم، نکته دوتمارام
سوز بونده‌در که لعل گهربارك اوزگه‌در!

طوبیده وار رعونت، اندام سروده
اما خرام نخل بلا بارك اوزگه‌در!

یوخ واعظك سوزینه سوزم کیم بهشت وار
کویك بر اوزگه جنت و دیدارك اوزگه‌در!

قوسی اگرچه وار جفا پیشه دوستلر
اماسنك حریف ستمکارك اوزگه‌در!

-2 هیچ شمعله رام اولماز پروانه‌لرز بزلر
زنجیره باش اندیرمز دیوانه‌لرز بزلر!

دنیا ایله صورتده وار الفتمز اما
معنیده بو عالمدن بیگانه‌لرز بزلر!

سیلاب حوادثدن نیلر بزه گردون کم
طوفن کشاکشدن ویرانه‌لرز بزلر!

هر گز سسمز چیخماز هیچ کس دیامز بیلمز
هرچند که دیللرده افسانه لرز بزلر!

یوخ طاعتمز اما فارغ دکلك قوسی
اول ماه‌بت‌چیندر ـ بت‌خانه‌لرز بزلر!

قوسی‌نك بو غزلندن اونك مولویلر سلکندن و حقیقت اهلندن اولدیغی ظاهر اولور، نجه‌که شاعر دئیوز: صورتده بو دنیا ایله الفتمز وار ایسه‌ده معنیده بو عالمدن بیکانه‌لرز باشقه بر معنویت عالملرنیك مخلوقییز، اوگا بناء سیلاب حوادثدن بزم باکمز یوخدر، زیرا بر دفعه‌لك طوفن کشاکشدن بز مخروب و ویران اولمشز. بو عالم ظاهرده بزم سس و صدامز دیللرده افسانه اولوبسه‌ده اوزیمزدن بر سس چیخماز و بر علامت و نشان گورونمز. ظاهرده طاعات و عبادتمز گوزه گلیورسه‌ده، باطنده جمله‌مز طاعت اهلییز و اول ماه‌بت‌چین ـ یعنی خداوند عالمین بزم معبود بر حقمزدر، بزم وجودمز بتخانه‌در. اوزگه بر غزلنده قوسی ینه بو معنادن دانشوب عالمی وحدت مینی چشید ادنلر ایچون بر میخانه‌یه تشبیه قیلوب دیور:

بادهٔ وحدت ایچون عالمی میخانه بیلور
فلکك گردشنی گردش پیمانه بیلور!

طفل اشکیم غرضین عاقل اولان فهم ایتمز
بو اوشاقلار دیلنی عاشق دیوانه بیلور!

دولودر بسکه‌نفاق ایله جهان صاحب دل
آشنا صورتنی معنیء بیگانه بیلور!

خط و خال سیرنه زنهار گوگل باغلامه‌کم
دامدر اول‌که اونی اهل هوس دانه بیلور!

آشاغه‌ده یازیلان غزل همچنین قوسی‌نك اهل حق و صاحب دل و معنی پرست اولماغنه شهادت ایدیر. شاعر دنیانك مال و منالنه و جاه جلالنه کوگل باغلامایور. ظاهری حسن جمال و خط ـ خال ایله اونك ایشی یوخدر، آرادیغی صاحب دل وحسن معنادر:

عاشقم بن، دولت و مال منالی نیلرم
برك و بردن یوممشام گوز شاخ و بالی نیلرم؟

بیك گلور بر غنچهٔ مستور یوزگلدن بکا
یارصاحب دل کرك صاحب جمالی نیلرم؟

هانده اولسام بوی گل تك روضهٔ کویگده‌ام
نامه و پیغام ایچون بادشمالی نیلرم؟

ایسترم وصلك که یادك آشنا اولماز بکا
گرخیالك رام اوله بزم وصالی نیلرم؟

سن نفس چاغ ایله ای‌نی، گر اوصاندك ناله‌دن
بن هوای کوی عشقم اعتدالی نیلرم؟

گرویریرسن دولت دیدار جانان ویر فلك!
یوقسه بن مهمان فقیرم ملك و مالی نیلرم؟

تار و پودی عالمك افسانهٔ نیرنك ایمش
بن بو باطل خواب بی حاصل خیالی نیلرم؟

لذت دیداردن قوسی، بکا حیرت یتر
اده تا آینه وار آب زلالی نیلرم؟

نجه‌که ذکر اولوندی‌قوسی دنیانك مالنه وجاه جلالنه قدرو قیمت قویمیوبه اصل سعادت و انسانیتی استقامت و صداقتده گوریر. حقی تانیوب انسانیته درجه‌سنه و معنویت عالمنه واصل اولماق اچون قوسی‌نك عقیده‌سنجه باشقه بر دلیل و رهبر لازم‌دگل بغیراز «صدق نیت».

«فخر اتمه مال و جاهه که اقلیم فقرده
دولت شکسته بال و هما هیچ کاره‌در،

تا خضر راهڭ اولمیه اوز «صدق نیتڭ»
قوسی بو یولده راهنما هیچ کاره‌در!...

مرد ایله نامردڭ و فرومایه‌ایله عالی طبع و دنیای دونڭ غدار و کج‌رفتارلغی بابنده‌دیمشدر!

نوله‌گر فرق اوله نامردلردن مرد دنیاده
اگرچه بللودر هر مرد و هر نامرد دنیاده

ایدردیم نیك بد فرقین بیلوردم یخشیلر قدرین
فغان کم آچمادیم گوز بر نفس نامرد دنیاده!

ایچرلر خلق علم ساغر زرین ایله صهبا
بڭا قالمش‌می اشك سرخ رنك زرد دنیاده

بتردر تیغدن بی آبرولر صورتین گورمك
که اولسون طعمهٔ شمشیر هر نامرد دنیاده!

جهانده بوی درد و داغ هیچ بر کیمسه‌دن گلمز
آنڭچون گون گوررلر مردم بیدرد دنیاده

اولار کم اول طبیبڭ حکمتندن غافل اولمشلر
نه بیلسونلر که عین عافیتدر درد دنیاده؟

نجه من بیلمیوم قوسی بو ویران اولمشڭ قدرین
که اوز کوڭلمدن آیرو بولمادیم همدرد دنیاده!

زمانه‌نڭ عدم ثباتندن و دائما تغییر و تبدیل ایتمسندن و اهل زمانه‌نڭ بر حالدن غیر بر حاله دگشیریلمه‌سندن، فقیرڭ ـ غنی و غنی‌نڭ فقیر و بصیرت اهلینڭ مأیوس و خونین جگر اولماسندن بحث ایدوب دیور:

اساس توبهٔ می استوار بیله قالورمی
بزه مدام صداع *) خمار بیله قالورمی؟

*) صداع - باش آغریسی - دردسر

گلور بر اوزگه زمانه، دونر فلك دولانار گون
رقیبه بو شرف اعتبار بیله قالورمی؟

شراب نرخنه ای باغبان که سیر که ساتیرسن
چمن همیشه بهار و بهار بیله قالورمی؟

دونه دونه ایچوریرسه بصیرت اهلنه قانلار
سپهره هم بو قرار مدار بیله قالورمی؟

کیچر تغافل ایدوب یارناز ایله سڭا قوسی،
کیچر بو بر نچه گون روزگار بیله قالورمی؟!

حقیقتده گوزل سوزلر و حکیمانه سواللردر، ای مال و دولته فاخرلباس و حسن صورتهٔ فخر ایدن غافللر: بو قدر مغرور اولمایوڭ. بو دولت و بو حسن جمال أبدی و دائمی دگل، بش گونلكدر، گلوب گیچه‌سیدر و ای اهل حال و بصیرت! سزه زمانه دونه ـ دونه قان ایچریرسه ـ اوندن سز مأیوس و پریشان اولمیوڭ. سپهره هم بو قرار و مدار بیله قالماز و سز گده آخر گز خیره مبدل اولار. و ای قوسی اگر یار جفاکار تغافل ایدوب سنڭ یانگدن کیچوب سڭا التفات و اعتنا ایتمزسه سنده اوندان مکدر اولمه: بو بر نچه گون گاوب کیچر نه سندن بر اثر و نه سڭا ناز و عشوه ساتان بردن بر علامت قالار.

اشعارڭ غزلیات نوعندن ماعدا قوسی‌نڭ خیلی دلپسند و موزون بهاریاتی، ساقی نامه‌سی، ترکیب بند و ترجیع بندلری و قصیده‌لری واردر که جمله‌سینڭ بورایه گنجایشی یوخدر. ولی اونلردن نمونه ایچون بیر نیچه بندلر گوستریلور:

ترکیب‌بنددن بر بند ـ

قربانڭ اولوم قوسی مهجور سنڭدر
شیرین سوز ایله خلقه سالان شور سنڭدر
عاشق که ضعیف اولسه اونی یازیه سالمه *)
هر چند سلیمان اولاسن مور سنڭدر

*) بیلده دیمك اولار؛ «عاشق که ضعیف اولسه اونی سالمه نظردن.»

مست اولسام و دورسام دولانوب باشڭا اولسەم
تقصیرمه قالمه می پر زور سڭندر!

گر اولدرر اولساڭ اگر احیا ویرر اولساڭ
اوز ایستەدیكڭ ایله كه دستور سنڭدر

یاندرساڭ اگر جسممی یاندر نه سوزم وار
دیدار سنڭ، شعله سنڭ، طور سنڭدر !

یادگله گوزوم مردمی‌در قطرۀ اشكم
گر وار چراغمده بنم نور سنڭدر!

ای گنج دوان گوشۀ بی توشەدن اوتمه
گل گل كه بو گنجینۀ و گنجور سنڭدر!

هر چند كه هر گوشەده هر باغده ای گل
بلبل بنم و غنچۀ مستور سنڭدر

بن ایلمنم عرض تمنا سوزم آگله
دیندیرمه بنی دیلسزم اما سوزم آگله!

قوسی‌نڭ ترجیع بندندن بربند

عشاقه واعظڭ نفسندن نه فایده
منزلده كاروان جرسندن نه فایده؟

ایكی جهانده واعظه چون‌می حرام ایمش
جنت هواسینڭ هوسندن نه فایده؟

ناصح مدام توبەیه ترغیب ایدر بنی
یارب اوڭا بو ملتمسندن نه فایده؟

بیكاردر بدن، دل‌پر شور اولماسه
چون عندلیب یوخ قفسندن‌نه فایده؟

زلفڭ نه لازم ایلیه زنجیر كوڭلمی
اول صید بسلمك مرسندن نه فایده؟

ای هم سفر بنم كیمی بر طفل مشربه
بیدرد طبل كوچ سسیندن نه فایده؟

دور فلك بو سرعت ایله نی‌در بڭا
سیلاب نالەسی تنه تاتسی در بڭا

آشاغیده یازیلان مسدس ترجیع بند كه فضولی بغدادی‌نڭ كلامنه نظیره سبكده انشاد اولونوبدر قوسی‌نڭ گوزل و موزون كلاملریندن بریسیدر :

گلڭ ای اهل ورع عاشق خمار اولالیم
هامی بر مغبچه یانده گرفتار اولالیم
نیی كمی ناله چكوب چنك كیمی زار اولالیم
نجه بر بیله گوزل فصلده هشیار اولالیم
ایچەلیم بر نجه گون بادۀ سرشار اولالم
بزه یار اولماسا ساقی بز اوڭا یار اولالیم!

جاملر زهرله مملو شب هجران ایچدوك
ایلدوڭ توبه اگر گوز گوره پنهان ایچدوك
هر نه كیم وردی بزه ساقی دوران ایچدوك
بو فنا دهرده بسدر بو قدر قان ایچدوك
ایچەلم بر نجه گون بادۀ سرشار اولالیم
بزه یار اولماسا ساقی بز اوڭا یار اولالیم!

نجه بر شام و سحر خواب و خیال ایلن اوته
نجه بر اختر مسعود زوال ایلن اوته
یوز نشاط ایله كلوب عمر ملال ایلن اوته
حیفدر بیله بهار آبی بو حال ایلن اوته!
ایچەلم بر نجه گون بادۀ سرشار اولالیم
بزه یار اولماسه ساقی بز اوڭا یار اولالیم!

خوبلر واردی چمن سبزنه زنهار گلیك
جمع اولوك غنچه کیمی گل کیمی بردم آچیلك
ایشیدك بلبلك آهنگنی قدرینی بیلك
دوستلر موسم گل گیتمه‌دن الدن بغیلك!
ایچه‌لیم بر نچه گون بادهٔ سرشار اولالم
بزه یار اولماسه ساقی بز اوکا یار اولالیم!

یاره جان ایلریك ایثار بودر نیتمز
دوتارق دامننی یار اوله گر دولتمز
بز اونك بنده‌سیوك سجده‌سیدر طاعتمز
عمر اگر مهلتمز ویرسه فلك فرصتمز
ایچه‌لم بر نچه گون بادهٔ سرشار اولالیم
بزه یار اولماسه ساقی بزاوکا یار اولالیم!

فارغ اولموك فلك مبرمك ابرامندن *)
هیچ کیم‌سعیله قورتولماز اونك دامندن
دوستلر! دور زمان گردش ایامندن
ایتمه‌مش کن بزی بیهوش اجل جامندن
ایچه‌لم بر نچه گون بادهٔ سرشار اولالیم
بزه یار اولماسه ساقی بز اوکا یار اولالیم!

نوله گر چرخ الله یکرو قیلورم بن قوسی
دوست گر یار اوله نیلر بکا دشمن قوسی؟
بت ایله خلوت ایدن برده برهمن قوسی
گل که برگوشه‌ده ساقی ومن وسن قوسی
ایچه‌لم بر نچه گون بادهٔ سرشار اولالیم
بزه یار اولماسه ساقی بز اوکا یار اولالیم!

---

*) مبرم - ابرام - یعنی ثقلت ویریجی و ملول ایدیجی فلکك - جفا و ظلمندن فارغ اولمیوك.

انیده درج اولنان مناجات ایله که قوسی‌نك الك خوش مضمون و صفا بخش کلاملریندن بیریسیدر و معناً فضولی‌نك کلامنه بگزه‌یور ختم کلام ایده‌لیم: اونك اشعار لطیفه‌لریندن انتخاذ اولونان نمونه‌لره اکتفا اولنور.

مناجات قوسی:

الهی! گوکلمی قورتار بو عالم ماجراسندن
بنی دوندر آنك بیکانه‌سندن آشناسیندن!

الهی! گوکلم ایت روشن بنی گوستر بکا یارب!
آنك آینهٔ دریا دل عالم نماسیندن!

الهی! گوکلمی اوز عشقك ایله ایت لبالب کیم
اوصاندیم قدر بیلمزلر غم‌درد و بلاسیندن!

الهی! روشن ایله چشممی اوز خاك راهکدن
که یکدر زلف و خطك سرمه‌سیندن توتیاسیندن!

هوالندر بنی ارباب دل اوج مقامنده
بو دون فطرتك قورتار سر کوی هواسیندن!

مکدر ایلدی آینه‌می غفلت توزی یارب!
خبردار ایت بنی اوز کعبهٔ کویك صفاسیندن!

الهی! بر متام ایت قوسی بیچاره‌یه روزی
که ییك گلسون آکا دردك سنك غیرك دواسیندن!

بس ایندی سوزم بودر که تکرار
بر آد ایله ایت منی گنه‌کار

آل دستکه تیغ دورما زنهار
اولدور بنی اولسون اللرك وار!

ای حسن جمال ماه پاره
احوالمه قیلما سن نظاره
یار اولدی رقیب سن نگاره
اولدك بکا یاغی واره — واره
سالسه‌ك بنی آه پر شراره
یوق بنده رضادن اوزگه چاره
رحم ایتسه‌ك اگر بن فکاره
سالماز بنی غم بو روزگاره
خلوت اوزیکی چکوب کناره
بر کوکلکه ایله استخاره
تقصیرمی سویله آشکاره
اولدور بنی اولسون اللرك وار!

ای رنك عذار شعلهٔ نور
غلمانه مثال نسبت حور
بر شوخ که اولدی حسنه مغرور
چوخ اولماز اونك اداسی منظور
گل سن دخی قیلمه فتنه و شور
ایتمه اوزیکی بو طور مشهور
تا وصلدن ایلدك بنی دور
آنجق که بودر دیلمده مذکور
افتادهٔ عشقه ایلمه زور
قویمه بنی درد ایونده رنجور
خوبلرده اگر بو ایسه دستور
اولدور بنی اولسون اللرك وار!

آقا مسیح شیروانی.

آقا مسیح شیروانی مصطفی‌خانك زمان حکومتنك ابتداسنده شیروانده اولورمش اوزیده‌کامل بر وجود ایمش طبع شعریه‌سیده وار ایمش. آقا مسیحك نسلندن ایمدیده شماخیده واردرلر. بیله که محترم ادیبمز سلطان مجید غنی زاده‌نك مرحوم شاعر دوردنجی باباسی حساب اولونور.

آقا مسیح ملا پناه واقفك و ملا ولی ودادینیك معاصری اولدیغنه گوره اشعار و طرز کلامی اونلرك کینه آرتق درجه‌ده بکزه‌یور. مشهور قوله گوره آقا مسیح هجرتك (۱۳)نجی عصرنك ابتداسنده ایرانده وفات ایتمشدر. میرزا یوسف قراباغی‌نك مجموعه‌سنده آقا مسیح شیروانی‌نك کلامندن بر مخمس و بر معشر طبع اولونمشدر و بونلردن علاوه زاقافقاز مفتیسی حسین افندی غائبوف حضرتلرینك مجموعه‌سنده آقا مسیحك بعض کلامی یازیلوبدر. اونلردن نمونه ایچون بر نچه‌سی بوراده ذکر اولونور.

معشر آقا مسیح شیروانی.

ای طرفه نکار ماه رخسار
ای حوری لقا فرشته کردار

بو حسنله اولمامش کن اظهار
اولدك بن دلشکسته‌ه یار

بیلمن نجه حیله قیلدی اغیار
سوگره‌سنی بندن ایتدی بیزار

ای شاه! در گده بر گدایم
یاد ایتمه بنی که آشنایم
کوبگده اگرچه خاك پایم
بیل قدرمی عین کیمیایم
افسانهٔ درد بی دوایم
هرچند که عشقه مبتلایم
سرکشتهٔ محنت بلایم
احوالی شکسته بینوایم
سریکی دیسهم یوزی قرایم
باشیله آیاغکه فدایم
بو مصلحته که من رضایم
أولدور بنی اولسون اللرك وار!

ای قتلمه ایلیین ارادت
مقصودگه یت صحیح، سلامت
آچیلسه اگر بو باب رحمت
کم حاصل اولور بکا بشارت
قالمام بن نامراد راحت
داهی هاچان ایلرم شکایت
سندن بونی ایسترم نهایت
اقرارگه اولمه بی دیانت
جان بنده سنگکیدر امانت
آل سوگره که چکمیوم خجالت
دوشمز اله داخی بیله فرصت
أولدور بنی اولسون اللرك وار!

ای گل دیسه‌لر مسیحه غافل
بر اوزگه نگاره اولدی مایل
تحقیق ایله کم دولانسه یوز ایل
سندن دخی غیره وبرمزم دل
عرضم بوکه ایامه تغافل
بر غوره یتش گناهمی بیل
جمع ایت نچه اهل حل عاقل
اونلردن حقیقت ایله حاصل
گر شرعه همین بودر مقابل
بن هم اولورم بو امره قایل
گوردك ایکی شاهد اولدی عادل
أولدور بنی اولسون اللرك وار!

مخمس مستزاد ناقص آقامسیح.

ای شوخ رخك گون کبی اشیایه مجلا
عشاقه تماشای جمالك فرح افزا
معنیده رموز دهنك علم معما
سن کبی تاپولماز بت و زیبا صنم اصلا
هر زیب سکا صنع خدا برله و مهیا
داخی نه بزنمك؟

مشاطه نه لازم سکا ای آفت دوران
کم ایلیه‌سن آینه‌نی حسنکا حیران
نازیك یوزیکه غازه نگه ایتسه دوشر قان
تپسون گوزینه سورمه‌سینی اهل صفاهان
چشم سیهك کم آله بر عشوده یوز جان
داخی نه بزنمك؟

بزم ایچره یوز گدن گوتورەن دمده نقابك
قاتنی لبك شیشەیە دوتدی می نابك
باشینه هوا گلدی قدحلرده حبابك
بی‌تاب دوشوب ساقی نه ممکن ویره تابك
یخدك ایوینی بن کبی مین خانه خرابك
داخی نه بزنمك؟

باسنده قدم ناز ایله سیر ایتمکه باغه
رویك گلی صحرایه قاووب لالەنی داغه
گر برك حنا دوشسه عجب یوق ال و آیاغه
شایسته دگل آل ورق آل یکاغه
گوندوز گونه بکزەر گیجه مهتاب چراغه
داخی نه بزنمك؟

ای قامتی سرو، دیلی غنچه ، رخی لاله
گوز مردمکی محو رخکده خط و خاله
زلف سیهك ماەرخك دورینه هاله *)
پیوسته قاشك گوکده اورار طعنه هلاله
کیم گورسه دیئر صل علی بیله جماله
داخی نه بزنمك؟

ای تازه لطافت چمنی ایچره گل‌تر
اولماز بو نزاکت بیله بر شوخه میسر
تبدیل لباس ایتسه دکل منع سراسر
بی لطفدر غیر وفاکار مکرر
نقاش قضاکم سکا ویرمش بیله زیور
داخی نه بزنمك؟

---

*) هاله- آی اطرافنده گوزونن نورانی دایرەیە دییلیور

لطفکده مسیحادیلر آثار مقالات
اول خضر کیبی آب داله ره ظلمات
سندن آپارور فیض بدن مردهٔ مرآت
هیهات بو نوعیله نظیرك اوله هیهات
مهتاب کبی عالمه مقبوللغیك اثبات
داخی نه بزنمك؟

آقامسحیك بوراده ذکر اولونان هر ایکی کلامی اونك طبعنك موزون و کشاده اولماغنه دلالت ایلیور.

بعض ابیاتی حسن و لطافتده ملاپناه واقفك کلامنه برابردر که، گوزل مدحنده اونك یازدیغی کلام بوخاریده ذکر اولوندی. آقامسیح دخی بر کلامنده واقف کبی حقیقی گوزللگیك نشان و علامتلرینی بر بر ذکر ایدوب ظاهری گوزلك و ملاحتله برابر گوزلك اصل و نسبنی و نجابتنی دخی ملاحظه ایدوب اونلری اولنجی شرطلردن حساب ایلیور:

اولا شك اولمیه ذات ابا و جدینه
دیمیه بر کیمسه حرف نامناسب ردینه
یتمش اون دورت گیجه‌لك آی تك بلوغ حدینه
چون شب یلدا قرا ساچی برابر قدینه
هم مبارك باشی مثل قبهٔ مینا گرك...

اوزگه بر مخمسنده آقامسیح اهل زمانه‌دن شکایت ایدوب دیور:

دلا ایتمه توقع راست گولیق قانده قالمشدر.
قرینه اوزگەدر بونلر کیچن دوراندە قالمشدر
نمکده قدر و قیمت نه کرامت نانده قالمشدر
بلا چکمکلکه نه تاب و طاقت جانده قالمشدر
نه آثار شفا بیمار ایچون درمانده قالمشدر.

أولوبدر قلب خائن حق بيلور بر پاك طينت يوخ
دوشنده ساتميان دنياده دينن هيچ مات يوخ
ذكور اقسامنك طبعنده اصلا دوغرى بيعت يوخ
اناث اهلنده بر ذره حجاب و شرم و عصمت يوخ
طريقت، آدميت يولده نه اركانده قالمشدر.

هوالو كيمسەلر بحر حرامه مثل يلكندر
نه يان اولسه چكر ملاحى نفسك كشتى‌سى ندر
دولانور قهر ظلمه ساحل انصافدن گندر
نه فرق ايدن حلالى دار دنياده معيندر
نه خوف آخرت خلق ايچره ناحق قانده قالمشدر

دوتان معلوم يوخ شرع رسولى، امر اللهى
رعيتلر قيلور دستكاه هر بش گونده بر شاهى
جلبدر *) شيوهٔ الفت بو رمزك كيمدر آگاهى
صداق اوخى كبى كيج طبعلو آلمش نظرگاهى
اولاركه دوغريدر اگرى قيلج تك يانده قالمشدر.

مسيحا! كس تعلق بو جهاندن كم خسارت وار،
نه تاثير دعا ظاهر ارنلرده **) نه همت‌وار
نه عالملرده شرعيت، نه بكلرده عدالت‌وار
نه بر دوغرو سوزى خلقك نه بر كسده ديانت وار
حقيقت آشناده نه وفا يارانده قالمشدر

آقامسيح بو مخمسنده معاصرى واقف كيبى اوز زمانتك خلقندن، اونلرك دروغ گو، نمك حرام، قدر بيلمز . بى وفا و بى ديانت اولماقلرندن شكايت ايدوب دنياده دوزلك و دوغرولغك نابود اولماقندن فرياد ايليور و زياده

*) جلبدر - جلب سوزيندن عبارتدر. اوزونه طرف چكمك

**) ارنلر - ايرمك سوزندندر - يتشمك معناسنه: قرب حقه و درجهٔ ولايته نائل اولانلر ديمكدر.

ناسفله حرام ايله حلالك ماييننده تفاوت قويولماديغنى، شرم و حيانك و دين اسلامك اونودولماقنى و آخرت خوفى خلقك قلبندن چخماقنى، انصاف و مروتك عدمنى اظهار ايدوب اوز- اوزينه خطابا دئيور:

مسيحا بو جهاندن و اونك اهل و نا اهلندن علاقه‌گى كس؛ بر يرده كه دعاده تاثير، ارنلرده همت و غيرت، عالملرده زهد و تقوا، بكلرده عدالت، دوستارده صداقت قالميه و دوغرو يرينه اگرى ايشلنه دها اوراده نه خير و بركت و نه زندكانلق! . . .

بو سيلره گوره شاعر وقتنك چوخنى غربتده كيچوروب و آخرده غربتده دخى جاننى جان يارادانا تسليم ايتمشدر.

نشاط شیروانی .

نشاط شیروانی، آقامسیحك معاصری ایمش. شیروان شاعرلرینك معتبرندن بریسی حساب اولونور. نشاط حقیقت اهلی اولدیغی ایچون ظاهری زهد و تقوایی و ریائی عبادتی سیومز ایمش و شعرلرنك چوخنده خودبین واعظلره و مدەغ عابدلره دولاشارمش. حیفا که نشاطك ترجمهٔ حالنه دایر معلومات جمع ایدەبیلمەدك. آقامسیحله اونك هم عصر اولدیغی اشعارندن گورونور .

معلوم اولدیغنه گوره هر ایکی شاعر عمرلرینك چوخنی باشقه دیار و اولکەلرده سیاحلقله کیچوروبلر و سیاحت ایتدیگی ولایتلرك اکثری ایران مملکتنده اولان ولایتلر اولوبدر. و ایران شعرا و عرفاسندن تحصیل کمالات ایتمشلر. ولکن نشاط غربت ولایتلرده کمال و تجربه کسب ایدوبسەده خیلی مشقت و زحمتلره دەخی دوچار اولوبدر، نجه که بو خصوصده بر غزلنده یازیر . . .

غربت ده، ره صعبده اسباب سفرتك
آسوده لغم اولمادی هر منزله دوشدیم . . .
گر مثل حباب اوزگه هوا باشمه دوشدی
بر دمده ایوم تیکدیم و یخدیم یوله دوشدیم
یوز گورمەدیم از بسکه نشاط اهل وطندن
بو وجهلەدر کیم باش آلوب هرایله دوشدیم

آشاغیده یازیلان غزل آقامسیحك دقتنی جلب ایدوب اوکا جواب یازماغه شاعری وادار ایتمشدر.

غزل نشاط .

شور جنون عاشقك باشنه رفعت ویرور
هر کسه دنیاده حق عقلیجه دولت ویرور

قانم ایچر کن بولور چشمنه عین صفا
ایله که میخوارەلر بزمنه زینت ویرور ..

هانده که گورسن گوگل یاری دولان باشنه
صانمه که دوران سکا بر دخی فرصت ویرور

صورت حالین دیمك عاشقه لازم دگل
یوز ویره اقبال اگر عشق اوزی صورت ویرور

گوهر نظمك نشاط ایلمه هر یرده صرف
بر بیله بازارده کم اوکا قیمت ویرور .

بونك جوابنده آقا مسیح یازمشدر:

عاشقه تعلیم یار فیض بشارت ویرور
نجه که گل بلبله درس فصاحت ویرور

اول سهی قد، پسته لب گلشنه اولسه روان
غنچەنی دلگیر ایدر سروه خجالت ویرور

اممکه ممکن اوله گر لب دلداردن
چشمهٔ حیوان کبی گور نجه لذت ویرور

واعظ اوزی حوریلر وصفی ایله ذوق ایدر
ترك می و عشق ایدك خلقه نصیحت ویرور

دوزخ اوزی سویلەنور شدتی مشهوردر
جانده فراق آتشی اوزگه حرارت ویرور

چرخه وفا باغلامه عیش ایله گور وقت ایکن
وعده ایریشسه اجل صانمه که فرصت ویرور

گوهر نظمڭ نشاط دوشسه مسیح الینه
رایج بازار ایدر عالمه شهرت ویرور..

آقا مسیحڭ آخرکی بیتی نشاطڭ خوش طبع و شیرین کلام بر شاعر اولدیغنی گوستریر. نشاطڭ اوز اثرلری دخی اونڭ فنون شعرده ماهر و قابل اولدیغنی بیلدریر. او اثرلردن بر نجه‌سی بوراده یازیلور:

غزل نشاط

سنك فرشڭ که زاهد بوریادر
حقیقت منزلنده بوریادر
ریادر زاهدڭ گرچه نمازی
ولکن خلق ایچنده خوش ادادر
نگاهندن اول آهو چشمڭ ای دل
اوزڭ ساخلا کم اول عین خطادر
دوشر گوزگویه دایم عکس جانان
کوگل صاف اولسه هر مطلب روادر
عجب یوق طره‌سندن اولمشام شاد
منم بختم که وار باشدن قرادر
نشاطڭ گوگلنی ایجیتمه ای شوخ
سکا نفرین ایدر اهل دعادر.

ینه غزل نشاط

غنچه‌تك أبلدن کیشی سرین نهان ایتمك کرك
عاشق بکرنڭ اولان باغرینی قان ایتمك کرك
مشکل ایشدر دردی هر بی درده اظهار ایلمك
دردی بر درد اهلنه شرح بیان ایتمك کرەك

خاقدن قطع علاقه ایلیوب عنقا کیمی
بر قناعت گوشه‌سنده آشیان ایتمك کرەك
یاخشی گونده بیلمك اولماز کم دیانت کیمده‌در
یاخشی بولداشی یمان گون امتحان ایتمك گرەك
ای نشاط اوخ تك سوزمدن هر کیمه سهم*) اگله‌نور
بیله‌در دوغرو سوزی خاطر نشان ایتمك گرەك.

نشاطڭ بو غزلی حکمت و تجربه بوزیله دیولمش شعرلردر. شاعر هر ناکسه سر ضمیری آچوب سویلمکدن انسانه عارض اولان ضرری تجربه‌ایله مشاهده ایدوب نصیحت بوزیله توصیه ایدیر که کیشی اولان گرکدر غنچه‌تك سرنی خاقدن پنهان ساخلاسون تاکه اوز مرادینه واصل اوله بیلسون. پیغمبرمز محمد المصطفی (ص) دخی بویورمشدر که هر کسه سری عیان ایتمك اولماز. نجه که ملا رومی مثنویسنده بو بابده یازمشدر:

«تا توانی پیش کس مکشای راز
برکسی ایندر مکن زنهار باز
چونکه اسرارت نهان دردل شود
آن مرادت زودتر حاصل شود
گفت پیغمبر که هر که سر نهفت
زود گردد با مراد خویش جفت
دانه چون اندر زمین پنهان شود
سر او سر سبزهٔ بوستان شود
زر و نقره گر نبودندی نهان
پرورش کی یافتندی زیر کان؟..»

و بو بابده گنه عبث دیئولمیوبدر که: «سر ویرمك اولار ـ سری عیان ایلمك اولماز» دوغرودانده انسانڭ قلبی کاروانسرای دگل که یولیله هر اوتوب

---

*) سهم ـ قورخو، دهشت ـ اوخ و خندك.

کیچن اونده اوزی ایچون مقام بولسون و اونیك ایچینده اولان یاخشی یمانی گوروب عالمه فاش قیلسون.

انسان گرگدر سرلرنی وفکرلرینی سوسون و جان دلیله اونلری اوره گینده بسله‌یوب حدکماله یتورسون و سوگره فاش ایتمگی لازم ایسه فاش ایلسون و بوندن ماعدا هر نا اهله و هر بی درده درد دلی اظهار ایتمگك نه فایده‌سی؟ بر کسکه سنك درد و غمگه شریك اولمیاجقدر و سنك خفت و کدورتگی آزالتمیاجقدر اوگا دها دردی سویلمگدن نه حاصل؟ کیشی دردنی سویله‌سه‌ده گرکدر درد اهلنه سویله‌سین و بیلمك ایسته‌سنکه درد اهلی و دوست حقیقی کیمدر ــ لازم‌در دوست آدلاندیردقك شخصی یمان گونگده، یعنی سگا بر یاس و مصیبت یوز ویرن حالده امتحان ایده‌سن.

هرگاه دوستك یمان گونگده دیانت گوستروب اوز دوستلق و صداقتنده محکم و ثابت قدم اولسه او حقیقی دوستدر. والا یاخشی گونده ــ الده وار و دولت اولان زمانی ــ هامو سگا دوست و خیر خواه اوله‌جقدر. اودر که شاعر دیئیور:

یاخشی گونده بیلمك اولماز کم دیانت کیمده‌در
یاخشی بولداشی یمان گون امتحان ایتمك گرەك.

اما نشاطك بر آرزو و خواهشنی حق و صواب گوره بیلمه‌دیك، او ایسه خلقدن قطع علاقه ایدوب عنقا کیمی قناعت گوشه‌سنده آشیان ایتمکدر. نشاط بر طرفدن گوشه نشین عابدلری و ریاکار زاهدلری طعن و ملامت ایدوب دیگر طرفدن اوزی گوشه نشینلك آرزو ایتمه‌سی بر نوعی عریب گلور، و برده اسلامده رهبانیت اولمادیغی ایچون ــ مسلم گرکدر خلق ایچنده ــ هم‌جنسی آراسینده دولانوب اونلر ایله معاشرت ایلسون، خلقه کومك و نفع یتورسون، خلقه دین و وطنه حسن خدمتلر گوستروب هر ایکیسینك ترقی و تعالی‌سی یولنده صرف همت ایتسون. گوشه‌نشینلك بیوك بیر هنر دگل که اونی آرزو ایدوب عملی غیریلره دخی توصیه اولونسون.

نشاط شیروانی‌نك یوخاریده ذکر اولونن غزللرندن باشقه دهاده برچوخ گوزل مخمسلری و مربعاتلری واردر که جمله‌سنه مجموعه‌مزده بر یوقدر.

آقا حسین «عارف» تخلص.

محمد آقا مجتهد زاده «ریاض‌العاشقین» عنوانیله ترتیب ایتدیگی تذکرة‌الشعراسنده ویردیگی معلوماته گوره «عارف» ملا پناه دورنك شعراسندندر. نشاطك و آقا مسیح شیروانی‌نك معاصری ایمش. اصلی و نسبی ایرانه متعلقدر. تولد ایدوب تبریزده، سوگره‌لری، قافقازیه تورپاقنه هجرت ایدوب و شوشی شهرینی محل اقامت ایتمشدر. چوخ عارف دانشمند و بعض علملره دارا بر شخص ایمش. طبع شعریه‌سی دخی وار ایمش.

هجرت رسولك (۱۲۲۰)نجی سنه‌سنده عمرنك شیشه‌سی ــ شیشه شهرنده داشه توخونوب سنمشدر.

آشاغه‌ده یازیلان غزللر اونك اثرلرندندر:

صبا غم خوارم اول غمخوارمه درد دل اظهار ایت
خبردار اولمان غمخواریمی غمدن خبردار ایت

یتوشجك سایه وش توپراقه دوش غم خوارمه سویله
غم هجر گد، حال زارمی اظهار غمخوار ایت!

که ای پیمان شکن، مهرو وفاسی اولمان دلبر
تغافل ایلمه بر لحظه عزم کوی دلدار ایت!

الندن اوپ اوگا شرح ایله احوال پریشانی
آیاغنه دوشوب اوز باشك ایچون یاره اظهار ایت:

که گلمش عاشق بیچاره یاندن صبا سویلر
که ای غمخوار خواب نازدن جانانی بیدار ایت!

اجل ویرمز امان جان نقدینی آلمق دیلر سندن
بو فردی ناله فریاد ایله هر لحظه تکرار ایت؛

که حسرت گیتدی عارف گورمه‌دی یارین بو دنیاده
رقیبی بار الهی بن کمی محروم دیدار ایت!

ممکن اولماز یاری گورمك بر زمان اغیارسز
گلشنڭ دورنده کیم گورمش گل اولسون خارسز

دوری دونمش دور دوران بولمادی کاممجه سیر
چرخ کج رفتاری بردم گورمه‌دیم آزارسیز

قدر و قیمتلر تاپوب کوینده یارڭ غیرلر
لیك من قالدیم غم هجران ارا غمخوارسز

غم منی پامال قیلدی ای مسلمانان هـ ای!
اولماسون کافرده یارب من کبی غمخوارسز!

قبرمڭ داشینه یاز، ای اهل دل بو مصرعی!
ویردی عارف جانتی مین حسرتیله یارسز!»

گونش نوری دگل، پرتو سالوب کوز مکان اوزره
یوزڭ نوریدر اول ای‌مه دوشوب عکس آسمان اوزره

روان اول جانب بستانه ای سرووران تا گور
یوزین توپراقه قویمش سرو سرکش بستان اوزره

سارالدی نرکس مستڭ غمندن ناتوان نرکس
یوزڭ گل کوردی خجلتدن قزاردی گلستان اوزره!

گوتور گج پرده یوزدن شورش غوغا بلند اولدی
قیام ایتدی قیامندن قیامتلر جهان اوزره

قدم باس باشینه تا پایمال ایت سرفراز اولسون
قویوب باش خسته عارف پاسبان تك آستان اوزره

بو غزللردن عارفڭ ظریف و خوش طبع بر شاعر اولدیغی آکلاشیلور.
حیفا که تقاضای زمان اویله ایمش که عارف کبی شاعرلریمز دلبرڭ وصفندن،

رفیڭ ستمندن فراقك ـ المندن، چرخ کج رفتارڭ جور و ظلمندن باشقه
بر شئی وجوده گتورمگه قادر دگلمشلر. و نجه که او وقتك شاعری
نابی افندی‌دئیوبدر:

چیقه‌مز دائرهٔ دلبردن
قد و خط و لب و چشم و تردن

گه بهاره دولاشیر گه چمنه
ایلشور سروه گل و یاسمنه

ره نا رفته‌ده جولان ایتمز
سایپا وادیلری سیران ایتمز... الخ

عارفك بوخاریده یازیلان غزللرندن سوا ینه بر چوخ اثرلری عالیجناب
مفتی افندی غائبزاده‌نڭ مجموعه‌سنده مسطوردر.

عاجز

ملاپناه واقفك عصرنك شاعرلرندن بر نچه‌سینك آدلارنی میرزا یوسف قراباغی اوز مجموعه‌سنده ذکر ایدوب اثرلرندن بعض نمونه‌لر گوسترمشدر. او جمله‌دن عاجزدن بر نچه نمونه‌لر مذکور مجموعه‌ده درج اولونوبدر.

عاجز آذربایجان شعراسندندر. دیوان اشعاری واردرکه تبریزده (1273) نجی سنه‌ده طبع اولونوبدر و لکن اونده شاعرك اصل و نسبنه و سیر و سلوکه دائر بر احوال یوخدر. نه‌دن ایسه بزم ترك شعراسندن بر چوخی اوز اصل و نسبلرندن و هانسی زمان و مکانده دنیایه کلوب. زندگانلق ایتدکلرندن بر اثر و نشان قویمیوبلر. بو باره‌ده هیچ اولمازسه یدی‌یوز سنه بوندن مقدم دنیایه گلن فارسلرك حکیم دانشمندی و شاعر ارجمندی شیخ سعدی‌یه پیرویلك ایدوب اوز عصرو زمانلرینه‌ده بر اشاره ایتسه ایدیلر کفایت ایدردی نجه‌که اول فریدالعصر اوز یاشادیغی زمانی بو شعرنده بیان ایدوب بر یوزنده یاشادیغندن مرادی نه اولدیغنی بیلدیرمشدی؛

«در آن مدت که مار اوقت خوش بود

زهجرت شش صد و پنجاه شش بود

مراد مانصیحت بود کفتیم

حوالت باخدا کردیم و رفتیم...»

شیخ سعدی اوز قدر و منزلتنی و عصرنك قدرنی آکلایوب کمال تاسفله باشقه بر مقامده بیورمشدی:

«نه سعدی دیکر آید ــ نه روز گار دیکر!»

الان بزم الیمزده بر نچه ترك آذربایجان شاعرلرینك طبع اولونمش مجموعه‌لری واردرکه او جمله‌دن عاجز، دلسوز راجی، نباتی، دیوان سه

نگاری. دخیل. قمری و غیرلری اولسون، بونلارك هیچ برنده دیوان و مجموعه صاحبلرینك ترجمهٔ حاللرینه مخصوص بر خبر یوخدر.

البته بو تکلیف شاعرلرك اوزلرندن ماعدا ــ که اکثری مادی جهتجه بی چیز و فقیر آدملر اولوبلار ــ اونلارك اثرلرنی جمع و طبع ایدن اشخاصه دخی لازم گلیرکه بر شاعرك و ادیبك اشعار و آثارنی جمع ایدوبده اونلارك اوزلرندن معلومات ویرمه‌مك بر نوعی ایشی نا تمام ویارمچیق قویماق کیبدر. اول سببدندرکه بزم مشهور علما و حکمانك. ادبا و شعرانك اکثری خاطرلردن اونودولوب چخوبلر و ابنای وطن اونلاردن بی خبر و بی بهره قالوبلر.

ولی کتاب کیمك کارخانه‌سنده هانسی جنابك فرمایشیله و هانسی کاتبك دست خطیله یازیلوب طبع اولونماسی اونودولمیور و کمال افتخار و تمامی القابیله کتابك آخرنده قید اولونور. بیله‌که عاجزك دیوانتك آخرنده یازیلوبدر:

«تمام شد در دارالسلطنهٔ تبریز درکارخانهٔ عالیشان عزت نشان آقامیرزا محمد و بفرمایش مشهدی محمد بن عالیجناب میرزا رضا بتحریر حقیر الفقیر یوسف العلوی الموسوی تبریزی المسکن میلانی المولد خراسانی الاصل ابن مرحوم میرزا محمدابن میرزا محمد علی‌ابن میرزا جعفر خراسانی بانی مدرسهٔ مشهورهٔ معمورهٔ مشرف بصحن مبارك حضرت و مشهد اقدس پرنور و علی ساکنها الف ــ الف صلواه و سلام و سرور ــ فی روز جمعه دوم شهر محرم (سنه 1273)» ــ دیوان عاجزی باشدن ایاغه دقتله مطالعه ایدوب اونك اسمنیده بیلمکده عاجز قالدق ولی خطاطك اوزیله و آباء و اجدادیله تانش اولماق فیضی بزه میسر اولدی.

عاجزك بر چوخ قصیده‌لرندن اونك فتحعلی شاهك و نایب السلطنه عباس میرزانك زمان سلطنت. و حکومتلرندن یاشادیغی آکلاشیلور، عاجز هر ایکی شاهك و بعض شاهزاده‌لرك مداحی اولوبدر.

فتحعلی شهك شاننده یازدیغی بر قصیده‌ده اونی بیله تعریف ایلیور.

قیلدی بنیاده‌ی بو سیل سرشکم برباد

آه اگر اولماسه اول شاه جهاندن امداد

هانسی در گاهه قوبوم من یوزومی حسرت ایله
ایدم اول قاپوده من ناله و افغان بنیاد

بیله فریاد چکوم بو فلك سست نهاد
خانمان دل زارم کمی اولسون برباد!

گوسترك سز منه بو شاهدن اوزگه بر شه
در گهنده ایدم اول دادگرك ناله و داد

شاه بر شاهدر اول پادشه هند و حبش
بر قرا قولدر اولاری ایلیوبسن آزاد

قیصر رومده یوخدر بر ایله نام و نشان
خسرو و روس نه‌در بونده اوگا من دوتوم آد

بو کیچن شاهلری پیر خرددن سوروشوب
اولارك آدنی بر بر ایله‌دی بس تعداد

نه کیومرث و نه جمشید و سکندر دارا
نه فریدون نه ایرج نه منوچهر و قباد

چوخدی بو درگه والاده ایله شاهلرك
ایلیوب هر بری بر خدمت ایلن کوگلنی شاد

نه اولور جان منوچهره ـ منوچهره قرین
نه فریدونده واردر او قدر استعداد

اول منشی سرکار فریدونه عدیل
یغدغی مال اونك اولماز اوگا کلك و مداد

کیم گوروبدر بیله شاهی اوله خورشید اوگا بخت
هم اونك چون اوله بهرام فلکدن جلاد

هانسی شاهك اولوب عهدنده بیله امن و امان
اوزه سالسون اونی بر خلق جهان ایتسون یاد

بیله شاهلك یاراشوب فتحعلی شاهه که خلق
سایه‌سنده اوله اول ظل خدانك دلشاد

کیمك عهدنده اولوب گله ایچون گرك شبان
کیمك عهدنده گلوب شمعله بر محفله باد!

کیمك عهدنده اولوب خنجر مژکان بتان
اوله محبوس اوگا اولمیه بر راه کشاد؟

کیمك عهدنده اولوب زلف گره گیر دوتوب
دل عشاقی ایدوب سلسله‌سندن آزاد!

کیمك عهدنده اولوب ناز آچه دست نیاز
دوتا عشاق اتکین کم دیه آل کام و مراد!

هانی بو حسنده شه؟ سوزدی دیرلر یوسف
شاهمش مصرده اما بیله پاکیزه نژاد

دوغمیوب مادر ایام مگر صنع خدا
تازه‌دن ایلیه بر روی زمینده ایجاد

بخششندن نه دئیوم گر ویره بر بحر گهر
بویورور اولمادی بو سائله مندن بر زاد

قان قویار باغرینه هم لعل بدخشان اوندن
آخیدوب اشك ایلییر ابر خروشان فریاد

اولور عاجز شهك هر دل ایلسه اوصافین
ای خداوند کرم پیشه خداوند عباد

حفظ قیلسون شه جمجاهی و شهزاده‌لری
هر بری شاه دو بر شهرده با استعداد

شهریارا بو دعاگو که یازار خط غبار
آدنی عهد همایون ایلیوبدر استاد

یا ه بیلمز بیله خوش شیوه ایلن نستعلیق
دیریلوب برده یوز ایل مشق ایلیه میرعماد

لطف قیل خلعت و انعام و کرامات و نظر
دئیوم ای شاه جهان خانهٔ احسان آباد!..

اوزگه بر شعرنده فتحعلی شاهی شاعر بویله مدح ایدیر:

گون‌نجه ایلر برابرلق جهانده شاهلن
خوش دگل دوتسون قرینه کیمسه مهر و ماهلن

گیجه گون برج حملده اگله‌نوب گور صبحدم
شه چخوبدر تخت خورشیده جلال و جاهلن

نیجه ماه اختر و خورشید عالمتاب وار
کیمسه‌نیك حدی نه‌در بحث ایده ظل اللهلن

ایلیین اسکندری فُتحعلی شاهه قرین
فی‌المثل بگزه‌ر او کم کوهی بولسون گاهلن

هانی کیوانك او حدی لاف همتالق اوره
باش باشه قویسون بو یرده بو اوجه درگاهلن

ایستیین بو دولتی اولسون جهانده شاد کام
کج باخان بو خانمانه گونی کیچسون آهلن

باشقه بیر قصیده‌سنده عاجز طول مقدمه‌دن سوگره بیت‌اللهی زیارت ایتمك قصدنه دوشمه‌سنی بیان ایدوب دییور:

وقتیکه منم بو نیتمی اهل عیالم و قوم اقربام بیلدیلر جمله‌سی یك دل اولوب آه و فغانلارنی کوکده مسیحی‌یه یتوردیلر و منی هر طرفدن منع ایدوب بو قصددن داشنماقه اصرار ایتدیلر و مگا سویله‌دیلر که سنك کیمی فقیر و بی چیز آدمه حجه کیتمك بورج دگل، اوز اهل بیتکی آج و یلاواج قویماق گناهدر. بو اثناده بر دلبر شوریده دل یتوشوب منم حال دلمی مشاهده ایدوب کوکمك حرم طوافنه مصمم و محکم اولدیغنی یقین ایدوب اوز ادا و حرکتیله منی حیرت و اندیشه‌یه سالدی:

اوروب باد صباتك أل — آچوب بند نقاب اوزدن
دولاندی باشمه عالم دیدم بس چرخ مرهمدر

یوزین گوستردی خال و زلفلن چاه زنخدانین
بو کعبه، بو حجردر، بو رسن، بو چاه زمزمدر

صفا — سینه‌مدی مینا گردنم، گروار قربانك
دولاندر باشمه کس قویمه کیچسون یاخشی موسمدر

اوزك انصاف ویر ظالم گورك بو خلق عالمده
آتوب‌اوز کعبه‌سین اوز قبله‌سین اول هانسی آدمدر

دوتوب آرام بر لحظه تامل ایلیوب گوردم
تصور ایلیوب گوردم گوگل بو سوزده ملزم‌در

دیدم ای مه بو کعبه، بس مدینه طوفنی نیلیم
دیدی او کیمسهٔ که صاحب معراج خاتم‌در

بنم جدمدر آخرکم اونك نسل همایونی
جمیع خلق عالمده معززدر مکرم‌در

بنی ایله زیارت سالك مدینه طوفنی ایتدك
ثوابین بو طوافك بولمسن بر اوزگه عالمدر

بعد دلبر، مه‌پیکر عاجزه بیله مصلحت گوریرکه بو ایل بیت‌الحرام زیارتنی ترك ایدوب قبلهٔ عالم حضورنه یعنی فتحعلی شاهك یاننه عازم اولسون ازبسکه حاجتك اوندن روا اولار:

سگا بر کیمسه ال دوتماز مکر اول شاه دریادل
کف گوهر فشاندن اونك یم‌دیده پرنم‌در

اونك‌چون کسردر حکماً دیسه‌م عدلیله کسری‌در
اونك‌چون نقصدر حتماً دیسه‌م بذلیله حاتم‌در

کی وجم کیمدی بیلمم تاجور فتحعلی شاهك
فلك درکاهنه یوز قویمغه محتاج سلم‌در

غبار آستانی کیمیا ـ داشی جواهردر
جواهر یقماغه پشت فلك اول قاپوده خم‌در

که بلکه فضل حق لطف شهنشه بیله یار اولسون
کیده‌سن بر کسیلن کم سنه پیوسته محرم‌در

مه ایلن هم سفر اول ـ هم کجاوه آفتاب ایلن
زیارت بو زیارتدر که مین لطف ایله توام‌در.

عاجزك بو درلو مدح و تعریف‌نامه‌لری چوخدر. نایب‌السلطنه عباس میزانك شاننده یازوبدر:

ولیعهد شهنشاه جهان شهزادهٔ أعظم
وجود پاکی اهل عالمه بر جود عظمادر

سمی ماه آل هاشمی عباس شهزاده
جهانگیر و جوان بخت و معین دین و دنیادر

دوتار اول زلف طراری چکر زنجیره مین یردن
پریشانلق گلیر باشنه چوخ شهئینه غرادر

زهی دارای دین پرور که اوگا چاکردر اسکندر
زهی سلطان نام آور که اونك دربانی دارادر...

الهی بو جهانده بو مه و خورشید و اختر وار
بو خرگاه سپهر لاجوردی تا که برپادر

بو سلطان جهاندارك اساسین ایله پاینده
معین عالم و آدم مدار پیر و برنادر...

ینه اوز که بر قصیده‌سنده نایب‌السلطنه‌نی بوبله مدح ایتمشدی:

نایب سلطان ایران شهریار شیر دل
خصم افکن کفر سوز و شحنهٔ اسلامیان

آفتاب آسمان سلطنت تابنده نور
فخر یونان کامران و ارشد شهزاده‌کان

بوالمظفر دادگر عباس شاه تاج‌ور
منفعل‌در جود و بذل و بخششندن بحروکان

گون بگون آرتسون جلالی یتمسون دوراز الی
آفتاب دولتنه بر زوال و بر زیان

سایه‌سنده بهره‌ور هرکم اولور اخلاصله
درگهنده خاکبوس و جبهه سا وجان فشان

درگهنده قان ایچر اولکس که دشمندر اوگا
گردنینه تیغ بران باغرینه تیر و کمان!

بورا درج اولونان تعریف‌نامه‌لردن ماسوا عاجز سائر شهزاده‌لرك و خانلارك شاننده دخی بر چوخ قصیده و غزللر انشاد ایدوبدر که اونلردن نمونه گوسترمکی آرتیق بیلدك.

عباس میرزانك روسلر و رومیلر ایله ایتدیکی محاربه‌لرده گوستردیکی رشادت و هنری توصیف و تعریف ایتمکله بیله ایرانلی‌لرك بعض دعوالرده مغلوب اولمالری و بروز ایتدیکلری خوف و هراسیده گزلتمیوبدر و ایران لشکرنك بر محاربه‌ده تار ـ مار، گریزان و پریشان اولدیغنی بویله نظمه چکور:

نه اولدی لشکر شاهه که یکسر تارمار اولدی
دیسن بو لشکره گور زخم چشم روزکار اولدی

اوزین رستم دیه‌ن بر پرده دالنده قرین دوتدی
وجود رزم چون دعوا گونی سیمرغ وار اولدی

دیه‌ن افراسیابم آسیاب ایچره اوزین سالدی
دیه‌ن اسفندیارم سالك راه فرار اولدی

دیه‌ن کودرزم آخر زرد دیوار ایچره گزلندی
فرامرزم دیه‌ن فاره نه فاره سوسمار اولدی

فنا چاهنده اولسیدی اولونجه روی غراده
غروریلن اوزین بیژه‌ن دیه‌ن پنهان غار اولدی

صدای توپ خمپاره یتن بردن قاچان کیمسه
سپهدار سپاه خسرو جم اقتدار اولدی

ایکی دسته گیدن هر برده جنگه آه زار ایله
هزیمت وقتی قاچماغه که شوقی صد هزار اولدی

کیمی‌سی نیزه‌سین آتدی که قد گوسترمسین خصمه
کیمی سالدی قلج بئلدن که هنگام فرار اولدی

ایدن دل سرد جنك روسدن بو لشکر شاهی
می بیغش — بت دلکش سرای زرنکار اولدی

جهاد ایتمك نه حاجت اول سپاهیچون که دنیاده
پری جنت انیسی رشك حوری بر نکار اولدی

نچه نصرانی بیدین چکوبدر نمسه‌دن لشکر
آچوب ایرانه دست سلطنت بدروزکار اولدی

نچه روباه پر حیله کنام شیره یوز قویدی
شغال پیشه جرأت ایلیوب ضیغم شکار اولدی

هانی ایرانچون غیرت بو یولده باش ویرن کمدر
بیلینه دامن همت چالوب کم جان نثار اولدی؟

زر و زوری مکر ایران شهینك روسدن آزدر
بو یولده باش ویرن هانسی امیر نامدار اولدی؟

دیسونلر بر بیله پرخاش و جنك کیر و دار ایچره
کیم اولدی، کیم قریلدی، کیم بو یولده زخم‌دار اولدی؟

قالان میدان ایچینده بر نچه تابین اولوب بینام
قاچان سرتیب و سرهنك و سران نامدار اولدی!

گرك اولمك نه دونمك سر ویروب سردارلق آلماق
بوکا اقرار ایدن یوخ هانسی دشمنلر شکار اولدی.

گونیکه گنجه‌دن سندی سپاه جنکجو قاچدی
همان گون اونلاره رود ارس دارالقرار اولدی!

چکوب گر گنجه‌ده رنجه سپاه و شاه شهزاده
خطیبك قانی ایله خاك گنجه لاله‌زار اولدی!

نه تقصیری گورك سلطان ایرانك جهان ایچره
زر و سیمی تو کوب خلعت ویروب دشمنده خوار اولدی.

بر یاندن احتیاج و یوخسوللق و بر یاندن وقتك تقاضاسی عاجزك مداح و وصافلقینه سبب اولمش‌سه‌ده اونك گوزی آچیق دیندار غیرتمند بر وجود اولدیغنی انکار ایده‌بیلمرك. خارجیلرك و خصوصاً چار دولتینك ایرانه دائر دوتدیغی مسلکی و سیاسی فکرلری عاجز لایقنجه آکلایوب گوزل تشبیهات و استعاراتیله مرامنی افاده ایدیر:

دوتدی کفار سر زلف رخ جانانی
اورتدی خورشید جهانتابی شب ظلمانی

دوشدی دین آینه‌سی اوزره بس ژنك ظلام
کلف ظلمتله قویدی مه تابانی

بر نهان فتنه ایدوب غمزهٔ خوبان کبی روس
دوتدی دل ملکنی بی جنك و جدل پنهانی

کندی مژکان خط باشنه قزآق هجوم
شهر بند دل و دین ایچره سالوب تالانی

بر نظامیله گلوب ایلچی‌ایچون پیشوازه
عقل قاصردی که یوخ وصف ایلمك امکانی

مکر اول غمزهٔ خوبان گزدوب عشاقی
صف مژکانه ویروب نظم کم آلسون جانی

روس پولیتقاسینی شاعر غمزه‌لی بر گوزله بکزه‌دوب اوکا مین جوره ناز و عیشوه زینت و لطافت نسبت ویریر.

روس پولیتقاسی لازم اولان مقامده هر کسك میل و رغبتنی اوز شیرین دیلیله وحسن وعده‌لرایله و قسم ـ قسم بخش و تحفه‌لرایله اله گتورمکه قادردر.

وار بر قاعده‌سی کافر میخوارلرك
چوخ نوازشلر ایدرلر گوره‌لر مهمانی

چای رنکینی چکوب باده ارسدن داشقین
دهری گلزار ایلیوب جام می ریحانی

سبحه زناردر هم بانك موزن ناقوس
نه ملاحت یری وار مونده صلب آسانی

ایلدی و هم توهم غلبه قلمه‌یه چوخ
ایلمك حفظ چتیندر بوراده ایمانی . . .

بو لطف و نوازشلردن سوکره شاعر اوصانوب گیجه یاریسی زار و پریشان زلف دلبردن بر نوعی دل نالانی خلاص ایدوب عراق ملکنه عازم اولور و اوراده مشهور ایران اوردوسینك سر کرده‌سی شیخعلی‌میرزانی زیارت ایدوب درگه پاکینه یوز سورتوب با دل زار دییور :

سن اوسن تیغ کج و راست سنانك ایله
ایلیین خصمدن آسود شه ایرانی

سن او سن خیمهٔ زنکاری اورن ارشتده
آسمان یولدوزی تك لشکره ویردك سانی

سن او سن سالدی قدك سایه قزل آغاجه
رشك فردوس ایلیین گوك تپه و موغانی

باغلادوب جسر کیچوب رود ارسدن کوردن
اوّل وهله تصرف ایلیین سالیانی

هم آلوب راه قراباغ و شکی املاکین
هم واروب شیر ژیان کیمی آلان شیروانی.

هم سالان قلعهٔ باکویه‌نی تسخیره تمام
هم آلان قبه‌نی قوریانه یازان فرمانی

تا دمیر قاپوی دربنده کمین برجه قاپو
یوزگا باغلی اوله بر کسك اولسون جانی

داغ حسرت دل پر کینهٔ خصمه چکدك
کنه سن پاك ایله‌دك سینهٔ داغستانی

ایندی نولدی که بیله صامت وساکت اولدك
پس ایله دبدبه و شوکت و حشمت هانی؟

بو روادر که سالوب مملکت ایرانه
بو قدر فتنه گور اول خاچ پرست نصرانی

دین گیده قبضهٔ اسلامه دوشه ظلمت کفر
جان دادن چاغران یوخ علی عمرانی

اوله‌دین پادشهی فتحعلی شاهه کومك
ایله بیدینه مسلطه ایده بوسلطانی

عباس میرزانك زمان حکومتنده روم سلطنتیله ایران دولتی‌نك ماییننده وقوعه کلن اتحاد و صلحی شاعر تبریك ایدوبن روم ایلچی‌سینك وصف شاننده گوزل بر قصیده یازمشدر که اوندن نمونه گوسترمکی مناسب بیلدك :

روم و ایران خلقی آچمش درگه خلاقه ال
اولدی مقرون اجابت بو دعا عما قریب

تاپدی الفت ایکی دولت گلدی ایلچی رومدن
وه نه ایلچی گوهر ذاتی کبی آدی نجیب

خسرو ملك بلاغت مرد میدان سخن
خوش ادا شیرین تکلم، دانش آموز و ادیب

قصر دولتده عزیز و تخت عزتده امیر
علم حکمتده حکیم و علم ابدانده طبیب

مدرس طلاب ارا یوخ بو فقاهتده فقیه
منبر و محرابده یوخ بو فصاحتده خطیب

گلشن ایرانه کلکج سالدی بر شور و نوا
گلستان رومدن بیله خوش الحان عندلیب

ریزشندن آغلاسه کر ابر نیسان زار ــ زار
ور تو که ذره خجالتدن عرق صانمیك عجیب

من افندم ایسته‌دم چوخ وصف ایدم، عقلم دیدی
ایستمز بو سرو زیبا قامت آرتق زیب و زیب

بیله سنبل بوته‌سی. نیلر عبیر و غالیه
بو قزل گل دسته‌سیدر ایستمز عطر ایله طیب

بیله کم اولمش عزیز درگه خوندکار روم
چاریار مصطفی اولمش پناهی یا مجیب!

دار عقباده ایله فاروق اعظملن بیله
ایتکلن بوبکر. صدیقك اوکا وصالك نصیب!

عاجزك بر چوخ شعرلرندن معلوم اولنور که (قرخ بولاق) آدیلو بر کند اونك معاش و دولاناسی ایچون اوکا بذل و احسان اولونوبمیش ولکن هر وقت داروغه‌لر و بی رحم عامللر اوکا جفا ایدوب آرتقلقیله اوندن خرج آلورلارمش و بعض وقت کندی اونك الندن آلوب عمومی پادشاهلق دفتره سالماق ایستیورلرمش. بو حل ایسه شاعری زبون و پریشان ایدوب اونك شکوه و ناله‌سنه سبب اولورمش، نجه که یازیر:

بر یانده قیلوب عامل بی رحم و مروت
کوکلم کیمی ویرانه اولان کندمه البند

آخرنه اولور اولمیه کم گله‌ده بر میش
آخرنه اولور اولمیه بر اولکه‌ده بر کند

بر سنبل اوزولمكلك ایلن گلسز اولور باغ
بر خوشه آز اولماقلق الین خرمن اولور بند

قورخوم بودی گوزدن ووره یوز سیل سرشکم
بالمره اولا قرخ بولاغك ریشه‌سی بر کند

یوز نفس بودرکاه معلاده تاپوب حظ
اولسون گوروم اول مصحف رخساره سوگند

هیچ کیمسه دگل من کمی مستوجب احسان
لطفك منی مسلوب نظر ایلمش هرچند

ایله اونی بر دادگرك باشنه صدقه
اولدر شه جم جاهه بوگون نورلی فرزند

گل لطفه بنی ایله گلان خرم و خوشحال
ویر کندیمی ایله منی بولطفله خورسند

یوخسه توکه‌رم اشك آثار دجلهٔ بغداد،
یوخسه چکه‌رم آه یانار ساحت دربند!

ینه بو بابده لسان شکوه ایله عرض ایتمشدی:

تحت حکمگدن اولان مملکت محروسه
جمله معموره تمام اهل ولایت خورسند

بر منم عامل بیعرضه الندن شاکی
بر منم خیر مبارشردن اولان پر گله مند.

دل زارم کیمی خون، چشم ترمتك گریان
قرخ بولاغ آدینه مشهور وارمدر بر کند

گاه فتاح گلور یدی شاهی باقی ایچون
اوچ گون اون آتلی ایلن اگاشیراول کهنه لوند

بر بیله زحمت ایلن سکز عدد کهنه ریال
هم رسوم ایستر و منت قویار اول حیز و هپند

گاه گوردك که یازوب لطفعلی تحویل دار
سرشکن غله‌سنی پیر اولاسان ایله‌مه بند

منی بر یول باشگه ایله تصدق بسدر
اوله آسوده بوغمدن بو دل حاجتمند!

عاجزك صوککی کلامندن گورینور که قرخ بولاغی اونك الندن آلوب عمومی دفتره سالوبلر و بو خصوصده گوزیندن قانلی یاش توکه ــ توکه یازوبدر:

ای ایده‌ن وعده وفا ایامیین پیمانه
بنی بو عهد شکنلك یتوروبدر جانه

قویمه آزرده و آواره بن نالانی
ای دونوم باشکا یك در سخن مردانه

بر ایله دردمه درمان بنی قورتار غمدن
یا بویور ایلیوم آباد اوزیمه غم خانه

نیلیرم سیر کلستانی گل و گلزاری
گوزمك قانلی یاشنی توکه‌رم دامانه

قرخ بولاغ آدنی دفترده گورن ساعتده
آغلاماقدن گوزمك یاشی دونوب طوفانه

سندن امداد اوگاگر اولماسه بو عالمده
نجه آباد اولور دهرده بو ویرانه

یا قلمدن بنی سال ایله بنی آسوده
یا المدن اونی آل، اوز جوووروم بر یانه!

طهرانك وصفنده دیمشدر:

ای تیکن جنته گوز میل ایلین رضوانه
برجه تشریف گتور سیر ایله‌سن طهرانه

گورگلن جنت دنیانی، اگر آدم سن
قویمه اول یردن آیاغ دیشره بر اوزگه یانه

هانی جنتده بیله باغ ـ بهشتده بیله حور
زاهدك وصفنی بیهوده قیلك افسانه

اودیار ایچره قدم برجه قویه واعظ شهر
دیه‌م ای اوغلی اولن حوریه باخ ـ غلمانه

بر تماشا یوزه قیل زلفه باخوب کاکلی گور
گلی گل اوسته قویوب سنبل اورار ریحانه

آدمك نسلنی بو حسنده گر بولسیدی
سجده ابلیس نجه ایتمز ایدی انسانه

بو یری گورسه بری گیتسه بهشته دیه‌جك
نجه گور تنگه سالوبدر بنی بو ویرانه

نه زبانیله ایدم وصف بو آباد اولمش
بگزه‌مز خلخه، نوشاده و کرجستانه . .

بیلمه‌یر، بیله گوزللر، بیله پاکیزه مکان
کلمیوب تاری بیلور دائرهٔ امکانه

بیله جنت، بیله رضوان، بیله حوروغلمان
ویروب الله بوگون پادشه ایرانه

بو دعانی ایله عاجز اونی سبحان قدیم
بالمضاعف ایلسین دوشمه‌سین هیچ نقصانه

دیوان عاجزده بر چوخ غزلیات، مخمسات و مربعات درج اولنوبدر. آتیده مسطور نمونه‌لر اونك اثرلرندندر:

غزل عاجز

۱ـ نه یاخشی لاله قزارمش بنفشه زارگده
نه طرفه سنبل تر آچیلوب عذارگده

نیله‌ر شراب طهوری، امن دوداغگدن
نیله‌ر بهشت برینی، یاتان کنارگده

نه‌راه و رسمدر ای گل بو بلبل بی دل
چکوب خزانگی بر گزمه‌سین بهارگده

همیشه ناله و افغان، مدام گوز یاشی
نه گورمیسن مگر ای دل بو آه زارگده

عجب که یانمادی عاجز بو خرگه گردون
اثر که یوخدی بو آه شرار بارگده

ایضاً غزل عاجز

۲ـ هر زمان زلف پریشانکه کم شانه دگر
شانه یوزمین دل مجروح پریشانه دگر

آغزنی حین تبسمده گوروب عقل سانار
باغ آرا باد صبا غنچهٔ خندانه دگر

یاندران شمع شبستانی دگل آتش عشق
آتش عشق او درکه پر پروانه دگر

عابدا قوی بره تسبیحیگی گور خال و خطین
بالله اول سبحهٔ صد دانه‌یه بر دانه دگر

زاهد اول طرهٔ طراره باخوب داد ایتدی
دیدی اول کافری دوت قویمه که قرآنه دگر

باقوب اول زلف و رخه عاجز مسکین نه دیدی
دیدی قربان اولوم اول کفره یوز ایمانه دگر

۳ـ تن بیجانه یتر روح دم عیسی‌دن
ید بیضا گورنیر معجزهٔ موسی‌دن

لله‌الحمد که بو دهرده هر ایکیسی وار
بر بیله فیض یتوب قادر بی همتادن

بخت ناسازمی گور نجه باتوب ظلمته
جسم بی‌جانمی گور نجه اولوب دنیادن

نه دیریلمك یوزنی ویردی اوگا لعل مسیح
نه ایشقاق اوگا ال ویردی ید بیضادن!

۴ـ منظور بودر اول دل دیوانه داغیلسون
بر شانه چك اول زلف پریشانه داغیلسون

کوکلم قوشی صید اولماغه گر اولسه مرادك
توك تیللرتگی هر بری بر یانه داغیلسون

بر دانهٔ خال سیهین سودمدن آخر
زاهد گوروم اول سبحهٔ صددانه داغیلسون

گوستر قاشگی آچ لب میگونی دمادم
ایسترسن اگر مسجد و میخانه داغیلسون

ایچدیکجه منم باغرمی قان ایتدی بو باده
بر دور ایله ساقی که بو پیمانه داغیلسون

رخساره عرق یا ورق سیم ایله افشان
اول اختر رخشان مه تابانه داغیلسون

هر جور که چکدك شکن زلفدن عاجز
سن یاز اونی بو صفحهٔ ایرانه داغیلسون

زلفك وصفنده یازدیغی غزلدر:

چکیلمز دور رویکدن کناره بر زمان زلفك
مگر گلزار جنته اولوبدر باغبان زلفك

عجب غمازدر چشمك عجب خونخواردر قاشك
عجب بی رحمدر خالك عجب نا مهربان زلفك

نه تقصیر ایتمشم بیلمم که بیله خشمناك اولمش
چکر هردم جبینگده بگا خاطر نشان زلفك

اولوبدر پادشاه زنك و ملك روم رخساره
چکوبدر فوج گیسودن سپاه بیکران زلفك

آلوب عقلم، یخوب کوکلم ایدوب دیوانه مجنون تك
اوصانموب اندی ایلر قصدجان ناتوان زلفك

بیله بی رحم اولمه کم نسیم صبحه یالواررام
قیلار برهم منم کوکلم کیمی ایولر یخان زلفك

ایکی سیمین بنا کوشك کریبانده گزلنمش
ساناسن نقد جان عاشقی ایتمش نهان زلفك

آلوبدر عقلگی عاجز سالوب دامه دلی ایتمش
اولوب عقلم کمی هر مرغ عقل آشیان زلفك

مخمس عاجز:

گلدکده سنی گورمکه یوز ناز ایله جانان
ای جای جهان سال اله یوز نقد دل‌وجان
یالقوز نه روادر اوله برجان اوڭا قربان
یوز مرحمت‌و لطفدی احسان گله مهمان
درویش سرابنی مزین ایده سلطان

ندرتده دوشر بر بیله دوران اله ای دل
بو کلبهٔ احزانگه جانان گله ای دل
هر درد دلك وار ایسه ایندی سؤله ای دل
چوق وقتدی دوشمشدی ایشك مشکله ای دل
گور خالق سبحانی نجه ایلدی آسان

بگزەر شب قدره دیسەم ار بو شب فیروز
دوغدی بوسیه شامده بر ماه دل افروز
یارب ایله بو شب فیروزمی سن روز
چکمه دخی ای زار کوڭل آه جگرسوز
ایتمه بو شب وصلده اندیشهٔ هجران

قیل صبحه دکین عارض ماهینه نظاره
یاتمه بیله مهتابده قیل دردگه چاره
قیل شکر خدا ایله گان عمر دوباره
آیریلمش ایدك یاردن اما گنه یاره
لطف ایله یتوردی سنی اول خالق سبحان

گور بختمی آچلدی‌سحر کیتدی فراغت
کویا که طلوع ایتدی بڭا صبح قیامت
هنکام فراق اولدی و ایام ملامت
هاردان بو سفر دوشدی آرایه بو مرارت
تلخ ایلدی اوقاتمی بو گردش دوران

ای بخت یتور عاجز نالانی مراده
گل قویمه اونی کوڭلی شکسته بو اراده
کوڭلم ایلیوبدر سرکوینه اراده
بلکه بر ایشیقاق اوله بو بخت قراده
بی پرده بڭا گوستره یوز اول مه تابان

عاجزڭ مربعاتندن بریسنی بوراده یازمغه اکتفا ایتدك:

ای فلك گونگدن آرتق
بو گوزلك جمالی وار
سنڭ برجه یکی آیڭ
بونڭ ایکی هلالی وار

دی گل حقدن کیچمه فلك
اکر گله یوزمین ملك
گور هانسینڭ بو گوزل تك
آغ اوزده خطو خالی وار

ایسترسن ایله امتحان
دی چخسون خورشید تابان
یار عارضین ایتسون عیان
گور هانسینڭ زوالی وار

من عاجزم دردك آليم
سكا بياندر احواليم
بو دونوب باخماقك ظالم
بر ايو يخن خيالى وار

عاجز اوز عصرنده آذربايجانك مشهور شاعرلرندن بريسى حساب اولونورمش، اونك بر چوخ متين و آبدار شعر و غزللرى واردر كه معنادن خالى دگل. ولى مربعات قسمى اثرلرنده چندان روانلق و ملاحت يوخدر. خصوصاً واقفك كلاميله اونلارى ياناشى قويدقده اونلارك فرقى گورينير.

تمثال ايچون واقف ايله عاجزك قافيه‌لرندن بر ايكى بند گتوروب دوتوشدراق.

عاجز وصف قيلديغى گوزلك حسن جمالنى گونه و آيه اوخشادوب فلكه طعنه اوروب دئيور:

اى فلك گونگدن آرتق
بو گوزلك جمالى وار
سنك برجه يگى آيك
بونك ايكى هلالى وار

دى گل حقدن كيچمه فلك
اگر گله يوز مين ملك
گور هانسينك بو گوزل تك
آغ يوزده خط و خالى وار

عاجزك گوزلى بويله ساده دل ايله تعريف ايتمه‌سى نه‌قدر خوشسه‌ده چول عاشقلرينك سوزلرينه بگزه‌يور و بعض مصرعلرك وزنى دوز گلميور. اما واقفك كلامنده بو قصور گورنميور.

واقفك سوزلرنده ساده‌لقدن ماعدا باشقه بر لطافتده واردر و اوكا سبب كلامك حقيقى حسياتدن نشئت ايتمه‌سيدر كه اوخوينانلاره‌ده سرايت ايليور.

واقف سيودگى گوزلى بر كلامنده بويله تعريف ايليور:

اى جانانم سن بزه‌نوب گلنده
آى و گون قارشگه پيشوازه گيدر
كعبه كويگه گونده‌مين كره
ملك‌لر يغيلوب نمازه گيدر!

آغ گونه تشبهه درسنك جمالك
عشقگدن سالمشم عالمه بر اون
سنى سيون جوان اولور گون بگون
قاريماز قوجالماز ترتازه گيدر:

واقفك آخركى سوزلرى معنا شيخ سعدينك كلامنه بگزه‌يور.

«بخت جوان دارد آنكه باتو قرين است
پيرنگردد كه در بهشت برين است»

نه قدر سعدينك بو شعرى هم لفظا و هم معناً فارسلره خوش گلور ايسه بر او قدرده واقفك:

«سنى‌سيون جوان اولور گون بگون
قاريماز ــ قوجالماز تر تازه گيدر»

سوزلرى اصل ترك آذربايجان اوغلونك خوشنه گلمه‌سنه شبهه يوخدر.

عاشق علی‌نك غزللرندن اك مرغوبی آشاغه‌ده یازیلان غزل مستزادیدر:

ای سروسهی! سن گله‌لی سیرایله باغه
باش چکمه‌دی عرعر
چوخ عالنسبلر اوزینی سالدی ایاغه
قول اولدی صنوبر
بر خالك ایچون زلفکه چوخلار دولاشوبدر
آنجاق منی بیامه
بردانه ایچون چوخ قوش اوزین سالدی دوزاغه
دام اولدی مسخر
سنبل اوزنی زلفکه بگزه‌تدی نکارم
گوردیکه خطادر
داغلارده تاپار یوزی قراباشی اشاغه
قایقولی مکدر
سن تك پرینك منزلی ویرانه کرکدر
یاچشمه‌لر اوستی
کوکلم کیمی ویرانه گوزوم کیمی بولاغه
گل ای پری پیکر
دنیاده اگر «علی» اوزی آغلیه گیتسه
زلفك هوسندن
رحمت یاغشی تربراقنك اوستنه یاغه
قبری اوله انور

بوندن علاوه ملاپناه واقفك مدحنده یازدیغی قافیه‌لردرکه بو سیاق باشلانور:

بو گوهر سوزلرك ای عالی جناب
تمام عاشقلرك سمعنه گامش .... الخ

ملاپناه واقفك ترجمه حالنه مراجعت ایتمه‌لی.

عاشق علی گلیبری قراجه داغلی.

عاشق علی‌نك بر نچه کلامندن‌که میرزه یوسف قراباغی‌نك ترتیب ایتدیگی مجموعه‌ده درج اولونمشدر بیله معلوم اولورکه اونك چندان علم و سوادی یوخ ایمش و اوگا شاعر دنیلمیوب «عاشق» دنیلمکی بو قولمزه شاهددر. عاشق علی ملاپناه واقفك معاصری اولدیغی واقفك مدحنده یازدیغی کلامندن آگلاشیلدی.

مربعاتلرینك بعضنده لطافت وار ایسه‌ده قصور و رکاکتدن‌ده خالی دگل، مثلا: مربعاتندن بریسنی بو سیاق باشلیور:

نه ساعتده گلدم دنیا ایوینه
شوم ستاره بختی باغلی اولمشام
طالعم بد، گونیم قرا، جفا کش
هجران ایولی، درد اوتاقلی اولمشام!

بوراده «شوم ستاره»، «بختی قاره»، «هجران ایولی»، «درد اوتاقلی» کبی قافیه‌لرك نه وزنده ونه اسلوبنده بر یاراشقاق و سازشاق وار و نه‌ده سوزلرك معناسنده بر لطافت و ظرافت!..

بونلار اصلا شاعر سوزلرینه بگزه‌میور بلکه قورد اوغلی سوزلرینه اوخشایور. بو کلامك آز-چوخ نه آخرکی بندی خوش آینددر:

علی‌یم چوخ چکدیم درد بلادن
غم ال گتورمدی من مبتلادن
عالم ارواحده، «قالوابلادن»
خون جگرلی قرا داغلی اولمشام!

ثابت شقاقی :

بو شاعرڭ دخی عاجز، قوسی، نشاط و غیرلری کبی اسمی واصل نسبی معلوم دگل «ثابت» شاعرڭ تخلصی‌در، آنادن تولد ایتدیکی محلك اسمیده یقینکه (شقاق)در که اونڭله ملقب اولمش ـ شقاقی آدلانیر. چوخ احتمال وار که اونڭ آدی مهدی اولسون. چونکه آشاغه‌ده یازیلان بر قافیه‌سنده «ثابت» عوضنه «مهدی» یازیلمشدر. اونڭ اثرلرندن میرزا یوسف قراباغی‌نڭ مجموعه‌سنه داخل اولان آنجاق بر غزل ایله بر مربعاتدر که هر ایکیسی بوراده درج اولونور:

غزل ثابت :

عنبرین رایحهٔ طرهٔ جانان گتوریر
لطف ایله باد صبا دردمه درمان گتوریر

دیه‌رم قاصده گیت نامهٔ جانانی گتور
او گیدر سرعتیله قتلمه فرمان گتوریر

بن دیدم نکهت زلفین گتور ای باد صبا
او گیدیر باشمه سودای پریشان گتوریر

زلف دوشکچ یوزینه دیده‌لرم اشك توکر
گون یوزین ابر هاچان باغلاسه باران گتوریر

باخوب اول شیوهٔ رفتاره توکوب قانای یاشم
من بیلوردم که بو گوز باشمه چوخ قان گتوریر

کفر زلفین عرفا رخنهٔ ایمان دیدیلر
بونجه کفردی کیم هر گورن ایمان گتوریر

مردم دیده‌لرم هجر گونی نوح آسا
اوقدر اشك توکر آخری طوفان گتوریر

ثابتا! شکر ایله هر عزت ایچون ذلت وار
دیمه‌دڭ وصل سروری غم هجران گتوریر

قافیه :

برج نحسه دوشدی کوکب بختم
فلکك ظلمی بگا نمایان اولدی
زورق طالعم بحر المده
طلاطم غمدن بی نشان اولدی
سولدی گل، یوزولدی گلشن عالم
شیدا بلبل نعره چکر دمادم
فانوس اخفایه چونکه دوشدی شم *)
پروانه گورنجه سرگردان اولدی

پری... فلك داد الگدن داد!
بردم عشق اهلنی ایلمه‌دڭ شاد
بر شیریندن اوتری مثال فرهاد
«مهدی» بیستونده کوهکن اولدی

*) شعرڭ قافیه‌سی دوز کلمه‌گدن اوتری شمع عوضنه ـ «شم» یازیلمشدر.

سوز یوخدر که رافعی‌نك قصدی بو شعرلری دوزمکدن ملاپناه واقفه و ملاولی و دادی‌یه نظیره یازمق ایمش و لکن اونلارك کلاملری ایله رافعی‌نك شعرلری آراسنده تفاوت یردن گوگه‌جندر.

دانهٔ فلفل سیاه و خال مه رویان سیاه
هر دودل سوزند اما این کجاو آن کجا!

رافعی:

بو شاعرك دخی اسم و نسبی و محل و مکانی معلوم دگل. شیوهٔ لسانندن قافقاز اهلی اولدیغی آگلاشیلور. واقفك معاصرلرندندر. مربعاتندن بریسی ذیلده یازیلور:

سن نجه همدمسن ای باد صبا
نه مدتدر خبرك یوخ جانمدن
نوح کبی غرق اولدم غم گردابنه
دردمندم نه‌لور دوتسالئ المدن

افسونچی کار ایتمز زلفك مارینه
جسمم دوشدی عنبر تیلك تارینه
پروانه تك یاندم عشقك نارینه
بلبل تکی ال اوزمشم گلمدن

منده خیال وصالکه یتمکدر
سنك میلك غیر همدم دوتماقدر
من بلبلم ایشیم فغان ایتمکدر
گل یانمه، قاچمه درد دلمدن

یوسفی مصرده زندان اولدوردی
زلیخانی درد پنهان اولدوردی
رافعنی درد هجران اولدوردی
اوزوك یتور قورتار گلن اولومدن

عبدالرحمن آقا دلباز اوغلی ـ «شاعر» تخلص

ملاپناه واقف عصرنك محترم شاعرلریندن برسیده مرحوم عبدالرحمن آقا دلباز اوغلی «شاعر» تخلصده که اصلا قزاق محالندن ـ خاناوقلر قریه‌سندندر.

بعض مفسدلرك، که عبدالرحمن آقا ایله شخصی عداوتلری وار ایمش، شیطنتیله گرجستان حاکمی ایراکلی‌شاه شاعردن بدگمان اولور که گویا عبدالرحمن آقا قزاق محالنك جواد خانه تابع اولماسنه سعی و کوشش ایدیر و جواد خان ایله هم سردر، اونلارك مابیننده بر پاره سیاسی و مهم مسئله‌لر باره‌سنده مخفی گفتگولر اولونور.

ایراکلی شاهك غضبی چوشه گلوب شاعرك حقنده بیوك ظلم و سیاست ایدوب گوزلرینی چخارتدیریر.

بیلمك گرکدر که عبدالرحمن آقا زیاده ماده‌لو، فصیح و دلاور بر آدم ایمش که دوغرو سویلمکدن اصلا احتیاط و خوف ایتمز ایمش و اوز ایلی ایچنده نفودلو و محترم و سوزی اوتگین سایلورمش تمامی هنر و سعینی اوز ایئلنك و وطنداشلارینك خیر و صلاحی یولنده صرف ایدرمش ولی مرحومك بد خواهی و دشمنلریده چوخ ایمش. اوز ایشنی و صلاحنی اونودوب جماعت دردینه یانماقدن آخری دشمنلرك حیله و شرارتی اوجندن چشم جهان بیندن محروم قالور.

بلی! بویله قدر و قیمتی بیلنمیین ملت بهادرلرینك حقنده دیوبلر که: «ایل ایچون آغلیان ـ گوزسز قالار»

شاعر مرحوم گوزلری چیخریلاندن سوکره بو نوحه‌نی انشاد ایتمشدر:

من غریبم وطنمده قاضیلر
ایتورمشم آغر أللر آغلارام
گوکل حسرت قالدی جان انتظارده
گوزله‌رم صبح و شام یوللر آغلارام!

حشره قالدی جانده ئیل انتظاری
گوررمی اولا یارب دیدار دیداری؟
فکر ایلرم هردم اول آشنا ـ یاری
گوزلریمدن آخار سیللر آغلارام!

أیلدن آیری دوشدیم گذارشم یوخ
سغیندیم مولایه غیری ایشیم یوخ
مؤنسیم، غمخواریم بر یولداشیم یوخ
سریمده عوغالر قالر آغلارام!

کوکلمزدن گدوب عشق و هوسلر
یغیلسون بر یره گوکلی شکستلر.
قومدن، قرداشدن یاد اولان کسلر
دولانیر باغرمده میللر آغلارام!

شاعر! حقدن گرك انسانه دولت
گیتمیه اوستندن سایهٔ رفعت
خدادن گر بزه اولماسه شفقت
آیلر ایله گولسه‌م ایللر آغلارام!

مرحوم عبدالرحمن آقانك اثرلریندن الك اهمیتلوسی گنجه خانی جواد خان زیاد اوغلی‌نك روس قوشونیله ۱۸۰۴سنه میلادیده ایتدیکی جنکك و خان مرحومك گوستردیکی رشادت و هنرك و فی‌الجمله اونك سرگذشتینك باره‌سنده یازدیغی مخمسدر که مع‌التاسف جمله‌سنی بوراده ذکر ایتمك بعض سببلره گوره ممکن اولمادی.

مخمس عبدالرحمن آقا شاعر درحق جواد خان زیاد خانوف.

بر روایت سویله ای دل چرخ کجر فتاردن
تا ابد روز ازل بد مهر بدکرداردن
چرخ ظالم، دهردون، صاحب خطابی عاردن
کیم یزیدك عزتین گور شاه دل افکاردن
گور جواد خان ماجراسین محنت مکاردن!

بیله‌در دوران، ازل انسانه آل ایلر جهان
بر زمان خرم قیلور بردم ملال ایلر جهان
شاه اوله استر گدا آشفته حال ایلر جهان
عاقبت بر گون گیدر همت حلال ایلر جهان
ناخدانی غرق ایدر اول گشتی پرباردن

هر زمان دوران سالوبدر جانی جاناندن جدا
آدمی حوادن آیرو باغ رضواندن جدا
خاتمی سالدی فلك جاه سلیماندن جدا
آه کیم دوشدی بو گون دوران جواد خاندن جدا
اکسیك اولماز زار بلبل صحبت گل خاردن!

شاهنامه شرح ایدن اول جواد خان وصفنی
معدن جود سخاوت عدل دیوان وصفنی
بیلمش افلاطون سمارین اهل میدان وصفنی
حکمت لقماندن آرتق درده درمان وصفنی
بر مخمس نظمله انشا قیلیم اشعاردن!

گنجه شهرنده جواد خان کیم نه ایام وار ایدی
صاحب لطف و عدالت صادق الاقرار ایدی
هر ایشك فعلنده ماهر، عاقل و هوشیار ایدی
مختصر عالم آرا بر امتحان سردار ایدی
گور نه‌لر چکدی قضادن دور بد اطواردن!!

دوشدی دعواسی ازلدن اول شکی شیروان ایله
ابراهیم خان اتفاق اولدی اول عمه خان ایله
گلدی لشکر اوستینه اول جمله داغستان ایله
اونلار ایله قیلدی دعوا سربسر میدان ایله
چکمه‌دی هرگز ضرر بر فتنهٔ اغیاردن!

برده اوندن صوکره گلدی والی باغراتیان *)
یغدی گرجستان تماماً لشکر تا وادیان
نیچه ایللر قیلدی دعوا چکمه‌دی اوندن زیان
والی کیچدی چون فنادن ایتدی ترك آخر جهان
گور نه صادر اولدی گورگین خان **) کیمی اغیاردن؟

پادشاه روسك آخر عرض ایدوب احضارنه
باخدی اول گورگین خانك دفتر و طومارنه
امر قیلدی بر «شپخدر» 1) نام اولان سردارنه
گنجه‌نك آل قلعه‌سین فرمان بویور اغیارنه
اوستنه گلدی هزاران سالدات خونخواردن

اول جوادخان وصفنی نیجه قلم شرح ایلسون
شرحه سیغماز وصف حالین نیجه دیللر سویلسون
بر بیله سردار و قاضی کیم گوروبدر بیله‌سون
دوشدی دعواسی اونك کار قضادن نیلسون؟
پادشاه روس صاحب تاجلن طوماردن!

چکدی بر ایل اول جواد خان ایله‌دی جنك و جدال
گاه صلح ایتدی آراده گاه قیلدی رنك آل

---

*) گرجی پادشاهلارینك اصل و نسبی (باغرات) آدینلو مشهور و جسور بر «قاخیت» قنیازندن اولماغه گوره اونلاره «باغراتید» و یاخود «باغراتیان» دینلور. بوراده ذکر اولنان والی گرجستان پادشاهی ایراکلی دومدن عبارتدر که جوادخان ایله اونك مابیننده قدیمدن عداوت وارایمش.

**) گورگین خان (Георгий) ایراکلی شاهك اوغلیدر که آتاسینك وفاتندن صوکرا اونك یرنده جانشین اولوب بر نچه مدت پادشاهلق ایلدی و آخرده (1801) نجی سنه‌ده روس تبعیتنی قبول ایتدی.

1) شپخدر ـ انسپقتور سیپانوفدن عبارتدر.

گوردی کیم اولمادی آخر آرتدی فتنه، قیل و قال
گلمه‌دی امداده هر چند ایلدی یوز عرض حال
فتحعلی‌شاه صاحب ایران اولان خونکاردن!

یخدی لشکر، گیردی میدانه عداوت قیلدیلار
قیردیلار اعدایی اولدمده فراغت قیلدیلار
خوب دوگوشدی گنجه خلقی بر رشادت قیلدیلار،
حق یولنده بعض کس اولدم شهادت قیلدیلار،
دوندی گیری، گیردیلر اول قلعه‌یه ناچاردن!

ارمنستان گوردی روسی دوندی بردم هرنه وار
شمس‌الدینلو خلقی ازلدن چیخوب گیتدی کنار
نیلسون تنها قالوب اولدم جوادخان دلفکار
قلعه‌نی قیلدی مهیا اونده محکم استوار
کیچدی اولدم ذوق و دنیا ملك و گنج و واردن!

تا بر آی، قرخ گون کیچنجه آنده محکم دوردیلار،
صبح و شام دعوا قیلوب کفاره تیغی اوردیلار،
لشکران روسی هردم بی شماران قیردیلار،
دوندی شمکیر خلقی آنده روسه اقرار ویردیلر
ای دریغا چرخ ساندی قلعه‌سین پرکاردن

بر گیجه یول بولدیلر روسیلر آشدی قلعه‌دن
سو یرینه اولزمان قانلار آخاردی قلعه‌دن
اول اغورلوخان ایله خانلار که قاچدی قلعه‌دن
خان گوروب اونلار سلامت چیخدی کیچدی قلعه‌دن
بیلدی آیری دوشدیگین فرزند خوش دلداردن!

کیچدی اونلار قلعه‌دن ساق و سلامت گیتدیلر
چکدیلر هرچند یوز جور و ملامت گیتدیلر
چیخدیلر روسك ایچندن بر علامت گیتدیلر
یوز دوتوب ایران دیو شاه ولایت گیتدیلر
ایستدی حقدن مدد اول حیدر کراردن!

قالدی تنها اول جوادخان گور نجه آد ایلدی،
اوردی تیغین سربسر کفاره بیداد ایلدی،
ایکی بورجیك سالداتین چوخ قردی برباد ایلدی،
اهل‌بیتك محنتین اولدمده کیم یاد ایلدی
یاالهی ساخلا سن چون انتظارم یاردن!

سینه‌سندن اوردیلار اولمشدی اولدم بیقرار
بر ینار ال کیمسه‌نی اولدمده قیلدی خاکسار،
یربه‌یر حمله ایدوب تیغ اوردیلار مجروح و زار،
یادینه دوشدی اودم شاه حسین دلفکار!
ایستدی فیض شهادت حاکم جباردن!

اول حسینقلی آقا کیم گلدی خانك یاننه
لایق ایدی هر هنرلر شوکتینه، شأننه
ایستدی قانین قاتا اولدمده خانك قاننه
قویمادی خان گوندروب بر غیری برج میداننه
یعنی اونك دهشتین من گورمیوم دیداردن

قلعه‌سین ساندی جوادخان اولزمان ویرانه‌دن
چوخ چالشدی تا اولونجه دردینه درمانه‌دن
فیض حقدن تا یتنجه رحمت غفرانه‌دن
چیخدی روحی اول بدندن روضهٔ رضوانه‌دن
ای خوشا بولدی شهادت واحدالقهاردن!

هم حسینقلی آقا بولدی شهادت نوجوان
خلق آرا بو جمله محنتدن یمان اولدی یمان
آناسی آهلر چکوب شاخسی دیو ایلر فغان
یوز دوتوب اول بارگاهه الوداع ایلر امان
بینوا دوشدیم جدا فرزند گل رخساردن!

کیملری دورانده بئش گون بر قرار ایتمش فلك!
کربلا دشتنده شاهی دلفکار ایتمش فلك؛
اول جواد خانیکه صاحب انتظار ایتمش فلك.
اول حسینقلی آقانی خاکسار ایتمیش فلك.
آینه تك ژنك اولوب گل‌چهره‌سی خونباردن!

بونلارك بیلدی ملك‌لر حقلن اخلاصنی
عرش یوزنده آه وای ایله دوتارلار یاسنی
ایستدی گردون نجه بو چرخ بی پرواسنی
گورمیین گورسون بونی اول کربلا غوغاسنی
بو مصیبت محشر اولدی کربلا آثاردن!

گنجه‌لی خلقی شهادت قیلدی حقا جان فدا
کیمی مظلوم، کیمی آزاده قالوب اندر بلا
هر بری بر نوعله یوز درده اولدی مبتلا
یادیگه گلمز مگر مظلوم دشت کربلا
ای اوتانماز چرخ ظالم احمد مختاردن!

مین ایکی یوز داخی اون‌سکزده تاریخ زمان،
کیم شهید اولدی جواد خان چخدی ازدار جهان
چوخ پریشان اولدی حالی گنجه‌نك حددن یمان
گل یتش امداده یا حق مهدی صاحب زمان!
اینجمزمی خاطرك بو درد و آه وزاردن!؟

بو مخمسك بر نیچه بندلری دخی واردر که فوقده ذکر اولوندیغی اوزره اونلارك بوراده یازیلماسی مناسب گورولمه‌دی. جواد خانك و اوغلی حسین قلی آقانك شهادتی واقع اولوبدر هجرتك (۱۲۱۸) نجی تاریخنده که میلادك (۱۸۰۴) ایلنه مطابقدر.

مرحوم جواد خان زیاده غیور وجسور و صاحب عقل و تدبیر بر حاکم اولدیغی تواریخده یازیلمشدر. شهادتی زمانی‌سنی اللی‌یه کیمی وار ایمش.

معلوم اوله که روس قوشونی اولنجی دفعه ایران سرحدینه قدم گذار اولدقده جواد خان دعوا و شواسز اونك گنجه‌یه داخل اولماسنه یول ویروب و روس دولتنه اوز تبعیت و اخلاصنی اظهار ایدوبدر.

(قووالینسکی) که روس دولتی طرفندن گرجستانك امور خارجیه‌سنه ناظر تعیین اولونمشدی یازیر که هامیدن اول اونك یاننه ایلچی گوندروب اونی تبریك ایدن و روس ایمپراطورینه اخلاص و صداقتنی اظهار قیلان جواد خان اولوبدر.

اگرچه عباس میرزه اوز قوشونی ایله گنجه سرحدینه یاووقلاشانده جواد خان اونك طرفنه بر نوع میل ایدوبدر، ولی قووالینسکی‌نك یازماقنه گوره بو میل و رغبت ظاهری بر پولتیقا ایمش. باطناً و قلباً اونك میلی روس دولتنه ایمش و گرجستان ایله خانك مابیننده وقوع، گلن بعض انقلاب و شورشلری، خصوصا شمس‌الدین مسئله‌سنی قطع و حل ایتمك ایچون خان مرحوم ایران دولتنه رجوع ایتمیوب روس دولتینك واسطه-یله دستاویره ایدرمش.

و لکن قنیاز سیسیانوف قافقازه رئیس و انسپقتور تعیین اولونوب گلن گوتدن زاقافقازیه‌ده حکومت ایدن خانلار ایله، خصوصاً مرحوم جواد خان ایله آرتق درجه‌ده درشتلك و سرتلك ایله باشلایوبدر رفتار و معامله ایتمکه. «قافقاز آرخی اوقرافیچیسکی قومیسیاسی» جمع و ترتیب ایتدیگی آقتلردن که بر نچه‌سینی بندهٔ حقیر ترك لساننه ترجمه ایدوبدر. معلوم اولور که جواد خانك روس قوشونی ایله اصلا و قطعا دعوا ایتمك فکری یوخ ایمش اونی دعوایه مجبور قیلان قنیاز سیسیانوفك آغر تکلیفلری، خشونت و درشتلکی و بعض اتفاقلرده نالایق فحشلری اولوبدر...*)

(* См. Акты Кавказской Археографической Комисии.

فکر ایلرم بر بر دوشر یادیمه
یار و همدم ـ دوست یارانلار آغلارام
دولار دیده‌لریم اشك آل ایله
گوزلریمدن آخار قانلار آغلارام!

سالدی منی فلك ایشه بی سبب
سن ایله بر علاج یا قادر چلب!
آنوب یار و همدملری روز و شب
گه آشکار گاه نهانلار آغلارام

نامه یازدیم یاره باد صبادن
درد دلیم اظهار ایتدیم هوادن
دوشمشم آواره ایلدن ـ اوبادن
ایتورمیشم خانمانلار آغلارام!

وعده کیچدی گونلریمی سانارام
آیلار ایللر حسابنه قانارام
هر زمان یادیمه دوشر یانارام
او دورانلار او زمانلار آغلارام!

گوروم دونسون بیله دوران زمانلار
ترك ایلیوب باغلارنی باغبانلار
خزان دگوب سولوب گل و ریحانلار
سارالوبدر گلستانلار آغلارام!

سیر ایلیوب گزوب گیتدیگم یرلر.
آولاغندن کیچوب اوتدیگم یرلر
طرلان ایله شکار ایتدیگم یرلر
یاده دوشر اول مکانلار آغلارام!

مصطفی آقا « عارف » تخلص

مصطفی آقا تولد ایدوبدر قزاق محالنك « شیخلی » آدلانان قریه‌سنده هجرتك ۱۱۸۸ نجی ایلنده بر روایته گوره آقا کاظم آقا سالکك ـ که خوش طبع بر شاعر ایمش، و ترجمهٔ حالی آشاغه‌ده ذکر اولوناجقدر ـ بیوك قرداشی ایمش، اما بر قولده بودر که مصطفی آقا سالکك عموزاده سیدر. قاضی سعیدالدین افندینك دیمکنه گوره صحیح اولکی قولدر.

مرحوم مصطفی آقا فارس، ترك وحتی روس لسانلرینی یاخشی بلورمش اوزیده زیاده دیندار، غیرت کش و حقیقتده «عارف» و دانا بر شخص ایمش ولی بو بیچاره دخی اوز غیرت و ملت پرستلکنی اوجندن چوخ بلالر، و مصیبتلره دوچار اولوبدر، مرحوم بیله که مصطفی آقا شمس‌الدینلو نصیب سلطان ایله دولت نظرنده متهم اولوب زوال طریقیله روسیه‌یه گوندریلور و اوراده (قزان) و بر روایته گوره (خارقوف) شهرنده ساکن اولورمش. *) بینوا عارف روسیه‌ده چوخ عسرت و ذلت چکور، و آخرده وطن مالوفینك فراقه، دوست واقربانك هجراته و دشمنلرك طعن و شماتته تاب گتوره بیلمیوب اوراده وفات ایدیر. اودر که سالك اونك شأننده دیمشدر:

« بری عارف اوکا جورایتدی دوران
که غربتده شهید کربلادر»

عارف روسیه‌ده محبوس‌وار زندگانلق ایدن وقتی اوز حال دلنی بر نچه شعرلر واسطه‌سیله یازوب بیان ایتمشدر که ذیلده درج اولنور:

---

*) برروایتده مصطفا آقانك منفی‌الوطن اولماق باینده بودر که روسیه دولتی بوطرفلری ضبط ایدندن صوکرا شاید اهالی اونا تابع اولمیوب دونوگلك باشلار دیو بطریق امانت هر محالك رئیس وپیشواسنی روسیه‌نك داخلی یرلرینه سورگون ایدرمش' اوزمره‌دن مصطفی آقا عارفیده گوندروبمیش.

سر چشمه‌لو نیلوفرلو بولاغلار
سوسنلو سنبللو لاله‌لو داغلار
دومانلو چسکینلو قارلو یایلاقلار
هانی بزم او میدانلار آغلارام!

أیللریمز واردر بگلو پاشه‌لو
داغلاریمز واردر الوان میشه‌لو
سوسنلو سنبللو تر بنفشه‌لو
قلدی باغلار خیابانلار آغلارام!

بیلمم نولدی بزم قزاق شمس‌الدین
گلمه‌دی اونلاردن بر خبر یقین؟
قضای الهی بو ایمش همین
گیتدی الدن او دورانلار آغلارام!

داد ایلرم یتن یوخدر فریاده
دردیم اولور گوندن گونه زیاده
آغلارام هر زمان دوشنده یاده
بزم قزاق ـ قرامانلار آغلارام *)

قالدی پایدار بوزجه‌لونڭ بگلری
میدان گونی بر بریندن ییگلری
مهمان قارشوسنه مرد گلمگلری
یادیمه دوشنده آنلار آغلارام! ؟

*) بعض روایته گوره قزاق محالنده اولجه یورت و بنا سالان ایکی قرداش اولوبلر. اونلاردان برینڭ آدی «قزاق» و او بریسینڭ آدی قرامان یاخود قهرمان ایمش. او جهته قزاق محالنه «قزاق قرامان» دیورلر. محالڭ غرب سمتنی دوتان «قزاق» شرق جنوبنی دوتان «قرامار» اولوبدر. . .

هانی قزاق؟ مهربانلق گیدوبدر
آغالق سلطانلق خانلق گیدوبدر!
نجبادن عالیشانلق گیدوبدر
ایتوبدر شوکت و شانلار آغلارام!

یلاولانور یانور باغریم سوکولور
آخار گوزلریمدن قانلار توکولور
دوشنده یادیمه قدیم بو کولور
بویی سرو خرامانلار آغلارام!

دیار غربتده گوزلریم گریان
خاطریم شکسته کوگلیم پریشان
گلور خیالمه دوشر ناگهان
او گوردیگم نو جوانلار آغلارام!

بلبلیمی قاچورمشم الیمدن
آیریلمیشم گلشنمدن گلمدن
جدا دوشوب اولوسمدن أیلیمدن
ایتورمشم دودمانلار آغلارام!

غرق اولور کشتیلر اشکیم سیلنده
یاشل باشلار اوینار چشمم گولنده
اسیر اولدیم بنی اصفر النده
آغلارام ای مسلمانلار آغلارام!

هر کیمده که ناموس اولور، عار اولور
عهد اقرارنده برقرار اولور
یاخشی یولداش یمان گونده وار اولور
یمان یولداش اوتر یانلار آغلارام!

بو دملرده گیتمك اگر اولماسه
وطن ساری عزم سفر اولماسه
عارفه بر یاخشی خبر اولماسه
گور ایلرم نه طوفانلار آغلارام!!..

کوکلم قارب اهل طوفان ایچنده
دولانیر سرگردان حیران ایچنده
قورخورام که اولیم کفران ایچنده
اده گیده دین، ایمانلار آغلارام!

بو شعرلر درون قلبدن چیخان آتشلو و سوزشلو ناله و فریادلردر که اونلاری مطالعه ایدنلر گده بلا اختیار گوزلریندن قانلو یاش توکولور. شاعر ایله بهم آغلیورلار. وطنه محبتی اوجندن وطندن آیری دوشن و اجنبی اولکه‌لرده اسیر ومضطر قالان بیچاره عارف اولجه اوز دوست و یارانلارینی و مهربان همدملرینی یاده سالوب دیده‌لرین اشك آل یله دولدوریر. و باشقه بر قاصد بولمیوب باد صبادن اونلاره درد دلنی و مخفی سرلرینی اظهار قیلوب گوندریر.

شاعر غربتده آیلارینی و گونلرینی سانایوب حساب ایدیر که اونك خلاص زمانی نه وقتی یتشه‌جکدر. سوکرادن شاعر دوست و آشنلری ایله خوش کیچوردیکی زمان و مکانلاری یعنی طرلان ایله شکار ایتدیکی آولاقلاری، سرین و نیلوفرلو بولاغلاری، سوسنلو و چیچکلو یایلاقلاری، دومانلو و چسکینلو داغلاری، وسعتلو و صفالو میدانلاری گوز یاشیله خاطرینه گتوروب دیور:

آخر بزیمده بکلو، پاشالو ایللریمز، گوزل میشه‌لریمز، سنبللو و تر بنفشه‌لی چمنلریمز، بلبللی و گللی باغلاریمز و خیابانلاریمز وار ایدی ایمدی اونلار نجه اولدی. یا قسمت! برده شاعر او گوزل مکانلری گوروب زیارت ایده‌جکدرمی؟ و اونلارك با صفا وروح افزا هواسیله اور کینی تازه‌لندره‌جکدرمی؟ سوکرادن شاعر اوز اوزینه سؤال وروب دئیور:

یارب! منم دادیمه و هرایمه یتشن اولاجقدرمی، نه ایش واقع اولدیکه قزاق — شمس‌الدینلودن بر خبر و اثر گلمه‌دی، یوخسه تقدیر ربانی بویله ایمش که من بیچاره گره‌ك بنی اصفر النده غربتده جانمی جان یارادانه تسلیم ایدم. عارف اوز اؤلومندن خوف و حراست ایتمیور. اونك اندیشه و خوفی دین و ایمانك اجنبیلر ایچنده باده کیتماسندندر. و بو فکر و اندیشه‌ده اولدقده حل دای و اندوه بی نهایه‌سنی اویله بر جگر سوز شعرلر ایله اظهار ایدیر که اوخوجیلار گده جگرینه اود سالوب یاندریر:

یالاولانور یانور باغریم سوء کولور
آخار گوزلریمدن قانلار توکولور
دوشنده یادیمه قدیم بر کولور
بویی سرو خرامانلار آغلارام!

مصطفی آقانك طبعی‌ده عموزاده‌سی و یا قرداشی سالکك طبعی کیمی روان و سالم اولدیغی بر چوخ اشعارندن گورونور. یازدیغی شعرلرك اکثری آچیق و ساده ترك دلنده‌در. مثلا سالکه روسیه‌دن یازدیغی بر نامه‌یه دقت یتورمه‌لو:

جان زار، تنم نزار *) سنسز
عمرم باشه یتدی یار سنسز!

فریاد که دور ناموافق
قویدی منی ای نکار سنسز!

دل غنچه‌سی قان اولوب آچیلماز
یوزمین گر اوله بهار سنسز!

رنکیم گلی زعفرانه دونمش
دل غمدن اولوب فکار سنسز!

---

*) نزار - ضعیف و لاغر دیمکدر.

بوخ منده قرار تاب و طاقت
تاب ایتمك اولورمی یار سنسز؟

ای گل! گیجه ـ گوندوز عارف آغلار
بلبل کیمی زار ـ زار سنسز

معلوم اوله که مصطفی آقا بو شعرلری کاظم آقانك ذیلده درج اولونان مکتوبلرینه جواب یازمشدر!

سالکك عارفه یازدیغی مکتوبلر:

١ ـ دردیم که اولوب زیاده سنسز
جانم اوزیلور مباده سنسز

شاها! گله گورکه فرز گوکلم
جنکنده اولوب پیاده سنسز!

جانم چخار اولدی حسرتکدن
عمرم گیدر اولدی باده سنسز!

ساقی یته گورکه بزم غمده
قان اولدی قدحده باده سنسز!

چکمش هوسین شکسته سالك
نه قومه باخار. نه یانه سنسز!

٢ ـ گلمز الم حسابه سنسز
سیغماز سخنم کتابه سنسز:

مرغ کوکلم چخوب تنمدن
قیلمش وطنین خرابه سنسز!

هجرانك اودنده ای دل آرام!
دونمش جگریم کبابه سنسز!

خلقه گورونور وجودیم اما
بگزر بدنم سرابه [1] سنسز!

سیلاب بلاده سنك کوکلم
گل گورکه دونوب حبابه سنسز

کسمش طمعین شکسته سالك
نه نانه باخار نه آبه سنسز!

بو مکتوبلرك هر ایکیسی حقیقی حس ایله یازیلمش سوزشلی و مؤثر کلاملردرکه اوخویانلاره حزن و پریشانلق یتوریر. ینه مرحوم عارف روسیه‌دن اوغلی علی آقایه تحصیل علوم بابنده یازمشدر:

اولمه تارك درسدن ای نور جانانم علی
پندیمی ایله قبول ای‌خان و خاقانم علی:

وار امیدم ایتمیه ضایع افندی سعیکی
قویمیه درسکده برکم ـ کسر عثمانم [2] علی!

من سنکچون ایلرم خیر دعالر روز و شب
ساخلاسون حفظ و حمایتده سبحانم علی!

پایمال ایتسون عدو و حاسدك لطف‌اله [3]
هر زمان غمخوارك اولسون شبر یزدانم علی!

---

١) سراب ـ ایستی گونلرده بر و بیابانلارده گوندوز سوکیمی گورنن بخار بورادا وجودك نحیف اولماسنه اشاره‌در

٢) ملا ولی ودادینك اوغلی مرحوم عثمان افندی‌یه اشاره‌درکه اونك عالم و فاضل بر شخص اولدیغی یوخاریده ذکر اولوندی.

٣) بو بیتك اولنجی مصرعنده «لطف اله» عرضنده «قهر خدا» یازیلسه دهاده مناسب و مضمونی دوزگین اولاردی.

گرچه ای دل من ابوبکرو عمر، عثمانیم
حق امامدر منم اول شیر مردانم علی!

کوکلمك شهرین فراق حسرتك قیلمش خراب
بر یوزك گورسه‌م اولور آباد ویرانم علی!

اولسون عارف حشرده اوّل شفیعك مصطفی
سوگرا بوبکرو عمر ـ عثمان و اصلانم علی!

کاظم آقا «سالك» تخلص.

ملا پناه واقفدن سوگرا مرحوم کاظم آقا ـ سالك نه اینکه واحد قزاق محالینده بلکه تمامی زاقفقازیه‌ده ظهور ایدەن شعرانك مقتدرلرندن بریسی حساب اولنور. بو آنه جن ملتمز ایچنده اونك شهرت و حرمت کسب ایتمه‌دیکنه عمده سبب آثارینك مرتب بر قاعده اوزره طبع و نشر اولمادیغیدر. بو کم‌اعتنالق و قدر بیلمه‌مزلك تك بر سالك مرحومك حقنده اولمایوب چوخ شعرا و ادبامزك حالنه شاملدر.

چوخ معرفت و کمال صاحبلرینك اسم و اثرلرندن بر علامت قالمیوبدر. کاظم آقا سالك تولد ایدوبدر شیخلو قریه‌سنده ۱۱۹۵/۱۷۸۱ نجی تاریخده. تعلیم و تربیه‌سی اوز وطننده اولوبدر، ولی اونك اصل و نسبی «شمکور»دندر که اوگا ایمدی (شامخور) دینلور.

آناسی دلباز نجبالرینددر. سالکك بابالرینه شیخ زاده دیرلرمش که سابقده «قزاللی» قریه‌سنده ساکن اولورلارمش. سوگرالری کاظم آقانك بابالریندن بریسی کور چاپی‌نیك یخه‌سینده «شیخلی» قریه‌سینی بنا ایتدیروبدر و شاعر نجه که فوقده ذکر اولوندی همان قریه‌ده وجوده گلوبدر.

بو حالده شیخلینسکی‌لرك بر پاره‌سی قزاقلیده و بعضلری شیخلی کندنده ساکندرلر. اوز اصل و نسبی بارەسنده شاعر طوبی آدنده بر سیوگلی‌سینك مدحنده یازدیغی شعرده دئیوبدر:

زهی طوبی! که خورشیده خجالت گوسترر هر گه
نقابین سالسه روینده باشندن هم سر اندازی!

نه مطلب ایستر ایدیم حاصل اولوردی او دلبردن
خداوندا کم ایتمه ایئل ایچنده اول مهم سازی!

آدیم کاظم ولی سالك لقب شعرىده مشهورم
که‌او طائم کنار کور، شکار کاهم «قرا یازی»!

بنای بیخ نخل اصلمز شمکوردر اما
ولی طفل وجودمدر مکیده شیر دلبازی!

شیخی زاده دیرلر بزلره گلمش قزاقلودن
شیخلو قریه‌مزدر هم بزیز اول قریه اعزازی!

ولی مین ایکی یوز قرق دورته گلدی تاریخ هجری
که اوچ یوزدن کیچوبدر نسلمز ـ اولدر چوخ و آزی

سکا سالك نه خدمت حاصل اولدیسه او دلبردن
یقینمدر که هرگز ایتمه‌دك تأخیر و اغمازی.

کاظم آقا زیاده قابل، فهمی ایتی و ذهنی کشاده بر وجود ایمش که هر شئیك اصل و ماهیتنی بیلمك اونك جبلی خاصیتندن ایمش شاعرك اوز وقتنه گوره یخشی علمی وار ایمش. ترك دیلنی بیلدیگی کیبی فارس دیلینیده مکمل بیلورمش و او دیلده آبدار شعر و غزللری موجوددر.

ترك دیلنده یازدیغی اثرلرك جمله‌سی نظمیه‌در، شعری و غزللری موزوندر. سالك دنیاده آلتمش بر سنه عمر ایدوبدر. تاریخ وفاتی قبر داشی اوستنده یازیلوبدر. (۱۸۴۲ – ۱۲۵۸) سنه‌ده دار بقایه رحلت ایدوبدر.

روس شاعرلریندن پوشکینیك و لیئرمونتوفك معاصری ایمش.

قراباغ شاعری میرزا جان‌بك مدد اوف ایله ارسال مرسولی وار ایمش بر شعرنده اونی تعریف ایدوب دئیور:

«سن سن جهانده فکربکر ایله مثل مریم
نوله چیخارسه شعرك عیسی تك آسمانه؟

احبالریندن قنیاز پلندوفه که او وقتی قزاق محالی‌نك حاکمی ایمش یازدیغی بر کلامنده شعرای آذربایجاندن بعضلرینی بویله تعریف و توصیف قیلمشدر:

سکا دایم ایشیم خیر دعادر!
اگرچه ساخلیان خلقی خدادر!

دمادم بلبل طبعم صداسی
سحرگاهان سکا مدح و ثنادر

اوخو شعریمی ای مخدوم زاده
بیلورسن آنجاق اخلاصم سکادر.

خداوندا پلندوفك سخاسین
فزون ایت کم منم دستم آگادر

عدالت هم هدایت ویر آگا چون
که ملجا مساکین و گدادر

قمو عالم بولوب آندن مرامین
نه تنها شفقتی آنجاق بکادر!

کمال و رفعت شیروان معلوم
معارف معدنی خاك قبادر.

نچه اهل بلاغت وار آنده
بری آقابك و میرزا بابادر

بری قدسی لقب عباسقلی‌بك
دیار نظم شعره پادشادر.

قزاق ایچره اولوب شاعرلر اما
اسامی آنلارك بی انتهادر.

بری واقف که مشهور خلایق
گوزل مدحنده معلوم شمادر!

بری خسته وداوی طبعی موزون
که بحر نظم شعری جابجادر.

الهی اول ایکی مغموم پیرك .
گناهی دردینه سندن دوادر !

بری شاعرلقب مظلوم شاعر
خدیم پادشاه کربلادر .

بری عارف آ گا جور ایتدی دوران
که غربتده شهید مبتلادر .

خداوندا قولگدر عبدالرحمن
ترحم قیل بری جون مصطفی‌در :

محال بوزجالودن شاعر اولماز
چخان بر شمس‌الدینلودن جلادر .

بونك‌تك قلعه‌لودن گلدی رضوان
کلام نسخه‌سی بهجت نمادر .

بری صادق بری کاظم خلاصه
اولارك اسمی اسم اولیادر ! *)

ایکی دوستك آراسنده عداوت
بروز ایتمك نه رسم آشادر؟

ابوبکر و عمر ، عثمان جامع
دخی پشت پناهیم مرتضی‌در.

غزل سویله که اولسون یادگارك
غزل شرح ایت که بو دنیا فنادر .

گل ل چك سالکا هرجایی سوزدن
دیرلر که سکا بیك بی‌حیادر !

---

*) تفلیس شهرنده «قلعه‌او» محله‌سندن ظهور ایدن شعرانك بو عبارت اوله «رضوان» «صادق» و «کاظم»دن آثار و اشعرندن هر چند جستجو ایتدیکسه‌ده بر نشان تاپابیلمه‌دیك.

سکا لایق دگل بیهوده سوزلر
سنك طبعك که بوندن ماسوادر !

کاظم آقانك بو کلامی اونك گوزل کلاملرندن بریسی اولوب مضمونجه دخی بونك بر چوخ سائر اثرلرینه ترجیحی واردر. شاعر اوز عصرنك ادبا و شعراسینی کمال احترام ایله یاد ایدوب هر بریسینی اوزینه مخصوص صفتله ذکر قیلور. مرحوم عباسقلی آقا باکوخانوفی دیار نظم شعرده پادشاه بیلور. نجه که بیورمشدر:

«بری «قدسی» لقب عباسقلی‌بك
دیار نظم شعره پادشادر »

کلامك آخرنده سبب نه اولوبسه کاظم آقا تون طبعینك باشندن جلووی چخاروب بر نچه نامناسب سوزلر سویلیوبدر که اونلارك مجموعه‌مزه سیغناجغی یوخدر شاعر اوزیده فی‌الفور پشیمان اولوب دئیور:

گل ال چك سالك هرجایی سوزدن
دیرلر که سکا بیك بی‌حیادر

سکا لایق دگل هرجایی سوزلر
سنك طبعك که بوندن ماسوادر!

قنیاز پلنوف سالکك یازماقنه گوره بر مروتلو و عادل دیوان بیکی ایمش که اونك عاقلانه تدبیرو بناکذارلغی ایله خیلی بد و بی حساب ایشلر قطع اولونوب جمعیت أمن و آسایش اوزره دولانارمش، نجه که شاعر اونك حقنده دیوبدر:

ببرید پای دزدی‌در وادی شرارت
خون میچکد دمادم ازخنجر عدالت

سالکك باشته بر کلامندن بیله آگلاشیلور که او وقتلرده اوغورلق ، یول کسمکلك و چپاول حددن آشوب ایمش، قراق محالنده دوغروق و

دوزلك بالمره يوخ ايمش و اوغرولارك عددی او قدر چوخ ايمش كه اولونك كفنني سويارلارمش نجه كه شاعرك سوزی بوكا دلالت ايدير:

«زبسيار دزدی كج راەزن
كه بردند ناگه زمرده كفن»

بوشواوخلوق وقتلری قاسم‌بك ذاكر قراباغی‌نك اوغرولاردن شكايت ايتديكی زمانه تصادف ايدير بيله كه ذاكرده اوغرولاردن شكايت ايدوب دئيور:

«قراباغده نه‌دای قالدی نه دانا
بو گون صباح هره قاچار بريانا.»..الخ

سالكك هر قسم كلاملری واردر، جمله‌سی طبيعی حسياتدن دوغوب ظهوره گلن كلاملردر. اونلاردن اوز وطنمزك، ملتمزك و لسانمزك گوزل و جان بسله‌ين رايحه‌سی حس اولونور.

سالكك مربعات نوعندن يازيلمش شعرلری لطافت وساده‌لكده واقفك و واديننك قافيه‌لرندن اكسيك دگل. گوزل وصفنده اولان قافيه‌لرندن بر نچه‌سی بوراده نمونه ايچون يازيلور:

ای شاهين جلوه‌ليم شنقارشيوه‌ليم
دورنا تك تيللرك جيغاله‌نوبدر
خسته كوكلم آنی گوردن بری
چخوب آسمانه هواله‌نوبدر!

ای لبلری نبات دهانی پسته
چكر حسرتيكی بو دل خسته
خال دگل گورينن آغ سينه‌ك اوسته
بر قرآن حرفيدر قراله‌نوبدر!

ديمه كه سيوديكم سنی نهاندر
سكا عاشقلغم خلقه عياندر
ديوبسن بوسه‌مك قيمتی جاندر
آلماق ايچون بر آز بهاله‌نوبدر!

چوخده مندن كنار كزمه ای پری
سنسن كوكلم ذوقی ديليم ازبری
كوشهٔ گويكی بولاندن بری
درد بی درمانم دواله‌نوبدر!

مجلسلر زيوری گورديكك سالك
خاقانی ـ انوری گورديكك سالك
شاعرلر سروری گورديكك سالك
گل گور سنسز نجه گداله‌نوبدر!

طوبی و صفنده

ای طوبی! باخشيك يخدی عالمی
خمار گوزك كنه قيامت ايلر!
كعبهٔ كويكی گورن گيمسنه
حاشا كه قبله‌يه زيارت ايلر!

قرقی باشلو طوپقون طرلان جلوه‌لی
گورمه‌مشم سن تك ناز و غمزه‌لی
سراسر يخه‌سی قزل دوگمه‌لی
باقدقجه اوزينه فخارت ايلر!

زاهد باخسه زلف پريشانكه
ترك ايدر مسجدی گلور يانكه
صدق دلدن جانين قاتارجانكه
حور و غلمانه ملامت ايلر!

هر كيمسه كه سكا باخارسه گندن
بيل كه او گره‌نوبدر او حالی مندن
اوزگه توقعم يوخ اصلا سندن
خسته سالك سكا ظرافت ايلر!

بو قافیه‌لرده شاعر گوزل استعارات وتشبیهات ایله که محض ترك لسانه مخصوصدر اوز سیوگلی‌سی «طوبی» دلفریبی مدح ایدوب آخر کلامده اوگا کستاخلق ایله دیور که سوزلریمدن انجیمه اوزگه توقع و التماسم یوخدر، آنجق خسته سالك سنگله ظرافت ایلیور.

طوبی‌یی بو قسم استعارات ایله شاعر وصف قیلور: «طوپقون، طرلان جلوه‌لی»، «دورنا تیللی»، «قرقی باشای»، «ناز و غمزه‌لی»، «یخه‌سی قزل دوگمه‌لی!» سوز یوخدر که بو صفتلر ایله متصف اولان دلبر «باقدیقجه اوزینه فخارت ایلر!»

پریزاد مدحنده دیه‌شدر:

ای، پریزاد نه‌در گنه قاشلارك
اگیلوب اوجلری یایه دونوبدر
آی قباقك، شعله وریر کون کیمی
یگاقلارك بدر آیه دونوبدر؟!

کمر کمی سارماشایدیم بیلیگه
حنا کیمی یوز سورتیدیم لیگه
مگر نبات توکولوبدر دیلیگه
دوداقلارك تر حلوایه دونوبدر!

سالالاناندە سانه‌سنکه خان گلور
آینه اندامای عالیشان گلور
دانشانده مرده جسمه جان گلور
مکر نطقك مسیحایه دونوبدر؟

گوگده آبی هر گون نقصانه سالدك
سر کردانلق چرخ دورانه سالدك
یوسف کیمی منی زندانه سالدك
مه جمالك زلیخایه دونوبدر!

سن سن آخر شوخ‌شنکی سالکك
سنسز قریلوبدر هنکی سالکك
او گوردیکك گل گز رنکی سالکك
سارالوبن کهربایه دونوبدر!

جیغاتای دیلنده یازدیغی کلاملری چوخدر، اونلردن نمونه اولارق بر حربعاتی آتیده ذکر اولنور:

«قویاش یوزلو نکارك طلعتیغه مبتلایدرمین
دخی بر ماه‌نو قاشلو غمندن انجلای‌درمین

دوپستانی ایکی لیمودر اما ایایم یتماس
دوتوب شول نخل اندامین تبیندن سیلکلای‌درمین

بلای فرقتگده گوپ جفا و خسته‌لك بولدیم
دوای وصلگی بولغاچ بر آز شیمدی قولای درمین

سگا کر باش و تبله درسه‌م ای سالك یریدر کم
بورونه‌ن‌سین نیچون دیردیك آگا عاشق اولای درمین؟..»

آشاغه‌ده یازیلان مخمس دخی سالکك موزون کلاملریندن برسیدر.

ملاحت گلشننده بر گل حمرایه حسبندم
فصاحت کشورنده بلبل شیدایه حسبندم
لطافت معدنده کوهر یکتایه حسبندم
صباحت عالمنده بر ملك سیمایه حسبندم
بودور خصلتده بر شوخ قد رعنایه حسبندم!

آلوبدر عقلمی بندن ایدوب مجنون دیوانه
سالوبدر تازه‌دن رخنه بو گون هم دین و ایمانه
ترحم ایلمز ظالم من بی‌صبرو سامانه
اب لعلك هواسندن دونوبدر باغریمز قانه
عجب شوخ قمر طلعت جهان آرایه حسبندم!

ترحم ایت بنی قیلمه جهان ملکنده آواره
منی مجنون ایدن سنسن کیم ایتسون دردیمه چاره؟
لب نوشین دواسندن تلطف ایله بیماره
خدنك تیر مژگانك ایدوبدر سینه‌می پاره
بلور صاف سیمین گردن مینیه حسبندم!

قاشلك قوس قزحدر یا هلال عید اضحی‌در
دوزلفك طرهٔ لیلی و یا زلف چلیپادر
یوزك گوندر ویا آتش و یا نور تجلی‌در
لبك یاقوت بی قیمت و یا لعل مسیحادر
من آن چشمان مفتون نرکس شهلایه حسبندم!

اولوبدر مرغ دل محبوس دائم زلف دامنده
ابدر لعلك تمناسین همیشه شوق جاننده
اگر کستاخلق ایتسه‌م ظرافتلك مقامنده
حرج یوخدر مریضه حق بیورمش اوز کلامنده
مریض عشقم اولدن رخ زیبایه حسبندم!

سراسر جستجو ایتسه‌ك اگر شوقیله دنیانی
تاپولماز من کیمی عاشق سکا ای یوسف ثانی
سکا بیهوده جور ایتمه که‌ترك ایتمه‌م بو سودانی
اولور یا مطلبم حاصل و یا عمرم اولور فانی
رضا ویر یا که جنك ایله که من دعوایه حسبندم!

قلم دیوانه‌یه یوخدر منم مجنون بی پروا
ایدوب اشکیم منی عالمده هم بی باك و هم رسوا
آلوبدر دین و ایمانی ایدو بدر عمرمی یغما
بو یولده سالکم بالله وورولدور باشمه سودا
نه باکم وار بو عالمده که من عقبایه حسبندم!

سالك قرداشی مصطفی آقا «عارفه» اونك روسیه‌ده اولدیغی زمانی یازمشدر:

آگه ایت ای باد مندن اول وفالو همدمی
سویله گل گور اشکدن رویمده بحر اعظمی
چاره قیل کیم غرق آب ایتمش منی چشم نمی
وقتدر ای نوح دوران گل که گلمشدر دمی
یوخسه بو طوفانه سنسز چاره ساز اولماز گمی!

هانی رستم زال یعنی پیشوای پهلوان
هانی اول دیو سفیده اوردیغی گرز گران
هانی اول افراسیاب اسفندیار قهرمان
جمله‌سین قلابنه چکمش فضای آسمان
لنك قیلمش سنکلاخ چرخ رخش رستمی!

عالمی تسخیره سالمش فتنه و آل فلك
عالمه معلومدر کم بیله‌در حال فلك
عاقل و نادان اولوبدر جمله پامال فلك
سروقدلر قدنی اکمشدر اول زال فلك
گور نجه زال فلك تسخیره سالمش عالمی!

دشمنیدر بو زمانده هر کشی اوز جاننك
فرقی یوخدر بر بریندن عاقل و ناداننك
وای بوزمین وای الندن عدالسز دورانك
درد ایچون هیچ بر طبیبك سودی یوخ درماننك
بو زمانه زخمنك یوخ بر موافق مرهمی!

دیمه بو زخمك طبیبا بونده یوخدر چاره‌سی
مرهم وصلت دیلر بو تیغ هجران یاره‌سی
غرقخون ایلر جهانی چشممك فواره‌سی
اولمشم دشت فناده عارفك آواره‌سی
گل که پامال ایلمشدر سالکی هجران غمی!

(1246/1831) نجی سنه‌ده ایران مملکتنه وبا ناخوشلقی دوشمك بابنده یازدیغی مخمسدن بیله معلوم اولور که همان ایلده وبادن کلی آدملر تلف اولوبمش و طبیبلرك جمله‌سی بو بلانك علاج دفعنده عاجز و مأیوس قالوب اونلارك معالجه‌سی واصول تداویسی دخی‌ده مرضی شدتلندیریرمش.
سالك بو دهشتلو مرضك وقوعنی اول عصر و مکانك اهالیسی‌نك حق یولدن چیخوب کفر و ضلالته دوشمگیندن و بو جهته غضب‌الهی‌یه گرفتار اولماقندن گوروب دیمشدر:

مین‌ایکی‌یوز-چهل ششده دوشدی ایرانه وبا
ایلدی ویرانه هر بر شهری با حکم قضا
ایتدیلر جمله اطبالر علاجنده دوا
بولمادی بیماری بو دردك دوالردن شفا
سن اوزوك ساخلا بزی بیله بلادن یا خدا

بو زمانه بکلری چون ظلمه مایل اولدیلار
هم غنیلر قاپوسندن منع سایل اولدیلار
اولدیلار اشراره باعث خیره حایل اولدیلار
یخدیلار ایمان ایوین هم عقلی زایل اولدیلار
آلدیلار ویردیکلری اشیالر اوستندن وبا!

ایچدیلر آندو قسم هر لحظه‌ده محض دروغ
ویردیلر هر بزمده شمع دروغه مین فروغ
ساتدیلار قاتق یرینه دیك ایچنده آب دوغ
ایتدیلر گردن کشانلق مثل عوج بن عنوق
پادشاهلق ادعا ایتدی دخی هر بر گدا!

نفس اماره علما قلبنی ایتمش خراب
مدرسه ایچره مدرس ایلمش ترك کتاب
آز قالوبدر پارسالر ایلیه میل شراب
زاهد و شیخك دعاسی هر گز اولماز مستجاب
مختصر بو که دوشوبدر یمن اجابتدن دعا!

بی طهارت گزدیلر هم دوتمیوب صوم صلاة
تارك قربان و فطره اولدیلر حج و زکات
ایچدیلر دام شرابی صاندیلار آب حیات
بیلمه‌مش کم تلخ ایلر کامنی زهر ممات
حفظ قیل مؤمنلری اول تلخدن یا ربنا!

یار یولداش بربرینه کشف اسرار اولدیلار
هرنه کم اول دیدیلر سوکرا انکار اولدیلار
اختیار صاحبلری هم مردم آزار اولدیلار
خواب غفلتدن سناسن شمدی بیدر اولدیلار
یخدیلار رعیت ایوینی آلماق ایله ارتشا!

سالك دخی اوز معاصرلری کیمی بر غزلنده گردش زمانه‌دن شکایت ایدوب دئیور:

فریاد که دورانك ایامی خراب اولمش
افسوسکه ایامك انجامی عذاب اولمش

سلطان جهان جمله مسکین گدالنمش
دریای فراوانه گل باخ که سراب اولمش

بیلان شترلنمش اشترلر اولوب استر
شیران شغالانمش، شاهین غراب اولمش

ساقیلر اولوب پامال، مطربلر اولوب خاموش
خون دل میخواران بزم ایچره شراب اولمش.

مفتیلر اولوب مغبون قاضیلر اولوب بی‌حکم
بالجمله مدرسلر تارك کتاب اولمش

مردان نکوکاران اولمش همه بداقبال
اهل کرم کامل محروم ثواب اولمش

عالملر اولوب جاهل ـ جاهللر اولوب عالم
سالك دخی جاهللر جمعنده حساب اولمش!

ذیلده «فکر قیل» سرلوحه‌سیله مرقوم غزل سالك مرحومك درین مضمونلو اشعارندندر:

«فکر قیل»

ای خدایی فکر ایدن گل کوهسارین فکر قیل
گونه گونه تر شکوفه لاله زارین فکر قیل

آسمانه قیل تماشا مهرومه سیرینه باخ
مونجه کوهك بی‌ستون برقرارین فکر قیل!

گه قراقنده قرار ایت موج ایدن دریایی گور
گاه دریا ایچره اگلمش هم کنارین فکر قیل!

ابروباد و برف بارانك قموسین قیل خیال
بوکمالی قیل تفکر فصل چارین فکر قیل!

گاه درد غم ویریر کوکله گهی ذوق و سرور
گونده یوز گونه دولانان روزگارین فکر قیل!

دولت و مالیله نادان دستنی قیلمش فراغ
تنك‌دست ایتمش جهانده هوشیارین فکر قیل!

دیمه کم قوشلار هواده پر ایله پرواز ایدر
یرده خوش رفتار ایدن بی پای مارین فکر قیل.

کیمسه باش آچماز خدانك ایتدیکی افعالدن
سرینه یتمز فراست روی کارین فکر قیل!

حق اوزین آینه‌وش روشن قیلوبدر عالمه
لیك آنی بیلمین قلبین غبارین فکر قیل!

فکر قیلمه کم گوریم دنیاده اول آیینه‌نی
هیچ کس کورمز بو گون پس روز یارین فکر قیل.

ایله پنهاندر که پنهانلقده اولمشدر عیان
ایتمه پنهانین تخیل آشکارین فکر قیل

مختصر علم انی حکمتین بیلمز، بشر
امرینه ایله اطاعت زجرونارین فکر قیل!

پنج روزك سالکا پنجاهه یتمش ایله شکر
اعتبار ایتمه جهانه اعتبارین فکر قیل!

بلی! اکرچه بزم بو ترقی عصرنده چوخ شیلرك و علامتلرك علوم متنوعه سایه‌سنده کنه و ماهیتی آچیلوب بیلونمکده‌در و گون گوندن نوع بنوع اختراعات و کشفیات مشاهده اولونماقده‌در و لکن دنیاده چوخ سرلر و حکمتلر واردر که عقل بشر اونلاری درك ایتمکده عاجز و قاصردر.

کاظم آقا سالکك ایستکلی و حقیقی دوستی صلاحلو قریه‌سندن صدف اوغلی سلیمان کوخا ایمش که اوده خوش خلق، اهل ذوق و صفا بر وجود ایمش.

شاعر خوش گونلرینی، عیش عشرتنی و ذوق صفاسنی اونکله سوررمش.
بو خصوصده سالکك یازدیغی کلاملر شایان دقتدر که ذیلده تماماً درج اولنور:

گل ای صدف اوغلی سلیمان کوخا
بو کهنه گلشنك گللرین درك
اولاق مشترك!

آرالقده منم ـ سنك اولماسون
هیچ کس بزی آیری بیلمه‌مك گرك
الا بیله کورك.

الا بیل ـ کورك که آیری اولمیاق
برده اوروج دوتوب نماز قیلمیاق
آج و سوسز سارالوبن سولمیاق
بادهٔ گلکوندن ایچك بر چه‌ره‌ك
ایله کیف سوره‌ك!

ایله کیف سوره‌ك که زایل اولمیاق
طوبی‌دن غیری‌یه مایل اولمیاق
قاضی‌نك سوزینه قایل اولمیاق
ساقی ساده‌یه خدمت گوستره‌ك
نه ایستر ویره‌ك!

نه که ایستر ویره‌ك اول ساده رویه
بلکه بزان گله بر گفتگویه
بزده بر آز دوشك بو های‌و هویه
بی غافلدن ناکه قاپودن گیره‌ك
نه سویلر گوره‌ك؟

نه که سویلر گوره‌ك طوبی سرخوش
هردم آنك ایله اولاق هم آغوش
مدام مجلسنده اولاق باده نوش
توکك، تو کوشد ورك بول اولسون خوره‌ك
سوغان، دوز ـ چوره‌ك.

سوغان، دوز ـ چوره کله ایچك شرابی
قاضی خبر آلسه ویره‌ك جوابی
یاخشی اولور یمك تاوق کبابی
اگر اونده تاوق تاپساق بر مره‌ك
تمام اولدورك

تماماً اولدورك تاوقی، غازی
ترك ایلیه‌ك هم اوروجی، نمازی
سالك ایشه سالاق سامتوری سازی
یخیلمش دنیایه نه ووراق دیره‌ك
چلاق دونبره‌ك!

گنه مذکور سلیمان کوخایه عیشن ـ عشرت و ذوق صفا سورمکه ترغیب و تشویق بابنده یازمشدر:

گل ای صدف اوغلی سلیمان کوخا
میخانه قاپوسین ایدك کشاده
ایچك زیاده

سرمست اولوب سرخوش گزه‌ك صبح‌و شام
دورسون یانمزده ساقی ساده
اَلده باده

اَلده باده کم دورسون همیشه
توبه نه‌در بزده؟ سنك ایله شیشه!
گل چوخده دوشمییك فکرو تشویشه
درد غمی گتورمییك هیچ یاده
بو پوچ دنیاده!

بو پوچ دنیانك که‌چوخدی محنتی
اونوتمیاق هرگز سازو صحبتی
سنك اولموشیکه بونك لذتی
اگر یوز ایل کیتسه‌ك اولماز عقباده
ای صدف زاده!

ای صدف زاده سنسن جواهر!
قدر قیمتگدر عالمده ظاهر!
ایکیمزده اولاق بو ایشده ماهر
سویلسون آدیمز آیلده اوباده

یتك مراده!

یتك مراده بز – تاپاق طوبی‌نی
تاپمازق جنتده اوندن خوبنی
بو دنیانك هاپاله محبوبنی
او دنیاده بز تاپماق مبادا

قالاق جفاده!

قالاق جفاده اولاق پشیمان
قاچاق دوشه بزدن حورو غلمان
نه بز کافر اولاق نه‌ده مسلمان
ملول مشگل قالاق مسکین فتاده

کیم یته داده

کیم یته داده – پس حقدن سوایی
یارب اوزوك ساخلا من بینوایی!
سالکم سویلرم هرزه و هرجایی
کیمسه بیلمز نه‌در منده ازاده

ایده افاده!

سالکك بو مستزاد کلاملری حقیقی حسیاتله طبع سلیمدن تولد اتمش نادر و بی‌مثل اثرلردر که بوجور کلاملر بر کسك قلمندن هنوز وجوده گلمیوبدر.
هر ایکی کلامده شاعر دوست صمیمی‌سی سلیمان کوخایه خطاب ایدوب اونی کیف چکمگه و عیش عشرت سورمگه دعوت ایلیور.

نجه که یوخاریده ذکر اولوندی سلیمان کوخا اوز عصرنك قناجقلو، خوش خاصیت و مجلس آرا آدملریندن سایلورمش، زیاده چورکای – دوزلی یوب

ایچن و کیف سورن بر وجود اولدیغندن سالك ایله اونك خاصیتلری موافق گلورایمش و آرالرنده حقیقی بر الفت و مودت وارایمش، اکثر اوقات گونلرینی بر یرده ذوق و صفاده کیچوررلرایمش.

اولنجی کلامده شاعر دوستی سلیمان کوخانی کهنه گاشنك گللرینی درمگه یعنی سلیمان پیغمبردن قالان قوجا دنیایه بیل باغلامیوب عیش – عشرت سورمگه تکلیف ایدوب دئیور:

بز گر کدر اویله یاخون اولاق که آرالقده منم – سنك اولمیه، آنجاق بزی بیل و کورك آیرمغه مقتدر اولا که اونلر ایله قبر قازیلور. قوری زهد و طاعات ایله اوزیمزی طاقتدن سالمیاق و اوروج دوتوبان آج و سوسز سارالوب سولمیاق، بادهٔ گلگوندن نوش ایدوب کیفمزی کوك ساخلیاق اما بر اوقدر ایچمییك که بیهوش و مست لایعقل اولاق و طوبی خوبرویی اونودوب ترك ادیلك گوسترك. بویله مست اولماق بزه یاراماز.

بز گر کدر آنجاق قاضی‌نك بی مضمون سوزلرینه قولاق آسمیوب ساقیٔ ساده رویه خدمت گوسترك و طوبی سرخوش ایله هم آغوش اولوب مجلسنده دماغمزی ساز ایدهك، توکوب تو کوشدورك، هرنه وار خوراکی بول ایدك و اوخورا کنه عبارت اولسون سوغاندن و دوز چورکدن و تاوق کبابندن بو نحو مجلس عیش ساز ایدوب و اوروج نمازی ترك قیلوب اونلارك عوضنه سامتوری وسازی ایشه سالاق و بخیلمش دنیایه دیرك ووروب دنبرك چالاق!

ایکنجی کلامده بو مضمونده سالك گنه هم پیاله‌سی سلیمان کوخایه یوز دوتوب میخانه قاپوسین کشت ایتمگه اونی تکلیف ایلیور. شکست عهد و پیمان بابنده دیور که:

«توبه نه‌در بزده؟ سنك ایله شیشه!» یعنی اونی سیندیرماق چوق آساندر. بونك ایچون چوخده خوف و تشویشه دوشمك یاراماز. بو پوچ دنیاده که اونك درد و محنتی حددن آشوبدر اوقات عزیزه‌مزی ساز و صحبتده کیچورك. زیرا که نه قدار زهد و عبادته مشغول اولساقده بونك لذتنی عقباده بولمیاجیوق. پس بیله اولان صورتده طوبی خوش ادانی آختاروب تاپاق چونکه جنتده اوندن خوبنی بولماق میسر اولمیاجقدر. بش گونلك عمری غنیمت بیلوب فرصتی فوت ایتمییك و اویله بر کیف ایلیهك که آدیمز آیلده اوباده همیشه سویلنسون!..

اوچنجی کلام و مستزادنده که آتیده درج اولونوب شاعر می گلگوندن
خراب و پریشان اولوب و دنیا لهوو لعبندن اوصانوب دوست جانی اولان
صدف زاده‌نی باشقه بر طریقه دعوت و هدایت ایلیوب دئیور !

ای صدف زاده بو دهردونه اعتبار یوخدر : اونده نه باده قالور و نه
باده خوار، جمله‌سی فوت و هلاك اولوب گیده‌سیدر « کل شیی هالك الاوجهه »
ایمدی وقت و لازم‌در بو غفلتدن آییلماق خالق بیچونه و خدای رهنمونه
صمیم قلبله خدمت و اطاعت ایلمك. طوبی کیمی بر سرو قامتی گوردکده
لازم‌در اوندن یوز چویرمك، بادهٔ گلفامدن و عرق کیمی حرامزاده‌دن و ساقی
ساده رودن ال گتورمك ؛ داها یاراماز بو دهرپر فسونه آلدانماق و دنیای
دنی و شومه آلوده اولمق .

ایمدی لازم‌در عیش و عشرتی ترك و ساز ـ سامتوری شکست قیلوب
اشك پرخون ایله عالمی غرق ایلمك تا که بزلر کمی جرم دریاسنه غرق اولانلاره
خداوند رحیم و بخشنده لطف و مرحمت ایلسور و ساحل نجاته یتورسون
شاعرك اوز کلامنه رجوع ایده‌ك .

گل ای صدف اوغلی سلیمان کوخا
میل ایتمییك داخی می گلگونه
گنج قارونه

ال گوتورك دنیا لهو ولعبندن
چون اعتبار یوخدر چرخ گردونه
بو دهر دونه!

بو دهر دونه چون یوخدر اعتبار
نه برباده قالور نه برباده خوار
بو خواب غفلتدن بز اولاق بیدار
قوللوق ایدك بر خالق بیچونه
اوره نمونه!

او رهنمونه بز قلاق اطاعت
کم اولمیاق قوللوقدن بر ساعت
گورنده طوبی‌نك بر سرو قامت
هیچ باخمیاق او قامت موزونه
اولسه نه گونه !

اولسه نه گونه بز کیچك باده‌دن
داخی عرق گمی او حرامزاده‌دن
ال گوتورك اولساقیٔ ساده‌دن
آلدانمیاق بو دهر پرفسونه
بو بی سگونه !

بو بی سکونه بز ساکن اولمیاق
چوخده دنیا ایچون فکره قالمیاق
قان آغلیاق ساز و سامتور چالمیاق
غرق ایدك عالمی اشك پرخونه
آب جیحونه !

آب جیهونه من غرقم الهی!
سنسن غریبلرك پشت و پناهی
شکسته سالکك چوخدر گناهی
بر لطف ایله‌سن اول جرمی فزونه
حالی زبونه!

دوستی یحی بکه هر جایی سوزدن ال چکوب آخرت ایچون
تدارك مهیا ایتمك بابنده یازمشدر:

یحی گل ال گوتور هر جایی سوزدن
آفتاب عمرك بولمامش زوال
کسب ایت بر کمال

ایله صاکمه بیاه کیچر دورانڭ
اگر بدر آیی سن ایله بر خال

اولورسن هلال

اولورسن هلال، قدڭ خملنور
یاشادقجه دیده‌لرڭ نمانور
عقل و فهمڭ گون گوندن کملنور
گون دولانور کیچر هفته، ماه و سال

آغاره‌رسقال

آغارور سقالڭ هم سوزڭ اوتمز
اوشاقلار سوزگی حسابه قاتماز
او گوت نصیحتلر ینگه باتماز
دوشر ایوڭ ایچره، هردم قیل و قال

اولورسن آوال

اولورسن آوال اوغول اوشاقه
دیغیرلارلار سنی اوستدن آشاقه
آدلانوبن تا دونرسن مشاقه
سویارلار پوستگی عیال و اطفال

مانند چقال

مانند چقال که اولدڭ کوللارده
باخا ـ باخا گوزڭ قالور یوللارده
گونڭ کیچر بیابانده چوللرده
قالورسن پریشان پژمرده احوال

مثال آبدال

مثال آبدال که اولدڭ بر سائل
سویله‌دیکجه سوزڭ سویلرسن زائل
آندن سوگرا جانڭ آلور عزرائل
منکر ـ نکیر ایلر اسلامڭ سوال

دیلڭ اولور لال

دیلڭ اولور لال حیواندن بدتر
فرزندیگه اوغول نه بر فیز یتر
خسته (سالڭ) اونده بلبل تك اوتر
اولور جنت قوشی آچار پر و بال

اوچار بی زوال

معلوم اولور که بو یحیی بك مرحوم ملاولی و دادینڭ فرزندی محمد آقانڭ اوغلی‌در. که اهل علم و صاحب طبع اولدیغیله بیله بر آز ظرافتچی و هرزه گوایمش.

کاظم آقا سالك ایله آرالرینده ظرافت اولماقه گوره فوقده ذکر اولونان مربع مستزادی هزل طریقیله اونڭ شاننده نظم قیلمشدر. یحیی بکڭ اشعارندن اله دوشه‌نی اولمادی. وفات ایدوبدر هجرتڭ 1257 ینجی تاریخنده (سالك) اونڭ ماده تاریخنی بو طوررشته نظمه چکمشدر:

بو مزارڭ صاحبی یحیی بك روشنظمیر
شاعرکان سخن حسن کلامی بی‌نظیر

اول ودادی خسته‌نڭ فرزندینڭ فرزندیدر
واقف اول کیم واقفڭ هم بنتنڭ پیوندیدر

چونکه گیتدی بو جهاندن بولدی رسم مغفرت
اولدی تاریخ وفاتی سالکه «نو آخرت!»

سالکڭ سوزلریندن بیله معلوم اولور که مرحوم یحیی بك روشن ضمیر و خوش طبع بر شاعر ایمش و اوزیده ایکی بیوك شاعرڭ نوه‌سی اولدیغی ایچون بابالاری ودادی و واقفدن طبع شعریه‌نی ارثاً آلمشدر.

یحیی بکڭ وفاتندن بر ایل سوگرا سالك دوستینڭ مفارقتنه و خصوصاً ایستکلو قیزی خیرالنسا خانمڭ وفاتنه که زیاده عارفه و عاقله بر نازنین ایمش تاب گتورمیوب اوزیده بودار دنیانی ترك قیلوب دارعقبایه رحلت یورمشدر. خیرالنسا خانمڭ مادهٔ تاریخنی (سالك) بویله انشاد ایتمشدر!

بو تربت ــ تربت بر نازنیندر
بحمد الله یری خلد برینددر

دگل تنها سرای مرقد ایچره
انیسی دمبدم روح الامیندر

بو گنج حسن ایدی سالك یقین بیل
آنك چون مسکنی زیر زمیندر

وفاتی تاریخی خیرالنسانك
که بر جم ایله بر نون چارشیندر.

عمرنك آخر چاغنده دنیای دونك بی وفالغندن سوز آچوب اوز اوزنه خطاباً بو شعرلری انشاد قیلمشدر:

جهان سالك بزه چونکه فنادر
دعادر خیرمز آنجاق فنادر

نه سیم و زرقالوب باقی نه املاك
تفاخر ایتمه‌سون هر کم غنادر

باشك غوغاسیدر تاج مکلل
اجل باخماز مرصعدر میندر

بنای آخرت دوت ای برادر
تمامی بونلارك چون بی بنادر

آغارمش سقالم کرسرخ گورسن
دوچشمم ــ قنیدر سانمه حنادر!

بو وقتلرده شاعرك سیوگلی همدمی طوبی دخی قوجالوب افسرده و پریشان حال اولور اونلارك هر ایکیسی‌نك ذوق و صفاسی درد والمه‌مبدل اولور و شاعر طوبی شیرین حرکاتك دیلندن آشاغیده ــ یازیلان شعرلری انشاد ایلیور:

من طوبی‌یم دوران بکا ظلم ایتمش
عشوه‌م اکسیلوبدر نازیم گیدوبدر
دخی مندن کیمسه شادلق اومماسون
گوردیکك صحبتم سازیم گیدوبدر.

الیمده دایره دوران ایلردیم
چوخلارینی اوزیمه حیران ایلردیم
هردم گشته چخوب سیران ایلردیم
قشیم قایدوبدر یازیم گیدوبدر!

گوندن گونه آرتر نه آه وزاریم
گولمز یوزیم هیچ آچیلماز گذاریم
نجه اکیلمه‌سون میل شکاریم
الیمدن طویقونم ــ بازیم گیدوبدر!

باش گوتوروب بوردان قاچه بیلمنم
ایتدیکم اقراردن کیچه بیلمنم
درد بودر که دردیم آچه بیلمنم
یار ایله بر گیزلو رازیم گیدوبدر!

سالکی دنیادن کم ایتمه تاری!
سویلنسون مجلسده شیرین گفتاری!
بو زمان قاپولماز نظم اشعاری
دیرلر دنیادن کاظم گیدوبدر:

بو شعرلر انسانك قلبنی حزن ایله لبالب ایدیر. بر وقتی صدف زاده ایله عیش عشرت سورن و دنیا قیدی چکمیین، یخیلمش دنیایه دیردك ووران سالك اوزی یخیلوبدر و خاکیله یکسان اولوبدر، مجلسده شیرین گفتاری سویلنمز و نظم اشعاری قاپولماز...

کاظم آقانك بوراده ذکر اولونان کلاملریندن باشقه کنه‌ده گوزل

یارلری چوخدر. اونلار بر قعده اوزره ترتیب اولونسه بیوك بر جلد دیوان عمله گلور.

مرحوم کاظم آقا اوز عصرنك مقتدر شاعری اولدیغنی بیلوب طبع گوهر بارنی بویله تعریف ایلیور:

چین اشعار ایچره آنجق منم خاقان طبع
نکته‌ده سبحان وش، هم طبعده حسان طبع

بوی شعرمدن مشام اهل دل پر عطر اولوب
گلشن نظم ایچره گویا که منم ریحان طبع

قورخمه سالك طعنهٔ اغیار بی انصافدن
زخمدار ایتمش قموسین سنده کی پیکان طبع!

ینه کلامی بارەسنده دیمشدر:

کلام بهجت انکیزك ـ مجاسده قانان کسلر
دیرلر سالك گوهر فشانه علمی دریادر.

و ینه فارس دیلنده یازدیغی بر غزلك آخرنده دیمشدر:

چو غواص شد سالك نظم سنج
بر آرد گهرها ز بحر غزل.

مرحوم سالکك حقنده ویردیکمز بوقدر معلومات و بیاناته اکتفا ایلدیك. بوندان زیاده نمونه‌لر گوسترمگه مجموعه‌مزده بر اولمادی شاعرك رتبه و مقامنی گوسترمگه بونلارده کفایت ایدر.

کاظم آقانك اوغلی یوسف آقا دخی شاعر ایمش بعض روایته گوره بر نچه آبدار کلامری واردر، اما مع التأسف اونلاردن اله دوشنی اولمادی.

میرزه محمد غائب اوغلی «فدائی» تخلص.

کاظم آقا سالکك معاصرلرندن بریسیده مرحوم میرزا محمد غائب زاده «فدایی» تخلصدر که اصلا صلاحلو قریه‌سندن اولوب ایمدیکی غائب‌اوفلرك بابالارندن بریسیدر. اونك ایله کاظم آقانك مابیننده الفت و مودت اولدغی بری برینه یازدیقلاری اشعاردن گورونور.

«فدایی» سنده کاظم آقادن بیوك ایمش نجه که اونك کاظم آقایه یازدیغی بر کاغذندن معلوم اولور.

نه‌دندر ای بگیم اشعاریمه سزدن جواب اولماز
و گوندن بیله داخی شعر گزکاسه حساب اولماز

صدای قافیه یا بر غزل یوخ سوی دلبردن
نجه صبر ایلسون دل بوندن آرتق کم عذاب اولماز

کیچوب اول نوجوانلق کیمسه یاد ایتمز منی هرگز
قوجالق دامنم دوتمش دخی ذوق شباب اولماز

گرك یاد ایلسون صیاد تازه کهنه صیادی
تصور ایتمسون طرلان کم اوستنده عقاب اولماز

رقیب جروی گور یار ایله عشرت قیلور هردم
او یرده شب‌پره پرواز ایدر کم آفتاب اولماز

تیکیلمش بر هدفدر لوح سینه‌م تیر مژگانه
خدنك غمزه‌دن عشاقلرده اجتناب اولماز

فدایی گلسه یارك کوینه دیداری منع ایتمیك
نیچون کم عاشق معشوق آراسنده حجاب اولماز

سالكك میرزه محمد غائب اوغلنه یازدیغی بر غزل:

اولما ای میرزه محمد ذم شعرمدن ملول
اهل دل اهل دلك آزارنی ایلر قبول

نالهٔ فریاددر آرایش بزم جنون
شو كتیدر شاعرك هم سویلمك طولو فضول

گرچه ایسترسن كه مصر شعره سلطان اولاسن
ایله بر یار عزیزه جانكی البته قول

عاشق صادقلق ایسترسن اگر ای اهل حل
آدیكه مجنون دیسونلر قیس‌تك دیوانه اول

ای مجازی عشقلن كسب. حقیقت ایلوین
چك قدم كه منزل مقصودكه گیتمز بو یول

ای كه بحر عشقه دوشمك ایسترایسه‌ك قیل حذر
عشق دریاسین گوروب مجنون دیمش بی عرض و طول

سالكا اول یاز ـ یار غمكسارك اولماسه
ورطهٔ وحشتده قالدك باشكه بر چاره بول!

خ. م. ق. فنی مه‌تود شوراسینیك تصدیق و تصوبیله طبع ایدیلمشدر.

آذربایجان مطبوعات مدیرلیگی ۱۲۲۶ ـ ا. خ. م. ق. آذرنشر مطبعه‌سی ـ ۵۰۰۰

2 روبله

Материалы по истории Азербайджанской литературы

I том—I часть

ФРИДУН-БЕЙ КОЧАРЛИ